శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః.



శ్రీమద్భగవద్రామానుజసిద్ధాన్తనిర్ధారణసార్వభౌమైః
సకలసజ్జనోజ్జీవనాయనిఖిలోపనిషదర్థవ్యాఖ్యాతృభిః

శ్రీమదగ్రజరామానుజమునివర్యైః
శ్రీభాష్య వ్యుత్పిత్సూనామ్
సుఖబోధాయ బ్రహ్మసూత్రవిషయోపనిషద్వాక్యాని
సఙ్గృహ్య విరచితః

విషయవాక్యదీపికాఖ్యగ్రన్థః

మన్మహీశూరపురీవిరాజమాన దివ్యరత్నసింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్చామరాజమహారాజాశ్రితేన
ధర్మాధికారి చక్రవర్త్యయ్యఙ్గార్యేణ
విద్వత్పుస్తకసాహాయ్యాద్యథామతి
సమ్యక్సంశోధ్య

మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యామ్
విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయామ్
స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాక్షరైస్సుష్ఠు ప్రకాశితో
విజయతేతరామ్.

సఞ్చికా - ౧

పార్థివసంవత్సర నిజజ్యేష్ఠశుద్ధ దశమీభానువాసరే



శ్రీహయగ్రీవాయనమః



సూత్రం ॥ ఓం ॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా । జన్మాద్యస్య యతః । ఉపనిషత్ ॥ —॥ భృగువల్ల్యాం । యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే । యేన జాతాని జీవంతి । యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి ॥ తద్విజిజ్ఞాసస్వ । తద్బ్రహ్మేతి ॥ ౧ ॥

॥ శ్రీరస్తు ॥ శ్రీమతే నిగమాంతమహాదేశికాయనమః ॥ అతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయ మంచితోరస్థలం శ్రియా । అంజనాచలశృంగార మంజలిర్మమగాహతాం ॥ — ॥ వ్యాసంలక్ష్మణయోగీంద్రం ప్రణమ్యాన్యాన్గురూనపి ॥ భాష్యాదాహృతవేదాంత వాక్యార్థస్సంప్రకాశ్యతే ॥ విస్తృతోపనిషద్భాష్యప్రవేశాక్షమచేతసాం । అనుగ్రహేణసాఫల్యం కృతిరేషాప్రపత్స్యతే ॥ జన్మాద్యస్యయతః ॥ భృగువల్ల్యాంశ్రూయతే । యతో వా ఇమానిభూతానిజాయంతే యేనజాతానిజీవంతి ॥ యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి । తద్విజిజ్ఞాసస్వ । తద్బ్రహ్మేతి।జీవంతి । యేనాత్మభూతేన జీవంతీత్యర్థః । ప్రయంతిసంతి భూతానియదభిసంవిశంతి । లీయమానానిసంతియదభిసంవిశంతి । యత్రలీయంతే । సమిత్యేకీకరణే ॥ ఏకీకృతతయాప్రవేశస్సంవేశః । యద్వా ॥ యత్ప్రయంతీతిమోక్షః । అభిసంవిశంతీతిప్రళయః ॥ అస్మిన్పక్షేయచ్ఛబ్దస్యావృత్తిః ॥ యతో వా ఇమానిభూతానిజాయంతే । యేనజాతానిజీవంతి ।యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతీ త్యత్రప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యనుక్తేర్నజగజ్జన్మాదిప్రత్యేకంలక్షణం ॥ ప్రత్యేకలక్షణత్వేలక్షణాంతరవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ । అతస్సముదితమేవలక్షణం । నచజన్మాదిసముదాయస్యలక్షణత్వేవ్యావర్త్యాభావేననిష్ప్రయోజనత్వం । లక్ష్యాకారవిపరీతశంకానివారణక్షమత్వేన సప్రయోజనత్వాత్ । ఉత్పత్తికారణత్వమాత్రేఽభిహితేహితస్యస్థితిప్రళయకారణభూతవస్త్వంతరశంకయాజగజ్జన్మమాత్రకారణస్య బ్రహ్మణోనిరతిశయబృహత్త్వంనసిద్ధ్యేదితి । తథాలయకారణత్వాభిధానేఆత్యంతికలయరూపమోక్షప్రదాంతర సద్భావశంకయా మోక్షప్రదత్వప్రయుక్తాసుగుణగుణైః

బృహత్త్వం న సిధ్యేత్ । అతో జగజ్జన్మాద్యేకైకకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తు
వ్యవచ్ఛేదకత్వేఽపి జన్మాదికారణసముదాయస్యైవ బృహత్త్వాతిశయాపాదక
త్వాత్ సృష్టిస్థితిప్రళయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితం యతో వె
నయపితియప్ప్రత్తయోగాత్కారణమనూద్య తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం
విధీయతే । తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి ॥ తద్విజిజ్ఞాసస్వే
తి న విచారస్యోపాసనస్య వా విధిః విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధే
యం । ఉపాసనాత్మకస్య తు జ్ఞానస్య బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాంతరసి
ద్ధత్వాదుపక్రమే అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేనోపాయవిషయ
త్వాభావాచ్చ నోపాసనజ్ఞానమిహ విధేయం । అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదేశ్య
మానార్థే సావధానత్వార్థం సందేహనివృత్త్యర్థం వోక్తం ॥ యాగంధవ
తీతాంపృథివీం విద్ధీతివత్ । అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్య
స్య విధేయం । యథా యత్ర సారసపక్షీ దేవదత్తకేదారస్తత్ర సారససంబంధ
స్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తం ॥ నన్వీశ్వ
రస్యాలిలక్షయిషితత్వే తదసాధారణసార్వజ్ఞ్యాది ప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివా
క్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వేన కిమర్థం లక్ష్యత ఇతి చేదుచ్యతే ॥ సుజ్ఞేయస్వరూ
పస్యాలక్ష్యత్వే తదపేక్షయా బహిస్థాయా విభూతేరుపాస్యాంతర్భావో న ప్రతీ
యతే ॥ సత్యాదివిషయభూతయా తు విభూత్యా స్వరూపే లక్ష్యమాణే విభూతేస్స
త్యాద్యౌపయికసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామపి జిజ్ఞాస్యాంతర్భావస్సిధ్యతి । విభూ
తేశ్చ జిజ్ఞాస్యాంతర్భావ ఉపాసా త్రైవిద్యాదితి సూత్రితః । నన్వేవమపి కృత్స్నవి
భూతేర్జిజ్ఞాస్యాంతర్భావో న సిధ్యతి । త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాదితి
చేన్న ॥ యత్ప్రయంతీతి ప్రళయవాక్యస్థయచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యస్య బ్రహ్మ
ణో వివక్షితత్వాన్నిత్యవిభూతివిశిష్టస్యైవ ముక్తప్రాప్యత్వాన్నిత్యవిభూతేర
పి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః ॥ ఏవం చ జగత్కారణత్వలక్షణం విశిష్టనిష్ఠం ॥ సత్యజ్ఞానల
క్షణం తు విశేష్యనిష్ఠమితి భిదా ॥ ఏవమేవ వ్యాసార్యైరుక్తం । అత్ర యత ఇతి
పంచమీ హేత్వర్థికా । యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వాదనువాదస్య చ ప్రా
పకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్ ॥ ప్రాపకవా
క్యైకస్వైకదేశో వా ద్వితీయం తదైక్షత బహు స్యాం తత్తేజోఽసృజతేతి నిమిత్తోపా

॥ సూ ॥ —తత్తుసమన్వయాత్ ।౧।౧।౪॥—ఉ—॥ ఈశావాస్యే॥సపర్యగా
చ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరంశుద్ధమపాపవిద్ధం ॥ కవిర్మనీషీ పరిభూస్స్వ
యంభూర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః ॥ * ॥
ఉ ॥ తవలకారోపనిషది ॥ అన్యదేవతద్విదితాదథో అవిదితాదపి । ఇతిశుశ్రు
మపూర్వే తేషాంయేనస్తద్వ్యాచచక్షిరే ॥ యద్వాచానభ్యుదితం ॥ యేన

దానత్వయోః ప్రతిపాదనాత్తదుభావాదినిలక్షణవాక్యేయతఇతిపదముభయ
విషయకమితి వ్యాసార్యైరుక్తం॥నచహేతౌపంచమీనానుశిష్టేతిశక్యంవక్తుం॥
అఇఉణితిసూత్రేపివారభేదాదితి భాష్యనిర్దేశేన విభాషాగుణేస్త్రియా
మిత్యత్రవిభాషేతియోగవిభాగస్యాశ్రితతయాతతఏవహేతు పంచమ్యుపప
త్తేరితిద్రష్టవ్యం *॥సూ ॥ తత్తుసమన్వయాత్ ॥ సపర్యగాచ్ఛుక్రమకాయ
మవ్రణంఅస్నావిరం శుద్ధమపాపవిద్ధం ॥ కవిర్మనీషీపరిభూస్స్వయంభూ
ర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః॥పర్యగాత్పరితోవ్యా
ప్తవాన్ ॥ శుక్రమిత్యాదౌ లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః । శుక్రంతేజ
స్వి॥ అకాయం । కర్మఫలభోగార్థశరీరరహితః ॥ అవ్రణంకా
యాభావాదేవవ్రణరహితః ॥ అతఏవఅస్నావిరంస్నాయుశూన్యః । శుద్ధం
అవిద్యారాగద్వేషాదిశూన్యః ॥ అపాపవిద్ధశ్చ । కవిః॥క్రాంతదర్శీ । మనీ
షీ॥మనీషాప్రస్పష్టప్యాలోచనరూపజ్ఞానం । పరిభూః । సర్వదేశవ్యాపనశీలః॥
స్వయంభూః । ఉత్పాదకశూన్యః । ఏవంభూతః పరమాత్మా ॥ యాథాత
థ్యతః । యథాతథంయథాపూర్వం । సత్యత్వేనేతివార్థః ॥ శాశ్వతీభ్యస్స
మాభ్యః । చిరకాలస్థాయితయాస్వప్నపదార్థవిసదృశాఃపదార్థాన్వ్య
దధాదకార్షీదిత్యర్థః।ఇదంచవాక్యమీశావాస్యగతం ॥*॥ ఉ ॥అన్యదేవతద్వి
దితాదథోఽవిదితాదపి । ఇతి శుశ్రుమపూర్వే తేషాంయేనస్తద్వ్యాచచక్షి
రే।యేఅస్మాకం పూర్వేగురవఃఉపాదిశన్ తద్బ్రహ్మసర్వాత్మనావిదితాదపివి
లక్షణంసర్వాత్మనాఅవిదితాదపివిలక్షణమితితేషాంవాచంశ్రుతవంతోవయ
మిత్యర్థః ॥ ఏతదేవప్రపంచయతి । యద్వాచానభ్యుదితంయేనవాగభ్యుద్యతే
తదేవబ్రహ్మత్వంవిద్ధినేదంయదిదముపాసతే । వాగాదిభిర్యదప్రకాశ్యంస్వ
యంవాగింద్రియప్రకాశకంచయత్, తదేవబ్రహ్మేతిజానీహి ॥ యద్వస్తుఇద

నాభ్యుద్యతే । తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి । నేదం యదిదముపాసతే * ॥ సూ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం ॥౧।౧।౫॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ । అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః ॥ వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ఇత్యాదివిషయవాక్యభూతా సద్విద్యా ॥ ఛాందోగ్యషష్ఠాధ్యాయోపక్రమే ॥ శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస ॥ తꣳహ పితోవాచ ॥ శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం ॥ న వై సోమ్యాస్మత్కులీనోఽననూచ్య బ్రహ్మబంధురివ భవతీతి * ॥ ఉ ॥ స హ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య చతుర్విꣳశతివర్షస్సర్వాన్వేదానధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ । తꣳహ పితోవాచ ॥ శ్వేతకేతో

మితి ఇదంకారగోచర తయా హస్తామలకవత్సువిదితతయోపాసతే తద్బ్రహ్మ న భవతి వాక్రీకృతజనోపాస్యజగద్విలక్షణం బ్రహ్మేత్యర్థః । ఇదం చ వాక్యాలతవకారోపనిషద్గతం ॥*॥ సూ॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దం ॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్ ॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ । అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః । వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ ॥ ఇత్యాదివిషయవాక్యార్థావగత్యర్థం సద్విద్యా వ్యాఖ్యాయతే । శ్వేతకేతుర్హారుణేయ ఆస । హ ప్రసిద్ధ్యర్థః ॥ అరుణపుత్రస్యోద్దాలకస్య పుత్రః శ్వేతకేతునామా బభూవేత్యర్థః ॥ తꣳహ పితోవాచ శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం ॥ న వై సోమ్యాస్మత్కులీనోఽననూచ్య బ్రహ్మబంధురివ భవతీతి ॥ ఉద్దాలకః పితా తం ద్వాదశవర్షమనుపనీతమనధీతినం పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి హే సోమ్య సోమార్హ శ్వేతకేతో క్వచిద్గురావధ్యయనార్థం బ్రహ్మచర్యం వస అస్మత్కులప్రసూతః కోప్యనధీత్య బ్రహ్మబంధురివ న భవతీత్యువాచేత్యర్థః । యస్స్వయమబ్రాహ్మణస్సన్ బ్రాహ్మణాన్ బంధుత్వేన వ్యపదిశతి స బ్రహ్మబంధురిత్యుచ్యతే ॥ * ॥ ఉ ॥ స హ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య చతుర్విꣳశతివర్షస్సర్వాన్వేదానధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ । సః శ్వేతకేతుర్ద్వాదశవర్షస్సన్ గురుముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షాణ్యుషిత్వా సర్వాన్వేదానధీత్య ప్రౌఢమతిరాత్మానం సాంగవేదాధ్యాయినం మన్యమానః పరిపూర్ణ ఇవ తృణీకృతజగత్త్రి

ఉ యన్నుసౌమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీస్తబ్ధోస్యుత తమాదేశమప్రా
క్ష్యోయేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి ॥

యః చతుర్వింశతి వర్షయుక్తః ప్రత్యాగతః ॥ తగ్ంహ పితోవాచ శ్వేతకేతో
యన్నుసౌమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీతీదం యత్ యస్మాదే
తోస్పక ఇత్యర్థః । ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యోయేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమ
తం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి॥ అత్ర వ్యాసార్యాః । ఉపక్రమే తావత్ తత
మాదేశమప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే ॥ అత్రశ్లోకా
వాచార్యపాదైరుక్తౌ॥—॥ ఛాందోగ్యే కేచిదాహుర్దిశతిరుత తమాదేశమ
ప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాఙ్పూర్వస్తూపదేశం ప్రకటయతి సతోనప్రశాస్తిం ఘఞ్ స్తః ।
నో కర్తర్యస్తి కర్మణ్యగణి ఘఞిహ సత్కర్తృశాస్తా న కస్మాస్యాశాస్యతత్కర్మోప
దేశే తదిదముత తమాదేశవాచోపదేశ్యం ॥ అత్రబ్రూమః ప్రశాస్తిం వదతి దిశి
రసౌ వాఙ్ముఖనోపదేశం శాస్త్రాసౌతి ప్రసిద్ధో నహి పర ఇహ చాపేక్షితార్థప్ర
సంగః । యుక్తో సాధారణోక్త్యా ఘఞ్ గణికగణే వ్యత్ర వైవక్షికత్వం శాబ్దో
క్తం కారకాణాం న సుకరణితయా కర్తరి స్యాద్వివక్షేతి ॥—॥ ఆదేశశబ్దేనో
పదేశ్యముచ్యతే॥ ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః॥ ప్రత్యయార్థః కర్మ అకర్తరి చ కారకే సం
జ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకేషు ఘఞో విహితత్వాదుపదేశే బ్రహ్మణః కర్మ
త్వోపపత్తేశ్చ ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ న కర్మ అపి తు కర్తృ । కర్తృవ్యతిరిక్తకారకేషు ఘఞ్
ప్రత్యయస్య విధానాత్ । న చ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయ ఉపపద్యతే ॥ క్ఙితి చేతి గుణ
ప్రతిషేధాదాదేశశబ్దరూపాసిద్ధేః । నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే ॥ దిశేర్ధా
తోరిగుపధత్వేన ఇగుపధాత్క ఇత్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తేర్గుణాభా
వాదతో ఘఞ్ ప్రత్యయాంత ఏవాయమాదేశశబ్దః । స చ ప్రత్యయః కర్త
ర్యవిహిత ఇతి కర్మార్థకత్వస్యైవ యుక్తత్వాత్ ఉపదేశ్యమేవాదేశశబ్దవాచ్య
మితి ॥ — అత్రోచ్యతే ॥ ప్రకృత్యర్థశ్శాసనం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ । అన్యథా
స్వారస్య భంగాత్ ॥ ఆఙ్పూర్వో దిశతిర్నియోక్తృప్రయోజనవచనః । ఉ
పపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచన ఇతి హి న్యాసకారః ॥ నియోక్తురిప్ర
యోజనం యస్యేతస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః ॥ ఏవమన్యత్రాపి ॥ కించ ॥ ఉ
పదేశ్యత్వం లౌకికాలౌకికధర్మబ్రహ్మభాగార్థసాధారణం ॥ ప్రశాసితృత్వం

తు బ్రహ్మణో సాధారణం ॥ అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం ॥ ఏతస్యవా అ
క్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ఇత్యాదిభిర్నిరుపాధికప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణ
త్వ శ్రవణాన్నిరుపాధికోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యసాధారణ్యమితి చేన్న ॥ ఇ
ష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణ తత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్ ॥ యద్యప్యమితసుఖ
దుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షాదుపదేశ్యం స్యాత్ ॥ తథాపి సంసారనివృత్తిబ్రహ్మాత
దుపాసనానాముపదేశ్యత్వం సాధారణం ॥ ప్రష్టవ్యత్వోక్త్యా ఉపదేశ్యత్వమ
ర్థసిద్ధం ॥ అత ఉపదేశ్యత్వకథనే వైయర్థ్యం చ । నను యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యా
దినైకవాక్యత్వాత్ప్రతిజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషితముపదేశ్యత్వమసా
ధారణమితి చేత్తథాపి తాదృశముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వో
క్త్యా చార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశ్యత్వకథనాదప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వ
మేవ వాచ్యమితి యుక్తం । యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వే సిద్ధే ప్రశాసితృత్వే
న హి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్ ॥ నిమిత్తాంతరే సతి హి ఏకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞా
నం నోపపద్యతే ॥ అతః ప్రతిపిపాదయిషితవస్తునోఽపేక్షితాసాధారణాకార
విశిష్టతయైవ ప్రతిపాదనముచితం ॥ ఘఞ్ ప్రత్యయస్య కరణే వ్యుత్పన్నత్వా
ద్వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దోక్తన్యాయేన కర్తుర్యేన కరణాం
తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే ॥ అ
కర్తరీత్యస్య ప్రయోజనం కరణత్వ వివక్షయా వినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్ర
యోగనివృత్తిః ॥ ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాస్వారస్యం ప్రత్యయస్వారస్యమ
ర్థానౌచిత్యం చ । ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయాస్వారస్యేఽపి ప్రధానభూతప్రకృ
త్యర్థస్వారస్యమర్థౌచిత్యం చేతి వైషమ్యం । అతః ప్రశాసనమేవాదేశశబ్దా
భిధేయమితి స్వీకర్తుం యుక్తమితి ॥ యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీత్యత్ర కస్మి
న్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి । ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మ
తే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితం భవతీతి ముండకబృహదారణ్యకవాక్యాను
సారేణ యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతేన అశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతం శ్రుతం
మతం విజ్ఞాతం భవతీతి యేనాశ్రుతమితి వాక్యపర్యవసితార్థః ॥ బ్రహ్మస్వ
రూపసత్తామాత్రస్యాశ్రుతశ్రుతత్వాది హేతుత్వాభావాదితి ద్రష్టవ్యం । అ
వస్థావిశిష్టతయా అశ్రుతం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః । అత్ర విజ్ఞాతశ

ఉ॥ కథంనుభగవస్సఆదేశో భవతీతి ॥ యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణంవికారో నామధేయం మృత్తికేత్యా ద్యో నిదిధ్యాసనపరః । శ్రోతవ్యోమన్తవ్యోనిదిధ్యాసితవ్యఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితిద్రష్టవ్యం । అత్రయేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన కిముపాదానమితి పృష్టంభవతి । ప్రశాసితృత్వార్థకేనాదేశశబ్దేనచాత్మసర్వరూపం పృష్టంభవతి । తతశ్చాత్మభూతముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః । అతఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణేపి॥ యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మన్యతశ్చైతచ్చరాచరమితి శ్లోకే యన్మయమిత్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యుపాదానంచ పృష్టం అతఏవ సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాఇతివాక్యే సదాయతనాఇతి సతఆత్మత్వం సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠాఇతి సతఉపాదానత్వంచ ప్రతిపాద్యతఇతి ద్రష్టవ్యం । అతఏవాథాతోహంకారాదేశః । అథాతఆదేశో నేతిఆదేశో బ్రహ్మేత్యాదేశః । ఉభయమాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మంచాధిదైవతంచేత్యాదావివాదేశశబ్దస్యోపదేశార్థకత్వమేవాస్తునప్రశాసనార్థకత్వమితి శంకాపరాకృతా । అతో జగదుపాదానభూతం జగదాత్మానం కిం పృష్టవానసీత్యర్థః అత్రజ్ఞాతవానసీత్యనుక్త్వా పృష్టవానసీత్యుక్తవతః॥శ్లో॥తద్విద్ధిప్రణిపాతేనపరిప్రశ్నేనసేవయా । ఉపదేక్ష్యంతితే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోపదేశగవ్యపవసార్థః । నతు ప్రకారాంతరేణజ్ఞాతుంశక్యఇత్యభిప్రాయః । అన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞానాసంభవాదేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానాసంభవంమన్వానశ్చోదయతి*॥ఉ ॥ కథంనుభగవస్సఆదేశో భవతీతి ॥ హే భగవః ఈదృశఆదేశః కథంభవేదిత్యర్థః ॥ ఉపాదానోపాదేయయోరభేదేన తద్భవతీత్యభిప్రాయేణోత్తరమాహ ॥ యథాసోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతంస్యాత్ । యథోపాదానభూతే మృత్పిండే జ్ఞాతేతదుపాదేయఘటశరావాదికం జ్ఞాతంభవతి తద్వదిత్యర్థః ॥ నైయాయికరీత్యా అసదేవఘటాదికం మృత్పిండేనోత్పద్యతే । అతశ్చోపాదానోపాదేయయోర్భేదాన్నమృత్పిండే జ్ఞాతే సర్వమృన్మయానాం జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానం ప్రత్యాహ । వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యం । ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత

వ సత్యం ॥ ఉ ॥ యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాద్వా + లోహమిత్యేవ సత్యం । యథా సోమ్యైకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచా + కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యమేవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి ॥ న వై నూనం భగవంతస్త ఏతదవేదిషుర్యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్కథం మే నావక్ష్యన్నితి భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి ॥

ఇత్యారంభణం కర్మణి ల్యుట్ ॥ తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణో వికారో ఘటశరావాది నామధేయం చ స్పృశ్యత ఇత్యర్థః ॥ ఆరంభణశబ్దస్య పుంనపుంసకలింగవికారనామధేయవిశేషణత్వేపి నపుంసకైకశేషైకవద్భావాభ్యామారంభణమితి నపుంసకైకవచననిర్దేశః । మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయే కస్మై ప్రయోజనాయ స్పృశ్యేతే ఇత్యత్రాహ ॥ వాచేతి । ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా । వాక్ఛబ్దశ్చోపలక్షణయా వాగాదివ్యవహారపరః । తతశ్చ వాక్పూర్వకహోనాది వ్యవహారార్థం మృత్పిండేన నామరూపే స్పృశ్యేతే । మృత్పిండ ఏవ నామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః ।అత్ర యద్యపి మృత్పిండమృన్మయాభేదదర్శనం వాచారంభణం వికార ఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిద్ధ్యతి న నామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వం వక్తవ్యం । తథాపి సంజ్ఞాభేదాదుపాదానోపాదేయయోర్భేదశంకా స్యాత్తద్వ్యుదాసాయ నామాపి మృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యత ఇత్యుక్తిరపేక్షితేతి ద్రష్టవ్యం । కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణమాహ । మృత్తికేత్యేవ సత్యం।మృన్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణప్రతిపన్నం న తు తద్భిన్నత్వేనేత్యర్థః॥*॥ఉ॥ యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం లోహమిత్యేవ సత్యం । లోహమణిస్సువర్ణపిండవిశేషః । శిష్టం పూర్వవత్ ॥ యథా సోమ్యైకేన నఖనికృంతనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యం । నఖనికృంతనశబ్దేన కృష్ణాయసపిండో లక్ష్యతే । శిష్టం పూర్వవత్ । ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి ॥ మయోక్త ఆదేశో మృత్పిండాదితుల్య ఇత్యర్థః। ఏవముక్తః పుత్ర ఆహ॥ఉ॥ న వై నూనం భగవంతస్త ఏతదవేదిషుర్యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్కథం మే నావక్ష్యన్నితి భగవాంస్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి ।

ఉ॥ తథా సోమ్యేతి హోవాచ॥—౧—॥ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వి

భగవంతః పూజావంతః మమ గురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవంతః। యద్యే
తద్వస్తుతో౽జానీయుః । తర్హి భక్తాయ గుణవతే మహ్యముపదిశేయుర్హి ।
నోపదిష్టవంతస్తు తే। తేనాహం మన్యే న విదితవంత ఇతీత్యర్థః ॥ ఏవమవాచ్యమపి
గురోర్న్యంగం పునర్గురుకులం ప్రతిప్రేషణభయాదుక్త్వా భగవానేవ తదు
పదిశత్వితి పితరం ప్రార్థయామాసేత్యర్థః ॥ * ॥ ఉ ॥
తథా సోమ్యేతి హోవాచ । పితా పితర్దైవవదానిత్యుక్త్వా వానిత్యర్థః ॥—౧॥
ప్రతిజ్ఞాతస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనాయ జగతో బ్రహ్మైకకార
ణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్త ఉద్దాలకో యథా లోకే అపరాహ్ణే ప్రసారితా
నాం ఘటశరావోదంచనాదీనాం మృత్పిండైకోపాదానతాం ప్రతిపిపాదయి
షుః పూర్వాహ్ణే ఏతద్ఘటశరావాదికం మృత్పిండ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి ॥
తథా ప్రతిపాదయతి ॥ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం ॥ ఇదం
విభక్తనామరూపం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాగేకమేవావిభక్త
నామరూపతయైకత్వావస్థాపన్నమేవాద్వితీయ మధిష్ఠాత్రంతరశూన్యం చ
సదేవాసీదిత్యర్థః ॥ అత్ర సచ్ఛబ్దో మానసంబంధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం
ప్రవృత్తినివృత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే ॥ అయం చ సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూతప
రమాత్మవాచకో౽పి కారణవిషయత్వసామర్థ్యాత్కారణత్వోపయికగుణవి
శిష్టప్రకృతిపురుషకాలశరీరకం పరమాత్మానముపస్థాపయతి । దేవానామా
జ్యపానామిత్యాదౌ విశేష్యవాచ్యాజ్యశబ్దస్య వికృతిషు పృషదాజ్యవాచిత్వ
స్య దాశమికన్యాయ సిద్ధత్వాత్ । అత్ర సదేవేత్యేవకారేణ నైయాయికాభి
మతముత్పత్తేః ప్రాగ్జగతో౽సత్త్వం వ్యావర్త్యతే । సదేవేత్యేవకారస్య నైయా
యికాభిమతోత్పత్తిప్రాక్కాలీనకార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం తద్ధైక ఆహుః
అసదేవేదమగ్ర ఆసీదితి అసత్కార్యవాదిదర్శనప్రతిక్షేపపరోత్తరవాక్యసం
దర్భాదవసీయతే । ఏకమేవేత్యేవకారేణ బహు స్యామితి వక్ష్యమాణస్రక్ష్య
మాణకార్య బహుత్వావస్థా వ్యుదస్యతే । తదైక్షత తత్తేజో౽సృజతేత్యాద్యుత్త
రవాక్యసందర్భే సచ్ఛబ్దితస్యైవ నిమిత్తత్వకథనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన ని
మిత్తాంతరం నిషిధ్యతే ॥ తతశ్చ ఏకమద్వితీయమితి పదాభ్యామభిన్ననిమి

త్తోపాదానత్వం సిద్ధంభవతి। తతశ్చాయమర్థః ॥ ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాంతరశూన్యం అవిభక్తనామరూపతయైకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః। యద్యపి ఇదానీమపి జగత్సదేవ తథాపి అవిభక్తనామరూపసద్రూపాపత్తిః సృష్టేః ప్రాగేవేత్యగ్రఇత్యస్య నానుపపత్తిః। నచ సచ్ఛబ్దస్య సూక్ష్మప్రకృతికాలజీవశరీరకపరబ్రహ్మపరత్వేన సచ్ఛబ్దస్య కార్యభూతేజగతి సృష్టేః ప్రాక్ తాదృశబ్రహ్మత్వబోధకత్వేపి జగతి సత్తాబోధకత్వాభావేనాసత్కార్యవ్యుదాసకత్వం కథమితి వాచ్యం ॥ సృష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మాభేదబోధితే నైయాయికాభిమతసత్వవ్యుదాసస్యార్థసిద్ధత్వాత్ ॥ ఏతేన ఏకమేవాద్వితీయమిత్యేతత్ప్రపంచమిథ్యాత్వేప్రమాణయంతః పరే ప్రత్యుక్తాః ॥ తస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వపరత్వే సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితి కాలప్రాపకేణ పూర్వేణాగ్రపదేన తదైక్షతనామరూపే వ్యాకరవాణీతి ఈక్షణనామరూపాత్మకప్రపంచప్రాపకేణోత్తరేణచ విరోధప్రసంగాత్ ॥ కించ ॥ ఇదం శబ్దోదితం సర్వం జగత్సృష్టేః ప్రాగేకమేవ అద్వితీయంసదేవాసీదితి పరైర్వ్యాఖ్యాతత్వేన సృష్టేః ప్రాక్కాలే అద్వితీయపదేన ద్వితీయాసత్త్వబోధనేపి సృష్ట్యుత్తరకాలం తస్యాసత్త్వాప్రతిపాదనేన జగతోమిథ్యాత్వాసిద్ధేః ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగద్వితీయఏకమృత్పిండఏవాసీదిత్యుక్త్వాఘటశరావాదీనాం మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శనాత్ । ప్రాగసత్వాత్వప్రతిపాదనేన హ్యనిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేత్ ॥ నతు మిథ్యాత్వం ॥ నచ నేహనానాస్తీతి వాక్యాత్సృష్ట్యుత్తరకాలమప్యసత్త్వావేదనాన్మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి వాచ్యం ॥ నస్థానతోపి పరస్యేత్యధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగతనానాత్వనిషేధపరతయా పరైరేవవ్యాఖ్యాతత్వాత్ ॥ నను అనిత్యత్వమేవమిథ్యాత్వం అనిత్యస్య ధర్మిణోఽనిత్యత్వమసత్యత్వమితి వాచస్పతిమిశ్రోక్తేః ॥ విద్యారణ్యయతినాపి తథోక్తత్వాత్ ॥ అనాశీపరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే ॥ యత్తు కాలాంతరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతివై । పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తునృపతచ్చకిమితిపరాశరస్మరణాత్ ।అనిత్యమేవ మిథ్యాత్వమితి చేదీదృశస్య ప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షావిరుద్ధస్య ప్రపంచమిథ్యాత్వస్యా

తీయం॥*॥ఉ ॥ తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం। తస్మాద
సతస్సజ్జాయత ॥ ఉ ॥ కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ । కథమసతస్స

ష్మాభిరప్యప్రతిక్షేప్యత్వాదిత్యాస్తాం తావత్ । సదేవాసీదితి సృష్టేః ప్రాక్కా
లే బ్రహ్మాభేదప్రతిపాదనముఖేన సత్కార్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కా
ర్యవాదినైయాయికాభిమతం వాచారంభణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపి కంఠ
తః ప్రతిక్షేప్తుం తన్మతముపన్యస్యతి ॥ * ॥ ఉ ॥ తద్ధైక ఆహురసదేవేదమ
గ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం ॥ ఇదం జగదగ్రే సృష్టేః ప్రాగసదేవాసీన్నతు
సదాసీదిత్యర్థః । నామరూపవిభాగాభావలక్షణస్యాసత్త్వస్య సిద్ధాంతేపి స
మ్మతత్వాదాహ । ఏకమేవాద్వితీయం । ప్రాగభావవ్యతిరేకేణావస్థాయా వా
అవస్థాశ్రయస్య వా కస్యాపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః । యద్వా । అసదేవేత్యత్ర అ
ఇత్యేతత్పృథ్వదేనా సమస్తం సత్సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి
వాక్యార్థస్య ప్రతిక్షేపకం । తస్మాదసతస్సజ్జాయత । సదితి భావప్రధానో నిర్దే
శః ॥ సత్తేత్యర్థః ॥ యస్మాద్ధేతోరుత్పత్తేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్యాప్యభావః । త
స్మాద్ధేతోః అసతస్సత్త్వరూపా ఉత్పత్తిరజాయత ॥ అభవదిత్యర్థః పర్యవసన్నః॥
సజ్జాయత ఇత్యత్రాడభావశ్ఛాందసః ॥ తన్మతం ప్రతిక్షిపతి । * ॥ ఉ ॥ కుత
స్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ ॥ కథమసతస్సజ్జాయేత । కేన ప్రమా
ణేనాసత ఉత్పత్తిః ప్రతీయేత । తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధేన ప్రమాణ
స్యానవతారాత్ । అతః కథమసతో ద్రవ్యస్య సత్తా భవేత్ ॥ అతో సతస్సత్త్వ
ముత్పత్తిర్నభవతి । అపితు సత ఏవ ద్రవ్యస్య ప్రథమక్షణావచ్ఛిన్నావస్థాన్తర
సంబంధ ఏవోత్పత్తిరిత్యర్థః । ఏవం పరపక్షం ప్రక్షిప్య స్వమతముపసంహరతి।
సత్త్వేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతి । తత్తేజోసృజత । తదేతత్పచ్ఛబ్దవాచ్యం పరం బ్రహ్మ విచిత్రానంత
చిదచిన్మిశ్రవ్యష్టిజగద్రూపేణాహం బహుస్యాం తదర్థం తేజో బహు స్యాదిప
మష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి సంకల్ప్య తేజస్ససర్జ । తత్తేజ ఐక్షత
బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తదపోసృజత ॥ అత్రాచేతనస్య తేజ ఆదేరీక్షితృ
త్వాసంభవాత్తేజ ఆదిశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరా ద్రష్టవ్యాః । భగవతాభా
ష్యకృతా గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాదితిసూత్రే తేజః ప్రభృతయోపి శబ్దాః పరమాత్మ

జాయేతేతి ౹ సత్త్వేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం ౹ తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ౹ తత్తేజోऽసృజత ౹ తత్తేజ ఐక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి ౹ తదపోऽసృజత ॥ తస్మాద్యత్ర క్వచ శోచతి స్వేదతే వా పురుషస్తేజస ఏవ తదధ్యాపో జాయంతే ౹ తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహీతి ౹ తా అన్నమసృజంత ౹ తస్మాద్యత్ర క్వచ న వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవత్యద్భ్య ఏవ తదధ్యన్నాద్యం జాయతే —॥ ౨ ॥—

నవవాచకాః ౹ తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షంతేతి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశ ఇతి భాషితం ॥ తథా తదభిధ్యానాదేవ తు తల్లింగాత్స ఇతి సూత్రే తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షంతేతి శ్రూయమాణమీక్షణం తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి భాషితం ౹ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే తత్తేజ ఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకం పరం బ్రహ్మైవాభిధీయత ఇతి భాషితం ౹ న చ తత్తేజ ఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకపరబ్రహ్మపరత్వే తత్తేజోऽసృజతేతి వాక్యేऽపి తేజశ్శబ్దస్య పరబ్రహ్మపరత్వం స్యాత్ ౹ న చేష్టాపత్తిః ౹ బ్రహ్మణస్సృజ్యత్వాభావాదితి వాచ్యం ॥ తేజశ్శరీరకబ్రహ్మణః కారకత్వేన సృజ్యత్వే దోషాభావాత్ ౹ తేజసో జలహేతుత్వే ఉపపత్తిం దర్శయతి ౹ * ॥ ఉ ॥ తస్మాద్యత్ర క్వచ శోచతి స్వేదతే వా పురుషః తేజస ఏవ తదధ్యాపో జాయంతే ॥ యత్ర క్వచన దేశే వా కాలే వా పురుషస్సంతప్యతే ప్రస్విద్యతే తత్తదా తేజస ఏవాపోऽధిజాయంత ఇత్యర్థః ౹ తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్యస్స్యామః ప్రజాయేమహీతి ౹ తా అన్నమసృజంత ౹ అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్పృథివ్యుచ్యతే ౹ సూత్రితం చ ౹ పృథివీ ॥ అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్య ఇతి ౹ అధికారో మహాభూతాధికారః ॥ రూపం ॥ యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి ౹ తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాంతరం ఏతచ్చ సూత్రమన్యత్ర వ్యాకృతం ౹ అపామన్నహేతుత్వే యుక్తిమాహ ॥ తస్మాద్యత్ర క్వచ న వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠమన్నం భవతి ౹ తదైవ తత్రైవేత్యర్థః ౹ అద్భ్య ఏవ తదధ్యన్నాద్యం జాయతే ౹ తస్మాత్పృథివ్యేకదేశస్య వ్రీహియవాదలక్షణస్యాన్నస్య వృష్టిప్రభవత్వదర్శనాదేవ హేతోః అన్నాద్యమన్నప్రభృతిపృథివీకార్యావచ్ఛిన్నమద్భ్య ఏవాధిజాయత ఇత్యర్థః ౹ ౩ ౹ సర్వస్యైతస్య తేజోऽబన్నాత్మకబీజత్రయప్రసూతత్వం దర్శయతి ౹ ఉ ౹ తేషాం ఖల్వేషాం భూ

॥ఉ॥ తేషాంఖల్వేషాంభూతానాంత్రీణ్యేవబీజానిభవంత్యాండజంజీవజముద్భిజ్జమితి। సేయందేవతైక్షతహంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి। తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి

తానాం ॥ త్రీణ్యేవబీజాని భవన్త్యాండజంజీవజముద్భిజ్జమితి। అండజజీవజోద్భిజ్జశబ్దనిర్దిష్టానామేషాంభూతానాం తేజోబన్నానిత్రీణ్యేవబీజానీత్యర్థః ।తదేవోపపాదయతి। ఉ॥ సేయందేవతైక్షత॥హంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి ॥ అతత్రిసంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణేభగవతాభాష్యకృతా సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః ॥ సేయంసచ్ఛబ్దితా పరాదేవతాఇమాస్తేజోబన్నరూపాస్తిస్రోదేవతాఅనేనజీవేనజీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణి । దేవాదివిచిత్రసృష్టింతన్నామధేయానిచకరవాణి ॥ తదర్థమన్యోన్యసంసర్గమప్రాప్తానామేషాం తేజోబన్నానాంవిశేషసృష్ట్యసమర్థానాంతత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతంత్రివృతంకరవాణీతిభాషితం ॥ అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామితి సూత్రే హంతాహమిమాస్తిస్రోదేవతా ఇతి తేజోబన్నాని దేవతాశబ్దేనవిశేష్యంత ఇతిభాషితత్వాదత్రదేవతా ఇతిఅభిమానిదేవతా పరత్వంవక్తవ్యం । తతశ్చఇమాస్తిస్రోదేవతా ఇత్యస్యాయమర్థః ॥ స్వస్వాభిమానిదేవతాధిష్ఠితానితేజోబన్నానీతితేజోబన్నాభిమానదేవతానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తత్వేప్రమాణాభావాత్పరమాత్మనస్సర్వాభిమానిదేవతాత్వసంభవాచ్చ పరమాత్మరూపదేవతాధిష్ఠితా ఇత్యర్థః ॥ పరమాత్మవ్యతిరిక్తదేవతాభ్యుపగమేపి దేవతాశబ్దస్యతదధిష్ఠితత్వమేవార్థః । నచతత్తేజోసృజతతత్తేజఐక్షతేత్యాదౌ తేజఆదిశబ్దానాం పరమాత్మపరత్వాత్తేజోబన్నావస్థపరమాత్మనాం తత్త్వముపహితత్వావస్థాధీనబహుత్వాశ్రయాణామేవ ఇమాస్తి

॥ * ॥ఉ భా॥ ఆండజం। ఆండజం పక్షిసర్పాది। స్వార్థే అణ్ ॥ జీవజం । గర్భవేష్టనలక్షణజరాయుజంపురుషపశ్వాది । ఉద్భిజ్జం ॥ ఉద్భినత్తీత్యుద్భిత్ స్థావరం। తతో జాతముద్భిజ్జం అతతృతీయేనోద్భిజ్జపదేనస్వేదజస్యాపిసంగ్రహస్యసూత్రేపవస్పష్టత్వాన్నాత్రపృథగనుక్తిశంకావకాశః॥*

సో ఽ దేవతా ఇతి దేవతాశబ్దేనపరామర్శోఽస్తు నతు దేవతాశబ్దస్యతదధిష్ఠితప
రామర్శిత్వమితి వాచ్యం। తత్తదవస్థపరమాత్మను జీవస్య ప్రవేశాసంభవేన
ప్రవేశయోగ్య తేజోబన్నానామేవాఖేదోపచారేణలక్షణయా వా దేవతాశ
బ్దేన నిర్దేష్టవ్యత్వాత్॥ మహాసిద్ధాంతే తదైక్షతేతిసర్వజ్ఞత్వంఅసృజతేతిని
మిత్తత్వంబహుస్యామిత్యుపాదానత్వంతదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వంస
త్యసంకల్పత్వంఅనేనజీవేనానుప్రవిశ్యేతిసర్వాంతరత్వంచోక్తంభవతి। జీవే
నాత్మనేతి జీవశరీరకేణమయేత్యర్థః॥ సింహేనభూత్వా బహవోమయా
త్తా ఇతివత్సర్వజ్ఞాద్యాదిగుణస్య తద్విపరీతాకారజీవైక్యాసంభవాత్॥ య
స్యాత్మా శరీరమిత్యాదివచనాత్తదనుప్రవిశ్యేత్యచేతనఇవజీవేప్యనుప్రవేశశ్రవ
ణాచ్చ శరీరవాచిశబ్దస్యశరీరపర్యంతత్వస్య ముఖ్యతయోపపన్నత్వాచ్చా
యమేవార్థ ఇతి వ్యాసార్యైరుక్తం॥ నను జీవశరీరకేణ మయానుప్రవిశ్య
వ్యాకరణవాణీత్యయమర్థో నసంభవతి। వ్యాకరవాణీతి తజాకర్తురభిహి
తత్వేనానభిహితాధికార విహిత తృతీయానుపపత్తేః॥ నచవ్యాకరణక్రి
యాకర్తుస్తిజాభిహితత్వేపి ప్రవేశక్రియాకర్తురనభిహితత్వాత్తృతీయాభ
విష్యతీతివాచ్యం॥ తర్హి మయాభుక్త్వా వ్రజామీత్యపి ప్రయోగస్సాధు
స్స్యాత్॥ వ్రజిక్రియాకర్తురభిధానేపిభుజిక్రియాకర్తురనభిహితత్వాత్।
స్వామిణములితి సూత్రేకైయటేనక్త్వా ప్రత్యయస్యభావార్థత్వాత్ప
క్త్వౌదనంభుంక్తే దేవదత్తః। పక్త్వౌదనోభుజ్యతే దేవదత్తేనేత్యత్రాపి క్త్వాప్రత్య
యేనపాకక్రియాకర్తృకర్మణోరనభిధానాత్తృతీయాద్వితీయే కుతో నప్రా
ప్నువత ఇత్యాశంక్యఆఖ్యాతపదవాచ్యాక్రియా విశేష్యత్వాత్ప్రధానమితరా
తువిశేషణత్వాదప్రధానంతత్క్రియాసాధనయోరపిశక్త్యోస్తద్వారకో గుణ
ప్రధానభావః॥ తతఃప్రధానశక్త్యభిధానేగుణక్రియాశక్తిరభిహితవత్ప్ర
కాశతే॥ ప్రధానానురోధాద్గుణానాంపృథక్త్వవిరుద్ధస్వకార్యారంభాయో
గాచ్చేత్యుక్తత్వాదితిచేత్సత్యం। మయేత్యస్యస్వరూపేణేత్యర్థః॥ ఆత్మశ
బ్దస్వరూపపరః॥ యద్యపిజీవశరీరకంస్వరూపంవ్యాకరణకర్తురభిధ్యతే త
థాపివ్యపదేశివదేకస్మిన్ బుద్ధ్యానానాత్వకల్పనేతి న్యాయేనకల్పితభేదమా
దాయానభిహితాధికారవిహితతృతీయోపపత్తేః ॥ ఘటస్స్వేనరూపేణేత

॥ ఉ ॥ సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామ

రూపే వ్యాకరవాణీతి ॥ *

తద్వ్యావృత్తిం కరోతీత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్ కరోతీతి ణిజాకర్తురభిహిత
త్వాత్ ॥ నను తత్ర కరణార్థే తృతీయా। కరణం చ న ణిజాభిహితమితి చేత్ప్రహిణ
ప్రకృతేపి తథాస్తు ॥ తేనేశస్య ద్విశిష్టస్య కరణకతయానుప్రవేశేపి కర్తృత్వాధిక
రణసారావళ్యుక్తేశ్చాయమేవార్థః ॥ యద్వా ఆరమ్భణాధికరణే అనేనజీవే
నాత్మనా మదాత్మకజీవేనాత్మతయానుప్రవిశ్య ఏతద్విచిత్రనామరూపభాక్కు
రవాణీతి భాషితత్వేన జీవశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వాభావస్యాపి దర్శితత్వా
త్తదనుసారేణ జీవేనేత్యస్య జీవ ఏవార్థః ఆత్మశబ్దస్య శరీరమిత్యర్థః ॥ శరీర
భూతేనానేన జీవేనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీత్యర్థః। ఆత్మశ
బ్దస్య శరీరవాచిత్వమభిప్రేత్యైవ మదాత్మకజీవేనేతి భాషితం । ఆత్మతయా
నుప్రవిశ్యేతి భాష్యస్యాయమర్థః । ఆత్మతయేతి హేతౌ తృతీయా । హేతు
త్వం చ ప్రయోజనత్వేన వివక్షితం । ఆత్మత్వార్థమనుప్రవిశ్యేత్యర్థః ॥
ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవాచ్ఛారీరేణానుప్రవిశ్య పరస్యైన్యం
సంకలయానీతి వదతీతి । యద్వా అనేన జీవేనానుప్రభూతః పేపీయమానో మో
దమానస్తిష్ఠతీత్యత్రేవ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్యత్రాపి జీవాత్మనేత్యే
వార్థః ॥ అస్మిన్పక్షే అనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణప్రతిపన్నపురోవర్తివాచినో
మచ్ఛరీరభూతేనేత్యర్థః ॥ అనయోః పక్షయోశ్శారీరేణానుప్రవిశ్య పరస్యై
న్యం సంకలయానీ దేవదత్తేన పక్త్వా దనం జైత్రో భుఙ్క్తే ఇత్యత్రేవ ప్రవిశిక్రియా
ప్రయోజకకర్త్రా పరమాత్మనా వ్యాప్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణతయా
తృతీయాసంభవాత్తృతీయాయాం నానుపపత్తిః ॥ ఇయాంస్తు విశేషః ॥ నామ
రూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణేన సమానకర్తృకత్వావగమాన్నామరూప
వ్యాకరణాంశే సాక్షాత్కర్తృత్వమప్యస్తి ప్రవేశే తు సర్వవ్యాపకస్య పరమా
త్మనః సాక్షాత్కర్తృత్వాసంభవాత్ప్రయోజక కర్తృత్వం । ఏవం చ ॥ ప్రవే
శనామరూపవ్యాకరణయోస్సమానకర్తృకత్వసంభవాత్ క్త్వాప్రత్యయ
స్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యం । ఏతేనాన్తఃకరణవిశిష్టస్యాహమర్థత్వం వ
దన్తః పరే ప్రత్యుక్తాః ॥ బహు స్యాం హన్తాహమిమా ఇతి సంకల్పసమయే తస్యా
భావాదిత్యాస్తాం తావత్ ॥ * ॥ ఉ ॥ సేయం దేవతైక్షత హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అ

ರೂಪೇವ್ಯಾಕರೋತ್ ॥ ತಾಸಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾಮಕರೋತ್ । ಛಾ । ಯಥಾ ತು ಖಲು ಸೋಮ್ಯೇಮಾಸ್ತಿಸ್ರೋದೇವತಾಸ್ತ್ರಿವೃತ್ತ್ರಿವೃದೇಕೈಕಾಭವತಿ ತನ್ಮೇವಿಜಾನೀಹೀತಿ ಯದಗ್ನೇರೋಹಿತಗ್ಂ ರೂಪಂ ತೇಜಸಸ್ತದ್ರೂಪಂ ॥ ಯಚ್ಛುಕ್ಲಂ ತದಪಾಂ ॥ ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತದನ್ನಸ್ಯಾಪಾಗಾದಗ್ನೇರಗ್ನಿತ್ವಂ ವಾಚಾರಂಭಣಂ ವಿಕಾರೋ ನಾಮಧೇಯಂ ತ್ರೀಣಿ ರೂಪಾಣೀತ್ಯೇವ ಸತ್ಯಂ ॥

ನೇನಜೀವೇನಾತ್ಮನಾಪ್ರವಿಶ್ಯ ನಾಮರೂಪೇವ್ಯಾಕರೋತ್ ॥ ತಾಸಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಮೇಕೈಕಾಮಕರೋತ್ ॥ ಅತ್ರ ತ್ರಿವೃತ್ಕರಣಾಧೀನತ್ವಾನ್ನಾಮರೂಪವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯಾರ್ಥಃ ಕ್ರಮಾನುರೋಧೇನಪಾಠಕ್ರಮೋಬಾಧ್ಯತೇ ॥ ಅತ್ರ ತೇಜೋಬನ್ನದೇವತಾಸುಏಕೈಕಾಂ ತ್ರಿವೃತಂ ತ್ರಿವೃತಂ ಕೃತ್ವಾ ನಾಮರೂಪವ್ಯಾಕರಣಮಕರೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಅತ್ರ ವ್ಯಾಪಕಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಸ್ಸ್ವರೂಪೇಣಸ್ವಾಪೃಥಕ್ಸಿದ್ಧ ಸರ್ವವಸ್ತುಪ್ರವೇಶಸ್ಯ ಸದಾ ಸತ್ವೇಪಿ ಸ್ವಶರೀರಭೂತಜೀವೇನಾನುಪ್ರವೇಶಸ್ಯ ಪೂರ್ವಮಭಾವಾಜ್ಜೀವೇನಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯ ನಾಮರೂಪೇವ್ಯಾಕರೋದಿತ್ಯಸ್ಯಾನಾನುಪಪತ್ತಿಃ ॥ ಚಾರಸ್ಯಚ ರಾಜಶರೀರತ್ವಾಭಾವಾನ್ನ ಚಾರೇಣಾನುಪ್ರವಿಶ್ಯೇತಿ ವಾಕ್ಯಸಾಮ್ಯಂಚ । ಛಾ * ॥ ಯಥಾ ತು ಖಲು ಸೋಮ್ಯೇಮಾಸ್ತಿಸ್ರೋದೇವತಾಸ್ತ್ರಿವೃತ್ತ್ರಿವೃದೇಕೈಕಾಭವತಿ ತನ್ಮೇವಿಜಾನೀಹೀತಿ ದೇವತಾಧಿಷ್ಠಿತಾನಾಂ ತೇಜೋಬನ್ನಾನಾಂ ತ್ರಿವೃತ್ಕರಣಪ್ರಕಾರಂ ಮೇನಿಗದತಶ್ಶೃಣ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ವ್ಯಾಸಾರ್ಯ್ಯೈರಾನಂದಮಯಾಧಿಕರಣೇ ಅನುಪ್ರವಿಶ್ಯನಾಮರೂಪೇವ್ಯಾಕರವಾಣೀತ್ಯತ್ರ ನಾಮರೂಪವ್ಯಾಕರಣಸ್ಯಾನುಪ್ರವೇಶಪೂರ್ವಕತ್ವಮುಪಗಮ್ಯತೇ ॥ ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ತದೇವಾನುಪ್ರಾವಿಶದಿತ್ಯನುಪ್ರವೇಶಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟಿಪೂರ್ವಕತ್ವಂ ಗಮ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸಮಾನಕರ್ತೃಕತ್ವಮೇವವಿವಕ್ಷಿತಂ ॥ ನಹಿ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯಮಪಿ ॥ ಅತಏವಹಿ ತಸ್ಯ ತ್ವಷ್ಟಾವಿದಧದ್ರೂಪಮಿತೀತಿಸೃಷ್ಟ್ಯನುಪ್ರವೇಶಯೋಸ್ಸಮಾನಕಾಲಿಕತ್ವಮೇವಪ್ರತೀಯತೇ ॥ ಅಥವಾ ತತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾನುಪ್ರಾವಿಶದಿತಿ ಸೃಷ್ಟ್ಯನಂತರತ್ವೇನಶ್ರೂಯಮಾಣೋನುಪ್ರವೇಶಃ ಸ್ಥಿತ್ಯರ್ಥೋನ್ಯ ಏವೇತ್ಯುಕ್ತಂ ॥ ಅತ್ರ ವ್ಯಾಪಕಸ್ಯಾಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನೋಂತರ್ಯಾಮಿವಿಗ್ರಹದ್ವಾರಾನುಪ್ರವೇಶ ಉಪಪದ್ಯತ ಇತಿ ಕೇಚಿತ್ ॥ ಜೀವದ್ವಾರೈವ ಅನುಪ್ರವೇಶೋನಸ್ವತ ಇತಿ ಕೇಚಿತ್ ॥ ಪ್ರತಿವಸ್ತು ತತ್ತದ್ವಸ್ತುಮಾತ್ರಪೂರ್ಣಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಕಾರ್ಯಕಾರಿತ್ವಾತ್ತತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟ ಇತ್ಯುಕ್ತಿರಿತಿ ಕೇಚಿತ್ ॥ * ॥ ಛಾ ॥ ಯದಗ್ನೇರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ತೇಜಸಸ್ತದ್ರೂಪಂ । ಅಗ್ನೇರ್ಯದ್ರೋಹಿತಂ ರೂಪಂ ರೋಹಿತೋಭಾಗೋದೃಶ್ಯತೇ । ತದತ್ರಿವೃತ್ಕೃತಸ್ಯ ತೇಜಸಃ ರೂಪಂ । ಯತ್ ಶುಕ್ಲಂ ತದಪಾಂ ॥ ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತದನ್ನಸ್ಯ ॥ ಅಗ್ನೇರ್ಯಚ್ಛು

॥ ఛాం ॥ ఉ ॥ * —॥ యదాదిత్యస్య రోహితగ్ం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం । యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాదాదిత్యాదాదిత్యత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం ॥ ౨ ॥ యచ్చంద్రమసో రోహితగ్ం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవసత్యం ॥ ౩ ॥ యద్విద్యుతో రోహితగ్ం రూపం తేజసస్తద్రూపం । యచ్ఛుక్లం తదపాం । యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాద్విద్యుతో విద్యుత్త్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం ॥ ౪ ॥ * ॥ ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వాగ్ంస ఆహుః పూర్వే మహాశాలామహాశ్రోత్రియానవోద్యకశ్చనాశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతముదాహరిష్యతీతి హ్యేభ్యో విదాంచక్రుః ॥ ౫ ॥

వి॥ దీ ॥ — ॥ క్లం రూపం తదపామేవ । యదగ్నేః కృష్ణం తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః । అగ్నేస్తేజోబన్నసముదాయరూపత్వేయావత్తేజోబన్నానస్థానమగ్నిరూపేణోపలంభః ప్రాగ్నేతీత్యత్రాహ (అపాగాదగ్నేరగ్నిత్వం) తేష్వేవ తేజోబన్నేషు అగ్న్యాద్యవస్థానాశకసామగ్రీసన్నిధానేఽగ్నిత్వావస్థాఽపేతా భవతి । అవస్థాంతరం ప్రాప్నోతి (వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవసత్యం) అతస్తేజోబన్నైరేవాగ్నిత్వాద్యవస్థాలక్షణో వికారోఽగ్న్యాదినామధేయంచ వాక్పూర్వకవ్యవహారసిద్ధయే సృజ్యతే । అతస్తేజోఽబన్నస్వరూపాణ్యేవాగ్నిరితి సత్యమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ (యదాదిత్యస్యరోహితమిత్యాది) పూర్వవదర్థః ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥

ఉ ॥ భా ॥ — (ఏతద్ధస్మవైతద్విద్వాంస ఇత్యాది) ఉపాదానాముపాదేయం న భిద్యత ఇత్యేతత్స్వరూపజ్ఞాః । మహాశాలాః మహాగృహస్థాః । పూర్వే సర్వవేదపారగాః । వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవంత ఇత్యర్థః । లట్స్మే ఇతి స్మయోగాద్భూతార్థేప్యాహురితి లడుపపత్తిః । తేజోబన్నాన్యేవజ్ఞాత్వా నః అస్మాకం । ఏభ్యస్తేజోబన్నేభ్యోఽతిరిక్తమశ్రుతమమతమవిజ్ఞాతమ్ కోపి నోదాహర్తుం శక్నోతీతి తేజోబన్నేభ్య ఏవ సర్వం జ్ఞాతవంత ఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥

ధ్యాం ॥ ౫ ॥ *॥—యదురోహితమివాభూదితి తేజసస్త ద్రూపమితితద్విదాం చక్రుః యదుశుక్లమివాభూదిత్యపాగ్ం రూపమితి తద్విదాంచక్రుః । యదుకృష్ణమివాభూదిత్యన్నస్య రూపమితి తద్విదాంచక్రుః ॥ ౬ ॥ యద్వవిజ్ఞాతమివాభూదిత్యేతాసామేవ దేవతానాగ్ం సమాసఇతి తద్విదాంచక్రుః ॥ యథాతుఖలుసోమ్యేమాస్తిస్రోదేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతి తన్మేవిజానీహీతి ॥ ౭ ॥ ఇతి చతుర్థఃఖండః ॥

అన్నమశితంత్రేధావిధీయతే । తస్యయస్థవిష్ఠోధాతుస్తత్పురీషంభవతి ॥యోమధ్యమస్తన్మాంసం । యోఽణిష్ఠస్తన్మనః ॥ ౧ ॥

వి॥దీ॥—॥ ఏవంసర్వస్యాపి ప్రపంచస్యత్రివృత్కృతతేజోబన్నరూపత్వేనతదభేదంప్రసాధ్యాధ్యాత్మంమాంసలోహితమజ్జాస్థిలక్షణస్యదేహస్య త్రివృత్కృతతేజోబన్నాభేదంఇంద్రియమనఃప్రాణానాంచత్రివృత్కృతతేజోబన్నాప్యాయితత్వంప్రదర్శయితుంప్రస్తౌతి॥ ౫॥(యథాతుఖలుసోమ్యేమాస్తిస్రోదేవతాః పురుషంప్రాప్యత్రివృత్త్రివృదేకైకాభవతితన్మేవిజానీహీతి) తేజోబన్నానిపురుషేణభుజ్యమానానిపురుషం ప్రాప్య॥యథాత్రిధాత్రిధాపరిణమంతేతంపరిణామప్రకారంశృణ్విత్యర్థః॥ఇతి చతుర్థఃఖండః ॥—॥ ౮ (అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే) పురుషేణభుక్తం జాఠరాగ్నినాపచ్యమానమన్నం స్థవిష్ఠమధ్యమాణిష్ఠరూపేణ త్రేధావిభక్తం భవతి (తస్యయస్థవిష్ఠోధాతుస్తత్పురీషంభవతి, యోమధ్యమస్తన్మాంసం, యోఽణిష్ఠస్తన్మనః) స్థూలాంశఃపురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తుమాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనసఆప్యాయకతామాపద్యతే, మనసఆహంకారికత్వేనాన్నవికారత్వాభావాదితి భావః ॥ ౧॥ ౨ ॥

౫ ॥ భా ॥ — సర్వస్యాపి తత్రాంతర్భావమేవ ప్రదర్శయతి (యదురోహితమిత్యాది) రోహితశుక్లకృష్ణత్వేన భాసమానం తేజోబన్నాత్మకమేవేతి జ్ఞాతవంతఇత్యర్థః ॥ ౬ ॥ (యద్వవిజ్ఞాతమిత్యాది) ఉక్తవ్యతిరేకేణ, యత్తూక్తైనరూపేణాజ్ఞాయమానమభూత్, తదపిపీతమాంజిష్ఠధూసరశోణాదిరూపవత్వేన జ్ఞాయమానం రోహితశుక్లకృష్ణతేజోబన్నసముదాయాత్మకమేవ, నతు తతోఽతిరిక్తమితి జ్ఞాతవంతఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

ష్యం॥ ఉ ॥ ॥— ఆపః పీతా స్త్రేధా విధీయంతే। తాసాం యస్స్థవిష్ఠో ధాతు స్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమస్తల్లోహితం, యోఽణిష్ఠస్స ప్రాణః ॥ ౨ ॥ తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే, తస్య యస్స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమస్స మజ్జా, యోఽణిష్ఠస్సా వాక్ ॥ ౩ ॥ అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి, భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి, తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ —౪— ॥ ఇతి పంచమః ఖండః ॥ దధ్నస్సోమ్య మథ్యమానస్య యోఽణిమా స ఊర్ధ్వస్సముదీషతి తత్సర్పిర్భవతి ॥ ౧

వి ॥ దీ ॥— (తేజోఽశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాది) తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దేనోచ్యతే, మజ్జా అస్థ్యంతర్గత స్నేహో ధాతువిశేషః, తైలఘృతాదేః పీతస్య సూక్ష్మాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః, శిష్టం పూర్వవత్ ॥ ౩ ॥ (అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి) ఉక్తరీత్యా మనః ప్రాణ వాచామన్నజలతేజస్సూక్ష్మాంశాప్యాయితత్వాన్మనోఽన్నమయం ప్రాణో జలమయస్తేజోమయీ వాగిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ ౬ ॥ ౨ ॥ ౧ ॥ ఇతి పంచమః ఖండః

ఉ ॥ భా ॥ —(ఆపః పీతా ఇత్యాది) (యోఽణిష్ఠస్స ప్రాణః) అపాం సూక్ష్మాంశః ప్రాణాప్యాయకో భవతీత్యర్థః ॥ ॥ ఇతి చతుర్థ ఖండభాష్యం ॥ నను కేవలాన్నభక్షణాం ఆఖుప్రభృతీనామపి వాగ్మిత్వప్రాణవత్త్వదర్శనాదప్మాత్రభక్షాణామపి మత్స్యాదీనాం మనస్విత్వవాగ్మిత్వదర్శనాద్ఘృతతైలమాత్రభక్షణామపి మనస్విత్వప్రాణవత్త్వదర్శనాత్కథమన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగిత్యుపపద్యత ఇతి చేత్, సర్వస్యాపి త్రివృత్కృతత్వేన సర్వస్యాపి భక్ష్యస్య తేజోబన్నరూపతయా అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగిత్యుపపద్యత ఇతి న క్షతిరితి ద్రష్టవ్యం- (భూయ ఏవేత్యాది), భూయః పునరపి సమ్యగ్దృష్టాంతైరముమర్థం దర్శయేతి శిష్యః ప్రార్థయామాసేత్యర్థః (తథా సోమ్యేతి హోవాచ) ఆచార్యోఽపి తథాస్త్విత్యువాచేత్యర్థః

ఇతి పంచమఖండభాష్యం ॥

॥ — ౪ — ॥ (దధ్నస్సోమ్యేత్యాది) హే సోమ్య మథ్యమానస్య దధ్న ఊర్ధ్వ ఉద్గతోఽణీయానంశో యథా సర్పిర్భవతీత్యర్థః ॥ ౧॥

థాం ॥ ౬ ॥ * ॥ — ॥ ౧ ॥ ఏవమేవ ఖలు సోమ్యాన్నస్యాశ్యమానస్య యోఽణిమా స ఊర్ధ్వస్సముదీషతి తన్మనో భవతి ॥ ౨ ॥ అపాగ్ంహి సోమ్య పీయమానానాం యోఽణిమా స ఊర్ధ్వస్సముదీషతి, స ప్రాణో భవతి ॥ ౩ ॥ తేజసస్సోమ్యాశ్యమానస్య యోఽణిమా స ఊర్ధ్వస్సముదీషతి సా వాగ్భవతి ॥ ౪ ॥ అన్నమయగ్ంహి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి, భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ — ౫ — ॥ ఇతి షష్ఠః ఖండః ॥ షోడశకలస్సోమ్య పురుషః పంచదశాహాని మాశీః కామమపః పిబాపోమయః ప్రాణో న పిబతో విచ్ఛేత్స్యత ఇతి ॥ ౧ ॥ స హ పంచదశాహాని నాశాథ హైనముపససాద కిం బ్రవీమి భో ఇతి । ఋచస్సోమ్య యజూగ్ంషి సామానీతి హోవాచ । న వై మా ప్రతిభాంతి భో ఇతి ॥ ౨ ॥

౬ ॥ భా ॥ — (ఏవమేవ ఖల్విత్యాది) ఏవమేవోక్తదృష్టాంతవదేవ ఔదర్యాగ్నినా పచ్యమానస్యాన్నస్య యోఽణిమా — అణీయానంశస్స ఊర్ధ్వ ఉద్గతో మనో భవతి, మనస ఆప్యాయకో భవతీత్యర్థః । (సముదీషతి) ఈష గతిహింసాదర్శనేష్వితి హి ధాతుః (అపాగ్ంహి సోమ్య పీయమానానామిత్యాది) పూర్వవదర్థః (అన్నమయగ్ంహి సోమ్యేత్యాది) స్పష్టం (భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి) మనసోఽన్నమయత్వం యథా బుద్ధ్యారూఢం భవతి తథా ప్రదర్శయేతి శ్వేతకేతురాహేత్యర్థః (తథా సోమ్యేత్యాది) పూర్వవదర్థః — ౫ ఇతి షష్ఠఖండభాష్యం ॥ షోడశకలస్సోమ్య పురుష ఇతి) షోడశాంశయుక్త మన ఆదికలాయుక్తః పురుషః । తత్ర మన ఏవ షోడశాంశః ప్రత్యహం భుజ్యమానైరన్నాదిభిరప్యాయితో భవతి । (పంచదశాహాని మాశీః) తత్ర పంచదశ దినాని మా భుంక్ష్వ (కామమపః పిబ) యథేష్టం జలం పిబ (ఆపోమయః ప్రాణో న పిబతో విచ్ఛేత్స్యత ఇతి) జలపానే ప్రాణవిచ్ఛేదో న భవితా । జలమయత్వాత్ప్రాణస్యేత్యాచార్య ఉవాచేత్యర్థః ॥ — ౧ — ॥ (స హ పంచదశాహాని నాశ) ఏవం పిత్రోక్తః పుత్రః పంచదశాహాని నాశనభుక్తవాన్ (అథ హైనముపససాద కిం బ్రవీమి భో ఇతి) షోడశేఽహని పితరముపసన్నశ్శిష్యః భగవన్ కింబ్రవీమీత్యుక్తవానిత్యర్థః । ఇతర ఆహ (ఋచ

ఛాం॥ఉ॥*—తగ్ంహోవాచయథాసోమ్యమహతోభ్యాహితస్యైకోంగారః ఖద్యోతమాత్రః పరిశిష్టస్స్యాత్తేనతతోపినబహుదహేదేవగ్ంహి సోమ్యతే షోడశానాం కలానామేకాకలాతిశిష్టాస్యాత్తయైతర్హి వేదాన్నానుభవస్య శానాథమేవిజ్ఞాస్యసీతి ॥ ౩ ॥ సహాశాథహైనముపససాదతగ్ంహ యత్కించపప్రచ్ఛసర్వగ్ంహప్రతిపేదేతగ్ంహోవాచ ॥ ౪ ॥యథాసోమ్యమహతో భ్యాహితస్యైకమంగారంఖద్యోతమాత్రంపరిశిష్టం । తత్తృణైరుపసమాధాయప్రజ్వాలయేత్తేనతతోపిబహుదహేత్ ॥ ౫ ॥ ఏవగ్ంహిసోమ్యతేషోడశానాంకలానామేకాకలాతిశిష్టాభూత్సాన్నేనోపసమాహితాప్రాజ్వాలీత్తయైతర్హి వేదాననుభవస్యన్నమయగ్ంహిసోమ్య మనఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీవాగితితద్ధాస్యవిజజ్ఞావితివిజజ్ఞావితి ॥ ౬ ॥ ఇతిఛాందోగ్యేషష్ఠప్రపాఠకేసప్తమఃఖండః ॥ ౭ ॥

ఉ॥భా॥—(సోమ్యయజూగ్ంషిసామానీతి)అధీతాన్వేదానపరేత్యుక్తవానిత్యర్థః(సహోవాచనవైమాప్రతిభాంతిభోఇతి)మాంప్రతివేదానప్రతిభాంతీతీతరః ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ —౨— ॥ (తగ్ంహోవాచ)పితాప్రత్యువాచేత్యర్థః (యథాసోమ్యమహతఇత్యాది) హేసోమ్యయథాలోకే మహతఇంధనైరభ్యాహితస్య ప్రజ్వలితస్యాగ్నేశ్శాంతస్యైకోంగారఃఖద్యోతమాత్రఃపరిశిష్టోభవేత్ తేనఅంగారేణ । తతోపిఖద్యోతమాత్రపరిమాణాత్కించిదపిబహునదహేత్ । ఏవమేవఖలుసోమ్యతే అన్నోపచితానాంషోడశానాం మనసోంశానామేకోంశోవశిష్టః పంచదశవినేషుపంచదశకలానాం క్షీణత్వాదితిభావః ।అతోల్పీయసా తేనాంశేనేదానీం వేదాన్నప్రతిపద్యసే । అశాన భుక్ష్వ, తతఊర్ధ్వం మేమదుక్తంజ్ఞాస్యసీత్యర్థః ॥ ౩॥ (సహాశాథహైనముపససాద)ఏవంపిత్రోక్తశ్శ్వేతకేతుః । ఆశభుక్తవాన్ అథ భుక్త్వాపితరముపసన్నః ॥ ౨ ॥(తగ్ంహేత్యాది)తంతదాపితాయద్యత్పృష్టవాన్తత్తత్సర్వంసజ్ఞాతవానిత్యర్థః।(తగ్ంహోవాచ)పితేతిశేషః॥౪ (యథాసోమ్యేత్యాది) యథామహతోజ్వలితశాంతస్య వహ్నేరేకమంగారంఖద్యోతమాత్రంపరిశిష్టం తృణాదిభిరుపసమిధ్యప్రజ్వాలయేత్। ఏకషోడశాంశసమంతావద్వర్ధయేత్ । తేనచ ఏవమిద్ధేనాంగారేణ । తతోపి ।

ఛాం ॥ ఉ ॥— ఉద్దాలకో హారుణిశ్శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ । స్వప్నాం
తం మే సోమ్య విజానీహీతి । యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ । సతా సోమ్య త
దా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి । తస్మాదేనగ్ం స్వపితీత్యాచక్షతే । స్వగ్ం
హ్యపీతో భవతి ॥ ౧ ॥

వి । దీ ॥— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య తముపాదే
యత్వం వక్తుం ప్రవృత్తస్తేజోబన్నాత్మకసకలాచేతనవర్గస్య తముపాదేయత్వ
ముక్త్వా చేతనవర్గస్యాపి తముపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రస్తౌతి ॥ (ఉ
ద్దాలకో హారుణిశ్శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ । స్వప్నాంతం మే సోమ్య విజానీహీ
తి) స్వప్నాంతం సుషుప్తిం ప్రతిపాదయతో మమ వాక్యాద్విజానీహీతి పితా
పుత్రమాహేత్యర్థః । ఏవం శిష్యావధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ (యత్రై
తత్పురుషస్స్వపితి నామ) యత్ర యదా నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ (ఏతత్పురుషః)
ఏష పురుష ఇత్యర్థః । (సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి) తదా । తస్మిన్ స్వాపకా
లే । స దేవ సోమ్యేతి ప్రక్రాంతేన సతా సంగతో భవతి । తస్యైవ సత్త్వం పత్తైస్సతిలయ
రూపత్వం । స్వపితినామనిర్వచనానుగుణం వివృణోతి (స్వమపీతో భవతీతి)
అత్ర స్వశబ్దస్తావన్న జీవమాత్రపరః సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమ
పీతో భవతీతి స్థానప్రమాణేన సచ్ఛబ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యంభా
వాత్సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్స్వశబ్దోఽపి తత్పర ఏవ ।
నను జీవభిన్నత్వాత్పరమాత్మనస్తస్య కథం జీవం ప్రతి స్వత్వమితి చేదుచ్యతే ।

ఉ । భా । పూర్వపరిమాణాద్బహుదహేదిత్యర్థః ॥ ౫ (ఏవం సోమ్య తే షోడశానామి
త్యాది) ఏవమేవ । పూర్వోక్తదృష్టాంతవత్ । హే సోమ్య తే షోడశానాం మనోం
శానామేకోంశోఽన్నేనాప్యాయితః ప్రాజ్వాలీత్ ప్రజ్వలితః । స్వకార్యకరణసమ
ర్థోఽభూదిత్యర్థః । ప్రాజ్వాలీదితి దీర్ఘశ్ఛాందసః । అతో వేదానిదానీం ప్రతిప
ద్యస ఇత్యర్థః (అన్నమయం హీత్యాది) అతోఽన్నమయమేవ మనః । అనయై
వరీత్యా ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి జానీహీత్యాచార్యోక్త
వానిత్యర్థః । (తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి) తత్ మనఆదీనామన్నమయ
త్వాదికం । అస్య పితురుపదేశాత్పుత్రో జ్ఞాతవానిత్యర్థః ॥ ద్విరభ్యాసస్త్రి
వృత్కరణప్రకారపరిసమాప్త్యర్థః । ౬ ॥ ఇతి సప్తమఖండభాష్యమ్ ॥

॥ ఛాం । ఉ ॥ *॥—సయథాశకునిస్సూత్రేణ ప్రబద్ధో దిశం దిశం పతిత్వాఽన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా బంధనమేవోపశ్రయత ఏవమేవ ఖలు సోమ్య తన్మనో దిశం దిశం పతిత్వాఽన్యత్రాయతనమలబ్ధ్వా ప్రాణమేవోపశ్రయతే । ప్రాణబంధనగ్ంహి సోమ్య మన ఇతి ॥ ౨॥

వి।దీ। దేవమనుష్యాదినామరూపాభిమానరాగలోభాద్యనుగుణబహిస్థవిషయజ్ఞానప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్టః పరమాత్మా దేవమనుష్యాదినామరూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికబాహ్యాభ్యంతరాకారాభిమానకాలుష్యరహితజీవశరీరకస్సన్నాత్మన్యంతర్భూత ఇత్యర్థ ఇతి స్వాప్యయాదితిసూత్రే వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతత్వాన్నానుపపత్తిః । అత్ర త్వపిపూర్వస్య పతేరకర్మకస్య సకర్మకత్వాత్స్వమపీత ఇతి ద్వితీయా । (తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే । స్వం హ్యపీతో భవతి) హి యస్మాత్స్వమప్యేతి లీనో భవతి । తస్మాత్స్వపితీతి లౌకికా ఆచక్షత ఇత్యర్థః । యద్యపి జిష్వప్ శయే ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నస్స్వపితిశబ్దః । న తు స్వశబ్దోపపదాదపీతేః । తథాప్యశనాయాదినిర్వచనవదర్థవాదరూపముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం । తత్ర జీవస్య పరమాత్మనిలయప్రతిపాదనాత్తేజోబన్నాదివజ్జీవస్యాపి తదుపాదేయత్వాత్తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతత్వముపపాదితం భవతి । అత్ర చ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్ ౧ ॥ ౨ ॥ ౩ ॥

ఉ ॥ ఛా—(సయథాశకునిరిత్యాది) యథా పక్షీ శకునిఘాతుకస్య హస్తగతేన సూత్రేణ బద్ధః ప్రతిదిశం పతిత్వా ఆశ్రయాంతరమలబ్ధ్వా బంధనం హస్తమేవాశ్రయతే। (ఏవమేవ హి సోమ్య) సుషుప్తికాలే । తత్ అన్నమయం హి సోమ్య మన ఇతి ప్రాగ్నిర్దిష్టం మనః దిశం దిశం పతిత్వా జాగ్రత్స్వప్నయోర్నానావిధవిషయగ్రహణవ్యాపృతం భూత్వాపి తత్ర తత్రాయతనం విశ్రమమలబ్ధ్వా విశ్రమాయ ముఖ్యప్రాణేన సంశ్లేషవిశేషమాపద్యత ఇత్యర్థః । అత్ర హేతుమాహ (ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మన ఇతి) యతః ప్రాణే హి మనో నిబధ్యత ఇత్యర్థః। అత ఏవ హి ప్రాణోత్క్రాంతే మనఆదీనామప్యుత్క్రమః । అతస్సుషుప్తిదశాయాం వాగాదీంద్రియసహితం మనః। వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణ ఇతి ప్రక్రియాణకాలోక్తన్యాయేన ప్రాణేన సంశ్లేషవిశేషమాపన్నం సదుపరతవ్యాపారం భవతి । సుషుప్తిదశాయాం ప్రాణమాత్రమనుపరతవ్యా

చ్ఛాం। ఉ॥ — అశనాయాపిపాసే సోమ్య విజానీహీతి। యత్రైతత్పురుషోఽశిశిషతి నామాప ఏవ తదశితం నయంతే। తద్యథా గోనాయోఽశ్వనాయః పురుషనాయ ఇత్యేవం తదప ఆచక్షతేఽశనాయేతి తత్రైతచ్ఛుంగముత్పతితగ్ం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీతి ॥ 3 ॥ తస్య క్వ మూలగ్ం స్యాదన్యత్రాన్నాదేవమేవ ఖలు సోమ్యాన్నేన శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భిః సోమ్య శుం

ఉ॥భా॥ — పారమాస్తే। స యదా స్వపితి ప్రాణమేవ వాగప్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రం ప్రాణం మన ఇతి శ్రుతేః॥౨॥ ఏవం జీవస్య పరమాత్మోపాదేయత్వసిద్ధ్యర్థం సుషుప్తికాలే పరమాత్మసంపత్తిం తత్ప్రసంగాద్వాగాదీంద్రియాణాం ప్రాణే సంశ్లేషవిశేషం చ ప్రతిపాద్య అశనాయాదినామనిర్వచనముఖేనాపి పరమాత్మనో జగన్మూలతాముపపాదయతి (అశనాయేత్యాదినా) స్పష్టోఽర్థః। (యత్రైతత్పురుషోఽశిశిషతి నామేత్యాది) యత్ర — యదా। పురుషోఽశిశిషతీత్యేతన్నామ పురుషోఽశిశిషతీతి శబ్దం యదా లోకాః ప్రయుంజత ఇత్యర్థః। యదా పురుషస్యాశిశిషా భవతీతి యావత్। నామశబ్దః ప్రసిద్ధ్యర్థో వా తదా (ఆప ఏవ తదశితం నయంతే) జీర్ణతాం ప్రాపయ్య రసరూపేణ శరీరం నయంతే। తేనాశితే జీర్ణే పునరశిశిషా జాయత ఇత్యర్థః। (తద్యథా గోనాయోఽశ్వనాయః పురుషనాయ ఇత్యేవం తదప ఆచక్షతేఽశనాయేతి) గాం నయతీతి గోనాయః యథా గోనేతారం గోనాయ ఇత్యాచక్షతే। యథా వాశ్వనేతారం పురుషనేతారం చాశ్వనాయః, పురుషనాయ ఇత్యాచక్షతే లౌకికాః। ఏవమశితనేత్రీరపోఽశనాయేత్యాచక్షత ఇత్యర్థః।(తత్రైతచ్ఛుంగమిత్యాది) అద్భిరసభావం నీతేన్నేనోత్పన్నమేవ తచ్ఛరీరాఖ్యం శుంగసదృశం కార్యం విజానీహీత్యర్థః, న త్వమూలమేవేదం భవత్విత్యత్రాహ (నేదమమూలమితి) కార్యమాత్రస్య సకారణకత్వాదిత్యర్థః॥3॥ తర్హి తస్యాన్నాతిరిక్తం మూలాంతరం కల్ప్యతామిత్యత్రాహ (తస్య క్వ మూలం స్యాదన్యత్రాన్నాత్) కార్యశరీరస్యాన్నమూలకత్వాన్మూలాంతరస్య చానుపలంభాదుపలబ్ధమన్నమేవ మూలమిత్యర్థః (ఏవమేవ ఖలు సోమ్యాన్నేనేత్యాది)యథా శరీరేణ కార్యభూతేనోపచీయమానేన తత్కారణమన్నమనుమీయతే। ఏవమేవాన్నేన కార్యేణ అపః కారణమనుమినుహీతి

ఛాం॥ ౬॥— గేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్వి
చ్ఛ । సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః ॥ ౪॥

వి । ౬ ॥ —— (అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమిత్యాది) శుంగేన -కార్యేణ-కారణం విజానీహీత్యర్థః (సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః) అత్ర ప్రజాశబ్దేన సజీవం జగన్నిర్దిశ్యతే। సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్దవాచ్యబ్రహ్మాధీనోత్పత్తిలయపరం । ప్రతిష్ఠా నిష్ఠా పర్యవసానం లయ ఇతి యావత్ । (సదాయతనా ఇతి) సదాధారత్వముచ్యతే। అనేన జగతశ్శరీరత్వం ఫలితం । తత్కథమితి చేదిత్థం। ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయమధ్యగతేన స్థితిహేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతి పదేన స్థితిహేతుధారకత్వం సిద్ధ్యతి — ౪ — ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి । తిష్ఠతీతి ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనేన ధారణాధీనత్వావగమాత్తస్య చ ప్రశాసనస్య అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామిత్యంతః ప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్సర్వశాఖాప్రత్యయన్యాయేనాంతః ప్రవేశనశాసనధారణానామన్యతమోక్తావపీతరయోః ఫలితత్వాత్ సదాయతనా ఇత్యనేన ధారకత్వోక్తావప్యంతః ప్రవిశ్య శాసనేన ధారకత్వలక్షణాత్మత్వస్య ఫలితత్వాజ్జగతశ్శరీరత్వం ఫలితం । సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వాభ్యాం సదుపాదానకత్వం సదాయతనా ఇత్యనేన సదంతర్యామికత్వముపాదానోపేయభావస్యాభిన్ననిష్ఠత్వాత్ప్రజాశబ్దేనాచిత్సంసృష్టజీవమాత్రపరామర్శే తస్య సదుపాదానకత్వాసంభవాత్ప్రజాశబ్దేనాపి ప్రజాశరీరకం బ్రహ్మైవోచ్యతే। సదాయతనా ఇత్యత్ర సదంతర్యామికత్వస్య శరీరభూతచిదచిన్మాత్రనిష్ఠత్వేన చిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మనిష్ఠత్వాభావాత్సదాయతనా ఇతి వాక్యానుషక్తప్రజాశబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతనమాత్రమేవాభిధీయతే తథా సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యుపాదానత్వప్రతిపాదకవాక్యే విశిష్టస్యైవోపాదానత్వాత్సచ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమేవోచ్యతే। సదాయతనా ఇత్యత్ర విశిష్టస్య సతోఽన్తర్యామిత్వాసంభవాత్సచ్ఛబ్దేన విశేష్యమాత్రమేవాభిధీయతే॥ ౪

---

౬ ॥ భా॥ యావత్ । ఏవముత్తరత్రాపి సత్పర్యన్తాం కారణపరంపరామనుమినుహీత్యర్థః। తతః కిమిత్యత్రాహ (సన్మూలా ఇత్యాద) ఏతద్వాక్యార్థః పూర్వముక్త ఏవ॥

ఘాం ॥ ఉ ॥ ※ ॥ — అథయత్రైతత్పురుషః పిపాసతి నామ తేజ ఏవ తత్పీతం నయతే । తద్యథా గోనాయో ఽశ్వనాయః పురుషనాయ ఇత్యేవం తత్తేజ ఆచష్ట ఉదన్యేతి । తత్రైతదేవ శుంగముత్పతితం సోమ్య విజానీహి నేదమమూలం భవిష్యతీతి ॥ ౫ ॥ తస్య క్వ మూలం స్యాదన్యత్రాద్భ్య ఽద్భిః సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ । తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ । సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః సత్ప్రతిష్ఠాః ॥— యథా తు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతి తదుక్తం పురస్తాదేవ భవత్యస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయాం స య ఏషోఽణిమా ॥౬॥ ఐతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి ।

వి॥ దీ ॥ — ॥— ॥ ఏవం సుషుప్తౌ సత్సంపత్తిం జీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేపి సత్సంపత్తిం దర్శయతి (అస్య సోమ్యేత్యాది) ప్రయతః—మ్రియమాణస్యేత్యర్థః । అత్ర వాచో మనసః ప్రకృతిత్వాసంభవాద్వ్యాపారోపరమహేతుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవ వాచో మనసి లయః మనసః ప్రాణేలయోపి తాదృశ ఏవ । మనసి కరణగ్రామం ప్రాణే మనః పురుషే చ తం ఘటయతి ఘటయన్ భూతేష్వేనం పరేచ తమాత్మని ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రాణో జీవే సంపన్నో జీవేన సహ తేజశ్శబ్దోపలక్షితేషు భూతేషు సంపన్నో భవతి । తతః పరం సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రమాయ సజీవానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరమాత్మని సంపత్తిర్భవతీత్యర్థః (స య ఏషోఽణిమా) తాదృశస్సచ్ఛబ్దిత ఏషోఽణిమా—అణువద్దుర్విజ్ఞేయః—మానాంతరాగోచర ఇత్యర్థః ॥౬॥ (ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం) ఏష ఆత్మా యస్య ఐతదాత్మ్యం । స్వార్థే ష్యఞ్ ।(తత్సత్యం) స జీవస్య జగతశ్చ సదాత్మకత్వమేవ సత్యం ప్రామాణికం — (స ఆత్మా) ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్సచ్ఛబ్దితస్స ఏతస్యాత్మేత్యర్థః ।

ఉ ॥ భా ॥ — । (అథయత్రైతత్పురుష పిపాసతీత్యాది) ఉదకనేతృత్వాత్తేజ ఉదన్యేత్యుచ్యత ఇత్యర్థః (తత్రైతదేవేత్యాది) తత్ర తేజసా శోష్యమాణాస్వప్సు । ఉత్పన్నం దేహాఖ్యం శుంగమిత్యర్థః । శిష్టం పూర్వవత్ ॥ —౫— ॥ (తస్య క్వ మూలం స్యాదన్యత్రాద్భ్య ఇత్యాది) పూర్వవదర్థః ।

ఛాం॥ఉ॥—భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి । తథా సోమ్యేతి హోవా
చ॥ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే అష్టమఃఖణ్డః॥యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠంతి నా
నాత్యయానాం వృక్షాణాగ్ం రసాన్ సమవహారమేకతాగ్ం రసం గమయంతి॥౧॥
తే యథా తత్ర న వివేకం లభంతే ఽముష్యాహం వృక్షస్య రసోస్మ్యముష్యాహం వృ
క్షస్య రసోస్మీత్యేవమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపద్య న విదుస్సతి

వి।దీ॥—(తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి) అత్ర త్వం శబ్దేనాభిముఖశ్వేతకేతువాచినా
పర్యవసానవృత్త్యా తదంతర్యామి పరమాత్మాభిధీయతే।శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరి
పర్యంతత్వస్యా కృత్యధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్సంసారిణశ్శ్వేతకేతోర్నిత్యము
క్తేన తచ్ఛబ్దార్థేన సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మణా అభేదాసంభవాత్ । అత్ర చ వక్తవ్య
ముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్ । తత్రైవ ద్రష్టవ్యం ॥—ఏవముక్తశ్శ్వేత
కేతు స్సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మని సంపన్నః స్వాపానంతరం తత ఉత్థా
యాగతశ్చేత్ప్రాగ్గృహాదుత్థాయాగతస్య గృహే స్థితోఽస్మి గృహాదాగతో
ఽస్మీతి ప్రతిసంధానవత్సతి సంపన్నోఽస్మి తత ఆగతోఽస్మీతి ప్రతిసంధాన ప్రసంగా
న్నైతద్విస్రంభణీయమితి మన్యమాన ఆహ (భూయ ఏవేత్యాది) సమ్యఙ్మా
మనుశాధీత్యర్థః । ఏవం ప్రార్థితః పితా (తథా సోమ్యేతి హోవాచ) —
౭—ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే అష్టమఖండదీపికా ॥ ౮ ॥ ౯ ॥

ఉ॥భా॥— నను తేజోబన్నమూలకత్వే శరీరస్య లోహితమాంసాదిరూపేణ
పరిణామః కథం స్యాదిత్యాశంక్య పూర్వోక్తం స్మారయతి । (యథా తు ఖల్వి
త్యాది) (తదుక్తం పురస్తాదేవ భవతి) అన్నమశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యాది
నా పూర్వముక్తం భవతీత్యర్థః —౬—౭— ॥ ఇత్యష్టమఖండభాష్యం ॥
(యథా సోమ్య మధు మధుకృత ఇత్యాది) యథా లోకే మధుకృతః — మధు
మక్షికాః —మధు।నిస్తిష్ఠంతి—నిష్పాదయంతి నానాత్యయానాం— నా
నాగతీనాం — వృక్షాణాం రసాన్ సమాహృత్య మధుత్వేనైక్యం గమయంతీ
త్యర్థః ॥౧॥(తే యథా తత్రేత్యాది) తే చ రసా మధుత్వేనైకతాంగతా అము
ష్య వృక్షస్య వకుళస్య వా కుటజస్య వా రసోఽస్మీతి యథా వివేకం న లభంతే । ఏవ
మేవేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతి సంపన్నాస్సత్యః।అహం దేవదత్తః అహమముష్య
పుత్రః అధునా సతి సంపన్న ఇతి సంపత్త్యా మహ ఇతి వా న జానంతీత్యర్థః॥౨

ఘ్రాం॥ ఉ ॥—సంపద్యామహ ఇతి ॥౨॥ త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృ
కో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి
తదాభవన్తి ॥౩॥ సయ ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదꣳ సర్వం తత్సత్యꣳ స ఆత్మా తత్త్వ
మసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి । తథా సోమ్యే
తి హోవాచ ॥ ౪ ॥ ఇతి నవమః ఖణ్డః ॥ — ॥ ఇమాః సోమ్య నద్యః పురస్తా
త్ప్రాచ్యస్స్యన్దంతే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాస్సముద్రాత్సముద్రమేవాపియంతి స
ముద్ర ఏవ భవంతి తా యథా తత్ర న విదురియమహమస్మీయమహమస్మీతి ॥౧॥ ఏ
వమేవ ఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సత ఆగమ్య న విదుస్సత ఆగచ్ఛామహ ఇతి
త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా కీటో వా పతంగో వా ద
ꣳశో వా మశకో వా యద్యద్భవంతి తదాభవంతి ॥౨॥ సయ ఏషోఽణిమైతదాత్మ్య
మిదꣳ సర్వం తత్సత్యꣳ స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవా
న్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ౩ ॥ ఇతి దశమః ఖణ్డః ॥ — ॥

వి ॥ దీ ॥—(ఇమాః సోమ్య నద్య ఇత్యాది) యథా గంగాద్యా నద్యః పూర్వవి
క్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయా సముద్రం యాంతి పశ్చాద్దేశప్రవృత్తాస్సింధ్వాద్యా
నద్యః ప్రత్యఙ్ముఖతయా సముద్రం యాంతి పునశ్చ సముద్రాత్సముద్రం గచ్ఛం
తి । సముద్రపర్యంతదేశాత్సముద్రమధ్యం గత్వా సముద్రైకీభూతాస్సత్యః
ఇయం గంగాహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థా భవంతి ॥—౧—॥
॥ తథా సుప్తోత్థితా అపి సత ఉత్థితా ఆగతా ఇతి న ప్రత్యభిజ్ఞాతుం సమర్థాః ।
అపితు ప్రాచీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమనుసంధధతే (యద్యద్భవంతి) ప్ర
జాః జాగ్రద్దశాయాం యద్యద్వ్యాఘ్రాదిత్వం ప్రాప్నువంతి (తత్) వ్యా
ఘ్రాదిత్వం (ఆభవంతి) ఆగత్య భవంతి । సుప్తిస్థానాత్పరమాత్మన ఆగత్య
యథాపూర్వం వ్యాఘ్రాదిభావమనుసంధధత ఇత్యర్థః ॥౨॥౩॥ దశమః ఖండః ॥

ఉ ॥ భా ॥ (త ఇహ వ్యాఘ్రో వేత్యాది) అథ సుషుప్తేరుత్థితాస్స ప్రజాః స్వాపాత్పూ
ర్వం (యద్యద్భవంతి) యే యే అభవన్ । తే తే (ఆభవంతి) ఆగత్య భవంతి సుషుప్తేః
ప్రాగ్వ్యాఘ్రాభిమానిస్థితః సుషుప్త్యనంతరమపి వ్యాఘ్రోఽహమిత్యభిమన్యమా
న ఏవ భవతీత్యర్థః । పూర్వవాసనావాసిత ఏవోత్తిష్ఠతీతి యావత్ । తతశ్చ దర్శనా
నుసారాత్సుషుప్తాలయే న పునరుత్థితి విరోధ ఇతి భావః । ఇతి నవమఖండభాష్యం ॥

ఛాం॥ఉ॥—అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్య యో మూలేభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్ర
వేద్యో మధ్యేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేద్యో ఽగ్రేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేత్స ఏ
ష జీవేనాత్మనాఽనుప్రభూతః పేపీయమానో మోదమానస్తిష్ఠతి॥౧॥తస్య యదే
కాం శాఖాం జీవో జహాత్యథ సా శుష్యతి ద్వితీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి తృ
తీయాం జహాత్యథ సా శుష్యతి సర్వం జహాతి సర్వశ్శుష్యత్యేవమేవ ఖలు సోమ్య
విద్ధీతి హోవాచ ॥౨॥ జీవాపేతం వావ కిలేదం మ్రియతే న జీవో మ్రియత ఇతి స
య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో
ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ౩ ॥ ఇ
తి షష్ఠప్రపాఠకే ఏకాదశః ఖణ్డః ॥—॥ న్యగ్రోధఫలమత ఆహరేతీదం భగవ ఇతి
భిన్ధీతి భిన్నం భగవ ఇతి కిమత్ర పశ్యసీత్యణ్వ్య ఇవేమా ధానా భగవ ఇత్యాసామం

వి ॥ దీ ॥—॥ అనంతరం మరణదశాయాం జీవస్య నాశాభావః అస్య సో
మ్య మహతో వృక్షస్య మూలేభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేజ్జీవాపేతం వావ కిలేదం
మ్రియతే న జీవో మ్రియత ఇతి ఖండేన వర్ణితః ఇత్యేకాదశః ఖండః ॥—

ఉ ॥ భా ॥—(అస్య సోమ్య మహతో వృక్షస్యేత్యాది) అనేకశాఖాయు
క్తే వృక్షే యది కశ్చిన్మూలే మధ్యేఽగ్రే వా పరశ్వాదినాఽభ్యాహన్యాత్ । త
దా జీవయుక్త ఏవ వృక్షో రసం స్రవతి । అతో రసస్రుతిరూపకార్యాజ్జీవాత్మా ఆ
మూలాగ్రం వ్యాప్య మూలైరుదకం పిబన్ తత్ప్రయుక్తసుఖాదికం చానుభవ
న్నాస్త ఇత్యర్థః ॥ —౧— ॥ (తస్య యదేకామిత్యాది) ఏవమామూలా
గ్రం వ్యాప్య వర్తమానో జీవో యది కాలకర్మవశాద్యం యం ప్రదేశం త్యజతి
స స ప్రదేశశ్శుష్యతి । ఏవమేవ సర్వం జహాతి యది తర్హి సర్వం శుష్యతి । తతశ్చ
యథా ఏకైకశాఖాశోషో న జీవనాశకృతః అపి తు జీవసంకోచకృతః ప్రదేశాం
తరే జీవస్య సత్త్వేన నాశాసంభవాత్ ఏవమేవ సర్వశోషోఽపి త్యాగకృత ఏవ న
తు జీవనాశకృత ఇత్యర్థః ॥—౨—॥ (జీవాపేతం వేత్యాది) అతో మనుష్యా
దిష్వపి జీవత్యాగకృతం దేహస్య మరణం న జీవస్య మరణం । తథా సతి కృతహానా
కృతాభ్యాగమప్రసంగాత్ । అతస్సుషుప్తిమరణదశాయాం సత్సంపత్తావపి
న జీవవినాశ ఇతి సిద్ధమితి భావః । శిష్టం స్పష్టం ॥ ఇత్యేకాదశఖండభాష్యమ్ ॥
(న్యగ్రోధఫలమత ఇత్యాది) న్యగ్రోధఫలమిదమాహరేత్యాచార్యేణోక్తః శ్వే

ఛాం ॥ ఉ ॥*—నైకాంభిందీతి భిన్నా భగవ ఇతి కిమత్ర పశ్యసీతి న కించన భగవ ఇతి॥౧॥ తగ్ంహోవాచ యం వై సోమ్యైతమణిమానం న నిభాలయస ఏతస్య వై కిల సోమ్యైషోఽణిమ్న ఏవం మహాన్న్యగ్రోధస్తిష్ఠతి ॥ ౨ ॥ శ్రద్ధత్స్వ సోమ్యేతి స ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ౩ ॥ ఇతి ద్వాదశః ఖణ్డః ॥ — ॥ లవణమేతదుదకేఽవధాయాథ మా ప్రాతరుపసీదథా ఇతి స హ తథా చకార తగ్ంహోవాచ యద్దోషా లవణముదకేఽవాధా అంగ తదాహరేతి తద్ధావమృశ్య న వివేద యథా విలీనమేవాంగ ॥ ౧ ॥ అథాస్యా దాచామేతి కథమితి లవణమితి మధ్యాదాచామేతి కథమితి లవణమిత్యంతా

ఉ ॥ భా ॥ — కేతురిదం భగవ ఇత్యానీతవానిత్యర్థః । ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం । కిమత్ర పశ్యసీతి పిత్రోక్తః పుత్ర ఆహ (అణ్వ్య ఇవేమా ధానా భగవ ఇతి) ఇమాని బీజాన్యణూన్యేవ పశ్యామీత్యర్థః । ఇవశబ్ద ఏవార్థః । శిష్టః స్పష్టార్థః ॥—౧—॥ (తగ్ంహోవాచ) ఏవముక్తవంతం పుత్రం పితోవాచేత్యర్థః । ఉక్తమేవాహ (యం వై సోమ్యేతమిత్యాది) హే సోమ్య యమేతం వటబీజాణిమానం (న నిభాలయసే) న పశ్యసి కిమిత్యర్థః (ఏతస్య వై కిలేత్యాది) ఏష మహాన్ న్యగ్రోధః ఏతస్యైవైషోఽణిమ్నః కార్యతయా తిష్ఠతీత్యర్థః ॥—౨—॥ (శ్రద్ధత్స్వ సోమ్యేత్యాది) అతోఽణోరపి సచ్ఛబ్దితాత్పరిదృశ్యమానస్య స్థూలస్య ప్రపంచస్యోత్పత్తిరుపపద్యత ఇత్యస్మిన్నర్థే శ్రద్ధా కర్తవ్యేత్యర్థః। శిష్టం స్పష్టం (భూయ ఏవ మా భగవానిత్యాది) అనుపలంభాన్న సచ్ఛబ్దితం శ్రద్ధేయమితి మన్యమానేన భూయోఽపి విజ్ఞాపయత్వితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥—౩—॥ ఇతి ద్వాదశఖండభాష్యం ॥—॥ (లవణమేతదుదకేఽవధాయేత్యాది) రాత్రౌ లవణం జలేఽవధాయ ప్రక్షిప్య ప్రాతర్మత్సమీపమాగచ్ఛేతి గురుణోక్తః శ్వేతకేతుస్తథా చకారేత్యర్థః (తగ్ంహోవాచ యద్దోషేత్యాది) దోషా రాత్రౌ యల్లవణముదకేఽవాధాః ప్రక్షిప్తవానసి తదంగాధునా ఆహరేతి పితోవాచ । ఇత్యుక్తః పుత్రః విమృశ్య న జ్ఞాతవానిత్యర్థః (యథా విలీనమేవాంగ) యథా లవణమపి విలీనం సచ్చక్షుషా త్వచా వా నోపలభ్యతే ఏవం సదాత్మస్వరూపమపీతి భావః ॥౧॥

ఛాం॥ఉ॥*దాచామేతి కథమితి లవణమిత్యభిప్రాస్యైతదథ మోపసీదథా ఇతి తద్ధ
తథా చకార తచ్ఛశ్వత్సంవర్తతే తేహోవాచాత్ర వావ కిల సత్సోమ్య న నిభాల
యసేఽత్రైవ కిలేతి॥౨॥ స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం
స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా
సోమ్యేతి హోవాచ ॥ ౩ ॥ ఇతి షష్ఠప్రపాఠకే త్రయోదశః ఖణ్డః ॥ —
యథా సోమ్య పురుషం గన్ధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయ తం తతోఽతిజనే వి
సృజేత్స యథా తత్ర ప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వా ప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్ష ఆనీతో
ఽభినద్ధాక్షో విసృష్టః ॥ ౧ ॥ తస్య యథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూ

వి॥దీ॥—॥ (యథా సోమ్య పురుషం గన్ధారేభ్య ఇత్యాది) హే సోమ్య య
థా లోకే గన్ధారేభ్యో జనపదేభ్యః । నిబద్ధచక్షుషం కంచిత్పురుషం చోరో గృ
హీత్వా విజనే విసృజేత్ । స దిగ్భ్రమోపేతః ప్రాఙ్ముఖో వా ఉదఙ్ముఖో వా అ
ధోముఖో వాఽభినద్ధాక్ష ఏవ తస్కరైరానీతోఽభినద్ధాక్ష ఏవ విసృష్ట ఇతి విక్రో
శేత్ ॥—౧—॥ (తస్య యథాభినహనమిత్యాది) యథా కశ్చిత్కారుణికః

ఉ॥భా॥ —॥*॥ ఏవం చక్షుషా త్వచా వాప్యగ్రాహ్యస్య లవణస్యోపా
యాంతరేణావగతిప్రకారం దర్శయతి (అథాస్యాదాచామేత్యాది)
అస్య జలస్యాదౌ మూలప్రదేశే । ఉద్ధృత్యాచామేతి అథ పిత్రోక్తః పుత్ర ఆచ
మ్యానంతరం కథమితి పృష్టో లవణమిత్యుక్తవానిత్యర్థః (మధ్యాదాచామే
త్యాది) ఉక్తోఽర్థః (అభిప్రాస్యైతదిత్యాది) ఏతదభిప్రాస్య పరిత్యజ్యమ
త్సమీపమాగచ్ఛేత్యుక్తః పుత్రస్తథా చకారేత్యర్థః (తచ్ఛశ్వత్సంవర్తత ఇ
త్యాది) తత్ లవణం । జలే శశ్వత్ సర్వతా సమ్యగ్వర్తత ఇత్యుక్తవంతం శి
ష్యం ప్రతి పితోవాచ (కిమితి) రసనేంద్రియేణోపలభ్యమానతయా వస్తుత
స్తదేవ లవణం యథా చక్షుషా త్వచా వా నోపలభసే। ఏవమేవాత్రైవ జగత్యం
తరాత్మతయా ఆగమ్యాచార్యోపదేశాదినాఽవగంతుం యోగ్యమేవ సచ్ఛబ్దితం
బ్రహ్మాఽత్రైవ కిల వర్తత ఇతి న నిభాలయసే న పశ్యసీత్యర్థః ॥—౨—॥(స
య ఏషోఽణిమేత్యాది) ఉక్తోఽర్థః(భూయ ఏవ మేత్యాది)తర్హి సర్వవ్యాపిన
స్సచ్ఛబ్దితస్యావగత్యుపాయం దృష్టాంతేన ప్రదర్శయేతి ప్రార్థిత ఆచార్యస్త
థాస్త్విత్యుక్తవానిత్యర్థః॥—౩—॥ ఇతి త్రయోదశఖండభాష్యమ్ ॥

ఛాం॥ఉ॥—యాదేతాందిశంగంధారాఏతాందిశంవ్రజేతిసగ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్పండితోమేధావీగన్ధారానేవోపసంపద్యేతైవమేవేహాచార్యవాన్పు రుషోవేదతస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యేऽథసంపత్స్యఇతి॥౨॥సయఏ షోऽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ంసర్వంతత్సత్యగ్ంసఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతోఇతి భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితితథాసోమ్యేతిహోవాచ॥౩॥ఇతిచతుర్ద శఃఖణ్డః॥ పురుషగ్ంసోమ్యోపతాపినంజ్ఞాతయఃపర్యుపాసతేజానాసిమాంజా నాసిమామితితస్యయావన్నవాఙ్మనసిసంపద్యతేమనఃప్రాణేప్రాణస్తేజసితేజః

వి॥ దీ ॥ — తస్య బంధనంముక్త్వాఉత్తరతోగంధారాఏతాందిశంప్ర జేత్యుక్తోగ్రామాద్గ్రామాంతరంపృచ్ఛన్తైరుపదిష్టమార్గః (మేధావీ) ఉ క్తార్థావిస్మరణశీలః (పండితః) ఊహాపోహకుశలధీయుక్తఃయదాగంధా రానేవపునరభిసంపద్యతఇత్యర్థః (ఏవమేవేహాచార్యవానిత్యాది) ఏవమా చార్యేణబ్రహ్మాత్మకస్త్వమసి । అతస్తదాత్మకతయాస్వాత్మానమనుసంధత్స్వే త్యుపదిష్టస్సతదాత్మకత్వమనుసంధత్తే । ఏతాదృశానుసంధాననిష్ఠస్యతావా నేవవిలంబః యావత్ప్రారబ్ధకర్మారబ్ధశరీరాన్నవిమోక్ష్యతే। తదనంతరం తుసద్రూపంబ్రహ్మసంపత్స్యతే (నవిమోక్ష్యేऽథసంపత్స్యఇతి) పురుషవ్య త్యయశ్ఛాందసః॥ కేచిత్తుతస్యతావదేవచిరమిత్యత్రమేఇత్యధ్యాహారః । తస్య మేతావానేవవిలంబఃయావత్కర్మభిర్నవిమోక్ష్యే।అతఃపరంబ్రహ్మసంపత్స్యే ఇత్యుపాసకస్యానుసంధానప్రకారోనేనవాక్యేనోచ్యతఇతివదంతి॥ ౨ ॥ ౩ ॥

— ※ ॥ ఇతిచతుర్దశఃఖండః ॥ ※ —

ఉ ॥ భా ॥ —॥ (సయఏషోऽణిమేత్యాది) స్పష్టోర్థః(భూయఏవేత్యాది) ననుదేహవిమోక్షానంతరంబ్రహ్మసంపత్తిరిత్యయుక్తం। దేవోహంమనుష్యోహ మిత్యభిమానస్యకదాప్యనుపరతతయాయావదాత్మభావిత్వేనదేవాదిశరీర సం బంధస్యాపియావదాత్మభావిత్వాత్ । అతోదేహరాహిత్యాపజీవినీబ్రహ్మసం పత్తిరపినశ్రద్ధేయేతిమన్వానశ్శ్వేతకేతుస్సాభూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాప యత్వితిప్రార్థితస్తథేత్యువాచేత్యర్థః ॥ —॥ ఇతిచతుర్దశఖండభాష్యం॥ (పురుషంసోమ్యోపతాపినమిత్యాది) హేసోమ్యఉపతాపినంమరణవేదనా క్రాంతం పురుషంబంధవోమాంజానాసికింమాంజానాసికిమిత్యసకృద్వదంతః

శాం॥ఉ॥—పరస్యాం దేవతాయాం తావజ్జానాతి॥౧॥అథయదాస్యవాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామథ న జానాతి॥౨॥స య ఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదగ్ం సర్వం తత్సత్యగ్ం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథా సోమ్యేతి హోవాచ॥ ॥ ౩ ॥ * ఇతి పంచదశః ఖణ్డః * ॥ — పురుషగ్ం సోమ్యోత హస్తగృహీతమానయన్త్యపహార్షీత్ స్తేయమకార్షీత్పరశుమస్మై తపతేతి స యది తస్య కర్తా భవతి తత ఏవానృతమాత్మానం కురుతే సోఽనృతాభిసంధోఽనృతేనా

ఉ॥భా॥— పరితప్తిష్ఠంతి|సతుముమూర్షుః పూర్వోక్తసత్సంపత్తిపర్యంతం తాన్ జానాతీత్యర్థః॥—౧—॥(అథయదాస్యేత్యాది)సత్సంపత్త్యనంతరంతు తాన్నజానాతీత్యర్థః । తతశ్చ సర్వేషాంమరణదశాయాం సత్సంపత్తౌదేహాభిమానానువృత్తేః తత్ప్రయుక్తదేహసంబంధనిత్యతాశంకాయా అసంభవాత్ తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యఇతి దేహసంబంధాత్యంతనివృత్తిప్రతిపాదకశ్రుతేరనుపపత్తిరితి భావః ॥ —౨— ॥ (సయఏషోఽణిమా) ప్రారబ్ధవిమోక్షానంతరభావిసంపత్తికమర్తేనపూర్వఖండికానిర్దిష్టస్సచ్ఛబ్దితస్సఏషోఽణు రిత్యర్థః । శిష్టంస్పష్టం । (భూయఏవేత్యాది) ననుదేవమనుష్యాదిప్రకృత్యాత్మకత్వాభిసంధానదోషో భవతి । సదాత్మకత్వాభిసంధౌతునానర్థప్రాప్తిరితి నశ్రద్ధేయం। నహ్యభిసంధిభేదమాత్రేణ మహాపురుషార్థాపురుషార్థౌ దృష్టచరావితి మన్యమానేన శ్వేతకేతునా భూయ ఏవ మా భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి ప్రార్థితస్తథాస్త్విత్యువాచేత్యర్థః ॥ —౩—
* ఇతిపంచదశఖండభాష్యమ్ *॥ — ॥ ॥ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యమితి సత్యభూతం సదాత్మత్వమనుసందధానస్యైవానర్థనివృత్తిః । నతుప్రకృత్యాత్మత్వలక్షణాసత్యానుసంధాననిష్ఠస్యానర్థపరిహార ఇత్యాహ (పురుషం సోమ్యోతేత్యాది) హేసోమ్య లోకే రాజపురుషాః హస్తేపురుషం గృహీత్వాఽఽనయంతి।కోఽపరాధోఽనేనకృత ఇతిపరైః పృష్టాస్సంతః అపహారం కృతవాన్ చౌర్యరూపేణాపహారంకృతవాన్ । అపహృత్య చాపనిహ్నుతేఽతఏతస్యశోధనార్థం (పరశుమ్) అయఃపిండం । అస్మైతపతేతివదంత ఆనయంతీత్యర్థః (సయదితస్యకర్తేత్యాది) (సం)హస్తగృహీతః పురుషః।నమయా

ఛాం॥ఉ॥— త్మానమంతర్ధాయపరశుం తప్తం ప్రతిగృహ్ణాతి సదహ్యతేఽథహన్యతే॥౧॥ అథయదితస్యాకర్తాభవతితతఏవసత్యమాత్మానంకురుతేససత్యాభిసన్ధస్సత్యేనాత్మానమంతర్ధాయపరశుంతప్తంప్రతిగృహ్ణాతిసనదహ్యతేఽథ ముచ్యతే ॥ ౨ ॥ సయథా తత్రనదాహ్యేతైతదాత్మ్యమిదగ్ంసర్వం తత్సత్యగ్ంసఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతోఇతి తద్ధాస్యవిజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి ॥ ౩ ॥ *ఇతి ఛాందోగ్యోపనిషది షష్ఠప్రపాఠకే షోడశః ఖణ్డః ॥ * ॥—

వి॥దీ॥ — (తద్ధాస్యవిజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి) ఏవంనవకృత్వోబోధితః శ్వేతకేతురస్యోద్దాలకస్య వాక్యాత్తద్బ్రహ్మస్వరూపం విజజ్ఞౌజ్ఞాతవానిత్యర్థః । వ్యాసార్యోక్తరీత్యా ఉపాసితవానితి వార్థః । ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా । * ఇతి షోడశః ఖణ్డః * —

ఉ॥భా॥— ద్రవ్యమపహృతమితిద్రవ్యాపహారమపహ్నువానఃయద్యపహారస్యకర్తాస్యాత్ తదాఅసత్యప్రతిజ్ఞత్వాత్స్వాత్మానమనృతంకరోతి ।అనృతాభిసంధ్యంతర్హితస్సతప్తంపరశుంరాజపురుషార్పితంహస్తేనప్రతిగృహ్ణాతితతస్సదహ్యతేరాజపురుషైర్హన్యతేచేత్యర్థః॥ —౧—॥ (అథయదితస్యాకర్తాభవతీతి) సయదితస్యచౌర్యస్యఅకర్తైవసన్నాహమపాహార్షమితిప్రతిజానీయాత్ । తదాసత్యాభిసంధివశేనైవాత్మానం సత్యంకృత్వాసత్యేనాత్మానమంతర్ధాయ పరశుంతప్తంగృహ్ణాతి॥సత్యాభిసంధివశాదేవప్రతిబద్ధదాహోరాజపురుషైర్ముచ్యతే॥—౨— (సయథాతత్రనదాహ్యేత)సః—సత్యాభిసంధఃపుమాన్ ।తత్ర-పరశుగ్రహణే।యథానదాహ్యేత।నదహ్యేతఇత్యర్థః ।ఏవంసదాత్మకత్వలక్షణసత్యాభిసంధిఃపుమాన్సాంసారికైరనర్థైర్నస్పృశ్యతఇత్యర్థః (ఐతదాత్మ్యమిదమిత్యాది) అతస్సర్వస్యసదాత్మకత్వానుసంధానమేవసత్యాభిసంధిరితిసర్వాంతర్గతస్త్వమపిసదాత్మకఇతిసదాత్మకత్వరూపసత్యాభిసంధిమాన్భవ । తేనసంసారదాహానభిభూతోముచ్యసఇత్యర్థః ॥ —౩—॥ * ఇతి షోడశఖండభాష్యమ్ *॥

ఉ॥—తైత్తిరీయోపనిషది ద్వితీయాధ్యాయే ఆనందవల్ల్యాం ॥—హరిః ఓమ్ సహనావవతు । సహనౌ భునక్తు । సహవీర్యం కరవావహై । తేజస్వినావధీతమస్తు । మా విద్విషావహై । ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః ॥ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం । తదేషాభ్యుక్తా । సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ । యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్ ॥ -౧- ॥ సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి

॥ సూ — ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ॥—౧—౧—౧౩—అ । ౬ ॥ పరమాత్మతత్త్వహితపురుషార్థప్రతిపాదకానందవల్లీ ప్రస్తూయతే (బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం) నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవస్తూపాసకస్సర్వేభ్య ఉత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః। ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాదిశబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విచ్ఛబ్దోఽప్యుపాసనపరః । తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవోపాస్యత్వాద్బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్తస్యైవోపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యం। అత్ర బ్రహ్మ తద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తం। కిం తద్బ్రహ్మ కీదృశం తద్వేదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశం చ ప్రాప్యమిత్యాకాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రమవతారయతి (తదేషాభ్యుక్తా) తద్బ్రహ్మాభిముఖీకృత్యైషా ఋగ్ ధ్యేతృభిరుక్తా । బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః। ఏవమేవ హి మాంత్రవర్ణికసూత్రే భాషితం జన్మాది సూత్రే యతో వా ఇమానీత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నజగత్కారణస్య

ఉ॥ భా॥—(సహనావవత్విత్యాది) అయం తావన్మంత్రః నౌ గురుశిష్యౌ సహ రక్షతు। అన్యతరస్యాపి దోషో మా భూదిత్యర్థః। పునరపి తదేవ ప్రార్థయతే (సహనౌ భునక్త్వితి) భునక్తు—పాలయతు । భుజ పాలనాభ్యవహారయోరితి హి ధాతుః। అవనార్థత్వాత్ భుజోఽనవన ఇత్యాత్మనేపదాభావః (సహవీర్యం కరవావహా ఇతి) అధీతైర్మంత్రైస్తత్తత్ఫలనిష్పాదనలక్షణం వీర్యం సహ కరవావేత్యర్థః। (నౌ) ఆవయోరధీతం తేజస్వి అస్తు వీర్యవత్తరమస్తు (మా విద్విషావహా ఇతి) పరస్పరానురక్తౌ స్యావేత్యర్థః। అన్యతరద్వేషే అధీతమంత్రస్య వీర్యహానిర్భవతీతి భావః। (శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః) దోషాంతరశాంతిరస్త్వితి శేషః ॥

వి ॥ దీ ॥ — బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే (సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి) తత్రసత్యపదంనిరుపాధికసత్తాయోగిబ్రహ్మాహ। తేనవికారాస్పదమచేతనంతత్సంసృష్టచేతనశ్చవ్యావృత్తః। నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్। జ్ఞానపదంనిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ ॥ తేనకదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేనముక్తావ్యావృత్తాః॥ అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితంస్వరూపమాహ ॥ సగుణత్వాత్స్వరూపస్యస్వరూపేణగుణైశ్చానన్త్యం। తేనపూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయ విలక్షణాస్సాతిశయ స్వరూపస్వగుణానిత్యావ్యావృత్తాః। విశేషణానాంవ్యావర్తకత్వాదితిభాషితం। నన్వత్రజ్ఞానపదస్యవిషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్। స్వరూపస్యాతాదృక్త్వాజ్జ్ఞానమిత్యస్యజ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవస్యేన్నతుస్వరూపస్యజ్ఞానత్వం। స్వప్రకాశతారూపజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్ ॥ స్వరూపస్యజ్ఞానత్వమాత్రంసిద్ధ్యేన్నతుజ్ఞానగుణకత్వం ॥ నచేష్టాపత్తిః ॥ తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశఃప్రాజ్ఞవదితిసూత్రేయథాసత్యంజ్ఞానమితిబ్రహ్మణోజ్ఞానగుణసారత్వాజ్జ్ఞానమితివ్యపదేశఇతిభాష్యం విరుధ్యేతేతిచేత్। ఉచ్యతే ॥ స్వప్రకాశత్వమేవప్రవృత్తినిమిత్తం। తత్రజ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసంకోచాత్స్వరూపతోగుణతశ్చసిధ్యతి। బ్రహ్మశబ్దాత్ప్రతీయమానం బృహత్త్వం యథాస్వరూపతోగుణతశ్చసిధ్యతితద్వదితివ్యాసార్యైరుక్తం। వస్తుతస్తు జ్ఞానమిత్యస్యాన్తోదాత్తత్వాదర్శఆద్యజన్తత్వేనజ్ఞానగుణకత్వమేవార్థః। ప్రజ్ఞానఘనఏవానన్దమయఇతి నిత్యంవిజ్ఞానమితిశ్రుత్యన్తరాద్బ్రహ్మణోజ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతిద్రష్టవ్యం। ఇహేదంనాన్యత్రేతిపరిచ్ఛేత్తుమనర్హత్వందేశాపరిచ్ఛేదః। ఇదమిదానీంనాన్యదేతిపరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వంకాలాపరిచ్ఛేదః। ఇదమిదంనేతిపరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణంసర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వంవస్త్వపరిచ్ఛేదః। యద్వావస్తుస్వభావతఃపరిచ్ఛేదోవస్తుపరిచ్ఛేదః యథాతుల్యకాలత్వేపితుల్యపరిమాణత్వేపిదశవర్ణసువర్ణాపేక్షయాకలధౌతాదేరపకర్షః। తద్రాహిత్యంవస్త్వపరిచ్ఛేదః। సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతోగుణైర్నిరతిశయప్రకర్షోవస్త్వపరిచ్ఛేదఇత్యు

వి॥దీ ॥ — క్తంభవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం। నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోఽయముచ్యత ఇతి స్మరణాద్గుణానన్త్యమనన్తశబ్దార్థః। అత్ర రూఢివశాద్దేవతావిశేషనిర్ణయః । నచానన్తపదస్య నారాయణవాచినః పుల్లింగత్వం స్యాదితి వాచ్యం । ఇష్టాపత్తేః ॥ తస్య ద్వితీయాన్తత్వేన పుల్లింగత్వస్పష్టత్వాద్ద్వితీయాన్తత్వాభావే చ యో వేద నిహితం గుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్ । అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్ ॥ యది చానన్తపదే యౌగికార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వస్య నారాయణాదన్యత్రాప్రసక్త్యా శ్రీపత్యాదిశబ్దేష్వివ న రూఢిః కల్పనీయేత్యుచ్యేత ॥ తదాపి న నః క్షతిః । అత్ర సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః ॥ హృదయగుహానిహితత్వప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేన యో వేద నిహితం గుహాయామిత్యనేన విచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః ॥ పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యంశేన ఆప్నోతిశబ్దార్థ ఉక్తః ॥ సర్వాన్ కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన ప్రాప్యముక్తం ॥ కామ్యన్త ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః ముక్తస్య సర్వవిషయవిరక్తస్య తద్వ్యతిరిక్తకామ్యాన్తరాసమ్భవాత్ ॥ అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామానిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వేవ ప్రయోగాత్ ॥ వివిధం పశ్యన్తీ చిద్యస్యేతి బహువ్రీహిః నిరుపాధికానవధికాసంకుచితసర్వవిషయజ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం అయం చ గుణః నిత్యముక్తవ్యావర్తకః ॥ బ్రహ్మాపేక్షయాపి తద్గుణానాం ఫలదశాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మణా సహేతి నిర్దేశః ॥ సహయుక్తేఽప్రధాన ఇతి హి పాణినిస్మృతిః ॥ న చ భోగ్యతాయాం గుణాపేక్షయా బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం దోషాయేతి శంక్యం ॥ శ్రియం త్వత్తోప్యుచ్చైర్వయమిహ ఫణామశ్శృణుతరామితివత్పరమాత్మాపేక్షయాపి తత్కల్యాణగుణానాం భోగ్యతాతిశయపర్యవసాయిత్వేనైతాదృశాప్రాధాన్యస్యాగుణత్వేన దోషత్వాభావాత్ ॥ అత ఏవ హి పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే ఇతివద్భోక్తృసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యప్రసంగాత్తత్పరిత్యజ్య పయసౌదనం భుఙ్క్తే ఇతివద్భోగ్యసాహిత్యపరత్వమేవ ॥ న చాత్ర పక్షే పరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం దోషాయేతి భోగ్యసాహిత్యపక్ష ఏవ భగవతా భాష్యకృతా సమాశ్రితః । నను తేషాం భోగ్యత్వార్థవశే

తై ॥ ఉ ॥ — తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ॥ ఆకాశాద్వాయుః । వాయోరగ్నిః, అగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నాత్పురుషః ॥ ౨ ॥

వి॥ది॥ — న పాదస్య వ్యవస్థేతి జైమినినార్థవశోధనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్యాభ్యుగ్లక్షణతయోక్తత్వాత్ప్రహేత్యస్య పాదాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదాన్తరస్థే నాన్వయో న సంభవతి । తతశ్చ బ్రహ్మణేతి న సహయోగే తృతీయా । అపి తు ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా । సహేత్యస్య చ యుగపదిత్యర్థః । సర్వాన్ కామాన్ యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణా బ్రహ్మభూత ఇతి యావత్ । అత ఏవ స్కాన్దే । సోఽశ్నుతే సకలాన్ కామానక్రమేణ సురర్షభాః । విదిత్వా బ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో న సంశయ ఇత్యుపబృంహితమితి చేన్న । తేషామృగ్యతార్థవశేనేత్యస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్ । ఉపలక్షణత్వానభ్యుపగమ్యైవ తద్వ్యాఖ్యాతృభిరప్యర్థవశేన వా వృత్తవశేన వా పాదవ్యవస్థేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । అభియుక్తానాం మన్త్రప్రసిద్ధివిషయత్వం మన్త్రత్వమితి వదభియుక్తానామృక్పదప్రసిద్ధివిషయత్వమేవ ఋక్త్వమ్ । తతశ్చ పాదాంతరస్థేనాపి పాదాంతరస్థపదాన్వయో యుక్తః । బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూతలక్షణత్వాశ్రయణేన బ్రహ్మభూత ఇత్యర్థోఽపి న సంభవతి । శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజేత్యాదౌ తథా అభేదాదర్శనాత్ । త్వదుక్తస్కాన్దవచనస్య ప్రామాణ్యసంప్రతిపన్నైరనుదాహృతత్వాచ్చ భాష్యకృదుక్త ఏవార్థః । ఇతి శబ్దో మన్త్రసమాప్తిద్యోతనార్థః। సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యుక్తం వస్తుపరిచ్ఛేదలక్షణమానన్త్యం సర్వోపాదానత్వసర్వాన్తరత్వముఖేన ప్రపంచయతి । (తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః) తస్మాదిత్యనేన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహితబ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే । ఏతస్మాదితి సత్యం జ్ఞానమిత్యవ్యవహితమన్త్రోక్తం పరామృశ్యతే ॥ తతశ్చ మన్త్రబ్రాహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఉత్పన్న ఇత్యర్థః । (ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్నిః । అగ్నేరాపః । అద్భ్యః పృథివీ) అత్ర తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి తేజః ప్రభృతిషు ఈక్షణాదిశ్రవణాదాకాశవాయుతేజ ఆదిశబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరా ఇతి తేజోఽతస్తథాహ్యాహేత్యధికరణే స్థితం

ష్టై ॥ ౨ ॥ —స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః, తస్యేదమేవ శిరః, అయం దక్షిణః పక్షః, అయముత్తరః పక్షః, అయమాత్మా, ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేష శ్లోకో భవతి ॥ ౩ ॥ * ఇతి ప్రథమోఽనువాకః ॥ * అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయంతే, యాః కాశ్చ పృథివీగ్ శ్రితాః, అథో అన్నేనైవ జీవంతి, అథైనదపియంత్యంతతః, అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠం, తస్మాత్సర్వౌషధ

వి॥దీ॥—(పృథివ్యా ఓషధయః। ఓషధీభ్యోఽన్నం। అన్నాత్పురుషః) పురుషశ్శరీరమిత్యర్థః। శిష్టం స్పష్టం ॥ -౨- ॥ (స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః) అయం దేహోఽన్నరసస్య పరిణామః। అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసమిత్యాద్యుక్తరీత్యా జాఠరాగ్నిపచ్యమానాన్నసారాంశనిర్వర్త్యమాంసాదిమయత్వాచ్ఛరీరస్యేతి భావః (తస్యేదమేవ శిరః। అయం దక్షిణః పక్షః। అయముత్తరః పక్షః। అయమాత్మా। ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా) తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్యక్షతో దృశ్యమేవ శిరః। బాహుద్వయం పక్షౌ। అధస్తాద్గ్రీవాయా నాభేరూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానోఽయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా మధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మేతి శ్రుతేః। ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః। ఇదం నాభేరధస్తాత్పరిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదాధారత్వాత్పుచ్ఛమిత్యర్థః। అత్ర పురుషశబ్దితమనుష్యప్రాణ్యాదేః పక్షిత్వాదిరూపణం ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థమితి ద్రష్టవ్యం। (తదప్యేష శ్లోకో భవతి) తత్ తస్మిన్నేవార్థే బ్రాహ్మణోక్తే అయం మంత్రరూపశ్లోకోఽపి భవతీత్యర్థః। ౩ ॥ * ఇతి ప్రథమోఽనువాకః *(అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయంతే। యాః కాశ్చ పృథివీగ్ శ్రితాః। అథో అన్నేనైవ జీవంతి। అథైనదపియంత్యంతతః) పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః ప్రజా అన్నాదేవోత్పద్యంతే। ఉత్పన్నాశ్చాన్నేనైవ జీవంతి। అంతకాలే తత్ప్రలయం యాంతీత్యర్థః - (అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠం, తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే) సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠం, అత ఏవాశనాయాదివ్యాధినివర్తకత్వాత్తదేవ సర్వౌషధముచ్యత ఇత్యర్థః, ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యోషధిపరిణామత్వం నిమిత్తీకృత్యాన్నే ప్రయుక్తమౌషధశబ్దం భేషజత్వనిమిత్తకతయా

తై ॥ ఉ ॥ — ముచ్యతే, సర్వం వై తేన్నమాప్నువంతి, యేన్నం బ్రహ్మోపాసతే, అన్నం హి భూతానాం జ్యేష్ఠం, తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే, ॥ ౧ ॥ అన్నాద్భూతాని జాయంతే, జాతాన్యన్నేన వర్ధంతే, అద్యతేత్తి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి ॥ తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్, అన్యోన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః ॥

వి॥దీ॥ — శ్రుతిర్వ్యపదిశతీతి ద్రష్టవ్యం, (సర్వం వై తేన్నమాప్నువంతి, యేన్నం బ్రహ్మోపాసతే,) అన్నే బ్రహ్మదృష్టిం కుర్వంతః యావదన్నమపేక్షితం తావదన్నం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః, బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసామ్యమాహ, (అన్నం హి భూతానాం జ్యేష్ఠం, తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే,) బ్రహ్మణోపి సకలరోగనివర్తకతయా సర్వభేషజత్వస్య చ సత్వాదితి భావః ॥ ౧ ॥ (అన్నాద్భూతాని జాయంతే, జాతాన్యన్నేన వర్ధంతే,) జననవృద్ధిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణోస్సమమిత్యర్థః, అన్నశబ్దస్య నిర్వచనమాహ, (అద్యతేత్తి చ భూతాని, తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి) జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే నాశదశాయామలభ్యమానతయా వా విపరీతపరిణామహేతుతయా వా, అన్నం మృత్యుం తము జీవాతుమాహురితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అత్తృత్వలక్షణం సంహర్తృత్వం ద్రష్టవ్యం, ఏవమాకాశాదేరన్నమయశబ్దితస్థూలశరీరపర్యంతస్య బ్రహ్మణ ఆత్మా ఉపాదానం చేత్యుక్త్వా స ఆత్మా క ఇత్యపేక్షాయామానందమయ ఏవ స ఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారుంధతీన్యాయేన స్థూలదేహాంతర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయతి । సూక్ష్మారుంధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తః ప్రథమత ఏవ సూక్ష్మాయా అరుంధత్యాః ప్రదర్శనాసంభవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తిస్థూలతారకాయామియమేవారుంధతీతి ప్రదర్శయతి తస్యాం స్థూలతారాయాం శ్రోతురరుంధతీత్వబుద్ధౌ దృఢాయాం తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరుంధతీం సూక్ష్మామియమేవారుంధతీతి ప్రదర్శయతి సోయం స్థూలారుంధతీన్యాయః (తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్ ॥ అన్యోంతర ఆత్మా ప్రాణమయః) దేహాంతర్వర్తీ దేహాదన్యోయః ప్రాణమయః స ఏవాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాకాశాది సర్వోపాదానత్వేన తదంతర్యామిత్వేన నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః । భగవతా భాష్యకృతా అన్వయాదితి చేత్స్యా

త్తై ॥ ఉ — ॥ తేనైషపూర్ణః । సవాఏషపురుషవిధఏవ । తస్యపురుషవిధతాం । అన్వయంపురుషవిధః ॥ —౨— ॥ తస్యప్రాణఏవశిరః । వ్యానోదక్షిణఃపక్షః । అపానఉత్తరఃపక్షః । ఆకాశఆత్మా ॥ పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా । తదప్యేషశ్లోకోభవతి ॥—౩— ॥ ఇతిద్వితీయోనువాకః ॥ — ॥ ప్రాణందేవాఅనుప్రాణంతి । మనుష్యాఃపశవశ్చయే ॥ ప్రాణోహిభూతానామాయుః। తస్మాత్సర్వాయుషముచ్యతే । సర్వమేవతఆయుర్యంతి॥యేప్రాణంబ్ర

వి ॥దీ॥ —దవధారణాదితిసూత్రేఅన్నమయాదంతరేప్రాణమయఏవప్రథమంపరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా।తదనంతరంప్రాణమయాదంతరేమనోమయేతతోవిజ్ఞానమయే తతఆనందమయఇతిభాషితం ॥ అత్ర పంచవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణనవృత్తిప్రచురత్వాత్ప్రాణమయత్వం (తేనైషపూర్ణః) తేనప్రాణమయేనాత్మనాఅయమన్నరసమయఆత్మాపూర్ణఇత్యర్థః ।వ్యాప్తఇతియావత్ । సర్వస్యాపిదేహస్యప్రాణవ్యాప్తత్వాదితిభావః । (సవాఏషపురుషవిధఏవ) ప్రాణమయోపిపురుషాకృతిరేవేత్యర్థః ॥ హస్తపాదాదిమత్త్వేనపురుషవిధత్వభ్రాంతింవ్యుదస్యతి (తస్యపురుషవిధతాం ।అన్వయంపురుషవిధః) తస్యాన్నమయస్యపురుషవిధత్వమనుకృత్యప్రాణమయోపిపురుషవిధఇత్యర్థః । తతశ్చతద్వదేవశిరఃపక్షపుచ్ఛాదిమత్తయాపురుషవిధఇత్యర్థః ॥—౨—॥(తస్యప్రాణఏవశిరః । వ్యానోదక్షిణఃపక్షః । అపానఉత్తరఃపక్షః) స్పష్టోర్థః (ఆకాశఆత్మా) యథాకాశస్థితోనిత్యంవాయుస్సర్వత్రగోమహాన్ ॥ ఇతిస్మృత్యుక్తరీత్యా వాయువికారభూతప్రాణాపానాదిధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వం । (పృథివీపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా) పృథివ్యామాకాశస్యప్రతిష్ఠితత్వాత్తస్యాఃపుచ్ఛత్వం (తదప్యేషశ్లోకోభవతి) ॥—౩— ॥ ఇతిద్వితీయోనువాకః ॥ (ప్రాణందేవా అనుప్రాణంతి । మనుష్యాఃపశవశ్చయే) ప్రాణమనుప్రాణంతి ప్రాణాధీనజీవనా ఇత్యర్థః (ప్రాణోహిభూతానామాయుః । తస్మాత్సర్వాయుషముచ్యతే) యస్మాత్సర్వేషాంభూతానాం యావద్యస్మిన్ శరీరేప్రాణోవసతి తావదాయురితిప్రాణస్యోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసనాదిలక్షణసర్వభూతాయుర్హేతుత్వం । అతఏవప్రాణఏవసర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః (సర్వమేవత ఆయుర్యంతి॥యేప్రాణంబ్రహ్మోపాసతే)౧

తై॥ఊ॥—హ్మోపాసతే।ప్రాణోహి భూతానామాయుః।తస్మాత్సర్వాయుష
ముచ్యత ఇతి।తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా।యః పూర్వస్య॥౧॥తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రా
ణమయాత్ ।అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః।తేనైష పూర్ణః।స వా ఏష పురుష
విధ ఏవ । తస్య పురుషవిధతాం । అన్వయం పురుషవిధః।తస్య యజురేవ శిరః।
ఋగ్దక్షిణః పక్షః॥సామోత్తరః పక్షః॥ఆదేశ ఆత్మా॥౨॥అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం
ప్రతిష్ఠా॥తదప్యేష శ్లోకో భవతి॥౩॥ఇతి తృతీయోఽనువాకః॥ యతో వాచో నివ

వి॥నీ॥—వంలక్షణప్రాణబ్రహ్మబుద్ధిం కుర్వన్తః సర్వమాయుః ప్రాప్నువన్తీ
త్యర్థః ।ఏవం ప్రాణమయే ఆకాశాద్యన్నమయాన్తరాత్మత్వబుద్ధిమవతార్య
తాం బుద్ధిం నివర్తయతి॥(తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా।యః పూర్వస్య) పూర్వస్యా
న్నమయస్య య ఆత్మా ఏష ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః । శారీరశ్శ
రీరప్రతిసంబన్ధ్యాత్మేత్యర్థః । అనేనాత్మశబ్దస్య స్వరూపార్థత్వభ్రాన్తి
వ్యుదస్తా భవతి । తతశ్చాన్నమయప్రాణమయావేకాత్మకౌ । నత్వన్నమ
యస్య ప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః ॥—౧—॥ తర్హి అన్నమయప్రాణమయ
యోః క ఆత్మేత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్ ॥
అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః) అత్ర మనోమయ ఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థే మ
యట్ । మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తాఖ్యాన్తఃకరణవృత్తిషు మనోవృత్తేః ప్రచు
రత్వాత్ (తేనైష పూర్ణః ॥ స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ ॥ తస్య పురుషవిధ
తాం ॥ అన్వయం పురుషవిధః) పూర్వవదర్థః (తస్య యజురేవ శిరః) త
స్యాన్తఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయజ్ఞానజనకమనోవ్యాపారశ్శిర ఇత్యర్థః ॥ ము
ఖ్యార్థస్య యజుర్వేదస్య మనస్సంబన్ధాభావేన మనసశ్శిరస్త్వరూపణాసం
భవాదితి ద్రష్టవ్యం ॥ ఏవముత్తరత్రాపి (ఋగ్దక్షిణః పక్షః సామోత్తరః పక్షః।
ఆదేశ ఆత్మా) ఇదం కురు ఇదం మా కార్షీరితి విధినిషేధరూపం గహస్యానుశా
సనమాదేశ ఇత్యర్థః । అత్ర తజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతాన్తఃకరణస్య వృత్తి
రాదేశశబ్దేనోచ్యతే (అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా) అథర్వాఙ్గిరో
భిర్దృష్టా మన్త్రాః ప్రతిష్ఠాహేతుభూతం పుచ్ఛమిత్యర్థః । అత్రాప్యథ
ర్వాఙ్గిరశ్శబ్దస్తజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతమనోవ్యాపారపరః (తదప్యేష శ్లోకో
భవతి)॥— ఇతి తృతీయోఽనువాకః॥—॥ (యతో వాచో నివర్తన్తే । అ

తై॥ఉ॥—వర్తంతే ॥ అప్రాప్యమనసాసహ॥ ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్॥ నబిభేతికదాచనేతి ॥ తస్యైషఏవశారీరఆత్మా ॥ యఃపూర్వస్య ॥ తస్మాద్వాఏతస్మాన్మనోమయాత్ ॥ అన్యోంతరఆత్మా విజ్ఞానమయః ॥ తేనైషపూర్ణః ॥ సవాఏషపురుషవిధఏవ ॥—౧—॥ తస్యపురుషవిధతాం ॥ అన్వయంపురుషవిధః ॥ తస్యశ్రద్ధైవశిరః॥ ఋతందక్షిణఃపక్షః ॥ సత్యముత్తరఃపక్షః ॥యోగఆత్మా ॥ మహఃపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా ॥ తదప్యేషశ్లోకోభవతి ॥౪॥ ఇతిచతుర్థోనువాకః ॥ — ॥ విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే ॥కర్మాణితనుతేపిచ ॥

వి॥దీ॥—(అప్రాప్యమనసాసహ।ఆనన్దంబ్రహ్మణోవిద్వాన్।నబిభేతికదాచనేతి) యస్మాద్బ్రహ్మానందాద్వాఙ్మనసేఇయత్తాలక్షణంపారమప్రాప్యనివర్తేతే । తాదృశంబ్రహ్మానందంగృహ్యతేత్వప్ర యయాబుద్ధ్యామనసాతు విశుద్ధేనేత్యుక్తరీత్యాశుద్ధేనమనసాజ్ఞాత్వాకదాపినబిభేతీత్యర్థః । అత్రబ్రహ్మానందస్య విశుద్ధమనోగోచరత్వప్రతిపాదకత్వాదస్యశ్లోకస్యమనోవిషయత్వమస్తీతిద్రష్టవ్యం(తస్యైషఏవశారీరఆత్మా। యఃపూర్వస్య) పూర్వస్యప్రాణమయస్య యఆత్మాసఏవమనోమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః । ఏవంచాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేకఆత్మేత్యుక్తం భవతి । సకఇత్యపేక్షాయామాహ (తస్మాద్వాఏతస్మాన్మనోమయాత్ । అన్యోంతరఆత్మావిజ్ఞానమయః) అత్ర విజ్ఞానమయోజీవః । నబుద్ధిమాత్రం । మయట్ప్రత్యయేనవ్యతిరేకప్రతీతేః (తేనైషపూర్ణః॥సవాఏషపురుషవిధఏవ ॥తస్యపురుషవిధతాం ॥అన్వయంపురుషవిధః) పూర్వవదర్థః ॥ (తస్యశ్రద్ధైవశిరః ॥ ఋతందక్షిణఃపక్షః సత్యముత్తరఃపక్షః) అత్రశ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాఃజ్ఞానవిశేషపరాః ॥ (యోగఆత్మా) బ్రహ్మశేషత్వానుసంధిమత్వాత్మానంయుంజీతేతివిహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేనోచ్యతే (మహఃపుచ్ఛంప్రతిష్ఠా) యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణంమహఃపుచ్ఛమిత్యర్థః ॥ ఏతేషాంశ్రద్ధాదీనాంఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవచ్ఛిన్నమాత్మస్వరూపంశిరఃపక్షపుచ్ఛాదితయాప్రతిపాద్యతఇతిద్రష్టవ్యం॥అతస్స్వస్మాదనతిరిక్తస్యావయవైశ్శిరఃపక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరత్వాత్ప్రకరణస్యేతిభాష్యస్యనవిరోధః (తదప్యేషశ్లోకోభవతి)౪॥ ఇతిచతుర్థోనువాకః ॥—॥ (విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే॥ కర్మాణితనుతేపిచ)అ

త్తే ॥ ఉ ॥—॥ విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే। బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే ॥ విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద ॥ తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి ॥ శరీరే పాప్మనో హిత్వా ॥ సర్వాన్కామాన్సమశ్నుత ఇతి ॥ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా । యః పూర్వస్య ॥౧॥ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ ॥ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః ॥ తేనైష పూర్ణః ॥ స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ ॥ తస్య పురుషవిధతామ్ ॥ అన్వయం పురుషవిధః ॥ తస్య ప్రియమేవ శిరః ॥ మోదో దక్షిణః పక్షః ॥ ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ॥ ఆనన్ద ఆత్మా ॥ ౨ । బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా । తదప్యేష శ్లోకో భవతి ॥

వి। దీ॥—అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే॥ ఆత్మస్వరూపస్య స్వప్రకాశతయా జ్ఞానైకరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభవాత్ ॥ కృత్యల్యుటో బహులమితి వా జానాతీతి వ్యుత్పత్త్యా దాశ్రియతే॥ నంద్యాదిత్వం వా శ్రిత్యనంది గ్రహిత్యాదినా కర్తరి ల్యురాశ్రియతే ॥ తేన కేవలవిజ్ఞానమాత్ర పరామర్శే యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేపి చేతి ప్రతిపాదితవైదిక లౌకికకర్మకర్తృత్వాసంభవాత్ ॥ అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందిన పాఠగతాత్మశబ్దస్థానే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠదర్శనాద్విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః (విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే ॥ బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే) సర్వే దేవా విజ్ఞానం జీవస్వరూపమేవ ॥ ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదచేతనాద్వ్యావృత్తం జ్యేష్ఠం ప్రజాపతివిష్ణ్వాది రిత్యాద్యుపాసత ఇత్యర్థః (విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద ॥ తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి ॥ శరీరే పాప్మనో హిత్వా ॥ సర్వాన్కామాన్సమశ్నుత ఇతి) యస్తు జీవరూపం బ్రహ్మ వేద తస్మాజ్జీవాదన్తిమ ప్రత్యయపర్యన్తం న ప్రమాద్యతి చేత్ ॥ శరీరే పాప్మనో హిత్వా దేహావర్తమానా ఏవ వినష్టాశ్లిష్ట పూర్వోత్తరాఘస్సర్వాన్కామాన్సమశ్నుతే (తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్య॥ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ ॥ అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయః ॥ తేనైష పూర్ణః ॥ స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ ॥ తస్య పురుషవిధతామ్ అన్వయం పురుషవిధః ॥ తస్య ప్రియమేవ శిరః ॥ మోదో దక్షిణః పక్షః ॥ ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ॥ ఆనన్ద ఆత్మా ॥ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా) ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం ॥ తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః॥ లబ్ధస్యోపయోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః॥ సుఖాతిశయ ఆనన్దః—౨— ॥ న చ మధ్యకాయత్వేన రూపితస్యా

త్తై ॥ ౬ ॥ * ఇతి పంచమోఽనువాకః ॥ * * * * * *
అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ । అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద । సంతమేనం తతో విదురితి । తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా । యః పూర్వస్య ।

వి॥ దీ—ఆనందస్య పుచ్ఛత్వేన రూపితబ్రహ్మణశ్చ భేదాభావేన తస్యైవాత్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యం ॥ ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః బ్రహ్మత్వవేషేణ పుచ్ఛత్వం ॥ ఆనందత్వవేషేణాత్మశబ్దితమధ్యకాయత్వమిత్యుపపత్తేః ॥ నచానందరూపబ్రహ్మస్వరూపస్య కథమానందప్రచురత్వలక్షణమానందమయత్వం ॥ ఆనందస్య చానందప్రచురత్వాభావాదితి వాచ్యం ॥ ఆనందస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోదప్రమోదశబ్దవాచ్యైః ... రూపితధర్మభూతానందమయత్వస్యాప్యుపపత్తేః ॥ అత్ర పూర్వేష్వన్నమయాదిషు చతుర్షు పర్యాయేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽవయవత్వస్యాస్మిన్నానందమయపర్యాయే నిరూపణం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాంతస్య బ్రహ్మోపదేశస్యానందమయపర్యాయే సమాపనమితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం ॥ అతోఽత్రానందమయ ఏవ ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ (తదప్యేష శ్లోకో భవతి) ౫ ॥ ఇతి పఞ్చమోఽనువాకః ॥ (అసన్నేవ స భవతి ॥ అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్ ॥ అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద ॥ సంతమేనం తతో విదురితి) పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషూదాహృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వదర్శనాదయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయవిషయక ఏవ నతు బ్రహ్మపుచ్ఛమితి నిర్దిష్టతదేకదేశవిషయః తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దేనానందమయ ఏవోచ్యతే ॥ ఆనందమయసదసత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షసంసారౌ భవత ఇత్యర్థః ॥ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంతపదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి కిమితి శంకాం వ్యుదస్యతి (తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా । యః పూర్వస్య) పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్యానందమయస్యాత్మేత్యర్థః । తతశ్చానన్యాత్మత్వముక్తం భవతి । నచ పూర్వేషు పర్యాయేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యస్యానన్యాత్మత్వప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్పర్యాయే తదాశ్రయణే అర్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యం ॥ పూర్వేషు పర్యాయేష్వనుక్తస్య బ్రహ్మావయవత్వస్యేహ నిరూపణాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మాదా

త్తే॥ఉ—॥అథాతో౽నుప్రశ్నాః ।ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య।కశ్చన
గచ్ఛతి।ఆహో విద్వానముంలోకం ప్రేత్య। కశ్చిత్సమశ్నుతా 3 ఉ సోకా
మయత । బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి । స తపో౽తప్యత । సతపస్తప్త్వా

వి॥ దీ ॥— నందమయాదన్యోంతర ఆత్మేతి నిర్దేశనాభావాచ్చ ఏతత్ప్రస్తావ
గతస్యాత్మస్యైవ ఏవ శారీరత్వాత్మైత్వ స్యానన్యాత్మత్వమేవార్థః ।ఆనందమయబ్రహ్మ
ప్రతిపాదనానంతరం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమాభిహితప్రాప్తి విశదీక
రణార్థం ప్రశ్నానుపక్షిపతి (అథాతోనుప్రశ్నాః।ఉతావిద్వానముంలోకం
ప్రేత్య।కశ్చన గచ్ఛతి।ఆహో విద్వానముంలోకం ప్రేత్య।కశ్చిత్సమశ్నుతా 3 ఉ)
పూర్వప్రతిపాదనస్యబుభుత్సా హేతుత్వానుతేశ్శబ్దేనోచ్యతే।ఉతా ఇతినిపాత
స్య ఛాందసో దీర్ఘః । అథాసహత్వానితివత్ । అవిద్వానితిపదే సతిపూర్వ
ద్యుదాత్తం స్యాత్ । తత్పురుషే తుల్యార్థేతి స్మరణాత్ । అంతోదాత్తం
చేదం పదం । ఉతవిద్వానితిచ్ఛేదః । అవిప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థం అనవ
చ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మఉపాసీనో విద్వాన్ కిమితః ప్రేత్యాముంలోకం పరమే
వ్యోమన్నిత్యుక్తం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః । ఉతగత్యనపేక్షమిహైవ బ్రహ్మ
ప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః ॥ ఆహోవిద్వాన్సమశ్నుతే । ఇతిభోక్తృ
త్వం వివక్షితం । అయమర్థః । కశ్చిదహం గ్రహేణోపాసీనోపి విద్వాన
ముం లోకం గత్వా కింసమశ్నుతే భోగ్యభూతం బ్రహ్మానుభవతీత్యేకః ప్ర
శ్నః । ఉతబ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః । ఏవం శ్రౌత్రవై
విధ్యమూలాః గతివిశేషస్వరూపభేదసదసద్భావవిషయాః ప్రశ్నా బహువ
చనవివక్షితాః । ఏతత్సర్వం వ్యాసార్యైరుపాసాత్రైవిధ్యాదితి సూత్రేస్ప
ష్టముక్తం । ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవ బ్ర
హ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ (సోకామయత । బహుస్యాం ప్రజా
యేయేతి) స ఆనందమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం । తద
ర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిష
యసంకల్పమకృతేత్యర్థః (సతపోతప్యత) స పరమాత్మా సృష్టవ్యాలోచన
రూపం తపఃకృతవానిత్యర్థః । తప ఆలోచన ఇతిహి ధాతుః (సతపస్తప్త్వా।
ఇదం సర్వమసృజత । యదిదంకించ ॥ తత్సృష్ట్వా । తదేవానుప్రావిశత్)

తై॥ఉ ——ఇదగ్ంసర్వమసృజత।యదిదంకించ।తత్సృష్ట్వా॥తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య॥౨॥సచ్చత్యచ్చాభవత్ ॥ నిరుక్తంచానిరుక్తంచ॥నిలయనంచాని లయనంచ॥విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ ॥సత్యంచానృతంచసత్యమభవత్ ॥ యది దంకించ॥తత్సత్యమిత్యాచక్షతే॥తదప్యేషశ్లోకో భవతి॥ఇతిషష్ఠోనువాకః ॥——

వి॥ దీ ॥——ననుసర్వగాసర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణఃకో సౌసృష్టికాలానుప్రవేశ ఇతిచేదుచ్యతే।గోజఠరగతవత్సవత్సర్వవ్యాప్తస్యబ్రహ్మణఃప్రత్యేకంసర్వవస్తు షు పుష్కలప్రతీత్యర్హస్థితివిశేషఎవానుప్రవేశః । అనేన సత్యంజ్ఞానమన న్తంబ్రహ్మ । యో వేదనిహితం గుహాయామితి॥మంత్రోక్తమనంతస్య బ్రహ్మ ణోహృదయగుహానిహితత్వముపపాదితం భవతి (తదనుప్రవిశ్య ॥ ౨ ॥ స చ్చత్యచ్చాభవత్) సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారతయాసతైకరూపశ్చేతనఉచ్యతే। త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగవికారస్పృష్టమచేతనముచ్యతే । బ్ర హ్మైవ చేతనాచేతనాత్మరూపభాగ్భవతీత్యర్థః ॥ నను బ్రహ్మణఏవసర్వో పాదానతయా సర్వభావవికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ (నిరు క్తంచానిరుక్తంచ । నిలయనంచానిలయనంచ) జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభిధాయిశబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం । జాతిగుణాదిశూన్యం చే తనజాతమనిరుక్తం । ఏతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్త రీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతంచేతనజాతం నిలయనం । ఆశ్రితంఅచేతన జాతంత్వనిలయనం (విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ) అజడస్వరూపంజడస్వరూ పంచ (సత్యంచానృతంచసత్యమభవత్) నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతన స్య । ఇతరస్యత్వతథాత్వం । తతశ్చ నిరుక్తత్వానిరుక్తత్వనిలయనత్వానిల యనత్వవిజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వ యుక్తసత్యానృతశబ్దితచేతనాచేతనాత్మరూప భాగ్భవదపిబ్రహ్మసత్యమేవాభవత్ ।అజహన్నిర్వికారత్వలక్షణస్వస్వభావమే వాభవదిత్యర్థః (యదిదం కించ । తత్సత్యమిత్యాచక్షతే) యస్మాచ్చేత నాచేతనాత్మకవర్గానుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణఆత్మత్వం । అత ఎవ సర్వమపి చేతనాచేతనాత్మకం జగత్ ॥ శాస్త్రదృష్టిమంతః పురుషాః ప రాశరాదయః॥హరేర్నకించద్వ్యతిరిక్తమస్తి జ్యోతీంషివిష్ణుర్భువనాని విష్ణుః ఇత్యాచక్షతఇత్యర్థః(తదప్యేషశ్లోకో భవతి)స్పష్టార్థః॥ఇతిషష్ఠానువాకః

తై ॥ ఉ ॥ — అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ । తతో వై సదజాయత । తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుత । తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి ॥ యద్వై తత్సుకృతం ॥ రసో వై సః । రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనందీ భవతి ॥ కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ॥ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ॥ ఏష హ్యేవానందయాతి ॥ ౧ ॥ యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే ॥

వి॥దీ ॥— (అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ । తతో వై సదజాయత) ఇదం స్థూలచేతనాచేతనశరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ । సృష్టేః ప్రాగాసీత్ ॥ తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః నన్వసచ్ఛబ్దితస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే కర్త్రంతరమపేక్షితం నిమిత్తోపాదానయోర్భేదావశ్యంభావాదిత్యాశంక్యాహ (తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుత) ఆత్మానమేవోపాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత (తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి) యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్య కార్యం అత ఏవ బ్రహ్మ సుష్ఠు కార్యం యస్య తత్సుకృతం । కార్యస్య సౌష్ఠవం చానతిక్లేశరూపత్వం స్వభిన్నస్య కర్తుర్నిర్మాణే హి క్లేశప్రసక్తిః । తతశ్చాక్లిష్టకార్యం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమేతన్మహతో భూతస్యేత్యాదిశ్రుతయో వదంతీత్యర్థః । భవతు తత్సుకృతం తస్యోపాస్యత్వప్రాప్యత్వయోః కిమాయాతమిత్యత్రాహ (యద్వై తత్సుకృతం రసో వై సః) సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ రసః । ఆనన్దః (రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽనందీ భవతి) తల్లాభాదస్యానందిత్వం । తతశ్చ తస్యానందత్వాత్ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వే యుక్తే ఇతి భావః ॥ తదేవోపపాదయతి (కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ॥ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ॥ ఏష హ్యేవానందయాతి) యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందమయః పరమాత్మా న స్యాత్ ॥ సాంసారికమాపవర్గికం వా సుఖం కః ప్రాప్నుయాత్ ॥ అత ఏష హ్యేవానందయాతి ॥ అతస్తస్య సర్వవిధానందహేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్యత్వమస్తీతి భావః ॥ ౧ ॥ (యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే ॥ అథ సోఽభయం గతో భవతి) (అదృశ్యే) చక్షురాదిగ్రహణానర్హే ॥ ఆత్మ్యం వ్యాప్యం శరీరమిత్యర్థః (అనాత్మ్యే) అశరీర ఇత్యర్థః (అత ఏవానిరుక్తే) జాతిగుణాదివాచిదేవాదిపదావాచ్యే (అనిలయనే) ఆధారశూన్యే (అభయం)

త్తే ॥ ఉ ॥ — ॥ అథసో౽భయంగతో భవతి ॥ యదా హ్యేవైష ఏతస్మి
న్నుదరమన్తరం కురుతే । అథ తస్య భయం భవతి । తత్త్వేవ భయం విదుషో౽మ
న్వానస్య । తదప్యేష శ్లోకో భవతి ॥ ౭ ॥ ఇతి సప్తమో౽నువాకః ॥—

వి।దీ।—అభయాయ। నావ్యయీభావాదితిచతుర్థ్యా అమ్భావః। అర్థాభా
వేయదవ్యయమిత్యవ్యయీభావసమాసః॥ అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాంని
రన్తరస్మృతిలక్షణాం విన్దాం యో౽విన్దతే లభతే సః అభయం ప్రాప్నో
తి॥ అత్ర వ్యాప్తాదైర్వైరదృశ్య ఇత్యాదిద్వావ్యావృత్తిః॥ అనాత్మ్యఇతిబద్ధవ్యా
వృత్తిః॥ సహి పరమాత్మనావ్యాప్యః। యద్వా ఆత్మ్యంవ్యాప్యంకర్మకృత
శరీరం తద్రహితో౽నాత్మ్యః॥ అనిరుక్తఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః॥ సహిబద్ధావ
స్థాయాం దేవాదిశబ్దైరుక్తః॥ అనిలయనఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః॥ తే
షాంహి భగవానాధారఇత్యుక్తం॥ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయావిచ్ఛే
దే అనర్థం దర్శయతి (యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే ॥ అ
థ తస్య భయం భవతి) ఏష ఉపాసక ఏతస్మిన్పరమాత్మని ధ్యానస్యాన్తరం
విచ్ఛేదమరమల్పమపి యః కురుతే తస్య భయం భవతీత్యర్థః॥ పూర్వవాక్యే
ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరన్తరధ్యానవాచినా ధ్యానగతనైరన్తర్యస్యాభిహితత్వాత్
అత్రాన్తరశబ్దేనాపి తస్యైవధ్యానగతనైరన్తర్యస్యవిరోధినో ధ్యానవిచ్ఛేద
స్య గ్రహణముచితం॥ నతు పరోక్తరీత్యా బ్రహ్మణి అన్తరం భేదం యః కు
రుతే జానాతీత్యర్థఉచిత ఇతిద్రష్టవ్యం॥ వస్తుతస్తు బ్రహ్మైక్యవాదినామ
స్మాకంబ్రహ్మణినానాత్వనిషేధో౽నప్రతికూలః అస్మాభిర్నానాబ్రహ్మవాదస్యా
నభ్యుపగమాత్। తథాపిప్రకరణానుగుణ్యాదుక్తఏవార్థఉచిత ఇతిద్రష్ట
వ్యం। కింభయం తత్రాహ (తత్త్వేవభయంవిదుషో౽మన్వానస్య) విదుషో బ్ర
హ్మోపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్తవిషయస్పృహయానిరన్తరంమననమకుర్వతః
తదేవామననంభయంనహితదపేక్షయాన్యద్భయమస్తి॥ ఉక్తంచమహర్షి
భిః। యన్ముహూర్తంక్షణం వాపి వాసుదేవో నచిన్త్యతే। సాహానిస్తన్మహా
చ్ఛిద్రం సాభ్రాన్తిస్సాచవిక్రియా॥ వరంహుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్త
ర్వ్యవస్థితిః॥ నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమితి (తదప్యేషశ్లోకో భ
వతి)॥ * ॥ ఇతి సప్తమో౽నువాకః ॥ * ॥ ౭ ॥ * * * * *

తై॥ఉ॥— ।భీషాస్మాద్వాతఃపవతే భీషోదేతిసూర్యః॥భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ॥ మృత్యుర్ధావతిపంచమఇతి। సైషానందస్యమీమాꣳసాభవతి । యువాస్యాత్సాధుయువాధ్యాయకః। ఆశిష్ఠోద్రఢిష్ఠోబలిష్ఠః।తస్యేయంపృథివీసర్వావిత్తస్యపూర్ణాస్యాత్ ।సఏకోమానుషఆనందః॥శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య ౧

వి,దీ—।భీషాస్మాద్వాతఃపవతే।భీషోదేతిసూర్యః।భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ।మృత్యుర్ధావతిపంచమఇతి)అగ్నీన్ద్రసూర్యప్రముఖాస్సర్వేపి దేవప్రవరాఃపరమాత్మశాసనాతివృత్తౌకింభవిష్యతీతిభీత్యాస్వస్వకర్మసుజాగరూకాభవన్తి।అతశ్చబ్రహ్మవ్యతిరిక్తంకృత్స్నమపిపదందుఃఖోదర్కత్వాదనర్థరూపమేవ।అతశ్చతాదృశపదకామనయామననవిచ్ఛేదస్యాత్యంతభయావహత్వాత్తతోనభయం కించిదస్తీత్యర్థః । ఏవంబ్రహ్మవేదనస్యజగత్కారణత్వతదౌపయికసార్వజ్ఞాదిగుణవిశిష్టవిషయకత్వమవిచ్ఛిన్నత్వంచ విధాయప్రాప్యస్యానందమయస్యబ్రహ్మణః ఆనందమయశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమానందప్రాచుర్యందర్శయతి (సైషానందస్యమీమాꣳసాభవతి) వక్ష్యమాణానందవిషయకవిచారోభవతీత్యర్థః (యువాస్యాత్సాధుయువాధ్యాయకః । ఆశిష్ఠోద్రఢిష్ఠోబలిష్ఠః । తస్యేయంపృథివీసర్వావిత్తస్యపూర్ణాస్యాత్ ।సఏకోమానుషఆనందః శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య) అత్రవ్యాసార్యైః ॥ సాధుయువాధ్యాయకః సాధుః యథావిధి । సమ్యక్సంప్రదాయసిద్ధతయాస్వరవర్ణాదిభ్రమరహితంవా । యువశబ్దేనప్రత్యగ్రత్వంవివక్షితం । అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథాభవతితథాధ్యయనవానిత్యర్థః । యద్వాస్వసమవయస్కానాంసర్వేషామధ్యాయకఃఅధ్యాపకః తదధికజ్ఞానఇత్యర్థః (ఆశిష్ఠః) ఆశుతరక్రియః । యద్వాఅశనక్షమః । అరోగఇత్యర్థః । యద్వాఆశీర్వాదవిషయభూతః । సర్వానురంజకఇత్యర్థః । సర్వాన్దేవాన్నమస్యంతీతివత్ ॥ బలిష్ఠః । మనోబలవాన్ । ద్రఢిష్ఠఇతిశరీరబలవత్త్వస్యోక్తత్వాత్ । యద్వా ద్రఢిష్ఠఃదృఢతరః నత్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః। బలిష్ఠఃశరీరమానససర్వవిధబలవాన్ (విత్తస్యపూర్ణా) విత్తేనపూర్ణా । పూరణగుణసుహితార్థేతిషష్ఠ్యాఅనుజ్ఞానాత్ । ఏవం గుణసముదాయంవిభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వాసఏకోమానుషఆనందఇతిశ్రుత్యాతస్యైవానందత్వముక్తం । నచ

తై ॥ ఉ॥ — తేయేశతం మానుషాఆనందాః । సఏకో మనుష్యగంధర్వాణా
మానందః ॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య ॥ తేయేశతం మనుష్యగంధర్వా
ణామానందాః ॥ సఏకో దేవగంధర్వాణామానందః ॥ శ్రోత్రియస్యచా
కామహతస్య ॥ తేయేశతం దేవగంధర్వాణామానందాః ॥ సఏకః పితౄణాం
చిరలోకలోకానామానందః ॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య ॥ తేయేశ
తం పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందాః ॥ ౨ ॥ సఏక ఆజానజానాం దే
వానామానందః ॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య ॥ తేయేశతమాజానజానాం
దేవానామానందాః ॥ సఏకః కర్మదేవానాం దేవానామానందః ॥ యే
కర్మణా దేవానపియంతి ॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య ॥ తేయేశ

వి ॥ దీ— జ్ఞానభిన్నస్యగుణవిభూత్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యం। అను
కూలత్వం హ్యానందత్వం తచ్చ స్వత ఏవేష్టత్వం తచ్చ గుణవిభూత్యోరపి సంభవతి।
తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం।
అతశ్శ్రుతిస్వారస్యాద్గుణవిభూత్యోరేవానందత్వం । శ్రోత్రియః బ్రహ్మని
ష్ఠః ।అకామహతః । సమస్తసాంసారికభోగానుపహతః ॥ అతో ముక్త ఉ
చ్యత ఇత్యుక్తం । ఏవంచ యువత్వదృఢగాత్రత్వసౌందర్యజ్ఞానబలైశ్వర్యాద
యస్సంభూయయత్రభవంతి । సఏకో మానుషఆనందః । అకామహతశ్శ్రో
త్రియస్య ముక్తస్యాపి సఆనందోఽస్తి ముక్తస్య సర్వానందానుభవశాలితయా
తత్రమానుషానందస్యాంతర్గతత్వాదితి భావః (తేయేశతం మానుషాఆనం
దాః । సఏకో మనుష్యగంధర్వాణామానందః । శ్రోత్రియస్యచాకా
మహతస్య । తేయేశతం మనుష్యగంధర్వాణామానందాః । సఏకో దేవ
గంధర్వాణామానందః । శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య । తేయేశతం దేవ
గంధర్వాణామానందాః । సఏకః పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందః ।
శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య । తేయేశతం పితౄణాం చిరలోకలోకానామా
నందాః । సఏక ఆజానజానాం దేవానామానందః । శ్రోత్రియస్యచాకామ
హతస్య । తేయేశతమాజానజానాం దేవానామానందాః । సఏకః కర్మదే
వానాం దేవానామానందః యేకర్మణా దేవానపియంతి । శ్రోత్రియస్య

తై॥ఉ॥—తంకర్మదేవానాం దేవానామానందాః॥ సఏకో దేవానామానందః॥
శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య॥ తేయేశతం దేవానామానందాః॥ ౩ ॥ సఏకః
ఇంద్రస్యానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తేయేశతమింద్రస్యానందాః॥
సఏకో బృహస్పతేరానందః ॥ శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య ॥ తేయేశతం బృ
హస్పతేరానందాః ॥ సఏకః ప్రజాపతేరానందః ॥ శ్రోత్రియస్య చాకామహ
తస్య ॥ తేయేశతం ప్రజాపతేరానందాః॥ సఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః ॥౪॥ శ్రోత్రియ

వి॥దీ—చాకామహతస్య। తేయేశతం దేవానామానందాః॥ సఏకః ఇంద్రస్యానం
దః॥ శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య । తేయేశతమింద్రస్యానందాః । సఏకో బృ
హస్పతేరానందః॥ శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య । తేయేశతంబృహస్పతేరా
నందాః । సఏకః ప్రజాపతేరానందః॥ శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య) యేమ
నుష్యాఃసంతః కర్మవిశేషేణ వా విద్యావిశేషేణ వా అంతర్ధానాదిశ
క్తి యుక్తతయా గంధర్వత్వం ప్రాప్తాః । తే మనుష్యగంధర్వాః । అంతరిక్ష
లోకవాసినో దేవగంధర్వాః । చిరకాలస్థాయీ లోకశ్చిరలోకః చిరలోకః
లోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః ॥ ఆజానో దేవలోకః । తత్రజాతా
ఆజానజాః । స్మార్తకర్మవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతా ఇత్యర్థః । అగ్ని
హోత్రాదికర్మణా అగ్నీంద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః । దేవా
స్త్వసురుద్రాదయః । త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః । ఇంద్ర బృహస్పతీ ప్రసి
ద్ధౌ ॥ ప్రజాపతిశ్చతుర్ముఖః నతుదక్షాదయః ఏకవచనశ్రవణాత్
(తేయేశతం ప్రజాపతేరానందాః । సఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః॥ ౪ ॥ శ్రో
త్రియస్య చాకామహతస్య) అత్ర బ్రహ్మశబ్దః । బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్ర
కృతబ్రహ్మపరః । నచ బ్రహ్మానందస్య తేయేశతమితి పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి శం
క్యం । తృణార్థేన బహూని యోజనాని రవా గచ్ఛతి ఇషుర్న గచ్ఛతి స విహేతి ఇ
షుసామ్య ప్రతిపాదకవచనస్య గతిమాంద్యనివృత్తి పరత్వవత్ తేయేశతమితి వాక్య
స్యాపి చతుర్ముఖానందాధిక్యమాత్రపరత్వేన శతగుణిత చతుర్ముఖానం
దాన్యూనాధిక పరత్వాభావాత్ । ఏవంభూతలానందమయః యోవేదని
హితం గుహాయామితి హృదయగుహానిహితత్వేనోపాస్యమానః, కీదృశవి
గ్రహవిశేషవిశిష్టః కోవాదేవతా విశేష ఇత్యాకాంక్షాయామాహ

తై॥ఉ—॥స్య చాకామహతస్య॥సయశ్చాయంపురుషే॥ యశ్చాసావాదిత్యే॥
సఏకః॥—సయఏవంవిత్ । అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య ।ఏతమన్నమయమాత్మాన
ముపసంక్రామతి ॥ ఏవంప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి । ఏతం మ
నోమయమాత్మానముపసంక్రామతి । ఏతంవిజ్ఞానమయమాత్మానముపసం
క్రామతి ॥ —౨— ॥ ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి ॥

వి॥దీ—(సయశ్చాయంపురుషే।యశ్చాసావాదిత్యే।సఏకః)యఏషోఽన్తరాది
త్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతేహిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఆప్రణఖాత్సర్వఏ
వసువర్ణః।తస్యయథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీతస్యోదితినామేత్యా
దిత్యమండలాంతర్వర్తికమనీయవిగ్రహయుక్తోయఃపుండరీకాక్షస్సఏవహృ
దయగుహావర్తీవిజ్ఞానమయాదంతరః, తతశ్చపుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహోపే
తోనారాయణఏవేత్యర్థః,తతశ్చతాదృశవిగ్రహవిశిష్టత్వేనహృదయగుహావర్తి
నోభగవతోధ్యానంకర్తవ్యమితిఫలితోర్థః, అత్రసచ్చత్యచ్చాభవదితిచిదచి
చ్ఛరీరకత్వేనానుసంధానముక్తం,సత్యంజ్ఞానమితిస్వరూపేణానుసంధానము
క్తం।తచ్చస్వరూపేణానుసంధానమాదిత్యమండలాంతర్వర్తిపుండరీకాక్ష
విగ్రహవిశిష్టతయాచోక్తం।జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవి
ధ్యాదితిసూత్రేభగవతాభాష్యకృతా ఇదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసంధానంప్రకర
ణాంతరేష్వప్యాశ్రితంసత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపేణాను
సంధానం। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్।తదనుప్రవిశ్య।సచ్చత్యచ్చాభవ
దితిభోక్తృశరీర కతయాభోగ్యభోగోపకరణశరీరకతయాచానుసంధానమి
త్యుక్తం।ఏవమస్యప్రాప్యత్వోపయుక్తంరూపముక్తం।ఉతావిద్వానముంలోక
మిత్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ (సయఏవంవిత్ ।అస్మా
ల్లోకాత్ప్రేత్య।ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతంప్రాణమయ
మాత్మానముపసంక్రామతి।ఏతంమనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి।ఏతం
విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి।ఏతమానందమయమాత్మానముపసం
క్రామతీతి)అత్రసయఏవంవిత్ । అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యేత్యనేనసర్వేషాంబ్ర
హ్మవిదాం అర్చిరాది మార్గఉక్తోభవతి ఆనందమయమాత్మానముపసంక్రా
మతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోక్తృభోగ్య

తై॥ఉ॥—తదప్యేషశ్లోకో భవతి॥ * ఇత్యష్టమోనువాకః ॥ * యతో వాచో నివర్తన్తే॥ అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కుతశ్చనేతి। ఏతగ్ం హవావ న తపతి, కిమహగ్ం సాధు నాకరవం, కిమహం పాపమకరవమితి, స య ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే। ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే య ఏవం వేద॥ ౧॥ ఇత్యుపనిషత్ ॥ ఇత్యానన్దవల్లీ ద్వితీయాధ్యాయే నవమోనువాకః॥

వి॥దీ॥- భావప్రతిపాదనాన్ముక్తౌ బ్రహ్మణా ఐక్యపక్షో వ్యుదస్తో భవతి। ఏతమన్నమయమిత్యాదిపంచస్వపి పర్యాయేషు ఏతచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః। అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః । అత్ర వ్యాసార్యైస్సర్వోఽపి విద్వానస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం, భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమిత్యుక్తం, అభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, అథ సోఽభయం గతో భవతీత్యుక్తార్థే సాక్షిత్వేన శ్లోకం పఠతి, (తదప్యేష శ్లోకో భవతి)॥౨॥ * ఇత్యష్టమోనువాకః ॥ * ౮ ॥ యతో వాచో నివర్తన్తే, అప్రాప్య మనసా సహ, ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ । న బిభేతి కుతశ్చనేతి) వాఙ్మనసే ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం గంతుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్యైవ నివృత్తే భవతః । తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వక్లేశభయాత్యంతనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః, తదేవోపపాదయతి (ఏతగ్ం హవావ న తపతి, కిమహం సాధు నాకరవం కిమహం పాపమకరవమితి)॥ స్వర్గాది హేతుం సుకృతం నాకార్షం, నరకాది హేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతి దృశీ చింతా బ్రహ్మవిదం న బాధతే, స్వర్గాదిలోకేష్విచ్ఛాయా అభావాత్ , బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాది భయస్యాప్యభావాత్ , ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యాప్రయుక్తమాహాత్మ్యమపి ధ్యేయమిత్యాహ (స య ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానం స్పృణుతే) ఏతే ఏతాభ్యాం చింతాభ్యాం ఆత్మానం స్పృణుతే రక్షతీత్యర్థః, పుణ్యపాపఫలానుభవో నాస్తీత్యుక్తం భవతి, (ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానం స్పృణుతే, య ఏవం వేద) పునర్వచనం పుణ్యపాపవిధూననధ్యానసాంతత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయ చ (ఇత్యుపనిషత్) ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః, తాదృశోపదేశయోగ్యాయైవ వక్తవ్య ఇతి భావః ॥ ఇత్యానన్దవల్లీ ద్వితీయాధ్యాయ దీపికా

ఛాం ॥ ఉ ॥ ఛాందోగ్యే ప్రథమాధ్యాయే షష్ఠఖండే

॥అథ యఏషోంతరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతే॥హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఆప్రణఖాత్సర్వఏవసుపర్ణః,తస్యయథాకప్యాసంపుండరీకమేవమక్షిణీ

వి ॥ దీ॥ —॥సూ॥అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౧-౧-౨౧-అ-౭(అథయఏషోన్తరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతే)ఆదిత్యమండలస్యమధ్యేహిరణ్మయోయఃపురుషోయోగిభిర్దృశ్యతఇత్యర్థః,దృశ్యతేత్వగ్ర్యయాబుద్ధ్యాసూక్ష్మయాసూక్ష్మదర్శిభిరితిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్. హిరణ్మయఇతిరూపసామ్యాచ్చంద్రముఖవదితివాక్యకారః, తతశ్చహిరణ్మయశబ్దస్యనముఖ్యార్థోగ్రాహ్యఇతివాక్యకారాభిప్రాయః, తతశ్చ హిరణ్మయత్వముజ్జ్వలత్వమిత్యర్థః, అతోనీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వేనానుపపత్తిః,యద్వాకచ్చిన్నతద్ధేమసమానవర్ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగాత్పశ్యతే రుక్మవర్ణమితిశ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్మవర్ణత్వం సంభవతి తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః, ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహప్రకాశికాయాం స్పష్టం, తతఏవావగంతవ్యం, యదాపశ్యఃపశ్యతేరుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే మనసాతు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వోక్తేరారోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాదనారోపితత్వం సిద్ధం, ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సఇత్యత్రేక్షణస్యపరమాత్మవిషయత్వం వక్తవ్యమితి పరైరప్యంగీకృతత్వాచ్చ, ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితితమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానేన కల్పితత్వాప్రసక్తేః నహికల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సంభవతి, (హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశఆప్రణఖాత్సర్వఏవసువర్ణః) రమణీయశ్మశ్రుకేశోరమణీయసర్వావయవఇత్యర్థః, (తస్య యథాకప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ) కంపిబతి కపిరాదిత్యః, తేనాస్యతేక్షిప్యతే వికాస్యతే ఇతికప్యాసం, తథాహవాక్యకారః, ఆదిత్యక్షిప్తంవాశ్రీమత్త్వాదితి , యద్వా కం పిబతీతి కపిర్నాళంతస్మిన్నాస్తఇతికప్యాసం, అపచితావపి పంకజాన్నాళస్థస్యపుండరీకస్యశోభాతిశయవత్త్వాత్తాదృశమిహవివక్షితం. యద్వా కం జలంఆసఉపవేశనఇతిధాతురపి పూర్వకః, వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః, కేజలే అప్యాస్తఇతికప్యాసం,

భా౦ ॥ ఉ ॥ తస్యోదితినామ, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః,

వి॥దీ॥—సలిలస్థమిత్యర్థః, ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ
సిద్ధాన్తితత్వమభిప్రేత్య భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహే గంభీరాం
భస్సముద్భూతసుమృష్టనాళరవికరవికసితపుండరీకదళామలాయతేక్షణ ఇత్య
భిహితం, మర్కటజఘనసదృశపుండరీకసాదృశ్యాద్యర్థాంతరంత్వశ్లీలత్వా
దిదోషదుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారేణాప్యనాదృతం, యద్య
ప్యమరకోశే పుండరీకం సితాంభోజమిత్యనుశిష్టం, తథాపి శబరస్వామినాన
వమాధ్యాయే మార్గంచరుం నిర్వపేచ్ఛ్రియై శ్రీకామ ఇతి విహితాయామిష్టౌ పు
ణ్డరీకాణి బర్హిర్భవంతీతి స్తరణార్థత్వేన విహితేషు పుండరీకేషు అ
తిదేశతః ప్రాప్తస్య దర్భైస్స్తృణీత హరితైరితి మన్త్రస్య దర్భపదస్థానే పు
ణ్డరీకపదం హరితపదస్థానే రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్రక్తాంభోజ
మేవ పుండరీకమితి ద్రష్టవ్యం, (తస్యోదితినామ) స్పష్టార్థః, తస్యోన్నామక
త్వే హేతుమాహ (స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః) సర్వపాపోద్గతత్వా
దున్నామకత్వమిత్యర్థః, నీడాచ్చకుంతోద్గమనవత్పాపపంజరాదుద్గమనరూ
పముఖ్యార్థస్య కుత్రాప్యభావాదుద్గమనేన తత్సంబంధరాహిత్యం లక్ష్యతే
నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః న జరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృ
తం ఇతి పరమాత్మనస్సుకృతదుష్కృతసంబంధాభావో హి ప్రతిపాద్యతే ।
తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్పాప్మశబ్దశ్చ పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరః ।
పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో న జరా న మృత్యుర్న శో
కో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంత ఇతి సుకృతేఽపి పా
ప్మశబ్దప్రయోగాత్ పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సంఖ్యాతత్వాదితి
వాక్యకారవచనాత్ అలౌకికత్వే సత్యనిష్టఫలసాధనత్వరూపప్రవృత్తినిమి
త్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తేః, ముముక్ష్వపేక్షయా
స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్, ఏతైర్నిరయాస్తాత్స్థానస్య పరమాత్మనః,
క్వ నాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం, క్వ జపో వాసుదేవేతి ముక్తిబీజమను
త్తమం, ఇతి స్మరణాత్, సర్వపాపోద్గతత్వం నామ కర్మవశ్యతాగంధరాహి
త్యమితి ఫలితార్థః, కృతానామపి కర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతిభటలక్షణః క

॥ ఛాం ॥ ఉ ॥ —॥ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద ॥ ౭ ॥ తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ తస్మాదుద్గీథస్తస్మాత్త్వేవోద్గాతైతస్య హి గాతా
స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చేత్యధిదైవతం ॥ ౮ ॥— ॥ * ॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠః ఖణ్డః ॥ *॥ అథాధ్యాత్మం । వాగేవర్క్ప్రాణః సామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామ గీయతే । వాగేవ సా ప్రాణోఽమస్తత్సామ ॥౧॥ చక్షురేవర్గాత్మా సామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామ గీయతే చక్షురేవ సాఽఽత్మాఽమస్తత్సామ ॥—౨—॥ శ్రోత్రమేవర్ఙ్మనః సామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామ గీయతే । శ్రోత్రమేవ సా మనోఽమస్తత్సామ ॥—౩—॥ అథ యదేతదక్ష్ణః శుక్లం భాః సైవర్గథ యన్నీలం పరః కృష్ణం తత్సామ తదేతదేతస్యామృచ్యధ్యూఢగ్ సామ తస్మాదృచ్యధ్యూఢగ్ సామ గీయతే అథ యదేవైతదక్ష్ణః శుక్లం భాః సైవ సాఽథ యన్నీలం పరః కృష్ణం తదమస్తత్సామ ॥—౪—॥ అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ

వి। దీ—శ్చైదైశ్వర్యస్వభావవిశేషోపహతపాప్మత్వాఖ్యస్సర్వపాపోదితత్వహేత్వర్థ ఇతి ద్రష్టవ్యం ఉన్నామవిశిష్టస్య ధ్యానస్య ఫలమాహ (ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద) స్పష్టోఽర్థః, తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఋక్సామే తద్గానరూపే అగ్నీన్ద్రాదిప్రతిపాదకఋక్సామే యతో వ్యాప్యాత్మకత్వముక్తం భవతి, (తస్మాదుద్గీథః) యస్మాత్పరమాత్మన ఉన్నామకత్వం తద్గేష్ణత్వం చ ఋక్సామయోః, అత ఋక్సామాత్మకద్వితీయభక్తేరుద్గీథత్వం (తస్మాత్త్వేవోద్గాతా ఏతస్య హి గాతా) ఉన్నామకపరమాత్మగాతృత్వాదేవ ఋత్విగ్విశేషస్యోద్గాతృసంజ్ఞత్వం (స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చ) స ఏష హిరణ్మయః పురుష ఆదిత్యమణ్డలాదూర్ధ్వవర్తిలోకానాం దేవభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానానాం చ నియన్తేత్యర్థః (ఇత్యధిదైవతం) ఉపదిష్టమితి శేషః ॥ * ॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే షష్ఠః ఖణ్డః ॥ * * * (అథాధ్యాత్మమ్) ఉపదిశ్యత ఇతి శేషః ॥—౧—౨—౩—౪—॥ (అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్ తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ)

భ్యాం। ఉ॥—తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామ॥౫॥ స ఏష యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేతి ॥ తద్య ఇమే వీణాయాం గాయంత్యేతం తే గాయంతి తస్మాత్తే ధనసనయః ॥౬॥ అథ య ఏతదేవం విద్వాన్ సామ గాయత్యుభౌ స గాయతి సోఽమునైవ స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తాగ్‌శ్చాప్నోతి దేవకామాగ్‌శ్చ ॥—౭—॥ అథానేనైవ యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తాగ్‌శ్చాప్నోతి మనుష్యకామాగ్‌శ్చ

వి।దీ॥—స ఏష ఋగ్యజుస్సామాత్మా ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మ చేత్యర్థః। అత్రోక్థస్య తద్ద్రియ్యాపేక్షయా పృథక్పరిగణనం గోబలీవర్దన్యాయేన ద్రష్టవ్యం) తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామ) ఏతస్యాక్ష్యంతర్వర్తినః ఆదిత్యాంతర్వర్తినో యద్ధిరణ్మయత్వాదిరూపముదితి నామ ఋక్సామరూపగేష్ణౌ చ తాని సర్వాణి భవంతీత్యర్థః ॥౫॥ (స ఏష యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకామానాం చేతి) ఏతస్మాదక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాం మనుష్యభోగ్యాదీనాం చ నియంతేత్యర్థః। తద్య ఇమే వీణాయాం గాయంత్యేతం తే గాయంతి। యస్మాదయమీశ్వరస్తస్మాద్ధేతోర్వీణాగాయకాస్సర్వేఽపి ఇమమేవ గాయంతీత్యర్థః। తస్య సర్వాత్మకత్వేన దేవమనుష్యాదికర్తృకగానస్యాపి పరమాత్మవిషయత్వాదితి భావః (తస్మాత్తే ధనసనయః) సనిర్లాభో ధనానాం సనిర్లాభో యేషాం తే ధనసనయః ఈశ్వరగాయకత్వాద్వీణాగాయనానాం ధనలాభవత్త్వం న హ్యనీశ్వరగాతృత్వే ధనప్రసక్తిరస్తీతి భావః ॥—౬—॥ (అథ య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయత్యుభౌ స గాయతి) అధ్యాత్మాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథం యో గాయతి। స చాక్షుషమాదిత్యస్థం చ పరమాత్మానం గాయతీత్యర్థః ॥ ఉద్గీథస్య చాక్షుషేణ పరమాత్మనా ఆదిత్యాంతర్వర్తినా చ పరమాత్మనా ఐక్యాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితి భావః। తస్యైవంవిదః ఫలముచ్యతే (సోఽమునైవ స ఏష యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ ॥—౭—॥ అథానేనైవ యే చైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చ) స విద్వా

ఛాం। ఉ॥—తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్ ॥-౮-॥ కం తే కామమాగాయానీత్యేష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి సామ గాయతి॥—౯॥ * ॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే సప్తమఖండః ॥ * ॥— ఛాందోగ్యతత్రైవాష్టమఖండే॥ త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుశ్శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైవలిరితి। తే హోచురుద్గీథే వై కుశలాస్స్మో హన్తోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి ॥ —౧— ॥ తథేతి హ సముపవివిశుః

వి॥దీ॥—నముహుర్నిత్యాంతర్వర్తినా ఉపాసితేన తదుపాసనావిశిష్ట ఏషః తదూర్ధ్వలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి॥ అనేనాత్వ్యంతర్వర్తినా మనుష్యలోకానధస్తనలోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతి। చక్షురాదిత్యస్థానవర్తిపరమాత్మోపాసనయా సర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః (తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయానీతి) ఏతాదృశవిద్యాయుక్త ఉద్గాతా యజమానం ప్రతి హే యజమాన తే కం కామం దేవకామం మనుష్యకామం వా గానేన సంపాదయానీతి బ్రూయాదిత్యర్థః। నన్వేతాదృశోప్యుద్గాతుః కథం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ (ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి సామ గాయతి) ఏవంవిదమస్య కామసంపాదకగానసామర్థ్యమస్తీత్యర్థః। ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా ॥ ౯ ॥ * ఇతి సప్తమః ఖండః * ॥ * *

సూ ॥ — ఆకాశస్తల్లింగాత్ ॥ ౧ - ౧ - ౨౩ - అ - ౮ ॥ (త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుః । శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైవలిరితి) శాలావత్సుతశ్శిలకనామా దాల్భ్యః దల్భగోత్రశ్చైకితాయనసుతః ప్రవాహణనామా జైవలసుతశ్చ త్రయ ఏతే ఉద్గీథవిజ్ఞానే నిపుణా బభూవురిత్యర్థః। శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యార్థే అత ఇఞంతాత్స్వార్థే అభిజిద్విదభృచ్ఛాలావదిత్యాదినా యఞ్ప్రత్యయః దల్భశబ్దాద్గోత్రాపత్యే గర్గాదిభ్యో యఞ్ । చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋషిత్వాదణి చైకితాయనః॥ జీవలశబ్దాదత ఇఞ్ జైవలిః (తే హోచుః ఉద్గీథే వై కుశలాః స్మో హంతోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి) వయముద్గీథవిజ్ఞానే కుశలా భవామః అతో విద్యావైశారద్యాయ వాదకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామ ఇత్యూచురిత్యర్థః ॥ - ౧ - ॥ (తథేతి హ సముపవివిశుః) ఏకత్రోపవిష్టవంత ఇత్యర్థః

ఛాం।ఉ॥—స హ ప్రవాహణో జైబలిరువాచ భగవంతావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణ
యోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామీతి॥౨॥ స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం
దాల్భ్యమువాచ హంత త్వా పృచ్ఛానీతి । పృచ్ఛేతి హోవాచ ॥—౩—॥
కా సామ్నో గతిరితి స్వర ఇతి హోవాచ స్వరస్య కా గతిరితి ప్రాణ ఇతి హోవాచ
ప్రాణస్య కా గతిరిత్యన్నమితి హోవాచాన్నస్య కా గతిరిత్యాప ఇతి హోవాచ॥ ౪
అపాం కా గతిరిత్యసౌ లోక ఇతి హోవాచాముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం
లోకమతి నయేదితి హోవాచ స్వర్గం వయం లోకగ్ం సామాభిసగ్ంస్థాపయామః
స్వర్గసగ్ంస్తావగ్ంహి సామేతి ॥ ౫ ॥ తగ్ంహ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం

వి॥దీ॥—(స హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ) ప్రవాహణనామకః క్షత్రియః తౌ బ్రాహ్మణౌ
ప్రాగల్భ్యమువాచేత్యర్థః) భగవంతావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వా
చం శ్రోష్యామీతి) భగవంతౌ - పూజావంతౌ । బ్రాహ్మణావగ్రే వాదకథాం
కురుతాం । తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి (స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం
దాల్భ్యమువాచ హంత త్వా పృచ్ఛానీతి । పృచ్ఛేతి హోవాచ) స్పష్టార్థః
(॥౩॥ కా సామ్నో గతిరితి) గతిరయనం ప్రాప్యమిత్యర్థః (స్వర ఇతి
హోవాచ) స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః (స్వరస్య కా గతిరితి । ప్రా
ణ ఇతి హోవాచ) ప్రాణనిర్వర్త్యత్వాత్ప్రాణాధీనత్వాత్స్వరస్యేతి భావః॥
ఏవముత్తరత్రాప్యాదిత్యనుసంధేయం (ప్రాణస్య కా గతిరితి అన్నమితి
హోవాచ । అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ ॥౪॥ అపాం కా గతిరి
తి । అసౌ లోక ఇతి హోవాచ) ద్యులోకాదేవ వృష్టిసంభవాదితి భావః (అ
ముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం లోకమతి నయేదితి హోవాచ) స్వ
ర్గం లోకమతీత్యాపరమాశ్రయాంతరం సామ న నయేత్ స్వర్గలోకవ్యతిరి
క్తమాశ్రయాంతరం సామ న ప్రాపయేదిత్యర్థః । నయేదితి యావత్ ।(స్వ
ర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసంస్తావం హి సామేతి)
అతో వయమపి సామాభిః సంస్థాపయామ ఇతి । ఆశ్రయత్వేన స్వర్గం లోకం సమ్యక్
స్థాపయామః । స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుత్యా స్వర్గత్వేన సామ్నః
స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః ॥౫॥(తం హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దా
ల్భ్యమువాచ । అప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ యస్త్వేతర్హి బ్రూయా

ఖాం ॥ ౫ ॥ — దాల్భ్యమువాచాప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి ॥ ౬ ॥ హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచాముష్య లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచాస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకగ్ం సామాభిసగ్ంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసగ్ంస్తావగ్ం హి సామేతి ॥ — ౭ — ॥ తగ్ం హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచాంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి హంతాహమే

వి॥ దీ॥— మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి) హే దాల్భ్య అప్రతిష్ఠితం స్వర్గలోకం సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిం వదతస్తవ తే సామ అప్రతిష్ఠితమేవ స్యాదేతస్మిన్ సమయే యః కశ్చిదాగత్య వాదకథాయాం సముక్తమర్థం ప్రతిజానానస్య తే మూర్ధా విపతిష్యతీతి యది బ్రూయాత్తదా విపతేదేవ తే మూర్ధా న సంశయః। సమయాత్తు సౌహార్దాత్తథా నోక్తం మతో జీవసీతి సిలక ఉక్తవానిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ (హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ) తర్హ్యహం సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిం త్వత్తో జానీయామితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః (అముష్య లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచ) యాగదానహోమాదిభిర్భూలోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః(అస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్తావం హి సామేతి) పృథివీలోకస్య కా గతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టస్సిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతి పరంపరావిశ్రాంతిభూమిమన్యాం న కశ్చిదపి వదేత్। అతో వయమపి తథైవ వదామః ,ఇయం వై రథంతరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠాలోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్స్వర్గస్య జ్యోతిశ్చక్రలగ్నతయా బంభ్రమ్యమాణత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావేపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ (తం హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ । అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ) అంతవంతం పృథివీం సామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమితయా ప్రతిజానానస్య తే సామాంతవదేవ స్యాదిత్యర్థః (యస్త్వే

ఘాం । ౮ ॥ — తస్య సగవత్తో వేదానీతివిద్ధీతి హోవాచ ॥ —౮—॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకేఽష్టమఃఖండః ॥*॥— ॥ అస్యలోకస్యకాగతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచసర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యంత ఆకాశంప్రత్యస్తంయంత్యాకాశో హ్యేవైభ్యోజ్యాయానాకాశఃపరాయణం ॥౧॥ సఏషపరోవరీయానుద్గీథస్సఏషోఽనంతఃపరోవరీయోహాస్యభవతిపరోవరీయసోహలోకాఞ్జయతియఏతదేవంవిద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే॥౨

వి॥ది॥- తహేణబ్రూయాన్మూర్ధా తేవిపతిష్యతీతిమూర్ధా తేవిపతేదితి।హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతవిద్ధీతి హోవాచ) పూర్వవదర్థః ॥ ౮ ॥ ఇత్యష్టమః ఖండః ॥ — (అస్య లోకస్య కా గతిరితిఆకాశఇతిహోవాచ) అస్య పృథివీలోకస్య కా గతిరితి శాలావత్యేనపృష్టః ప్రవాహణఆకాశఇత్యుక్తవానిత్యర్థః । అత్రాకాశతేఆకాశయతీతివా వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దోబ్రహ్మపరః । ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితాఇత్యాదావాకాశశబ్దస్యబ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాన్నతు భూతాకాశపరఇతిద్రష్టవ్యం । తదేవ గతిత్వం ప్రపంచయతి (సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యంతే । ఆకాశంప్రత్యస్తంయంతి) చిదచిదాత్మకః ప్రపంచఆకాశాదేవోత్పద్యతే । తత్రైవలీయతఇత్యర్థః (ఆకాశో హ్యేవైభ్యోజ్యాయాన్) జ్యాయస్త్వంనామసర్వైఃకల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యోనిరతిశయఃరుపాధికోత్కర్షః (ఆకాశః పరాయణం) పరాయణత్వం పరమగతిత్వంపరమప్రాప్యత్వమితియావత్ ॥ ౧ ॥ (సఏషపరోవరీయానుద్గీథః)పరః ఉత్కృష్టః । వరీయసామపివరఇత్యర్థః । అత్ర పరశ్శబ్దస్సకారాంతోద్రష్టవ్యః । ఏవంరూపఆకాశఉద్గీథః పరమాత్మదృష్టివిశిష్టఉద్గీథఇత్యర్థః । ఉద్గీథే ఏతాదృశాకాశదృష్టిః కర్తవ్యేతియావత్ (సఏషోఽనంతః) ఉద్గీథే అధ్యస్యమానోఽయమాకాశోఽనంతః అపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః । తతశ్చానంతస్యాకాశశబ్దితస్య పరమాత్మనఏవసామగతిపరంపరావిశ్రాంతిభూమిత్వాన్మత్పక్షే అంతవత్త్వ కిలతేసామేత్యుక్తాంతవత్త్వదోషోనప్రసరతీతిభావః(పరోవరీయోహాస్యభవతి పరోవరీయసోహ లోకాఞ్జయతి యఏతమేవంవిద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే) యఃపరోవరీయాంసమేతమాకాశశబ్దితం పరమాత్మానం వి

థాం|ఉ॥—తగ్ హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ। యావంతఏనంప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతేపరోవరీయో హైభ్యస్తావదస్మింల్లోకేజీవనంభవిష్యతి ॥ —౩— ॥ తథాముష్మింల్లోకేలోకేఇతి సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తేపరోవరీయఏవహాస్యాస్మింల్లోకే జీవనంభవతితథాఽముష్మింల్లోకే లోకఇతిలోకేలోకఇతి ॥ —౪— ॥ * ॥ ఇతిప్రథమప్రపాఠకే నవమఖండః ॥ * ॥ మటచీహతేషుకురుష్వాటిక్యాసహజాయయోషస్తిర్హచాక్రాయణఇభ్యగ్రామేప్రద్రాణకఉవాస ॥ —౧— ॥ సహేభ్యంకుల్మాషాన్ ఖా

వి॥దీ॥—ద్వానాకాశత్వేనోద్గీథముపాస్తే తస్యపరోవరీయస్త్వగుణకంజీవనం భవతిపరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తిశ్చభవతి॥౧॥ప్రవాహణస్స్వోక్తార్థంసంవాదయతి (తం హైతమతిధన్వాశౌనకఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ) అతిధన్వానామాశునకసుతః ఉదరశాండిల్యాయ ఋషయె ఉదరశబ్దేనసంతతిలక్ష్యతే । సంతతిశాలీశాండిల్యఇత్యర్థః । ఏతముద్గీథముక్త్వాఅన్యదప్యువాచేత్యర్థః । కింతదిత్యత్రాహ (యావంతఏనం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతే పరోవరీయోహైభ్యస్తావదస్మింల్లోకే జీవనంభవిష్యతి॥౩॥ తథాఽముష్మింల్లోకేలోకఇతి)లోకేలోకఇతివీప్సాయాం ద్విర్వచనం।యావంతఃపురుషాఉద్గీథముపాసిష్యంతే తేషాముత్కృష్టమిహలోకేజీవనం భవిష్యతి తథా సర్వస్మిన్నపి పరలోకే భవిష్యతీతి॥వేదిష్యంతఇత్యేతద్వ్యత్యయెనాత్మనెపదం (ఇతీతి) అతిధన్వాఉవాచేతి పూర్వేణాన్వయః। అతఇదానీం తనానామపి తద్విదాంతత్ఫలమస్తీత్యాహ (సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే పరోవరీయఏవహాస్యాస్మింల్లోకేజీవనంభవతి ॥ తథాముష్మింల్లోకేలోకఇతి లోకేలోకఇతి)లోకేలోకఇతీతిద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥౪॥*॥ఇతినవమఖండః ॥ —

॥సూ ॥—అతఏవ ప్రాణః ॥ ౧ - ౧ - ౨౪ - అ - ౯ - (మటచీహతేషు కురుష్వాటిక్యాసహజాయయోషస్తిర్హచాక్రాయణఇభ్యగ్రామేప్రద్రాణకఉవాస) చక్రస్యసుతఉషస్తిర్నామాకశ్చనఋషిరశ్మవృష్టికృతదుర్భిక్షదూషితేషుకురుదేశేషుఆటిక్యాఅనుపజాతపయోధరాదివ్యంజనయాభార్యయాసహఇభ్యానాంగజారోహాణాం గ్రామేప్రద్రాణకఃఅనశనేనకుత్సితాం గ

ఛాం।ఉ॥—దం తం బిభిక్షే తగ్ం హోవాచ నేతోఽన్యే విద్యంతే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి॥—౨—॥ఏతేషాం మే దేహీతి హోవాచ తానస్మై ప్రదదౌ హంతానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతగ్ం స్యాదితి హోవాచ ॥ —౩—॥ న స్విదేతేఽప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ కామో మ ఉదపానమితి॥—౪—॥స హ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ ॥ —౫—॥స హ ప్రాతస్సం

వి॥దీ॥—తిమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాంక్షన్నువాస। ద్రాకుత్సాయాం గతావితి ధాతుః। చక్రస్య గోత్రాపత్యమిత్యర్థే అశ్వాదిత్వాత్ఫక్। చాక్రాయణ ఇతి రూపం।౧। (స హేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదంతం బిభిక్షే) సోఽన్నార్థీ పర్యటన్ కుత్సితాన్ మాషాన్ ఖాదంతమిభ్యం యాచితవాన్॥ కుల్మాషాచణకేతి నిర్దేశాత్కుత్సితమాషార్థే కుల్మాషశబ్దస్య సాధుత్వం (తం హోవాచ నేతోఽన్యే విద్యంతే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి) ఇతో మయా భక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టరాశేః కుల్మాషా అన్యే న విద్యంతే। యద్యస్మాద్ధేతోరిమే కుల్మాషాః మే చ యే ॥ మదీయే భక్ష్యే చ యే। ఉచ్ఛిష్టరాశావుపనిహితాః ప్రక్షిప్తాః అతః కింకరోమీత్యుషస్తిమిభ్య ఉవాచేత్యర్థః (ఏతేషాం మే దేహీతి హోవాచ)ఉచ్ఛిష్టానామపి మధ్యే మహ్యం కించిద్దేహీతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః (తానస్మై ప్రదదౌ) తాన్ కుల్మాషానుషస్తయే దత్తవానిత్యర్థః (హంతానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాదితి హోవాచ) సమీపస్థముదకం గృహీత్వా గృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తః తదుదకపానేనోచ్ఛిష్టోదకపానం మే స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః ॥—౩—। (న స్విదేతేఽప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ) కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్తః కుల్మాషాఖాదనే స్వస్య జీవనహానిర్భవతి తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః ॥ —౪—॥ (స హ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార) ఉషస్తిస్తు భక్షయిత్వా అతిశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవానిత్యర్థః (సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ) సా జాయా ప్రాగేవ లబ్ధాన్నా బభూవ తథాపి స్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయ తాన్ పత్యుర్హస్తాత్ప్రగృహ్య నిక్షిప్తవతీ ॥ —౫ —సహ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ యద్బ

ఛాం ॥ ౫ ॥ — జిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి లభేమహి ధనమాత్రాం రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి ॥ ౬ ॥ తం జాయోవాచ । హంత పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి తాన్ ఖాదిత్వాఽముం యజ్ఞం వితతమేయాయ ॥ ౭ ॥ తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ స హ ప్రస్తోతారమువాచ ॥ ౮ ॥ ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి ॥ ౯ ॥ ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూ

వి॥ దీ ॥— తాన్నస్య లభేమహి ధనమాత్రాం) సహోషస్తిశ్చాయనః పరిత్యజన్నేవ పత్న్యాం శృణ్వంత్యాం యద్యన్నస్య స్తోకమపి లభేమహి తేన ప్రాణాన్ ధృత్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః । కథం ధనమాత్రా లభ్యత ఇత్యత్రాహ (రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి) రాజాసౌ నాతిదూరే యజతే । స మాం దృష్ట్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని త్వయా కారయితవ్యానీతి ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః ॥ ౬ ॥ (తం జాయోవాచ హంత పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి) హే పతే మమ హస్తనిక్షిప్తాస్త్వయా కుల్మాషాస్త ఇమ ఏవ తాన్ గృహాణేత్యుక్తవతీత్యర్థః (తాన్ ఖాదిత్వాముం యజ్ఞం వితతమేయాయ) తానేవ పర్యుషితోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయిత్వా విస్తీర్ణం యజ్ఞవాటం గతవానిత్యర్థః ॥ ౭ ॥ (తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ) ఆస్తువంత్యస్మిన్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానం సదసి స్తోతుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తౄణాం సమీపే ఉపవిష్టవానిత్యర్థః (స హ ప్రస్తోతారమువాచ ॥ ౮ ॥ ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతి) హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావభక్తౌ అధ్యస్య యా దేవతా ఉపాస్యా తామవిదిత్వా యది విదుషో మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః । యద్యపి తేనోభౌ కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యవిదుషోఽప్యార్త్విజ్యాధికారోఽస్తి ॥ తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతి భావః ॥ ౯ ॥ (ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి । ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ।

భాం ॥ ౯ ॥ —ర్ధా తే విపతిష్యతీతి ॥ ౧౦ ॥ ఏవమేవ ప్రతిహర్తారముషాచ । ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి ॥ తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే ॥ —౧౧—॥ ఇతి ప్రథమప్రపాఠకే దశమః ఖండః ॥ — * * * *

అథ హైనం యజమాన ఉవాచ భగవంతం వా అహం వివిదిషాణీత్యుషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ ॥—౧—॥ స హోవాచ భగవంతం వా అహమేభిస్సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం భగవతో వా అహమవిద్యాన్యానవృషి ॥ ౨ ॥ భగవాంస్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి తథేత్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతిసృష్టాః స్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధనం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి తథేతి హ యజమాన ఉవాచ

వి॥దీ॥—ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి) స్పష్టార్థః ॥ ౧౦ ॥ (తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే) తే హ ప్రస్తోత్రాదయ ఉపరతాస్సంతః మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమేవ స్థితా ఇత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ ఇతి దశమః ఖండః ॥ * * *

(అథ హైనం యజమాన ఉవాచ । భగవంతం వా అహం వివిదిషాణీతి) కో భవానితి భగవంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుషస్తిం యజమాన ఉక్తవానిత్యర్థః (ఉషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ) స్పష్టోర్థః ॥ ౧ ॥ (స హోవాచ భగవంతం వా అహమేభిస్సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం । భగవతో వా అహమవిద్యాన్యానవృషి భగవాంస్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి) భగవంతం సర్వగుణోపేతం శ్రుత్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని భగవదధీనాని కర్తుం భగవతోన్వేషణం కృతవానస్మి । భగవత అవిద్యా విదిర్లాభః న విదిః అవిదిః ఇకృష్యాదిభ్య ఇతీక్ । అవిద్యా అలాభేన ఇమానృత్విజో వృతవానస్మి ॥ ౨ ॥ ఇతః పరమపి భగవానేవ సర్వైః ఋత్విక్కర్మభిర్వృత ఇత్యువాచేత్యర్థః । సర్వార్త్విజ్యార్థం వృత ఇతి యావత్ (తథేతి హ్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతిసృష్టాః స్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధనం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి) తథేత్యభ్యుపగమానంతరం త్వయా పూర్వం వృతా ఏత ఏవ మయా సమ్యక్ప్రసన్నేన సమ్యగనుజ్ఞాతా ఉపదిష్టదేవతాస్సంతః స్తువతాం । స్తువంతు । తేభ్యో యావద్ధనం ప్రయచ్ఛసి తావద్ధనం మమ దద్యా ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః (తథేతి హ యజమాన ఉవాచ)

ఖాం । ౨ ॥ —౩— ॥ అథహైనంప్రస్తోతోపససాదప్రస్తోతర్యాదేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతిమాభగవానవోచత్కతమాసాదేవతేతి ॥—౪—॥ ప్రాణఇతిహోవాచ ॥ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతిప్రాణ మభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్యత్తథోక్తస్యమయేతి ॥౫ ॥*అథహైనముద్గాతోపససాదోద్గాతర్యాదేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వానుద్గాస్యసిమూర్ధాతేవిపతిష్యతీతిమాభగవానవోచత్కతమాసాదేవతేతి ॥ ౬॥ ఆదిత్యఇతిహోవాచ సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాదిత్యముచ్చైస్సంతంగాయంతి సైషాదేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వానుదగాస్యోమూర్ధాతేవ్యపతిష్యత్తథో

వి ॥ దీ ॥—స్పష్టోర్థః ॥ —౩— ॥ (అథహైనంప్రస్తోతోపససాద) ఉపస్తివచనంశ్రుత్వా ప్రస్తోతావినయేనసమీపమాగతవానిత్యర్థః (ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసిమూర్ధాతేవిపతిష్యతీతిమాభగవానవోచత్కతమాసాదేవతేతి) భగవాన్మాంప్రతి ప్రస్తోతర్యాదేవతేత్యావినాయాం దేవతాంపృష్టవాన్ సాదేవతా కేతి పప్రచ్ఛేత్యర్థః ॥—౪—॥ (ప్రాణఇతిహోవాచ) అత్రప్రాణయిత్రత్వగుణయోగాత్ప్రాణశబ్దేనపరమాత్మోచ్యతే ॥ ప్రాణశబ్దస్యముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి (సర్వాణిహవాఇమానిభూతానిప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషాదేవ తాప్రస్తావమన్వాయత్తా) ప్రాణమఖిలత్వ్యసంవిశంతిసమిత్యేకీకారేఐక్యేనవిశంతిలీయంతఇత్యర్థః । ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ప్రాణాదేవోద్గచ్ఛంతీత్యర్థః । సర్వభూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాంతేషుప్రసిద్ధాప్రాణరూపాదేవ తాప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్త్యావధ్యస్యోపాస్యేత్యర్థః (తాంచేదవిద్వాన్ప్రాస్తోష్యోమూర్ధాతేవ్యప

---

౨ ॥ ఖా ॥ — (అథహైనముద్గాతోపససాదేత్యాది) పూర్వవదర్థః ॥ ౬॥ (ఆదిత్యఇతిహోవాచేతి) ఉద్గీథేఽధ్యస్యోపాస్యఆదిత్యఇత్యర్థః (సర్వాణిహవేత్యాది) ఉచ్చైస్సంతం । ఉచ్చైస్థితం । అథ స్థితానిభూతానిగాయంతీత్యర్థః । ప్రస్తావప్రాణయోః ప్రశబ్దవత్త్వేనసామ్యవదుద్గీథోచ్చైస్థి

ఛాం॥౬॥—క్తస్యామయేతి॥౭॥అథ హైనం ప్రతిహర్తోపససాద ప్రతిహర్తర్యా
దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విప
తిష్యతీతి మా భగవానవోచత్ కతమా సా దేవతేతి ॥ —౮— ॥ అన్నమితి హో
వాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యన్నమేవ ప్రతిహరమాణాని జీవంతి సై
షా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ ప్రత్యహరిష్యో మూ
ర్ధా తే వ్యపతిష్యత్తథోక్తస్యామయేతి తథోక్తస్యామయేతి ॥ ౯ ॥ ఇతి ప్ర
థమప్రపాఠకే ఏకాదశః ఖండః॥— * * * * * * *

వి॥దీ॥—తిష్యత్తథోక్తస్యామయేతి) తాంచేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతి
ష్యతీతి మమోక్త్యనంతరమప్యుక్తిమనాదృత్యైతద్దేవతామనభిజ్ఞాయ యది ప్ర
స్తోష్యః తతో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదేవ । అతస్సాధుకృతం త్వయా మత్సమీప
మాగమ్య వినయేన పృచ్ఛతేతి భావః । అత్ర మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్తథోక్తస్యా
మయేత్యుక్త్యా విదుషాపి నముక్తస్యావిదుషస్తదనాదరేణ కర్మకరణే శిరః పాత
లక్షణః ప్రత్యవాయః న తు విదుషానుక్తస్యాప్యవిదుష ఇతి భావః । వ్యాసార్యై
స్తు మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదిత్యస్యాత్మసత్తానలభ్యేతేత్యర్థ ఇత్యాత్మసత్తా
హానిపర్యంతః ప్రత్యవాయో వర్ణితః ॥ ౫—౬—౭—౮—౯— ॥ ఇ
త్యేకాదశః ఖండః॥ * * * * * * * * * *

---

౬ ॥ భా ॥—తాదిత్యయోరుచ్ఛ్రితత్వేన సామ్యమితి భావః । శిష్టం పూర్వ
వత్ ॥ ౭ ॥ (అథ హైనం ప్రతిహర్తేత్యాది) పూర్వవత్ ॥ ౮ ॥ (అ
న్నమితి హోవాచేతి) ప్రతిహారభక్త్యాన్నమధ్యస్యోపాస్యమిత్యర్థః (స
ర్వాణి హ వేత్యాది) ప్రతిహరమాణాని । భక్షయంతీత్యర్థః । సంతీతి శే
షః ॥ అత్ర ప్రతిశబ్దసత్త్వేనాన్నప్రతిహారయోస్సామ్యాత్ప్రతిహారే న్నా
భిమాని దేవతాధ్యాసః తదుక్తం ప్రస్తావోద్గీథప్రతిహారభక్తిషు క్రమేణ ప్రా
ణాదిత్యాన్నదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః (తథోక్తస్యామయేతి) ద్విరుక్తిర్విద్యా
సమాప్త్యర్థా ॥ ౯ ॥ * ఇత్యేకాదశఖండభాష్యమ్ ॥ *

ఛాందోగ్యతృతీయాధ్యాయే ద్వాదశఖండోపక్రమే॥

ఊ॥ గాయత్రీ వా ఇదగ్ం సర్వం భూతం యదిదం కిం చ * * * *

వి.దీ॥—సూ॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౧।౧।౨౫॥అ।౧౦॥ చతుష్పాత్త్వషడ్విధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణో గాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానరూపా విద్యా ప్రస్తూయతే। ఇంద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః॥ దుశ్చ్యవనో వృషా॥ సమిత్సు సాసహిః। ఇతి గాయత్రీ చతుష్పదా। ఏకైకస్య పాదస్య షడక్షరాత్మతయా షడక్షరపాదవత్త్వేన షడ్విధా చ। ఏవం బ్రహ్మణోఽపి భూతశబ్దితాత్మవర్గ ఏకః పాదః। కర్మార్జితభోగస్థానరూపః పృథివీలోక ఏకః పాదః। భోగోపకరణం శరీరమేకః పాదః। ఆత్మస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకః పాదః। ఇతి భూతపృథివీశరీరహృదయాని చత్వారః పాదాః। తత్ర సర్వభూతలక్షణపాదస్య బ్రహ్మాత్మకవాక్ప్రవర్తకత్వాద్గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వలక్షణం విధాద్వయం పృథివీలక్షణస్య పాదస్య సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయం శరీరహృదయలక్షణయోః పాదయోః ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వలక్షణం విధాద్వయమేవ ద్వయోరపి విధాద్వయయోర్భేదాభావాత్। తతశ్చ బ్రహ్మరూపా గాయత్రీ భూతపృథివీశరీరహృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయా చతుష్పదా గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్త్యత్వసర్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వసర్వప్రాణానతివర్త్యత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయా షడ్విధా। అతశ్చతుష్పాత్త్వషడ్విధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానం కర్తవ్యమితి ప్రతిపాదయతి (గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం కిం చ) అత్ర గాయత్రీశబ్దేన ప్రసిద్ధా గాయత్ర్యభిధీయతే। తస్యా భూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధాభావాత్ ఏతావానస్య మహిమేతి పుంసూక్తమంత్రప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ। అపి తు పరమాత్మా। యథా కుండపాయినామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యగ్నిహోత్రశబ్దః ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః। తథా గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః। తతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే। వైశబ్దోఽవధారణార్థః। బ్రహ్మైవ పరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః। తతశ్చ బ్రహ్మణో భూతలక్షణపాదవత్త్వముక్తం। గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయ

ఖాం ॥ ౬ ॥ —వాగ్వై గాయత్రీ వాగ్వా ఇదగ్ం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రాయతే చ ॥ ౧ ॥ యా వై సా గాయత్రీ ఇయం వావ సా యేయం పృథివ్యస్యాగ్ం హీదగ్ం సర్వం భూతం ప్రతిష్ఠితమేతామేవ నాతిశీయతే ॥ ౨ ॥ యా వై సా పృథివీయం వావ సా యదిదమస్మిన్ పురుషే శరీరం * * * *

న్విధాద్వయమాహ ॥ (వాగ్వై గాయత్రీ) గాయత్రీశబ్దితం బ్రహ్మైవ వాగ్రూపవిశిష్టం భవతీత్యర్థః । శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మన ఇతి పరాశరస్మృత్యనురోధేన బ్రహ్మణ ఏవ శబ్దరూపత్వమితి భావః । తత్కిమిత్యత్రాహ (వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రాయతే చ) వాగ్రూపమేవ బ్రహ్మ సర్వాణి భూతాన్యభిధత్తే । హితాహితవిధినిషేధముఖేన త్రాయతే చ । అతో బ్రహ్మణో వాగ్రూపస్య గానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్కర్తృకగానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యం చోక్తం భవతి ॥ ౧ ॥ ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనాహ (యా వై సా గాయత్రీ ఇయం వావ సా యేయం పృథివీ) ఉక్తరూపవిశిష్టప్రకృతధర్మిపరో యచ్ఛబ్దః । యా సా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ ప్రసిద్ధా పృథివీత్యర్థః । కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ (అస్యాం హీదం సర్వం భూతం ప్రతిష్ఠితం) బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం న హి కేవలం పృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరస్తీత్యర్థః । ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ (ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి) పృథివీం భూతజాతం నాతివర్తతే కర్మవశ్యాత్మనాం హి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవ పృథివీ నియమేనాశక్యాతిక్రమేణేత్యర్థః । పృథివీమయబ్రహ్మాండోదరే హి భోక్తృవర్గః పరివర్తతే న తతోన్యత్రేతి భావః । ఏవం ద్వితీయః పాదో భూతప్రతిష్ఠాత్వాత్తదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం ॥ ౨॥ అథ తృతీయం పాదమాహ (యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యదిదమస్మిన్పురుషే శరీరం), పురుషశబ్దశ్శరీరవిశిష్టజీవపరః । పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా గాయత్రీ గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం । శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః । భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపర్యన్తత్వే

ఘాం ॥ ఉ__అస్మిన్ హీమేప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయంతే॥ ౩ ॥ యద్వై తత్పురుషే శరీరమిదం వావతద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషే హృదయమస్మిన్ హీమేప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయంతే ॥ ౪ ॥ సైషాచతుష్పదా షడ్విధాగాయత్రీతదేతదృచాభ్యనూక్తం ॥ ౫ ॥ తావానస్యమహిమాతతోజ్యాయాంశ్చపురుషః । పాదోస్యసర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివి ॥ దీ ॥ __నతమపస్థాపనక్షమత్వాత్ । అగ్యృపాత్రియన్యాయాదత్ర శరీరలక్షణపాదాంతరస్య నిష్కర్షకశబ్దత్వేపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశోయుక్తః । శరీరస్యబ్రహ్మాత్మకత్వంప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్తిత్వాభ్యాముపపాదయతి (అస్మిన్ హీమేప్రాణాఃప్రతిష్ఠితాః) ఏతదేవనాతిశీయంతే । నాతివర్తంత ఇత్యర్థః ॥ - ౩ - ॥ చతుర్థంపాదమాహ (యద్వైతత్పురుషేశరీరం । ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతఃపురుషేహృదయం) శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టంయద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మతదేవహృదయశరీరకంహృదయలక్షణపాదకమిత్యర్థః ।హృదయస్యబ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి(అస్మిన్ హీమేప్రాణాఃప్రతిష్ఠితాః । ఏతదేవనాతిశీయంతే) ప్రాణశబ్దేనప్రాణాపానాదయఇంద్రియాణివాకథ్యంతే । తేషాంహృదయసంబంధినాడీద్వారాహృదయప్రతిష్ఠితత్వం ॥ - ౪ - ॥ ఏవంతృతీయచతుర్థపాదౌప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్తిత్వరూపంవిధాద్వయంచోక్తం। ఏవముక్తంచతుష్పాత్త్వంషడ్విధత్వంచనిగమయతి (సైషాచతుష్పదాషడ్విధాగాయత్రీ) నన్వేవంచతుష్పాత్త్వేబ్రహ్మణఃపరిచ్ఛిన్నత్వంస్యాదితిశంకాయాముక్తస్యమహిమ్నఏతావత్త్వప్రతిషేధికామృచముదాహరతి (తదేతదృచాభ్యనూక్తం) తదేతద్గాయత్ర్యాఖ్యంబ్రహ్మాభిముఖీకృత్యఋచాప్యుక్తం । —౫— । తామేవచర్చంపఠతి (తావానస్యమహిమా) పూర్వోక్తస్సర్వోప్యేతస్యమహిమానియామ్యవర్గః (తతోజ్యాయాంశ్చపురుషః) పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయాపురుషోజ్యాయాన్ తతోధికమహిమశాలీత్యర్థః (పాదోస్యసర్వాభూతాని) అత్రసర్వభూతానీతికార్యజగదంతర్గతాచిత్సంసృష్టాశ్చేతనాఉచ్యంతే సర్వా।సర్వాణి । పాదఃఅంశమాత్రమిత్యర్థః । సర్వశబ్దాత్పరస్యజసశ్శేస్సుపాంసులుగితిలుకినలోపేరూపం (త్రిపాదస్యామృతందివి) అత్రమృతో

ధా। ౩॥ మృతం దివీతి । ౬ ॥ యద్వై తద్బ్రహ్మేతిదం వావ తద్యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశః ॥ ౭ ॥ అయం వావ స యోఽయమంతః పురుష ఆకాశో యో వై సోఽంతః పురుష ఆకాశః ॥ ౮ ॥ అయం వావ స యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశో యో వై సోఽంతర్హృదయ ఆకాశస్తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేద ॥ -౯- ॥ ఇతి తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశః ఖండః ॥ — * * *

వి॥దీ॥—బ్రహ్మసమష్టివ్యష్టితత్త్వబహిర్భూతాప్రాకృతస్థానవిశేషపరః॥ అప్రాకృతస్థానవిశేషేఽస్య పరమాత్మనోఽమృతం పాదత్రయమిత్యర్థః। త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైర్భోగ్యభోగస్థానభోగోపకరణవిశేషైర్భూషణాస్త్రాదిరూపైర్జగదంతర్గతవస్త్వభిమానిభిర్నిత్యైర్భగవదనుభవమాత్రపరైర్నిత్యసిద్ధైర్ముక్తైశ్చాత్మభిర్వా సంభవతి । ౬ । అథ చతుర్థపాదత్వేనోక్తస్యోపాస్యతయా వక్ష్యమాణస్య హృదయస్య స్తుత్యర్థం తద్గతాకాశస్య బాహ్యాకాశాభేదేన మహత్త్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ (యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తత్ యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యం వావ స యోఽయమంతః పురుష ఆకాశః) స్వకార్యవ్యాప్తిత్వామూర్తత్వాచలత్వాదిభిర్బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నః పురుషాంతర్వర్త్యాకాశ ఇత్యర్థః। బాహ్యాంతరాకాశయోర్భేదసత్త్వేఽపి ధర్మైక్యాభిప్రాయేణాభేదనిర్దేశః (యో వై సోఽంతః పురుష ఆకాశో యం వావ స యోఽయమంతర్హృదయ ఆకాశః) ఏవం బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాంతర్గతాకాశాభేదం హృదయాకాశస్యోక్త్వా ఏతాదృశమహిమశాలీ హృదయాకాశ ఇతి స్తౌతి (యో వై సోఽంతర్హృదయ ఆకాశః) అంతర్హృదయే వర్తమానో య ఆకాశః। అయం సః తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః । అనయా చ హృదయాకాశస్తుత్యా చతుర్థపాదత్వేనోక్తం హృదయం స్తుతం భవతి। ఏవం చతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భావేన పరిచ్ఛిన్నత్వాస్థిరత్వశంకావ్యావృత్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం మోక్షఫలం విదధాతి (తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి) పూర్ణత్వమపరిచ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వం స్థిరత్వం (పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియం లభతే య ఏవం వేద) అనంతస్థిరా శ్రీర్ముక్తైశ్వర్యమేవ। తదుపాసీనో ముక్తిం భజతీత్యర్థః ॥ —౯— ॥ ఇతి ద్వాదశః ఖండః ॥ —

ఛాం । ఊ — ॥ * ॥ తస్యహవాఏతస్యహృదయస్యపంచదేవసుషయఃస
యోఽస్యప్రాఙ్సుషిః సప్రాణస్తచ్చక్షుస్సఆదిత్యస్తదేతత్తేజోఽన్నాద్యమిత్యు
పాసీత తేజస్వ్యన్నాదో భవతియఏవంవేద ॥—౧—॥అథయోఽస్యదక్షిణస్సు
షిఃసవ్యానస్తచ్ఛ్రోత్రగ్ంసచంద్రమాస్తదేతచ్ఛ్రీశ్చయశశ్చేత్యుపాసీతశ్రీమా
న్యశస్వీభవతియఏవంవేద ॥—౨—॥ అథయోఽస్యప్రత్యఙ్సుషిస్సాపానస్సా
వాక్సోఽగ్నిస్తదేతద్బ్రహ్మవర్చసమన్నాద్యమిత్యుపాసీతబ్రహ్మవర్చస్వ్యన్నా
దో భవతి యఏవంవేద ॥ —౩—॥అథయోఽస్యోదఙ్సుషిస్ససమానస్తన్మనస్స
పర్జన్యస్తదేతత్కీర్తిశ్చవ్యుష్టిశ్చేత్యుపాసీతకీర్తిమాన్వ్యుష్టిమాన్భవతియ
ఏవంవేద॥౪॥అథయోఽస్యోర్ధ్వస్సుషిస్సఉదానస్సవాయుస్సఆకాశస్తదేతదో
జశ్చమహశ్చేత్యుపాసీతఓజస్వీమహస్వాన్భవతియఏవంవేద ॥ —౫—॥ తే
వాఏతేపంచబ్రహ్మపురుషాస్స్వర్గస్యలోకస్య ద్వారపాః

ఉ । భా ॥— అథోక్తబ్రహ్మోపాసనాంగత్వేనద్వారపోపాసనంవిధీయతే
(తస్యహవాఏతస్యేత్యాదినా) తస్యైతస్యచతుర్థపాదత్వేననిర్దిష్టస్య
ప్రకృతస్యహృదయస్యదేవతాధిష్ఠానభూతానిపంచద్వారచ్ఛిద్రాణీత్యర్థః
(సయోఽస్యప్రాఙ్సుషిరిత్యాది) ప్రాణవృత్తివిశేషాప్యాయితచక్షురను
గ్రాహకాదిత్యస్యహృదయప్రాక్సుషిరద్వారపాలస్యతేజోఽన్నాద్యతయోపా
సనేఉపాసకస్స్వయమపితేజస్వ్యన్నాదోభవతీత్యర్థః । తదేతదిత్యాదిత్య
స్యతేజోఽన్నాద్యాపేక్షయానపుంసకలింగనిర్దేశః । తేజస్విత్వం ॥ లావ
ణ్యం । ఏవముత్తరత్రాపి ॥ —౧— ॥ (అథయోఽస్యదక్షిణస్సుషిరిత్యాది)
శ్రీమాన్ । సంపత్తిమాన్ ॥ —౨— ॥ (అథయోఽస్యప్రత్యఙ్సుషిరిత్యా
ది) బ్రహ్మవర్చసం । వృత్తాధ్యయనజంతేజః ॥ —౩— ॥ (అథయోఽస్యో
దఙ్సుషిరిత్యాది) పర్జన్యః । దేవతావిశేషః । వ్యుష్టిః । దేహకాంతిః ॥
—౪— ॥ (అథయోఽస్యోర్ధ్వస్సుషిరిత్యాది) ఓజః । బలం ॥ మహ
త్త్వం ॥ మహః । ఆకాశశ్చ । దేవతావిశేషః । —౫—॥ (తేవాఏతే
పంచేత్యాది) తఏతేఉక్తగుణవిశిష్టా ఆదిత్యచంద్రమోఽగ్నిపర్జన్యాకాశా
ఖ్యాః బ్రహ్మపురుషాః। బ్రహ్మసంబంధినః పురుషాః।స్వర్గస్యలోకస్య।భగవ
ల్లోకస్యహృదయాకాశాఖ్యస్య।ద్వారపాః॥యద్వాభగవల్లోకస్యద్వారపాః।

ఛాం ॥ ఉ ॥ — సయఏతానేవంపంచబ్రహ్మపురుషాన్ స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాన్వేదాస్యకులె వీరోజాయతేప్రతిపద్యతేస్వర్గంలోకంయఏతానేవంపంచబ్రహ్మపురుషాన్ స్వర్గస్యలోకస్యద్వారపాన్వేద । —౬— ॥ అథ యదతః పరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతె విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేష్విదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతః పురుషె జ్యోతిః ॥ ౭ ॥తస్యైష దృష్టిర్యత్రైతదస్మిన్ శరీరె సగ్ంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి ॥

వి ॥ దీ ॥— ఏవంగాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్యద్యుసంబంధినస్సకలఫలప్రదస్యబ్రహ్మణఆభిరూప్యకీర్తిన్మత్త్వరూపఫలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వేనోపాసనావిధానాయాహ(అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతెవిశ్వతః పృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేషు)తథాచశ్రుత్యంతరాత్సంభవతీహవిశ్వమిత్యత్రజగదంతర్వర్తిన్వ్యష్టిజాతె విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశబ్దో వ్యష్టిపరః।సర్వశబ్దఃపరిశేషాత్సమష్టితత్త్వపరఇతివ్యాసార్యైరుక్తం । తతశ్చవిరాడుపాస్ప్రకృతస్థానవిశేషస్యోపరిస్థాత్సమష్టివ్యష్టిబహిర్భూతేషుస్వావధికోత్తమరహితోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతీత్యవభాసకతయాజ్యోతిశ్శబ్దితఃపరమాత్మాదీప్యతఇత్యర్థః। అత్రయచ్ఛబ్దస్యసర్వనామత్వేనప్రకృతపరామర్శితయాప్రకృతంత్రిపాద్బ్రహ్మపరామృశ్యతె (ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నంతపురుషెజ్యోతిః)తత్ ।దివఃపరస్తాద్దీప్యమానంత్రిపాద్బ్రహ్మకౌక్షేయజ్యోతిరేవకౌక్షేయజ్యోతిశ్శరీరకమేవేత్యర్థః ॥ అహం వైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాందేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నంచతుర్విధం ఇతిస్మరణాత్ ॥-తతశ్చతదాత్మకత్వానుసంధానంకర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ —౭— ॥ (తస్యైషాదృష్టిర్యత్రైతదస్మించ్ఛరీరెసగ్ంస్పర్శేనోష్ణిమానంవిజానాతి) తస్యపరమాత్మశరీరభూతస్యజాఠరా

ఉ ॥ భా ॥—ఆతివాహికాః(సయఏతానేవమిత్యాది)అస్యకులెవీరోజాయతే। వీరఃపుత్రోజాయతే। విద్యావీర్యసంపన్నోజాయతఇత్యర్థః ॥ ఆనుషంగికఫలముక్త్వాప్రధానఫలమాహ (ప్రతిపద్యతే స్వర్గంలోకమిత్యాది) భగవల్లోకద్వారపాలోపాసనయాఅనివారితస్సన్ భగవల్లోకం ప్రతిపద్యతఇత్యర్థః ॥ శిష్టంస్పష్టం ॥ —౬— ॥

ఘాం॥౭॥ తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ
జ్వలత ఉపశృణోతి తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవ
తి య ఏవం వేద య ఏవం వేద॥౮॥*ఇతి తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశః ఖండః॥
కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం॥ ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిం
ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ। యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ। తం హేం
ద్ర ఉవాచ। ప్రతర్దన వరం తే దదానీతి॥ స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమే
వ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి॥

వి॥దీ॥——గ్నేరేషా దృష్టిదర్శనమిత్యర్థః। యత్ర। యదా। అస్మిఞ్ఛరీరే హ
స్తస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతి యత్। యదౌష్ణ్యోపలంభనమిత్యర్థః॥ ఉప
లభ్యమానోష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏ
వ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః (తస్యైషా శ్రుతిర్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య ని
నదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతి) యత్ర। యదా। కర్ణావంగు
ళీభ్యాం పిధాయ నినదమివ రథఘోషమివ నదథురివ నదథుమివ ఋషభకూజిత
మివ అహో జ్వలతోఽగ్నేశ్శబ్దమివ శృణోతీతి యత్తదేవ జాఠరాగ్నిశ్రవణం। ఆం
తరస్య శబ్దస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవ తచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః
(తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత) తదేతత్పరమాత్మశరీరభూతం కౌక్షే
యజ్యోతిః। ఉక్తరీత్యా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః। తస్య
ఫలమాహ (చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేద) చక్షుష్యత్వ
మాభిరూప్యం చక్షుషే హిత ఇత్యర్థే శరీరావయవాచ్చేతి యత్। శ్రుతత్వం కీ
ర్తిమత్త్వం ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥౮॥*॥ ఇతి త్రయోదశః ఖండః ॥*॥
సూ॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥ ౧ ॥ ౧॥ ౨౮ ॥ ౮ ॥ ౧౧ ॥
(ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరింద్రస్య ప్రియం ధామోపజగా
మ। యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ) దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః నామ్నా
ప్రతర్దనః। యుద్ధసాధనబలేన శౌర్యేణ చ యుతః। ఇంద్రస్య ప్రియం
ధామ స్థానం స్వర్గముపగత ఇత్యర్థః (తం హేంద్ర ఉవాచ। ప్రతర్దన వ
రం తే దదానీతి) స్పష్టోఽర్థః॥ (స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమేవ మే వరం వృ
ణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే) సర్వజ్ఞస్త్వం యం వరం

కౌ ॥ బ్రా ॥ ౩ ॥ — తం మహేన్ద్ర ఉవాచ । న వై పరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వరం వృణీష్వేతి । అవరో వై తర్హి కిల మ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః అథో ఖల్విన్ద్రస్సత్యాదేవ నేయాయ । సత్యం హీన్ద్ర ఇతి । స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం మన్యే యన్మాం విజానీయాత్

వి।దీ॥ మనుష్యాయ మే హితతమం మన్యసే తమేవ వృణీష్వ । అహమస్మై హితతమం వరం న వేద్మీతి (తం హేన్ద్ర ఉవాచ । న వై పరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వృణీష్వేతి) న హ్యన్యో౽న్యార్థం వరం వృణీతే । అతస్త్వదభిలషితం వరం త్వమేవ మత్తో వృణీష్వేత్యర్థః । (అవరో వై తర్హి కిల మ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః) యది హి త్వయాపి న వ్రియతే తర్హి మమ హితతమస్యాపరిజ్ఞానాద్వరాభావ ఏవ ప్రాప్త ఇతి ప్రతర్దన ఇన్ద్రమువాచేత్యర్థః (అథో ఖల్విన్ద్రస్సత్యాదేవ నేయాయ) ఏవముక్తస్తే వరం దదానీతి సత్యాద్వాక్యాన్నాపేతః । తత్ర హేతుమాహ (సత్యం హీన్ద్ర ఇతి) ఇన్ద్రస్య సత్యప్రధానత్వాదిత్యర్థః । తతశ్చ వరం దదానీతి మదుక్తం వాక్యమసత్యం మాభూదిత్యమన్యతేత్యర్థః (స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం మన్యే యన్మాం విజానీయాత్) యది తే హితతమముపదేష్టవ్యం తర్హి మదుపాసనమేవ హితతమం మోక్షసాధనమితి మన్మతం । అత ఇతరత్పరిత్యజ్య మాముపాస్స్వేత్యర్థః । అత్ర ప్రసిద్ధజీవభావస్యేన్ద్రస్య హితతమత్వలక్షణమోక్షసాధనత్వశ్రియోపాసనకర్మత్వాసంభవాన్మామితి శబ్దస్స్వాత్మభూతం పరమాత్మానమభిదధాతి । య ఆత్మని తిష్ఠన్ । అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాꣳ సర్వాత్మా ఇతి శాస్త్రేషు స్వస్యాప్యాత్మభూతః పరమాత్మా నిర్దిశ్యతే । అహంబుద్ధిశబ్దాశ్చ పరమాత్మపర్యన్తా ఇతి జానత ఇన్ద్రస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మని మామితి శబ్దప్రయోగే నానుపపత్తిః । నను స్వాయత్తే శబ్దప్రయోగే౽సందిగ్ధం పరమాత్మవాచకమేవ పదం ప్రయుజ్యతాం కిం న్యాయలభ్యపరమాత్మపర్యవసానేన మామితి శబ్దేనేతి చేత् । స్యాదేవం యది పరమాత్మస్వరూపమాత్రోపాసనం వివక్షితం స్యాత్ ॥ అపితు స్వశరీరకతయా అతో మామితి నిర్దేశ ఉపపద్యతే । తత్క్రతున్యాయేన స్వోపాసకస్య పాపాశ్లేషం వక్తుం స్వస్య పాపాశ్లేషం దర్శయతి

కౌ॥ బ్రా॥ ఉ॥ — త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనం। అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛం। బహ్వీస్సంధా అతిక్రమ్య దివి ప్రహ్లాదీన తృణహం అంతరిక్షే పౌలోమాన్ పృదివ్యాం కాలకంజాన్। తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే। స యో మాం విజానీయాన్నాస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చక్రుషో ముఖం నీలం వేతి। స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ॥

వి॥ దీ॥ — (త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనం) త్రిశిరస్కం త్వాష్ట్రం విశ్వరూపం హతవానస్మి (అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛం) రౌతీతి రుద్వేదః। రుత్ ముఖేన విద్యతే యేషాం తే అరున్ముఖాః వేదాంతవిముఖాన్ యతీన్ శ్వవిశేషేభ్యః ఖాదనాయ ప్రాయచ్ఛం (బహ్వీస్సంధా అతిక్రమ్య దివి ప్రహ్లాదీన తృణహం। అంతరిక్షే పౌలోమాన్ పృథివ్యాం కాలకంజాన్) న హనిష్యామీతి బహ్వీః ప్రతిజ్ఞా అతిక్రమ్య దివి వర్తమానాన్ ప్రహ్లాదపుత్రాన్ తృణహం। అహనం। తృహ హింసాయామితి ధాతుః। అంతరిక్షే పౌలోమాన్ పులోమసుతాన్। పృథివ్యాం కాలకంజాఖ్యానసురాంశ్చ హింసితవానస్మి (తస్య మే తత్ర న లోమ చ మీయతే) ఏవం హింసితవతో మే రోమాపి న హింస్యతే। బ్రహ్మవిద్యాప్రభావాదిత్యర్థః (స యో మాం విజానీయాన్నాస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చకృషో ముఖం నీలం వేతి) యస్తాదృశమదాత్మకం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి కర్మణా మాతృవధపితృవధస్తేయభ్రూణహత్యాదిలక్షణేన పరలోకప్రాప్తిర్న విరుధ్యతే। ఏవం పాపం కృతవతోఽపి మయేదృశం పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితముఖవైవర్ణ్యమపి నాస్తీత్యర్థః। చకృష ఇతి క్వసంతాత్ షష్ఠీ। ఏవం చేతనవిశేషరూపస్వవిశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్వా అచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమాహ (స హోవాచ। ప్రాణోఽస్మి। ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ) ప్రజ్ఞారూప ఆత్మా ప్రజ్ఞాత్మా జీవః జీవశరీరక ఇత్యర్థః। జీవశరీరకోఽహం ప్రాణోఽస్మి ప్రాణశరీరకోఽహమస్మి। తాదృశం ప్రాణశరీరకం మామా

కౌ ॥ బ్రా ॥ ఉ ॥ — ఆయుః ప్రాణః ప్రాణో వా ఆయుః ప్రాణ ఉ వా అమృతం యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః ప్రాణేన హ్యేవాముష్మిఁల్లోకేఽమృతత్వమాప్నోతి ॥ ౧ ॥ ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్పమితి । స యో మామాయురమృతమిత్యుపాస్తే సర్వమాయురస్మిఁల్లోక ఏత్యాప్నోత్యమృతత్వమక్షితిం స్వర్గే లోకే తద్ధైక ఆహురేకభూయం వై ప్రాణా గచ్ఛంతీతి నహి కశ్చన శక్నుయాత్సకృద్వాచా నామ ప్రజ్ఞాపయితుం చక్షుషా రూపం శ్రోత్రేణ శబ్దం మనసా ధ్యాతమిత్యేకభూయం వై ప్రాణా ఏకైకం సర్వాణ్యేవైతాని ప్రజ్ఞాపయంతి వాచం వదంతీం సర్వే ప్రాణా అనువదంతి చక్షుః పశ్యత్సర్వే ప్రాణా అనుపశ్యంతి శ్రోత్రం శృణ్వత్సర్వే ప్రాణా అనుశృణ్వంతి మనో ధ్యాయత్సర్వే ప్రాణా అనుధ్యాయంతి ప్రాణం ప్రాణంతం సర్వే ప్రాణా అనుప్రాణంతీత్యేవము హైవైతదితి హేంద్ర ఉవాచాస్తి త్వేవ ప్రాణానాం నిశ్రేయసమితి జీవతి వాగపేతో మూకాన్హి పశ్యామో జీవతి చక్షురపేతోఽంధాన్హి పశ్యామో జీవతి శ్రోత్రాపేతో బధిరాన్హి పశ్యామో జీవతి బాహుచ్ఛిన్నో జీవత్యూరుచ్ఛిన్న ఇత్యేవం హి పశ్యామ ఇతి అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ

వి॥ది॥- యురమృతమిత్యుపాస్వ కథం ప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్వామృతత్వే ఇత్యాశంక్యాహ (ఆయుః ప్రాణ ఇత్యాది) శరీరే ప్రాణస్థితేరుచ్ఛ్వాసాదిలక్షణాయుస్సాధనత్వాదాయుః ప్రాణః లోకాంతరే చిరస్థాయిత్వరూపామృతత్వప్రాప్తేః ప్రాణాధీనోపాయానుష్ఠానసాధ్యత్వాత్ప్రాణస్యామృతత్వం । అత ఆయుష్ట్వామృతత్వే ప్రాణస్యోపపద్యేతే తద్ద్వారా పరమాత్మనశ్చోపపత్తేః ఆయుష్ట్వామృతత్వాభ్యాం ప్రాణశరీరకబ్రహ్మణ ఉపాసనముపపద్యతే యద్వా శ్రీవ్యాసార్యోక్తరీత్యా తం మామాయురితి వాక్యే మామితి జీవవిశిష్టతోచ్యతే । ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా । ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్యనంతరమేవ శ్రవణాత్ । అమృతమితి స్వనరూపేణావస్థితిః । ఏవం చాస్మిన్నేవ వాక్యే స్వనరూపేణ చిదచిద్విశిష్టతయా చ త్రివిధోపాసనం విధీయతే । అతో నోపాసనాత్రయవిధికృతవాక్యభేద ఇతి ద్రష్టవ్యం॥౧॥ ప్రజ్ఞాత్మకత్వవిశిష్టోపాసనస్య ఫలమాహ (ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్పమితి) అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణం బ్రాహ్మం రూపమిత్యర్థః (యో వై ప్రాణస్స ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రా

కౌ ॥ బ్రా ॥ ఉ ॥— ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి ॥ ౨ ॥ తస్మాదేతదేవోక్థముపాసీత యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః స హ హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతస్సహోత్క్రామతస్తస్యైషైవ దృష్టిరేతద్విజ్ఞానం । యత్రైతత్పురుషస్సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధా భవతి । తదేనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి చక్షుస్సర్వై రూపైస్సహాప్యేతి శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాస్తస్యైషైవ సిద్ధిరేతద్విజ్ఞానం యత్రైతత్పురుష ఆర్తో మరిష్యన్నాబల్యం న్యేతి సంమోహం న్యేతి తదాహురుదక్రమీచ్చిత్తం న శృణోతి న పశ్యతి న వాచా వదత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తదేనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి చక్షుస్సర్వై రూపైస్సహాప్యేతి శ్రోత్రగ్ం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి స యదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకాః స యదాస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతి వాగస్మాత్సర్వాణి నామాన్యభివిసృజతే వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి ఘ్రాణోఽస్మాత్సర్వాన్ గంధానభివిసృజతే ఘ్రాణేన సర్వాన్ గంధానాప్నోతి చక్షురస్మాత్సర్వాణి రూపాణ్యభివిసృజతే చక్షుషా సర్వాణి రూపాణ్యాప్నోతి శ్రోత్రమ

వి॥దీ॥—ణః) నను ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య ప్రాణస్య చ కథమభేద ఇత్యత్రాహ (సహ హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతస్సహోత్క్రామతః) సహోత్క్రమణప్రతిష్ఠత్వాదేకకార్యకారిత్వాదభేదవ్యపదేశో యుజ్యత ఇత్యుక్త్వా ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రజ్ఞాశబ్దిత జీవసహాయకస్య ముఖ్యప్రాణస్యైవ శరీరోత్థాపకత్వమితి ముఖ్యప్రాణస్యాముఖ్యప్రాణాపేక్షయా వైలక్షణ్యముక్త్వా (యత్రైతత్పురుషస్సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి సుషుప్తిదశాయామపి ప్రాణవిశిష్టపరమాత్మని జీవస్య లీనతయా సుషుప్తావపి జీవప్రాణయోస్సాహచర్యం ప్రదర్శ్య ప్రాణస్య సర్వభూతోపజీవ్య

కౌ॥బ్రా॥ఉ ॥—స్తాత్సర్వాంచ్ఛబ్దానభివిసృజతేశ్రో(త్రేణసర్వాంచ్ఛబ్దానాప్నో తిమనోస్తాత్సర్వాణిధ్యాతాన్యభివిసృజతే మనసాసర్వాణిధ్యాతాన్యాప్నో తి సైషాప్రాణేనసర్వావాప్తిః యోవైప్రాణస్సాప్రజ్ఞాయావాప్రజ్ఞా సప్రాణస్స హహ్యేతావస్మించ్ఛరీరేవసతస్సహోత్క్రామతో ఽథఖలుయదాప్రజ్ఞాయాం సర్వాణిభూతాన్యేకంభవంతితద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥౪। వాగేవాస్యాఏకమం గముదూఢంతస్యానామపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాఘ్రాణమేవాస్యాఏ కమంగముదూఢంతస్యగంధఃపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాచక్షురేవా స్యాఏకమంగముదూఢంతస్యరూపం పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా శ్రో త్రమేవాస్యాఏకమంగముదూఢం తస్యశబ్దః పురస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమా త్రా । జిహ్వైవాస్యాఏకమంగముదూఢం తస్యాఅన్నరసః పురస్తాత్ప్రతివి హితాభూతమాత్రా । హస్తావేవాస్యాఏకమంగముదూఢంతయోఃకర్మాణి పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా।శరీరమేవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్య సుఖదుఃఖేపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా ॥ ఉపస్థఏవాస్యాఏకమంగ ముదూఢంతస్యానందోరతిః ప్రజాతిః పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా

వి ॥ దీ॥—త్యముక్త్వాఽథఖలుయదాప్రజ్ఞాయాంసర్వాణిభూతాన్యేకీభవం తితద్వ్యాఖ్యాస్యామఇతి।౪।ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్యసర్వభూతాశ్రయత్వప్రకారఃక థ్యతఇతిప్రతిజ్ఞాయాహ(వాగేవాస్యాఏకమఙ్గముదూఢంతస్యానామపురస్తా త్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాఅస్యాఃప్రజ్ఞాయాఃప్రజ్ఞయాజీవేనేతియావత్ । వాగింద్రియమేకమంగముదూఢంపరిగృహీతమిత్యర్థః।ఉద్వాహకర్మభూతప త్నీవత్పరిగృహీతమిత్యర్థః। వస్తుతస్తస్యాంభావాత్తస్యా వాచఃపురస్తా ద్గ్రాహ్యత్వేనప్రతినియతతయావిహితాభూతమాత్రానామ । ఏవముత్తరత్రా పిద్రష్టవ్యం (ఘ్రాణమేవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యగంధః పురస్తాత్ప్రతివి హితాభూతమాత్రా। చక్షురేవాస్యాఏకమఙ్గముదూఢంతస్యశబ్దఃపురస్తాత్ ప్రతివిహితాభూతమాత్రా ।జిహ్వైవాస్యాఏకమంగముదూఢంతస్యాఅన్నర సః పురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రాహస్తావేవాస్యాఏకమంగముదూఢం తయోఃకర్మాణిపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా । శరీరమేవాస్యాఏకమం గముదూఢంతస్యసుఖదుఃఖేపురస్తాత్ప్రతివిహితాభూతమాత్రా।ఉపస్థఏవా

కౌ ॥ బ్రా ॥ ఉ — పాదావేవాస్యాపకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః పురస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా । ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యా ధియో విజ్ఞాతవ్యం, కామాః పురస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ॥౫॥ ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి ప్రజ్ఞయా ప్రాణం సమారుహ్య ఘ్రాణేన సర్వాన్ గంధానాప్నోతి । ప్రజ్ఞయా చక్షుస్సమారుహ్య చక్షుషా సర్వాణి రూపాణ్యాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞయా శ్రోత్రం సమారుహ్య శ్రోత్రేణ సర్వాం చ్ఛబ్దానాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞయా జిహ్వాం సమారుహ్య జిహ్వయా సర్వానన్నరసానాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞయా హస్తౌ సమారుహ్య

వి ॥ దీ ॥ —స్యాపకమంగముదూఢం తస్యానందో రతిః ప్రజాతిః ప్రతివిహితా భూతమాత్రా) ప్రజాతిః ప్రజననమిత్యర్థః (పాదావేవాస్యాపకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః పురస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా) ఇత్యాః గమనానీత్యర్థః (ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం। తస్యా ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామాః పురస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా) అత్ర ప్రథమాంతః ప్రజ్ఞాశబ్దః మనఃపరః న తు ప్రజ్ఞారూపజీవపరః ॥ ఉత్తరత్ర నేత్యాం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాదిత్యనంతరం న మనో విజిజ్ఞాసీతేతి మనశ్శబ్దప్రయోగాత్స్వాసప్రమాణేన ప్రజ్ఞాశబ్దస్య మనఏవార్థః । ధియో విజ్ఞాతవ్యం మనోజన్యజ్ఞానవిషయ ఇత్యర్థః। కామాః కామ్యమానా ఇత్యర్థః ॥౫॥ ఏవం నామగంధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానందగతిజ్ఞాతవ్యానాం దశానాం భూతమాత్రాణాం వాగ్ఘ్రాణాదివిషయత్వముక్త్వా ప్రజ్ఞాశబ్దితస్య జీవస్య నామాదిదశవిధభూతమాత్రా వ్యాప్తిప్రకారమాహ (ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి) అత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దః అవ్యవహితప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టమనఃపరః । తతశ్చ మనసా వాగింద్రియమధిష్ఠాయ తద్ద్వారా సర్వాణి నామాన్యభిలపనక్రియాద్వారా వ్యాప్నోతి (ప్రజ్ఞయా ఘ్రాణం సమారుహ్య ఘ్రాణేన సర్వాన్గంధానాప్నోతి) మనసా ఘ్రాణేంద్రియమధిష్ఠాయ తద్ద్వారా సర్వాన్గంధాన్ఘ్రాణేనాప్నోతి ॥ ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం (ప్రజ్ఞయా చక్షుస్సమారుహ్య చక్షుషా సర్వాణి రూపాణ్యాప్నోతి ।ప్రజ్ఞయా శ్రోత్రం సమారుహ్య శ్రోత్రేణ సర్వాంచ్ఛబ్దానాప్నోతి । ప్రజ్ఞయా జిహ్వాం సమారుహ్య జిహ్వయా సర్వానన్నరసానాప్నోతి। ప్రజ్ఞయా హస్తౌ సమారుహ్య

కౌ॥బ్రా॥ ౬— హస్తాభ్యాం సర్వాణికర్మాణ్యాప్నోతి॥ప్రజ్ఞయాశరీరంసమారుహ్యశరీరేణసుఖదుఃఖేఆప్నోతిప్రజ్ఞయోపస్థంసమారుహ్యఉపస్థేనానందంరతింప్రజాతిమాప్నోతి ॥ ప్రజ్ఞయాపాదౌ సమారుహ్యపాదాభ్యాంసర్వాఇత్యాఆప్నోతిప్రజ్ఞయైవధియంసమారుహ్యధియోవిజ్ఞాతవ్యం కామానాప్నోతి ౭॥నహిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించనప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేతన్నామప్రాజ్ఞాసిషమితి। నహిప్రజ్ఞాపేతోఘ్రాణోగంధంకంచనప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహనాహమేతంగంధం ప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ న హి ప్ర జ్ఞా పే తం చ క్షూ రూ పం కిం చ న ప్ర జ్ఞా ప యే ద న్యత్ర మేమనోభూదిత్యాహ ॥ నాహమేతద్రూపం ప్రాజ్ఞాసిషమితి ॥ నహిప్రజ్ఞాపేతం శ్రోత్రంశబ్దంకంచన ప్రజ్ఞాపయేదన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ నాహమేతంశబ్దంప్రాజ్ఞాసిషమితి ॥ నహిప్రజ్ఞాపేతాజిహ్వాన్నరసంకంచ

వి॥దీ॥—హస్తాభ్యాంసర్వాణికర్మాణ్యాప్నోతి । ప్రజ్ఞయాశరీరంసమారుహ్య శరీరేణసుఖదుఃఖేఆప్నోతి । ప్రజ్ఞయోపస్థంసమారుహ్యఉపస్థేనానందంరతింప్రజాతిమాప్నోతి। ప్రజ్ఞయాపాదౌసమారుహ్యపాదాభ్యాం సర్వాఇత్యాఆప్నోతి। ప్రజ్ఞయైవధియంసమారుహ్యధియోవిజ్ఞాతవ్యంకామానాప్నోతి) ననుమనోద్వారావాగాదినియమనంకిమర్థమిత్యాశంక్యాహ (నహిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించనప్రజ్ఞాపయేత్) నహిమనోనధిష్ఠితంవాగింద్రియంనామప్రజ్ఞాపనసమర్థంభవతీత్యర్థః ॥ అత్రలోకమేవసాక్షిత్వేనోదాహరతి (అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ । నాహమేతంనామప్రాజ్ఞాసిషమితి)లోకోహిఅన్యత్రమేమనోభూదిత్యుక్త్వాఏతన్నామనప్రాజ్ఞాసిషమితివ్యాహ । మనోవ్యాసంగవశాజ్జ్ఞానపూర్వకనామాభిలపనలక్షణవాగింద్రియవ్యాపారోనాభూదితి లోకః ప్రత్యేతీత్యర్థః । ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం(నహిప్రజ్ఞాపేతోఘ్రాణోగంధంకంచ నప్రజ్ఞాపయేత్ । అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ । నాహమేతంగంధంప్రాజ్ఞాసిషమితి । నహిప్రజ్ఞాపేతం చక్షూరూపంకించ నప్రజ్ఞాపయేత్ । అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ । నాహమేతద్రూపంప్రాజ్ఞాసిషమితి । నహిప్రజ్ఞాపేతంశ్రోత్రంశబ్దంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్ ।అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ। నాహమేతంశబ్దంప్రాజ్ఞాసిషమితి

కౌ॥బ్రా॥ఉ॥ నప్రజ్ఞాపయేదన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ నాహమేతమన్నర
సం ప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ హస్తౌ కర్మ కిఞ్చన ప్రజ్ఞాపయేతామన్య
త్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ నాహమేతత్కర్మ ప్రాజ్ఞాసిషమితి ॥ నహి ప్రజ్ఞాపే
తం శరీరం సుఖం దుఃఖం కిఞ్చన ప్రజ్ఞాపయేదన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ నాహమేత
త్సుఖం దుఃఖం ప్రాజ్ఞాసిషమితి॥ నహి ప్రజ్ఞాపేత ఉపస్థ ఆనన్దం రతిం ప్రజాతిం
కఞ్చన ప్రజ్ఞాపయేదన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ నాహమేత మానన్దం రతిం
ప్రజాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి ॥ నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాఞ్చన ప్రజ్ఞాప
యేతామన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమితి
నహి ప్రజ్ఞాపేతా ధీః కాచన సిద్ధ్యేత్ ॥ —౭— ॥ న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత
న వాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాన్న గన్ధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాన్న రూ

వి॥ది॥—టీ॥ నహి ప్రజ్ఞాపేతా జిహ్వా అన్నరసం కఞ్చన ప్రజ్ఞాపయేత్। అన్యత్ర
మే మనోఽభూదిత్యాహ ॥ నాహమేతమన్నరసం ప్రాజ్ఞాసిషమితి ॥ నహి ప్ర
జ్ఞాపేతౌ హస్తౌ కర్మ కిఞ్చన ప్రజ్ఞాపయేతాం॥ అన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ।
నాహమేతత్కర్మ ప్రాజ్ఞాసిషమితి । నహి ప్రజ్ఞాపేతం శరీరం సుఖం దుఃఖం
కిఞ్చన ప్రజ్ఞాపయేత్ ।అన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ। నాహమేతత్సుఖం దుఃఖం
ప్రాజ్ఞాసిషమి ।నహి ప్రజ్ఞాపేత ఉపస్థ ఆనన్దం రతిం ప్రజాతిం కాఞ్చన ప్రజ్ఞా
పయేత్ । అన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ ॥ నాహమేతమానన్దం రతిం ప్ర
జాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి । నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాఞ్చన ప్రజ్ఞాప
యేతాం। అన్యత్ర మే మనోఽభూదిత్యాహ।నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమి
తి। నహి ప్రజ్ఞాపేతా ధీః కాచన సిధ్యేత్) ఏవం ప్రజ్ఞాశబ్దితస్య జీవస్య భూ
తమాత్రావ్యాప్తిప్రకారకథనముక్త్వా ఆత్మానాత్మవివేకం ప్రదర్శ్య అన్యా వా
చో విముఞ్చథేత్యుక్తరీత్యా భూతమాత్రాశబ్దితానాత్మవిజ్ఞానం పరిహార్త
వ్యమిత్యాహ (న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత) జ్ఞాత్రాత్మవ్యతిరిక్తో నాత్మభూ
తో విషయో న జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః। ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి (న వాచం విజిజ్ఞాసీత
వక్తారం విద్యాత్) అత్ర వాక్ఛబ్దః ప్రకరణానుగుణ్యాచ్ఛ్వాస పరః వక్తారము
క్తరీత్యా స్వాధిష్ఠితవాగిన్ద్రియజన్యాఖిలవచనక్రియయా నానావక్తారమాత్మా
నమేవ విద్యాత్ । వక్తృజీవశరీరకపరమాత్మానం విద్యాదితి యావత్ । ఏవ

కౌ॥ బ్రా॥ ఉ—పం విజిజ్ఞాసీత రూపవిదం విద్యాత్ ॥ న శబ్దం విజిజ్ఞాసేత శ్రోతా
రం విద్యాత్ నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీతాన్నరసవిజ్ఞాతారం విద్యాత్ న కర్మ విజి
జ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్ న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞాసేత సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం వి
ద్యాత్ ॥ నానందం రతిం ప్రజాతిం విజిజ్ఞాసీతానందస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతా
రం విద్యాత్ ॥ నేత్యాం విజిజ్ఞాసీతైతారం విద్యాత్ న మనో విజిజ్ఞాసేత మన్తా
రం విద్యాత్తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధి
భూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యుర్న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యది వా ప్రజ్ఞా
మాత్రా న స్యుర్న భూతమాత్రాః స్యుః ॥ ౮ ॥ న హ్యన్యతరతో రూ
పం కించన సిద్ధ్యేత్ ॥

వి॥ ది॥—ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం (న గంధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాత్ । న రూ
పం విజిజ్ఞాసేత రూపవిదం విద్యాత్) రూపం పశ్యంతం విద్యాదిత్యర్థః (న శ
బ్దం విజిజ్ఞాసీత శ్రోతారం విద్యాత్ । నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీత అన్నరసవిజ్ఞాతా
రం విద్యాత్ । న కర్మ విజిజ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్ । న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞా
సీత । సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్ । నానందం రతిం ప్రజాతిం విజి
జ్ఞాసీత । ఆనందస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్ । నేత్యాం విజిజ్ఞా
సీత ॥ ఏతారం విద్యాత్ ॥ న మనో విజిజ్ఞాసీత మన్తారం విద్యాత్ । తా వా
ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యది భూత
మాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యది వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూత
మాత్రాః స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్) నామగంధరూపశబ్దరసక
ర్మసుఖదుఃఖానందరతిజ్ఞాతవ్యలక్షణా దశ భూతమాత్రాశ్చ తద్గ్రాహిణో వా
ఘ్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాహస్తశరీరోపస్థపాదమనోలక్షణాః దశ ప్రజ్ఞామా
త్రాశ్చాన్యోన్యాధారాః వాగాదీంద్రియాణామభావే నామాదిసిద్ధ్యభావే
న వాగాదిలక్షణప్రజ్ఞామాత్రాధీనసిద్ధికత్వాన్నామాదిభూతమాత్రాణాం ॥
తేషాం చాభావే తద్వ్యపదేశఫలకప్రజ్ఞామాత్రశబ్దితేంద్రియాద్యనిష్పత్తేః అన్యో
న్యగ్రాహ్యగ్రాహకోభయాధీనత్వాత్ । సర్వలోకయాత్రాయా గ్రాహ్యానవి
నాకృతం గ్రాహకం గ్రాహకేణావినాకృతం గ్రాహ్యం వా కార్యక్షమం న భవతి

కౌ॥ బ్రా॥ ౩॥ నో ఏవైతన్నానా॥ తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే ఽర్పితాః॥

వి॥దీ॥—(నో ఏవైతన్నానా)నానాశబ్దో వినాభావకః॥ ఏతద్గ్రాహ్యగ్రాహకజాతం పరస్పరావినాభూతమిత్యర్థః॥ తస్మాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి ఇంద్రియజాతం భూతమాత్రాంతర్గతమిత్యర్థః॥—॥ (తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితాః) ॥ యథా రథస్య నాభౌ రథచక్రమధ్యవర్తిసరంధ్రకాష్ఠవిశేషే అరశబ్దితాః కాష్ఠవిశేషాః పరితోఽర్పితాః। తేషు చ నేమిశబ్దితం వలయాకారం కాష్ఠం యథాఽర్పితం॥ ఏవం ప్రాణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టాశ్చేతనా అర్పితాస్తేషు చ భూతమాత్రాశబ్దితగ్రాహ్యగ్రాహకజాతం సర్వం సమర్పితమిత్యర్థః॥ నన్వత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన యది భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యది ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాః స్యురితి పూర్వవాక్యప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టానాం వాగాదీనాం గ్రాహకాణాం కరణానామేవ గ్రహణముచితం॥ న తు యోగ్యైః ప్రాణస్య ప్రజ్ఞైకవ్యవహిత కేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవపరత్వమితి చేన్న॥ పూర్వవాక్యే ఽన్యోన్యాధారాధేయభావప్రతిపాదనాత్॥ తత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య వాగాదిపరత్వేఽపీహ ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టస్య భూతమాత్రాశ్రితత్వ ప్రతిపాదనాత్ప్రాణశబ్దితపరమాత్మాశ్రితత్వస్యైవ ప్రతిపాదనాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో జీవపర ఏవ॥ పూర్వవాక్యబాధకబలాత్ప్రజ్ఞాశబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యాగేఽపీహ తత్త్యాగే కారణాభావాత్। జడరూపస్య వాగాదేః ప్రజ్ఞాశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాత్॥ యథాస్మిన్ప్రకరణే యావద్ధ్యస్మిఞ్ఛరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి॥ ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ఇతి త్రిష్వపి వాక్యేషు ముఖ్యప్రాణపరమాత్మజీవపరత్వేన భిన్నార్థకత్వం॥ ఏవం యథా ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాని సహ ప్రజ్ఞాపేతా వాచా నామ కించిత్ప్రజ్ఞాపయేత్ తథైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞమితి వాక్యేషు జీవమనోబాహ్యేంద్రియరూపార్థత్ర

కౌ ॥ బ్రా ॥ ఉ ॥ సఏషప్రాణఏవప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృతో నసాధునాకర్మణాభూయాన్నో ఏవాసాధునాకనీయానేష హ్యేవైనం సాధు కర్మకారయతి తంయమేభ్యోలోకేభ్య ఉన్నినీషత్యేషఉఏవైనమసాధుకర్మకారయతితంయమధోనినీషతి ॥ ఏషలోకపాలఏషలోకాధిపతి

వి ॥ దీ ॥ — యద్విషయే దృష్టప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థౌచిత్యానుసారేణైవార్థస్య వర్ణనీయత్వాత్ నహ్యేకవచనాంత ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య బహువచనాంత ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన పరామర్శో న యుక్త ఇతి వాచ్యం । సద్విద్యాయాం స్వమపీతో భవతీత్యేకవచనాంతశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య సతిసంపద్యనవిదురితి బహువచనాంతశబ్దేన నిర్దేశస్యోపపత్తేః ఏతత్సర్వం శ్రుతప్రకాశికాయామింద్రప్రాణాధికరణే స్పష్టం (సఏషప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మానందోఽజరోఽమృతః) ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః నిరుపాధికసార్వజ్ఞాశ్రయః । నిరుపాధికానందత్వ అజరత్వామృతత్వాశ్రయః (నసాధునా కర్మణాభూయాన్నోఏవాసాధునా కనీయాన్) పుణ్యపాపకర్మభ్యాం ఉత్కర్షాపకర్షశూన్యః ఇత్యర్థః (ఏష హ్యేవైనం సాధుకర్మకారయతితం యమేభ్యోలోకేభ్య ఉన్నినీషతి) యంపురుషం ఏభ్యః అండాంతర్గతేభ్యః లోకేభ్యః ఊర్ధ్వం భగవల్లోకం నేతుమిచ్ఛతి । తంపురుషం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపాయే సాధుకర్మకారయతి । కర్మణాం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపయోగిత్వం చ తద్ధేతుభూతవిద్యావిరోధిపాపనిరసనద్వారా (ఏషఉఏవైనమసాధుకర్మకారయతితం యమధోనినీషతి) యమేభ్యోలోకేభ్యోననుత్సృజతఇతి పాఠద్వయం । యం పురుషమేభ్యోలోకేభ్యోఽధః పాతయితుమిచ్ఛతి తమసాధుకర్మకారయతి ।। యథా సాధుకర్మణాం బ్రహ్మోపాసననిష్పాదనద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వం ఏవమసాధుకర్మణాముపాసనప్రతిబంధద్వారా అధోనయనహేతుత్వం ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృతా పాపస్య జ్ఞానోదయవిరోధిత్వం । ఏషహ్యేవాసాధుకర్మకారయతితం యమధోనినీషతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యతఇతి । వివృతంచ వ్యాసార్యైః । కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి ॥ తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబంధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యతఇతి (ఏషలోకపాలఏషలో

కౌ ॥ బ్రా ॥ ఉ ॥ రేషసర్వేశస్సమఆత్మేతివిద్యాత్సమఆత్మేతివిద్యాత్ ॥౯॥
॥ * ॥ ఇతి కౌషీతకిబ్రాహ్మణోపనిషది తృతీయోఽధ్యాయః ॥ * ॥
ఛాందోగ్యతృతీయాధ్యాయే చతుర్దశఖండారంభే ॥ * ॥ — ॥ సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మతజ్జలానితిశాంతఉపాసీత ॥

వి॥దీ॥—కాధిపతి రేషసర్వేశః) లోకపాలో లోకరక్షకః । అత్ర వ్యాసార్యాః లోకాధిపతిః లోకస్వామీసర్వేశస్సర్వనియంతా । ననుపారక్షణఇతిధాతోః పతిశబ్దః తత్కథమత్ర శేషితావాచిత్వం । ఉచ్యతే । నహి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ నరూఢిశక్తిరిత్యస్తినియమః అన్యథా గమేర్డో ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య జంగమవాచిత్వప్రసంగాత్ స్థితాయా గౌరవాచకత్వప్రసంగాచ్చ । అతశ్శేషిణి పతిశబ్దోరూఢః । అన్యథా వృద్ధౌచ మాతాపితరౌ సాధ్వీభార్యాసుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతంకృత్వా భర్తవ్యామనురబ్రవీదితి న్యాయేనపితుస్సంరక్షకే పుత్రేపతిశబ్దవ్యవహారప్రసంగాదిత్యాహుః (సమఆత్మేతివిద్యాత్) పూర్వోక్తవిశిష్టస్స్వాంతర్యామీతి ప్రతిపత్తవ్యః ॥ యద్వా అస్మిన్నేవ వాక్యేపూర్వోక్తత్వాత్ప్రహననాదికృతలేపశూన్యత్వవక్తృత్వఘ్రాతృత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా ఆయుష్ట్వేంద్రియనిశ్శ్రేయసహేతుత్వశరీరోత్థాపకత్వాది గుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా ఆనందత్వామృతత్వాదిస్వరూపేణచ విశిష్టస్య స్వాత్మత్వేనోపాసనంవిధీయతే । ఏవంసత్యానైకోపాసనావిధానకృతవాక్యభేదశంకాయానావకాశఇతిద్రష్టవ్యం ॥ * ఇతి బ్రహ్మసూత్ర ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః ॥ * * *

సూ ॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్ ॥౧॥౨॥౧॥అ॥౧॥ శాండిల్యవిద్యాప్రస్తూయతే (సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానితి శాంతఉపాసీత) జాయతఇతి జం । లీయతఇతిలం । జలశబ్దాడప్రత్యయాంతౌ । అనితీత్యన । అనితి జీవతీత్యర్థః । క్విబంతో విజంతోవాయం శబ్దః ; తస్యజలాన్ । తజ్జలాన్ । ఇతిహేత్వర్థః । సర్వశబ్దస్సర్వశరీరకపరః । ఇదమిత్యేతద్బ్రహ్మణస్సర్వస్య వావిశేషణం । అతశ్చ తజ్జత్వాత్తల్లత్వాత్తదనత్వాత్సర్వాత్మకం బ్రహ్మేతిశాంతస్సన్నుపాసీతేత్యర్థః । అత్ర తజ్జత్వ తల్లత్వోక్త్యా స్థూలచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మగతౌ ఉపాదానోపాదేయభావస్యాభిన్ననిష్ఠత్వాత్ ॥ తదనత్వరూ

వి॥దీ॥-పంతన్నియామ్యత్వంతునబ్రహ్మగతంబ్రహ్మణస్తదసంభవాత్ ।అపితుచి దచిన్మాత్రగతమితి ద్రష్టవ్యం । భగవతా భాష్యకృతా సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంతఉపాసీతేతి సర్వోత్పత్తిస్థితిప్రళయకారణత్వేన సర్వస్యా త్మతయా అనుప్రవేశకృతజీవయితృత్వేనచ సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతే త్యుపాసనం విధీయతేతి భాషితం । వ్యాసార్యైశ్చ బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వ స్యశాస్త్రైకసమధిగమ్యం । సర్వభూతాత్మకే తాతజగన్నాథే జగన్మయే । పర మాత్మని గోవిందే మిత్రామిత్రకథా కుతఇత్యుక్తరీత్యా రాగద్వేషాదిరహి తస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థ ఇత్యుక్తం ; వక్ష్యమా ణగుణకం బ్రహ్మేతి వదతాం వ్యాసార్యాణామయమాశయః । సర్వం ఖల్వితి వాక్యోక్తసార్వాత్మ్యంతు నోపాస్యగుణతయా విహితం । ఉత్పత్తిశి ష్టసార్వాత్మ్యగుణావరుద్ధే మనోమయత్వాదివక్ష్యమాణగుణవిధానానుప పత్తిప్రసంగాత్ । నచోపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతస్య సార్వాత్మ్యస్యావివ క్షా కథమభ్యుపగంతవ్యేతి వాచ్యం । సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మతజ్జలానిత్యస్య వా క్యస్యఖలుశబ్దకృతేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన శాంతఉపాసీతేత్యనేనైకవాక్యత్వ స్య నివారితత్వాత్ । నహ్యుపాసీతఖల్వితి వచనవ్యక్తిర్ఘటతే। అతస్సా ర్వాత్మ్యస్యోపాసనోత్పత్తివాక్యశ్రుతత్వాభావాచ్ఛాంతఉపాసీతేతివాక్యే ఉపాస్యాకాంక్షాయాం పూర్వవాక్యప్రతిపన్నస్య బ్రహ్మరూపధర్మిణమా త్రస్యైవోపాస్యతయాఽన్వయః।నతుసార్వాత్మ్యవిశిష్టస్య । తతశ్చోత్పత్తి శిష్టసార్వాత్మ్యానవరోధాన్నవక్ష్యమాణ మనోమయత్వాద్యనన్వయశంకా సర్వాత్మకం బ్రహ్మోపాసీతేతి తదర్థనిర్దేశకభాష్యేపి సర్వాత్మకత్వం నోపాస్యగుణతయా నిర్దిష్టం । అపితూపాస్యబ్రహ్మణః స్వరూపకథనమా త్రపరమితి । ఏతచ్చ సర్వం తైః కంఠతఏవ వర్ణితం । నను బ్రహ్మాత్మకత్వం సర్వస్య శాస్త్రైకావగమ్యం రాగద్వేషాదిరహితస్సన్ వక్ష్యమాణగుణకం బ్రహ్మోపాసీతేత్యర్థఇతి వ్యాసార్యైరేవోక్తత్వాత్తదేకవాక్యత్వసంభవే తజ్జలానిత్యంతస్య పృథగ్వాక్యత్వకల్పనాయోగాత్సార్వాత్మ్యస్యోత్పత్తివా క్యవిహితత్వేపి మనోమయత్వాదీనాముత్పత్తిశిష్టగుణావిరోధినామన్వయే దోషాభావాచ్చ వాక్యభేదకల్పనం వా శాండిల్యవిద్యాయాం సార్వాత్మ్య

ఛాం।ఉ—అథఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి స క్రతుం కుర్వీత—౧—॥ మనోమయః ప్రాణశరీరో

వి—దీ—స్యానుపాస్యత్వకల్పనం వాచ్యద్దేమితి చెన్న । ఉపాసీతేత్యనేన వాక్యైకవాక్యత్వాభ్యుపగమేఽపి పదైకవాక్యత్వనిరాకరణే దోషాభావాచ్ఛాన్తి హేతుతయాన్వితస్య సాక్షాత్ స్వస్యోపాస్యగుణత్వే ప్రమాణాభావాదితి వ్యాసార్యాభిప్రాయాత్ । నను బ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వాద్యత్ర క్వచిత్ క్రియమాణస్యాపి ద్వేషాదేరాత్మన్యేవ పర్యవసన్నత్వేనాయుక్తత్వాత్ శాన్తస్సన్నుపాసీతేత్యుక్తే బ్రహ్మోపాసీతేతి కథమవగమ్యతే । సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యస్య శమవిధ్యర్థవాదభూతస్యోపాస్య సమర్పకత్వాభావాదితి చేత్సత్యమ్॥ శమవిధ్యర్థతయా నిర్దిష్టస్యాపి బ్రహ్మణ ఉపాస్యాకాఙ్క్షాపూరకత్వస్యాపి సమ్భవాత్ । అన్యార్థతయాపి స్వవాక్యనిర్దిష్టం బ్రహ్మవిహాయోపాస్యాన్తరకల్పనస్యానుచితత్వాత్ । మూలతశ్శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతీత్యత్ర మూలత ఇత్యస్య శాఖాపరివాసనే అపాదానతయాన్వితస్యాప్యాకాఙ్క్షావశేనోపవేషం కరోతీత్యనేనాప్యన్వయాభ్యుపగమాదితి ద్రష్టవ్యమ్ । విహితముపాసనం స్తౌతి (అథఖలు క్రతుమయః పురుషః యథా క్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి । తథేతః ప్రేత్యభవతి) తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతీతి శ్రుత్యన్తరాత్ । ఇహలోకే పురుషో యథాక్రతుర్యథోపాసనః తథైవేతః ప్రేత్యాముష్మిఁల్లోకే భవతి । తతో హేతోః పురుషః క్రతుమయః క్రతుప్రధానః । ఉపాసనాప్రధాన ఇత్యర్థః । తతశ్చోపాసనస్యైవ హితతమత్వాత్తత్సర్వథానుష్ఠేయమిత్యర్థః। ఏవం విహితం బ్రహ్మోపాసనం మనోమయత్వాదిగుణాంతరవిధానాయానువదతి । (స క్రతుం కుర్వీత) స పురుషః క్రతుం బ్రహ్మోపాసనం కుర్వీతేత్యర్థః ॥ —౧—॥ (మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా) మనోమయః పరిశుద్ధమనోమాత్రగ్రాహ్యః వివేకాదిసాధనసప్తకానుగృహీతపరమాత్మోపాసననిర్మలీకృత మనోమాత్రగ్రాహ్య ఇత్యర్థః (ప్రాణశరీరః) జగతి సర్వేషాం ప్రాణానాం ధారకః । ప్రాణో యస్య శరీరం ఆధేయం విధేయం శేషభూతఞ్చ స ప్రాణశరీరః ఆధేయత్వవిధేయత్వ శేషత్వానామే

ఛాం-ఉ--భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామః సర్వగన్ధస్స ర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరః॥—౨—॥ ఏషమఆత్మాన్తర్హృద యేఽణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యామాకాద్వా శ్యామాక తణ్డులాద్వా ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరి క్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః॥—౩—॥ సర్వకర్మా సర్వ

వి-దీ—వశరీరశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తత్వాత్ (భారూపః) భాస్వరరూపః। ఆదిత్య వర్ణం తమసః పరస్తాత్ పశ్యతే రుక్మవర్ణమిత్యాదివాక్యప్రతిపన్నాప్రాకృత స్వాసాధారణనిరతిశయకల్యాణగుణగణ నిరతిశయదీప్తియుక్తవిగ్రహశాలీ త్యర్థః (సత్యసఙ్కల్పః) అప్రతిహతసఙ్కల్పః (ఆకాశాత్మా) ఆకాశవత్సూ క్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః సకలేతరకారణభూతస్యావ్యాకృతాకాశస్యాత్మభూత ఇతి వా ఆకాశాత్మా । స్వయఞ్చ ప్రకాశతే అన్యాంశ్చ ప్రకాశయతీతి వా ఆకాశా త్మా (సర్వకర్మా) క్రియత ఇతి కర్మ సర్వం జగద్యస్య కర్మాసౌ సర్వకర్మా। సర్వా వా క్రియా యస్యాసౌ సర్వకర్మా (సర్వకామః) కామ్యన్త ఇతి కామాః భోగ్యభోగోప కరణాదయః। తే పరిశుద్ధాస్తస్య సన్తీత్యర్థః (సర్వగన్ధస్సర్వరసః) అశబ్దమస్పర్శమి త్యాదినా ప్రాకృతగన్ధరసాదినిషేధాదప్రాకృతాః స్వాసాధారణా నిరవద్యాః నిరతిశయాః కల్యాణాస్స్వభోగ్యభూతాస్సర్వవిధా గన్ధరసాస్తస్య సన్తీత్య ర్థః (సర్వమిదమభ్యాత్తః) ఉక్తం సర్వమిదం గుణజాతం అభ్యాత్తః స్వీకృతవాన్। భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివత్కర్తరి క్తప్రత్యయః। అథ ఆద్యజన్తో వా (అవాకీ) వా క ఉక్తిః సాస్య నాస్తీత్యవాకీ । కుత ఇత్యత్రాహ (అనాదరః) అవాప్తసమస్తకా మత్వేనాదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః। అత ఏవావాకీ। పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వా ద్బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తం నిఖిలజగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః—౨॥ (ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయేఽణీయాన్వ్రీహేర్వాయవాద్వా సర్షపాద్వా శ్యా మకాద్వా శ్యామాకతణ్డులాద్వా) మదీయహృదయే వ్రీహ్యాద్యపేక్షయా ణుత్వేనాత్మత్వేన పరమాత్మోపాసనార్థమవస్థిత ఇత్యర్థః। తథానుసన్ధా నం కర్తవ్యమితి భావః। అన్తర్హృదయేఽవస్థితస్యోపాస్యమానస్య ప్రాప్త్యా కారమనుసన్ధేయం నిర్దిశతి (ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయే జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యస్సర్వకర్మా సర్వ

ఛాం- —౮— కామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో౽వాక్య నాదరః ఏషమఆత్మాంతర్హృదయఏతద్బ్రహ్మైతమితఃప్రేత్యాభిసమ్భ వితాస్మీతి యస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాస్తీతిహస్మాహ శాండిల్యశ్శాండిల్యః -౪

ఇతి తృతీయప్రపాఠకే చతుర్దశఃఖండః * * ని * * *

వి - దీ— కామస్సర్వగన్ధస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో౽వాక్యనాదరః)ఉక్తార్థః।ఏవంభూతంపరబ్రహ్మపరమకారుణ్యాదాస్మదుజ్జీవిషయాస్మద్ధృదయేసన్నిహితమిత్యనుసన్ధాతవ్యమిత్యాహ (ఏషమఆత్మాన్తర్హృదయఏతద్బ్రహ్మ) యథోపాసనమిద్ధశం పరమాత్మానమస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుక్తరీత్యా దేశవిశేషవిశిష్టంప్రాప్తాస్మీతి నిశ్చయరూప మనుసన్ధానం కర్తవ్యమిత్యాహ (ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీతి)అత్ర ఇతీత్యస్య సక్రతుం కుర్వీతేత్యనేనాన్వయః । మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యారభ్య ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాస్మీత్యేతత్పర్యన్తోనుసన్ధాన ప్రకారః । అత్రేతిశబ్దనిర్దిష్టోమనోమయత్వాదిగుణగతః క్రమవిశేష ఏకఏవవిధీయతే । మనోమయత్వాద్యుపాస్యగుణానాన్తు ఆక్షేపతోవిధానం పృష్ఠగతసర్వతా విధానాదివస్పృష్టానామ్। తతశ్చప్రాప్తానువాదేన మనోమయత్వాద్యనేకగుణవిధానే వాక్యభేదఇతిశఙ్కాప్రత్యుక్తా । యద్వా ॥ విధేయానాం బహుత్వేపిక్రమరూపవిధేయతావచ్ఛేదకైక్యాన్నవాక్యభేదః । యదగ్నయేచ ప్రజాపతయేచేతి వాక్యేదేవతాద్వ రూపవిధేయతావచ్ఛేదకైక్యేన వాక్యభేదస్య తాంత్రికైరపరిహృతత్వాత్ । కేచిత్తు । ప్రాప్తోపాసనానువాదేన అభ్యుదయేష్టివాక్యవత్ప్రయోగవిధిత్వ సమ్భవాన్నవాక్యభేదఇతివదన్తి ॥ ఏవంవిధప్రాప్యప్రాప్తి నిశ్చయోపేతస్యోపాసకస్య ప్రాప్తౌన సంశయోస్తీత్యుపసంహరతి (యస్యస్యాదద్ధానవిచికిత్సాస్తి) అత్రేతి శబ్దోధ్యాహర్తవ్యః । అభిసమ్భవితాస్మీతీతి శబ్దస్య క్రమవాచకస్యైవ కాకాక్షిన్యాయేనవాన్వయః । ఉక్తప్రకారేణ యస్యోపాసకస్యాద్ధానిశ్చయోస్తి తస్యప్రాప్తౌ విచికిత్సాసంశయో నాస్తి ఉక్తార్థస్య శ్రద్ధేయత్వాయ వక్తురాప్తిందర్శయతి (ఇతిహస్మాహశాండిల్యశ్శాండిల్యః ॥ — ఇతి చతుర్దశఃఖణ్డః

కఠ ॥ ఉ ॥ — కఠవల్లీప్రథమవల్ల్యారమ్భే — ఉశన్‌ హ వై వాజశ్రవసస
ర్వవేదసన్దదౌ । తస్యహనచికేతా నామపుత్రఆస ॥ —౧— ॥ తగ్ంహకు
మారగ్ంసంతం దక్షిణాసునీయమానాసుశ్రద్ధావివేశసో మన్యత ॥—౨—॥
పీతోదకాజగ్ధతృణాదుగ్ధదోహానిరిన్ద్రియాః। అనన్దానామతేలోకాస్తాన్‌ సగ
వి.దీ—సూ॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్ ॥—౧-౨-౯ అ౨—॥ ప్రకరణాచ్చ
గుహాం ప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్ । విశేషణాచ్చ । శబ్దాదేవ ప్రమి
తః । కమ్పనాత్ । జ్యోతిర్దర్శనాత్ ॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచెన్న శ
రీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ ॥ వదతీతిచేన్నప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణా
త్ । త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ ॥ఏవమాదిసూత్రవిషయ
వాక్యార్థప్రదర్శనాయకఠవల్లీప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయతే (ఉశన్హ వై వాజశ్ర
వసస్సర్వవేదసందదౌ) ఉశన్‌ । కామయమానః । వశకాన్తావిత్యస్మాచ్ఛత
రి గ్రహిజ్యేత్యావినా సమ్ప్రసారణమ్ । హ వై ఇతి వృత్తార్థస్మరణార్థౌ ని
పాతౌ । ఫలమితి శేషః (వాజశ్రవసః) వాజేనాన్నేనదానాదికర్మభూతే
న శ్రవః కీర్తిర్యస్యసః వాజశ్రవాః । తస్యాపత్యం వాజశ్రవసః ।రూఢిర్వా
వాజశ్రవసఇతి సకిలఋషిః విశ్వజితా సర్వస్వదక్షిణేన యజమానః తస్మి
న్క్రతౌ (సర్వవేదసం) సర్వస్వం (దదౌ)దత్తవానిత్యర్థః ।ఉశన్నిత్యనే
న కర్మణఃకామ్యత్వాద్దక్షిణాసామ్యమావశ్యకమితి సూచ్యతే (తస్యహన
చికేతానామ పుత్రఆస) బభూవ। ఛన్దస్యుభయథేతి లిటస్సార్వధాతుక
త్వాత్ స్నస్తయే తార్క్ష్యమిత్యాది వదస్తేర్భూభావాభావః॥—౧—॥(తం
హకుమారం సన్తం దక్షిణాసునీయమానాసుశ్రద్ధావివేశ) కుమారంసంతం
బాలమేవ సన్తం ఋత్విగ్భ్యోదక్షిణాసునీయమానాసుగోషు నీయమానాసు
శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః పితుర్హితకామప్రయుక్తాఆవివేశ।ఆవిష్టవతీ॥—౨—॥
శ్రద్ధాప్రకారమేవదర్శయతి (పీతోదకాజగ్ధతృణాదుగ్ధదోహానిరిన్ద్రియాః)
పీతముదకం యాభిస్తాః పీతోదకాః । జగ్ధం భక్షితం తృణం యాభిస్తాః జ
గ్ధతృణాః దుగ్ధోదోహః క్షీరాఖ్యోయాభిస్తాః దుగ్ధదోహాః (నిరిన్ద్రియాః)
అప్రజననసమర్థాః జీర్ణాఃనిష్ఫలాఇతియావత్ (అనన్దానామతేలోకాస్తాన్‌
సగచ్ఛతితాదదత్)యాఏవంభూతాగాఁస్తాఋత్విగ్భ్యోదక్షిణాబుద్ధ్యాదదత్

కర ॥ ఉ— చ్ఛతితాదదత్ ॥ —౩— ॥ సహోవాచపితరం తతకస్మై మాందాస్యసీతి ద్వితీయంతృతీయం తగ్ంహోవాచమృత్యవే త్వాదదామీతి ॥ —౪—బహూనామేమిప్రథమోబహూనామేమిమధ్యమః।కిగ్ంస్విద్యమస్య కర్తవ్యం యన్మయాద్యకరిష్యతి ॥ —౫— ॥ అనుపశ్యయథాపూర్వేప్రతిపశ్యతథాపరే। సస్యమివ మర్త్యః పచ్యతేసస్యమివాజాయతేపునః ॥-౬-॥

వి-దీ — । ప్రియచ్ఛ అనన్దానామసుఖాయేశాస్త్రప్రసిద్ధాలోకాస్సన్తినామ ఖలులో సయజమానోగచ్ఛతి;ఏవమమన్యతేత్యర్థః॥—౩—॥(సహోవాచ పితరమ్ । తతకస్మైమాం దాస్యసీతి । ద్వితీయంతృతీయం) దీయమానదక్షిణా వైగుణ్యంమన్యమానోనచికేతాః స్వదానేనాపి పితుః క్రతుసాద్గుణ్యామిచ్ఛ ఆస్తికాగ్రసరః పితరముపగమ్యోవాచ । తతకస్మై ఋత్విజేదక్షిణార్థం మాందాస్యసీతి । ఏవముక్తేనాపి పిత్రాఉపేక్ష్యమాణోపి ద్వితీయం తృతీయమపి పర్యాయం కస్మైమాందాస్యసీతీత్యువాచ (తంహోవాచ । మృత్యవేత్వాదదామీతి) ఏవంనిర్బధ్యమానః పితాకుపితః తంపుత్రం మృత్యవేత్వా దదామీత్యుక్తవాన్ ॥ ౪ ॥ ఏవముక్తోపి పుత్రోవిగతసాధ్వసశోకఃపితరమువాచ(బహూనామేమిప్రథమోబహూనామేమిమధ్యమః)సర్వేషాం మృత్యుసదనగన్తౄణాంపురతోమధ్యేవాగచ్ఛామి నతుమన్దరః పశ్చాన్మృత్యుసదనగమనేన కోపి మమ విచారఇతి భావః ॥ కిం తర్హీత్యత్రాహ (కింస్విద్యమస్య కర్తవ్యం యన్మయాద్యకరిష్యతి) తత్తాదృశంయమస్య కర్తవ్యం కింవా పూర్ణకామస్య మృత్యోర్మాదృశేన బాలిశేన కింప్రయోజనం స్యాత్ । యేన ఋత్విగ్భ్య ఇవ తస్మై మదర్పణం సఫలం స్యాత్ ॥ అతఏవ దేవానుశోచామీతి భావః ॥ —౫— ॥సాధ్వసరోషావేశహీనమీదృశం పుత్రవాక్యం శ్రుత్వా క్రోధావేశాన్మయా మృత్యవే దదామీత్యుక్తమ్ । నేదృశం పుత్రం మృత్యవేదాతుముత్సహే ఇతి పశ్చాత్తప్తహృదయం పితరమాలోక్యోవాచ (అనుపశ్య యథాపూర్వే ప్రతిపశ్యయథాపరే) పూర్వే పితామహాదయోమృషావాదం వినైవ స్థితాః యథాచాపరే సాధవోద్యాపి తిష్ఠన్తి తాన్వీక్ష్య తథా వర్తితవ్యమితిభావః (సస్యమివ మర్త్యః పచ్యతే సస్యమివాజాయతే పునః) మర్త్యస్సస్యమివాల్పేనాపి

కర ॥ ౬ — వైశ్వానరః ప్రవిశత్యతిథిర్బ్రాహ్మణో గృహాన్ । తస్యైతాగ్ శాన్తిం కుర్వన్తి హర వైవస్వతోదకం । —౭— ॥ ఆశాప్రతీక్షే సఙ్గతగ్ సూనృతాం చేష్టాపూర్తే పుత్రపశూంశ్చ సర్వాన్ । ఏతద్వృఙ్క్తే పురుషస్యాల్పమేధసో యస్యానశ్నన్వసతి బ్రాహ్మణో గృహే ॥ —౮— ॥ తిస్రో రాత్రీర్యదవాత్సీర్గృహే మేఽనశ్నన్ బ్రహ్మన్నతిథిర్నమస్యః । నమస్తేఽస్తు బ్రహ్మన్ స్వస్తి మేఽస్తు తస్మాత్ప్రతి త్రీన్వరాన్ వృణీష్వ ॥ —౯— ॥ * *

వి-దీ—కాలేన జీర్యతి జీర్ణశ్చ మృత ఇవ సస్యమివ పునర్జాయతే ఏవమనిత్యే జీవలోకే కిం మృషాకరణేన । పాలయ సత్యం ప్రేషయ మాం మృత్యవ ఇతి భావః॥ —౬— ॥ ఏవముక్త్వా ప్రేషితః ప్రోషితస్య మృత్యోర్ద్వారి తిస్రో రాత్రీరనశ్నన్నువాస ॥ తతః ప్రోష్యాగతం యమం ద్వాఃస్థా వృద్ధా ఊచుః (వైశ్వానరః ప్రవిశత్యతిథిర్బ్రాహ్మణో గృహాన్ తస్యైతాం శాన్తిం కుర్వన్తి హర వైవస్వతోదకం) సాక్షాదగ్నిరేవాతిథిర్బ్రాహ్మణస్సన్ గృహాన్ప్రవిశతి ॥ తస్యాగ్నేరేతాం పాద్యాసనదానాదిలక్షణాం శాన్తిం కుర్వన్తి సన్తః తదపచారేణ దగ్ధా మాభూమేతి । అతః హే వైవస్వత నచికేతసే పాద్యార్థముదకం హర ఆహర ॥ —౭—అకరణే ప్రత్యవాయం చ దర్శయన్తి స్మ (ఆశాప్రతీక్షే సఙ్గతగ్ సూనృతాం చ । ఇష్టాపూర్తే పుత్రపశూగ్శ్చ సర్వాన్ ఏతద్వృఙ్క్తే పురుషస్యాల్పమేధసో యస్యానశ్నన్వసతి బ్రాహ్మణో గృహే) యస్యాల్పమేధసః అల్పప్రజ్ఞస్య గృహే అనశ్నన్ అభుంజానః అతిథిర్వసతి । తస్యాశాప్రతీక్షే అనుత్పన్నవస్తువిషయేచ్ఛా ఆశా ఉత్పన్నవస్తుప్రాప్తీచ్ఛా ప్రతీక్షా సఙ్గతం తత్సఙ్గమమ్ । సూనృతామ్ ॥ సత్యప్రియవాచం ఇష్టాపూర్తే ఇష్టం యాగాది । పూర్తం ఖాతాది। పుత్రాన్పశూంశ్చ । ఏతదనశనరూపం పాపం వృఙ్క్తే వర్జయతి నాశయతీత్యర్థః । వృజీ వర్జన ఇత్యస్మాద్ధాతోరదాదిత్వాచ్ఛపో లుక్ ॥ —౮— ॥ ఏవం వృద్ధైరుక్తో మృత్యుర్నచికేతసమువాచ (తిస్రో రాత్రీర్యదవాత్సీర్గృహే మేఽనశ్నన్ బ్రహ్మన్నతిథిర్నమస్యః) మే గృహే యద్యస్మాద్ధేతోః హే బ్రహ్మన్ నమస్కారార్హోఽతిథిస్త్వం తిస్రో రాత్రీరభుంజాన ఏవావాత్సీరిత్యర్థః (నమస్తేఽస్తు బ్రహ్మన్ స్వస్తి మేఽస్తు) స్పష్టార్థః (తస్మాత్ప్రతి త్రీన్వరాన్వృణీష్వ) త

కర ॥ ఉ ॥—శాన్తసఙ్కల్పస్సుమనా యథా స్యాద్వీతమన్యుర్గౌతమో మాభిమృత్యో త్వత్ప్రసృష్టం మాభివదేత్ప్రతీత ఏతత్త్రయాణాం ప్రథమం వరం వృణే ॥—౧౦—॥ యథా పురస్తాద్భవితా ప్రతీత ఔద్దాలకిరారుణిర్మత్ప్రసృష్టః ॥ సుఖగ్ం రాత్రీశ్శయితా వీతమన్యుస్త్వాం దృశివాన్మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తం ॥—౧౧—॥ స్వర్గే లోకే న భయం కించనాస్తి ॥ * *

వి-దీ—స్వాద్ధైతోర్మహ్యాం స్వస్తి యథా స్యాత్తథైవ మద్ధం త్రీన్వరాన్ప్రతి ఉద్దిశ్య వృణీష్వ ప్రార్థయస్వ । తవ తిస్రో రాత్రీరపి మదనుగ్రహార్థమనశనరాత్రి సమసఙ్ఖ్యాకాన్ త్రీన్వరాన్ వృణీష్వేతి భావః ॥—౯—॥ ఏవం ప్రార్థితో నచికేతాస్త్వాహ (శాన్తసఙ్కల్పస్సుమనా యథా స్యాద్వీతమన్యుర్గౌతమో మాభిమృత్యో) హే మృత్యో మత్పుత్రో యమం ప్రాప్య కిం కరిష్యతీతి మద్విషయచిన్తారహితః ప్రసన్నమనా మామభి మామభిమాం ప్రతి మమ పితా గౌతమో విగతరోషశ్చ యథా స్యాదిత్యర్థః । కించ (త్వత్ప్రసృష్టం మాభివదేత్ప్రతీతః) త్వయా గృహాయ ప్రేషితం మామభి మాం ప్రతి ప్రతీతః । యథాపూర్వం ప్రీతస్సన్వదేత్ । యద్వా అభివదేదాశిషం ప్రయుఞ్జ్యాత్ ॥ అభివదతి నాభివాదయత ఇతి స్మృతిషు అభివదనస్యాశీర్వాదే ప్రయోగాత్ (ఏతత్త్రయాణాం ప్రథమం వరం వృణే) స్పష్టోర్థః ॥—౧౦—॥ ఏవముక్తో మృత్యుః ప్రత్యువాచ (యథా పురస్తాద్భవితా ప్రతీతః) యథాపూర్వం త్వయి హృష్టో భవితా (ఔద్దాలకిరారుణిర్మత్ప్రసృష్టః) ఉద్దాలక ఏవ ఔద్దాలకిః । అరుణస్యాపత్యమారుణిః । ద్వ్యాముష్యాయణో వా ఉద్దాలకస్యాపత్యం అరుణస్య గోత్రాపత్యమితి వార్థః (మత్ప్రసృష్టః) మదనుజ్ఞాతః । మదనుగృహీతస్సన్ మదనుగ్రహాదిత్యర్థః (సుఖం రాత్రీశ్శయితా వీతమన్యుః) త్వయి గతమన్యుస్సన్ ఉత్తరా అపి రాత్రీస్సుఖం శయితా లుట్ । సుఖం నిద్రాం ప్రాప్స్యతీతి యావత్ (త్వాం దృశివాన్ మృత్యుముఖాత్ప్రముక్తం) దృశివాన్ దృష్టవాన్సన్నిత్యర్థః । క్వసన్తోఽయం శబ్దః దృశేశ్చేతి వక్తవ్యమితి క్వసోరిట్ ఛాన్దసో ద్విర్వచనాభావః । మత్ప్రసృష్టమితి ద్వితీయాన్తం వా మత్ప్రేషితం త్వామితి యోజనా ॥—౧౧—॥ నచికేతా వరం ద్వితీయం ప్రార్థయతే ॥ స్వర్గే లోక ఇత్యాదినా మన్త్రద్వయేన (స్వర్గే లోకే న భయం కించనాస్తి) అ

కర ॥ ఉ॥ — నతత్ర త్వం నజరయా బిభేతి। ఉభేతీర్త్వాఽశనాయాపిపా సే శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ॥ —౧౨— ॥ సత్వమగ్నిగ్ స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహితగ్ శ్రద్దధానాయ మహ్యం। స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజంత ఏతద్ద్వితీయేన వృణేవరేణ ॥ —౧౩— ॥ ప్రతే బ్రవీమి తదుమే నిబోధ స్వర్గ్యమగ్నిం నచికేతః ప్రజానన్ । అనంతలోకాప్తిమథో ప్రతిష్ఠాం విద్ధి త్వమేతన్నిహితం గుహాయామ్ ॥ —౧౪— ॥ * * * *

వి-దీ—త్రస్వర్గశబ్దో మోక్షస్థానపరః (నతత్రత్వం నజరయా బిభేతి) హే మృత్యో త్వం నతత్ర ప్రభవసి। జరయా యుక్తస్సన్న బిభేతి। జరాతో న బిభేతి । తత్ర వర్తమానః పురుష ఇతి శేషః (ఉభే తీర్త్వా శనాయా పిపాసే శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే) అశనాయా బుభుక్షా । అత్రాపి స్వర్గశబ్దో మోక్షస్థానపరః । ప్రసిద్ధ స్వర్గస్య క్షయిఫలస్య విరక్త నచికేతః ప్రార్థ్యమానత్వానుపపత్తేరితి ద్రష్టవ్యం । అత్ర వక్తవ్యముపనిషద్భాష్యే ఉక్తం తత్ర ద్రష్టవ్యం ॥౧౨॥ (సత్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో) పురాణాది ప్రసిద్ధ సార్వజ్ఞ్యః త్వం స్వర్గ ప్రయోజనకమగ్నిం జానాసి । స్వర్గాదిభ్యో యద్వక్తవ్య ఇతి ప్రయోజనమిత్యర్థే యత్ । స్థండిలరూపాగ్నేస్స్వర్గ ప్రయోజనకత్వం చోపాసన ద్వారేత్యుత్తరత్ర స్ఫుటం (ప్రబ్రూహితం శ్రద్దధానాయ మహ్యం) శ్రద్దధానాయ మోక్ష శ్రద్ధావతే। స్వర్గలోకేన తవ కిం సిధ్యతీత్యత్రాహ)స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజంతే । ఏతద్ద్వితీయేన వృణేవరేణ (స్వర్గో లోకో యేషాం తే పరమపదం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః ।పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి దేశవిశేష విశిష్ట బ్రహ్మప్రాప్తి పూర్వకత్వాత్స్వరూపావిర్భావలక్షణ మోక్ష శబ్దితామృతత్వస్యేతి భావః ॥ —౧౩— ॥ ఏవముక్తో మృత్యురాహ (ప్రతే బ్రవీమి తదు మే నిబోధ) తే ప్రబ్రవీమి। వ్యవహితాశ్చేతి వ్యవహిత ప్రయోగః । మేఉపదేశాజ్జానీహీత్యర్థః । జ్ఞానస్య ఫలం దర్శయతి (స్వర్గ్యమగ్నిం నచికేతః ప్రజానన్ననంతలోకాప్తిమథో ప్రతిష్ఠాం । విద్ధి త్వమేతన్నిహితం గుహాయామ్) అనంతస్య విష్ణోర్లోకస్తత్ప్రాప్తిం తద్విష్ణోః పరమం పదమిత్యుత్తరత్ర వక్ష్యమాణత్వాత్ । అథో తత్ప్రాప్త్యనంతరం ప్రతిష్ఠామపునరావృత్తిం చ లభత ఇతి శేషః ॥ తజ్జ్ఞానస్యేదృశ సామర్థ్యం కథం సం

కఠ। ౮ — లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వా। స చాపి తత్ప్రత్యవదద్యథోక్తమథాస్య మృత్యుః పునరేవాహ తుష్టః ॥—౧౫—॥ తమబ్రవీత్ప్రీయమాణో మహాత్మా వరం తవేహాద్య దదామి భూయః। తవైవ నామ్నా భవితాయమగ్నిః సృఙ్కాం చేమామనేకరూపాం గృహాణ ॥౧౬॥ త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సంధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ॥

వి॥దీ—భవతీతి మన్యమానం ప్రత్యాహ। విద్ధి త్వమేతన్నిహితం గుహాయాం॥ బ్రహ్మోపాసనాఙ్గతయా హ్యేతత్ జ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వలక్షణమేతత్స్వరూపం గుహాయాం నిహితమన్యే న జానన్తి త్వం జానీహీతి భావః। యద్వా జ్ఞానార్థస్య విదేరర్థకత్వసంభవాదగ్నిం ప్రజానంస్త్వమనంతలోకాప్తిం ప్రతిష్ఠాం లభస్వేత్యుక్తే సోఽతు హేతుమద్భావస్సిద్ధో భవతి। ప్రజానన్ లక్షణహేత్వోరితి శతృప్రత్యయః ॥—౧౪—॥ అనంతరం శ్రుతివాక్యం (లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై) లోకస్యాదిం హేతుం స్వర్గ్యమితి యావత్। తమగ్నిమువాచ। (యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వా) యల్లక్షణా ఇష్టకాశ్చేతవ్యా యత్సంఖ్యాకా యేన ప్రకారేణ చేతవ్యాః తత్సర్వముక్తవానిత్యర్థః। యావతీరితి పూర్వసవర్ణశ్ఛాందసః (స చాపి తత్ప్రత్యవదద్యథోక్తం) తచ్ఛ్రుతవాన్ సర్వం తత్రైవ అనూదితవానిత్యర్థః (అథాస్య మృత్యుః పునరేవాహ తుష్టః) శిష్యస్య గ్రహణసామర్థ్యదర్శనేన సంతుష్టః పునరప్యువాచ ॥—౧౫—॥ (తమబ్రవీత్ప్రీయమాణో మహాత్మా) సన్తుష్టో మహామనా నచికేతసమబ్రవీత్ (వరం తవేహాద్య దదామి భూయః) పునశ్చతుర్థం వరం ప్రయచ్ఛామి। కిం తత్రాహ (తవైవ నామ్నా భవితాయమగ్నిః) మయోచ్యమానోఽగ్నిస్తవైవ నామ్నా నాచికేత ఇతి ప్రసిద్ధో భవితా। కించ (సృఙ్కాం చేమామనేకరూపాం గృహాణ) సృఙ్కాం శబ్దవతీమనేకరత్నమయీం రత్నమాలాం స్వీకురు ఇత్యర్థః ॥—౧౬—॥ పునరపి కర్మ స్తౌతి (త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సంధిం త్రికర్మకృత్తరతి జన్మమృత్యూ) త్రిణాచికేతః। అయం వావ యః పవత ఇత్యాద్యనువాకత్రయాధ్యాయీ। త్రికర్మకృత్। యజనాధ్యయనదానకృత్। పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞసోమయజ్ఞకృద్వా। త్రిభిరగ్నిభిస్త్రిభిరనుష్ఠితైరగ్నిభిస్సంధిం పరమాత్మోపాసనేన సంబంధమేత్య ప్రాప్య జన్మమృత్యూ తరతీత్యర్థః। కరోతీతస్యా

కఠ॥ఉ॥— బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా నిచాయ్యేమాగ్ శాంతిమత్యంతమేతి ॥—౧౭—॥ త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా య ఏవం విద్వాగ్‌శ్చినుతే నాచికేతం। స మృత్యుపాశాన్ పురతః ప్రణోద్య శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే ॥-౧౮-॥ యో వాప్యేతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం। స ఏవ భూత్వా। బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే॥

వి॥దీ— న పునర్న జాయత ఇత్యనైనైకార్థ్యాత్ । ఏవమేవ హ్యయం మన్త్రస్త్రయాణామేవ చైవమితి సూత్రే భాష్యకారైర్వివృతః। త్రిభిరేత్య సంధిమితి నిర్దిష్టమంగిభూతం పరమాత్మోపాసనమాహ (బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా) అనుమంతో విశేషణాచ్చేతి సూత్రే భాష్యే బ్రహ్మజజ్ఞో జీవః । బ్రహ్మణో జాతత్వాత్ జ్ఞత్వాచ్చ తం దేవమీడ్యం విదిత్వా జీవాత్మానముపాసకం బ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్యేత్యర్థ ఇతి వివృతః । దేవశబ్దస్య పరమాత్మవాచితయా జీవపరయోశ్చైక్యాసంభవాదత్ర త్యదేవశబ్దస్య పరమాత్మాత్మకత్వపర్యన్తార్థ ఇతి భాష్యాభిప్రాయం (నిచాయ్యేమాం శాంతిమత్యంతమేతి) నిచాయ్య బ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మానం సాక్షాత్కృత్య ఇమాం త్రికర్మకృత్తరతీతి పూర్వమంత్రనిర్దిష్టాం సంసారరూపానర్థశాంతిమేతీత్యర్థః ॥ —౧౭— (త్రిణాచికేతస్త్రయమేతద్విదిత్వా) త్రిణాచికేత ఉక్తార్థః ॥ త్రయమేతద్విదిత్వా బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యమితి మంత్రనిర్దిష్టం బ్రహ్మస్వరూపం తదాత్మకస్వాత్మస్వరూపం త్రిభిరేత్య సంధిమితి నిర్దిష్టాగ్నిస్వరూపం చ విదిత్వా గురూపదేశేన శాస్త్రతో వా జ్ఞాత్వా (య ఏవం విద్వాగ్‌శ్చినుతే నాచికేతం) ఏతాదృశార్థత్రయానుసంధానపూర్వకం నాచికేతమగ్నిం యశ్చినుతే (స మృత్యుపాశాన్ పురతః ప్రణోద్య) మృత్యుపాశాన్ రాగద్వేషాదిలక్షణాన్ పురతశ్శరీరపాతాత్పూర్వమేవ ప్రణోద్య తిరస్కృత్య జీవద్దశాయామేవ రాగాదిరహితస్సన్నిత్యర్థః (శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే) పూర్వమేవ వ్యాఖ్యాతం॥—౧౮—॥ (యో వాప్యేతాం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం చితిం విదిత్వా చినుతే నాచికేతం । స ఏవ భూత్వా బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతః కరోతి తద్యేన పునర్న జాయతే) య ఏతాం చితిం బ్రహ్మజజ్ఞాత్మభూతాం విదిత్వా బ్రహ్మాత్మకస్వస్వరూపతయానుసంధాయ నాచికేతమగ్నిం చినుతే । స

కఠ । ఉ —॥ ౧౯— ॥ ఏష తేగ్నిర్నచికేతస్స్వర్గ్యోయమవృణీథాద్వి
తీయేనవరేణ ।ఏతమగ్నింతవైవ ప్రవక్ష్యంతిజనాసస్తృతీయంవరంనచికేతో
వృణీష్వ॥—౨౦—॥ యేయం ప్రేతే విచికిత్సామనుష్యేఅస్తీత్యేకేనాయమ
స్తీతిచైకే।ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయః ॥౨౦॥

వి ॥దీ— ఏవ బ్రహ్మోక్తిస్వాత్మానుసంధానశీలస్య అపునర్భావహేతుంయ
ద్భగవదుపాసనంతదనుతిష్ఠతి । తతశ్చాగ్నేర్భగవదాత్మకస్వాత్మత్వానుసం
ధానపూర్వమేవచయనంత్రిభిరేత్యసంధింత్రికర్మకృత్తరతిజరామృత్యూఇ
తిపూర్వమన్త్రేభగవదుపాసనద్వారామోక్షసాధనతయానిర్దిష్టంనాన్యది
తి భావః॥—౧౯—॥(ఏష తేగ్నిర్నచికేతస్స్వర్గ్యః)ఉపదిష్టఇతి శేషః(యమ
వృణీథాద్వితీయేనవరేణ) స్పష్టోర్థః ॥ కించ (ఏతమగ్నింతవైవప్రవక్ష్య
న్తిజనాసస్తృతీయంవరం నచికేతోవృణీష్వ) తవైవనామ్నాఏతమగ్నింప్ర
వక్ష్యంతీత్యర్థః । శిష్టంస్పష్టం ॥ —౨౦—॥ నచికేతాఆహ (యేయం
ప్రేతేవిచికిత్సామనుష్యేఅస్తీత్యేకేనాయమస్తీతిచైకే ॥ ఏతద్విద్యామను
శిష్టస్త్వయాహంవరాణామేషవరస్తృతీయః) అత్తాచరాచరేత్యధికరణే
ఇమంమంత్రంపరిస్తుత్యైత్థంహి భాష్యకృతా । అత్రపరమపురుషార్థ
రూపబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణ మోక్షయాథాత్మ్యవిజ్ఞానాయతదుపాయభూతప
రమాత్మోపాసనపరావరాత్మతత్త్వజిజ్ఞాసయాయంప్రశ్నః క్రియతే । ఏవం
చయేయంప్రేతఇతినశరీరవియోగమాత్రాభిప్రాయం । అపితుసర్వబంధవిని
ర్మోక్షాభిప్రాయంయథానప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి । అయమర్థః ॥ మోక్షాధి
కృతేమనుష్యేప్రేతేసర్వబంధవినిర్ముక్తేతత్స్వరూపవిషయావాదివిప్రతిప
త్తినిమిత్తా అస్తినాస్తీతికాయేయంవిచికిత్సాతదపనోదనాయతత్స్వరూప
యాథాత్మ్యంత్వయానుశిష్టోహంవిద్యాంవిజానీయామితి।తథాహివిప్రతిపద్య
న్తే కేచిద్విత్తిమాత్రస్యాత్మనస్స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణంమోక్షమాచక్షతే । అ
న్యేతువిత్తిమాత్రస్యైవ సతోఽవిద్యాస్తమయం । అపరేపాషాణకల్పస్యా
త్మనోజ్ఞానాద్యశేషవిశేషగుణోచ్ఛేదలక్షణంకైవల్యరూపం । అపరేఅపహత
పాప్మానమప్యుపగచ్ఛంతస్తస్యైవోపాధిసంసర్గనిమిత్తజీవభావస్యోపాధ్య
పగమేతద్భావలక్షణంమోక్షమాచక్షతే । త్రయ్యంతనిష్ణాతాస్తు । నిఖిలజగ

వి॥దీ— దేకకారణస్యాశేషహేయప్రత్యనీకానంతజ్ఞానానందైకస్వరూపస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరస్య సకలేతరవిలక్షణస్య సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరతయా ప్రకారభూతస్యానుకూలాపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానస్వరూపస్య పరమాత్మానుభవైకరసస్య జీవస్యానాదికర్మావిద్యోచ్ఛేదపూర్వక స్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షతే।తత్ర మోక్షస్వరూపం తత్సాధనంచ త్వత్ప్రసాదాద్విద్యామితి నచికేతసా పృష్టో మృత్యురితి భాషితం । తథా త్రయాణామేవచైవమితిసూత్రే తృతీయేనవరేణ మోక్షస్వరూపప్రశ్నద్వారేణోపేయ స్వరూపముపేతృస్వరూపముపాయభూత కర్మానుగ్రహీతోపాసనస్వరూపంచ పృష్టమితిచ భాషితం । శ్రుతప్రకాశికాయాంచ యేయమిత్యాదిప్రశ్నవాక్యే మోక్షస్వరూపప్రశ్నః కంఠోక్తః। ప్రతివచనప్రకారేణోపాసనాదిప్రశ్నస్యార్థసిద్ధః । నిర్విశేషాపత్తిర్మోక్షశ్చేద్వాక్యార్థజ్ఞానస్యోపాయతాస్యాత్ । ఉభయలింగకంప్రాప్యం చేత్తథాత్వేనోపాసనముపాయస్స్యాత్ । అతో మోక్షస్వరూపజ్ఞానం తదనుబంధిజ్ఞానాపేక్షమితివర్ణితం ।అతో యేయం ప్రేత ఇత్యస్య ముక్తస్వరూపప్రశ్నపరత్వమేవ ॥ నదేహాతిరిక్తపారలౌకికకర్మానుష్ఠానోపయోగికర్తృభోక్త్రాత్మకజీవస్వరూపమాత్ర పరత్వం । అన్యథా తస్యార్థస్య దురధిగమత్వప్రదర్శనవివిధభోగవితరణప్రలోభనపరీక్షాయా అసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం । నచికేతసోహ్యయమభిప్రాయః। హిత్వైషివచనాదాత్మాపరిత్యక్తచరమదేహ ఆవిర్భూతాపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకో భవతీత్యుపశ్రుత్యస్వర్గే లోకేనభయంకించనాస్తీత్యాదినామంత్రద్వయేన మోక్షసాధనభూతాగ్నిమప్రాక్షం। అధునాతువాదివిప్రతిపత్త్యాతద్విషయేసందేహోజాయతే । అయం స్వర్గేలోకేనభయంకించనాస్తీత్యాదినామయోపన్యస్తాపహతపాప్మత్వాది విశిష్టరూప ఆత్మా అస్తీత్యేకే నాస్తీత్యపరేత్వయోపదిష్ట ఏతజ్జానీయామితి । అత ఏవ ప్రతివచనే ఏతచ్ఛ్రుత్వా సంపరిగృహ్య మర్త్యః । ప్రవృహ్య ధర్మ్యమణుమేతమాప్య సమోదతే మోదనీయంహిలబ్ధ్వేతి । ఏతత్ప్రశ్నానుగుణ్యమేవదృశ్యతే ॥ అతో యథోక్త ఏవార్థః ॥ —౨౧—॥ ఏవం ముక్తస్వరూపం పృష్టో మృత్యురుపదిశ్యమానార్థస్యాతిగహనతయా పారంప్రాప్తుమ

కర ॥౨౧॥— దేవైరత్రాపివిచికిత్సితంపురానహిసువిజ్ఞేయమణురేషధర్మః ।
అన్యంవరంనచికేతోవృణీష్వమా మోపరోత్సీరతిమాసృజైనం ॥—౨౨—॥
దేవైరత్రాపివిచికిత్సితంకిలత్వంచమృత్యోయన్నసుజ్ఞేయమాత్థ । వక్తాచా
స్యత్వాదృగన్యోనలభ్యోనాన్యోవరస్తుల్యఏతస్యకశ్చిత్ ॥—౨౩—॥ శతా
యుషఃపుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వబహూన్పశూన్హస్తిహిరణ్యమశ్వాన్ ।
భూమేర్మహదాయతనంవృణీష్వస్వయంచజీవశరదోయావదిచ్ఛసి ॥ ౨౪ ॥
ఏతత్తుల్యంయదిమన్యసేవరంవృణీష్వవిత్తంచిరజీవికాంచ ।

వి॥దీ—ప్రభవతేమధ్యేపతయాళవేనోపదేష్టవ్యమితిమత్వాహ(దేవైరత్రాపి విచికిత్సితంపురా)బహుదర్శిభిరపిదేవైరస్మిన్నుక్తాత్మస్వరూపేవిచికిత్సితంసంశయితం (నహిసుజ్ఞేయమణురేషధర్మః)ఆత్మతత్త్వంనసుజ్ఞానమితిసూక్ష్మోధర్మః । సామాన్యతోధర్మఏవదుజ్ఞానఃతత్రాప్యయందుజ్ఞానఇతిభావః (అన్యంపరంనచికేతోవృణీష్వ) స్పష్టార్థః(మా మోపరోత్సీగతిమాసృజైనం) మామాఇతినిషేధేవీప్సాయాంద్విర్వచనం । ఉపరోధంమాకార్షీః । ఏనంమామతిసృజ । ముంచ ॥—౨౨—॥ ఏవముక్తోనచికేతాఆహ (దేవైరత్రాపివిచికిత్సితంకిల) స్పష్టార్థః (త్వంచమృత్యోయన్నసుజ్ఞేయమాత్థ) నసుజ్ఞేయమితిచయదాత్మస్వరూపముక్తవాన్ (వక్తాచాస్యత్వాదృగన్యోనలభ్యః) త్వాదృక్ ॥ త్వత్సదృశఇత్యర్థః । (నాన్యోవరస్తుల్యఏతస్యకశ్చిత్) స్పష్టం ॥— ౨౩ —॥ ఏవంనచికేతసోక్తోమృత్యుర్విషయస్యదురవగమతయామధ్యేనత్యక్షతీతి నిశ్చిత్యసతిగ్రహణసామర్థ్యే విషయాంతరాసక్తచేతసఏతాదృశముక్తాత్మతత్త్వంనోపదేశార్హమితిమత్వాముష్య స్థైర్యానువృత్త్యర్థం ప్రలోభయన్నువాచ(శతాయుషఃపుత్రపౌత్రాన్వృణీష్వ।బహూన్పశూన్హస్తిహిరణ్యమశ్వాన్)స్పష్టోర్థః(భూమేర్మహదాయతనంవృణీష్వ) పృథివ్యాఃవిస్తీర్ణమాయతనంమండలంరాజ్యంవృణీష్వ । అథవాభూమేస్సంబంధిమహదాయతనంవిచిత్రశాలాప్రాసాదాదియుక్తంగృహంవృణీష్వ (స్వయంచజీవశరదోయావదిచ్ఛసి) యావద్వర్షాణిజీవితుమిచ్ఛసి తావజ్జీవేత్యర్థః ॥—౨౪—॥ (ఏతత్తుల్యంయది మన్యసేవరంవృణీష్వవిత్తంచిరజీవికాంచ) ఉక్తేనవరేణసదృశమన్యమపివరం మన్యసేచేత్తదపివృణీష్వ ప్రభూతంహిరణ్యరత్నాదికంచిరజీవనంచే

కఠ ॥౮॥— మహాభూమౌ నచికేతస్త్వమేధి కామానాం త్వా కామభాజం కరోమి ॥ —౨౪—॥ యేయే కామా దుర్లభా మర్త్యలోకే సర్వాన్ కామాంశ్ఛందతః ప్రార్థయస్వ । ఇమా రామాస్సరథాస్సతూర్యా న హీదృశా లంభనీయా మనుష్యైః ॥ —౨౬— ॥ ఆభిర్మత్ప్రత్తాభిః పరిచారయస్వ నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీః ॥ —౨౭—॥ శ్వోభావా మర్త్యస్య యదంతకైతత్సర్వేంద్రియాణాం జరయంతి తేజః । అపి సర్వం జీవితమల్పమేవ తవైవ వాహాస్తవ నృత్తగీతే ॥ —౨౮— ॥

వి॰దీ—త్యర్థః (మహాభూమౌ నచికేతస్త్వమేధి) ఏధి భవ రాజేతి శేషః। అస్తేర్లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనం (కామానాం త్వా కామభాజం కరోమి) కామానాం కామ్యమానానామప్సరఃప్రభృతివిషయాణాం (కామభాజం) కామః కామనా తాం విషయతయా భజతీతి కామభాక్ తం కామ్యమానాప్సరఃప్రభృతీనామపి కామనావిషయం కరోమీత్యర్థః ॥—౨౪—॥ (యేయే కామా దుర్లభా మర్త్యలోకే సర్వాన్ కామాంశ్ఛందతః ప్రార్థయస్వ) ఛందతః యథేష్టమిత్యర్థః (ఇమా రామాస్సరథాస్సతూర్యా న హీదృశా లంభనీయా మనుష్యైః) రథవాదిత్రసహితా మయా దీయమానాస్స్త్రియో మనుష్యాణాం దుర్లభా ఇత్యర్థః (ఆభిర్మత్ప్రత్తాభిః పరిచారయస్వ) మయా దత్తాభిః పరిచారికాభిః పాదసంవాహనాదిశుశ్రూషాం కారయేత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥ (నచికేతో మరణం మానుప్రాక్షీః) మరణమను। మరణాన్ముక్తేః పశ్చాన్ముక్తాత్మస్వరూపమితి యావత్ ॥ మరణశబ్దస్య దేహవియోగసామాన్యవాచినోఽపి ప్రకరణవశేన విశేషవాచిత్వం న దోషాయేతి ద్రష్టవ్యం । ఏవం ప్రలోభ్యమానోఽపి నచికేతా అక్షుభితహృదయ ఆహ (శ్వోభావా మర్త్యస్య యదంతకైతత్సర్వేంద్రియాణాం జరయంతి తేజః) హే అంతక త్వదుపన్యస్తా యే మర్త్యస్య కామాస్తే శ్వోభావాః ॥ శ్వః అభావో యేషాం తే తథోక్తా దినద్వయస్థాయినో న భవంతీత్యర్థః । సర్వేంద్రియాణాం యదేతత్తేజః తత్క్షపయంతి । అప్సరఃప్రభృతిభోగా హి సర్వేంద్రియదౌర్బల్యావహా ఇత్యర్థః (అపి సర్వం జీవితమల్పమేవ) బ్రహ్మణోఽపి జీవితం స్వల్పం కిము తాస్మదాదిజీవితం । అతశ్చిరజీవితాపి న వరణార్హేతి భావః (తవైవ వాహాస్తవ నృత్తగీతే) వా

౨౮॥ఉ॥ నవిత్తేనతర్పణీయోమనుష్యోలప్స్యామహేవిత్తమద్రాక్ష్మచేత్త్వాం। జీవిష్యామోయావదీశిష్యసిత్వంవరస్తుమేవరణీయస్సఏవ ॥— ౨౯ —॥ అజీర్యతామమృతానాముపేత్యజీర్యన్మర్త్యఃక్వతదాస్థఃప్రజానన్।అభిధ్యాయన్వర్ణరతిప్రమోదానతిదీర్ఘే జీవితేకోరమేత॥౩౦॥యస్మిన్నిదంవిచికిత్సంతిమృత్యోయత్సాంపరాయేమహతిబ్రూహినస్తత్ ।యోయంవరోగూఢమనుప్ర

వి॥దీ—హారధాదయః।తిష్ఠంత్వితి శేషః॥—౨౮—॥ (నవిత్తేనతర్పణీయో మనుష్యః)నహివిత్తేనలబ్ధేనకస్యచిత్తృప్తిర్దృష్టచరీ। నజాతుకామః కామానాముపభోగేన శామ్యతీతి న్యాయాదితిభావః । కించ(లప్స్యామహేవిత్తమద్రాక్ష్మచేత్త్వాం)త్వాంవయందృష్టవంతశ్చేద్విత్తంప్రాప్స్యామహే।త్వద్దర్శనమస్తిచేద్విత్తలాభేకోభారఇతిభావః । తర్హిచిరజీవితాప్రార్థనీయేత్యత్రాహ (జీవిష్యామోయావదీశిష్యసిత్వం) యావత్కాలంయామ్యేపదేత్వమీశ్వరతయావర్తసె । వ్యత్యయేనపరస్మైపదం తావత్పర్యంతమస్మాకమపి జీవనంసిద్ధమెవ । నహిత్వదాజ్ఞాతిలంఘనేనాస్మజ్జీవితాంతకరఃకశ్చిదస్తి । వరలాభాలాభయోరపితావదేవ జీవనమితిభావః (వరస్తుమెవరణీయస్సఏవ) యేయంప్రేతఇతిప్రాక్ప్రస్తుతోవరఏవవరణీయఇతిభావః॥—౨౯॥ (అజీర్యతామమృతానాముపేత్య)జరామరణశూన్యానాం ముక్తానాంస్వరూపంజ్ఞాత్వా (జీర్యన్మర్త్యఃక్వతదాస్థః ప్రజానన్) ప్రజానన్వివేకీ జరామరణోపప్లుతోయంజనః తదాస్థఃజరామరణాద్యుపద్రుతాప్సరఃప్రభృతివిషయకాస్థావాన్క్వకథంభవేదిత్యర్థః । క్వధస్థఇతిపాఠెఅధోదేశభూతభూమిష్ఠఇత్యర్థః (అభిధ్యాయన్వర్ణరతిప్రమోదాన్) తత్రత్యాన్వర్ణరతిప్రమోదాన్ । వర్ణాఆదిత్యవర్ణత్వాదిరూపవిశేషాః॥రతిప్రమోదాః సంభోగాదిజనితానందవిశేషాః తాన్సర్వానభిధ్యాయన్ నిపుణతయానిరూపయన్ (అనతిదీర్ఘేజీవితేకోరమేత) అత్యల్పేఐహికేచిరజీవితే కఃప్రీతిమాన్స్యాదిత్యర్థః ॥ —౩౦— ॥(యస్మిన్నిదం విచికిత్సంతిమృత్యోయత్సాంపరాయెమహతిబ్రూహినస్తత్) మహతిపారలౌకికెయస్మిన్నాత్మస్వరూపెసంశేరతేతదేవమేబ్రూహి (యోయంవరోగూఢమనుప్రవిష్టోనాన్యం తస్మాన్నచికేతావృణీతే) గూఢమాత్మతత్త్వంఅనుప్రవిష్టః యో

౪౭ ॥ ఉ ॥ — విష్టోనాన్యం౦శస్మాన్నచికేతావృణీతే ॥ ౩౧ ॥ —ఇతికఠ వల్ల్యాంప్రథమావల్లీ— అథద్వితీయ వల్ల్యారమ్భః—అన్యచ్ఛ్రేయోన్యదుతైవ ప్రేయస్తేఉభేనానార్థేపురుషగ్ సినీతః । తయోః శ్రేయఆదదానస్యసా ధుభవతిహీయతేర్థాద్యఉప్రేయోవృణీతే ॥ —౧— ॥ శ్రేయశ్చప్రే యశ్చమనుష్యమేతస్తౌసంపరీత్యవివినక్తిధీరః । శ్రేయోహిధీరోఽభిప్రేయ సోవృణీతేప్రేయోమందోయోగక్షేమాద్వృణీతే ॥—౨— ॥ సత్వంప్రి యాన్ప్రియరూపాంశ్చకామానభిధ్యాయన్నచికేతోత్యస్రాక్షీః ॥ నైతాగ్ సృంకాంవిత్తమయీమవాప్తో

వి॥దీ— యం౦వరఃతస్మాదన్యం౦నచికేతానవృణీతేస్మ ॥—౩౧—॥ ఇతిశ్రుతే ర్వచనం౦ప్రథమఃఖణ్డః॥—ఏవంశిష్యంపరీక్ష్యతస్యముముక్షుత్వమైర్యంనిశ్చిత్యత స్యోపదేశయోగ్యతాం౦మన్వానఃముముక్షూంస్తౌతి(అన్యచ్ఛ్రేయోన్యదుతైవప్రే యః) అతిప్రశస్తంమోక్షవర్త్మాన్యదన్యత్ । ప్రియత్వాస్పదంభోగవర్త్మా న్యదన్యత్ (తేఉభే నానార్థేపురుషం౦సినీతః) తే శ్రేయఃప్రేయసీపరస్పరవి లక్షణప్రయోజనేనసతీపురుషంసినీతః బధ్నీతఃపురుషంస్వవశతామాపాదయ తఇత్యర్థః (తయోః శ్రేయఆదదానస్యసాధు) తయోర్మధ్యే శ్రేయఆదదా నస్యమోక్షాయప్రయతమానస్యసాధుభద్రంభవతి । (హీయతేర్థాద్య ఉప్రేయోవృణీతే) యస్తుప్రేయోవృణీతే సపురుషార్థాద్భ్రష్టోభవతి । ఉఇత్యవధారణే ॥—౧—॥ (శ్రేయశ్చప్రేయశ్చమనుష్యమేతః) మను ష్యంప్రాప్నుతః (తౌసంపరీత్యవివినక్తిధీరః) తౌశ్రేయఃప్రేయఃపదార్థా వమ్యగాలోచ్యనీరక్షీరేహంసఇవపృథక్కరోతి (శ్రేయోహిధీరోభిప్రేయ సోవృణీతే) యారమతఇతిధీరః । ప్రజ్ఞాశాలీప్రేయోపేక్షయాఽభిఅభ్యా హితం శ్రేయఏ వవృణీతే(ప్రేయోమందోయోగక్షేమాద్వృణీతే)మంద మతిఃయోగక్షేమార్థీతోఃప్రేయోవృణీతేశరీరస్యోపచయోయోగఃక్షేమస్తత్ప రిపాలనం ॥—౨—॥(సత్వంప్రియాన్ప్రియరూపాంశ్చకామాన్) తాదృ శస్త్వంస్వతోరూపతశ్చప్రియాన్ కామ్యమానాన్స్త్ర్యాదీనిత్యర్థః(అభిధ్యా యన్నచికేతోత్యస్రాక్షీః) దుఃఖోదర్కత్వమఃఖమిశ్రిత్వాదిదోషయుక్తత యానిరూపయన్త్యక్తవానసీత్యర్థః(నైతాంసృంకాంవిత్తమయీమవాప్తః)

కఠ ॥ ఉ ॥ — యస్యాం మజ్జన్తి బహవో మనుష్యాః॥ —౩— ॥దూరమే
తే విపరీతే విషూచీఅవిద్యాయాచవిద్యేతి జ్ఞాతా । విద్యాభీప్సినం నచికే
తసం మన్యే నత్వా కామా బహవోఽలోలుపన్త॥ —౪— ॥ అవిద్యాయా
మన్తరే వర్తమానాస్స్వయం ధీరాః పండితం మన్యమానాః । దం ద్రమ్య
మాణాః పరియన్తి మూఢా అన్ధేనైవ నీయమానా యథాన్ధాః ॥ —౫— ॥న
సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం ప్రమాద్యన్తం విత్తమోహేన మూఢం
అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ ॥ * * * * * * *

వి ॥ దీ ॥ — విత్తమయీంధనప్రాయాం స్రంకాం కుత్సితగతిం మూఢజనసేవి
తాం ఎతాం నాప్తవానసి (యస్యాం మజ్జంతి బహవో మనుష్యాః) స్పష్టార్థః॥
౩—॥ (దూరమేతే విపరీతే విషూచీ అవిద్యాయా చ విద్యేతి జ్ఞాతా) యా అ
విద్యేతి జ్ఞాతా కామకర్మాత్మికా । యా చ విద్యేతి జ్ఞాతా ॥ వైరాగ్యతత్త్వజ్ఞాన
మయీ ఏతే దూరమత్యన్తం విషూచీ విషూచ్యౌ భిన్నగతీ పరస్పరభిన్నే చ
(విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే) విద్యాభీప్సినం విద్యార్థినం విద్యాభీప్సిత
మితి పాఠే ఆహితాగ్న్యాదిత్వాన్నిష్ఠాన్తస్య పరనిపాతః॥ ఛాన్దసత్వాద్వా (న
త్వా కామా బహవోఽలోలుపన్త) కామా బహవోపి త్వాం నాలోలుపన్త
శ్రేయోమార్గాద్విచ్ఛేదం నకృతవన్తః విషయవశగో న భవసీత్యర్థః ॥ లుపస
దేతి యజన్తాల్లజి ఛాన్దసో యలోపః ॥ యఙ్లుగన్తాద్వా ఛాన్దసమాత్మనేపదం।
అడభావశ్చ ॥ —౪— ॥ అవిద్యాయా చ విద్యేతి జ్ఞాతేత్యుపాత్తమార్గద్వ
యే అవిద్యామార్గం నిన్దతి (అవిద్యాయామన్తరే వర్తమానాః) కామక
ర్మాదిలక్షణాయామవిద్యాయాం మధ్యే ఘనీభూత ఇవ తమసి వర్తమానాః
(స్వయం ధీరాః పణ్డితం మన్యమానాః) స్వయమేవ ప్రజ్ఞాశాలినశ్శాస్త్ర
కుశలాశ్చేతి మన్యమానాః (దం ద్రమ్యమాణాః పరియన్తి మూఢాః) జ
రారోగాదిదుఃఖపీడితా అవివేకినః పరిభ్రమన్తి (అన్ధేనైవ నీయమానా య
థాన్ధాః) స్పష్టోర్థః ॥ —౫— ॥ (న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం) ప
రలోకసాధనవ్యాపారః అవివేకినం ప్రతి న ప్రకాశతే (ప్రమాద్యన్తం వి
త్తమోహేన మూఢం) అనపహితమనస్కం విషయాశావశీకృతమనోరథం
(అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ) అయమేవ లోకోస్తి । పరలోకో నాస్తీతి

కఠ ॥ ౬ ॥ — పునఃపునర్వశమాపద్యతే మే ॥ —౭— ॥ శ్రవణాయాపి బహుభిర్యోనలభ్యశ్శృణ్వన్తోపిబహవోయంనవిద్యుః ॥ఆశ్చర్యోవక్తాకుశలోస్యలబ్ధాఆశ్చర్యోజ్ఞాతాకుశలానుశిష్టః ॥ —౮— ॥ననరేణావరేణప్రోక్తఏషసువిజ్ఞేయోబహుధా చిన్త్యమానః ॥ అనన్యప్రోక్తే గతిరత్రనాస్తి

వి ॥ దీ —మన్యమానః(పునఃపునర్వశమాపద్యతే మే)మత్కార్యమాణయాతనావిషయోభవతీత్యర్థః । వ్యాసార్త్యైస్సంయమనేత్వనుభూయేతిసూత్రే అయంలోకోనాస్తి పరఉతమానీతిపాఠానుసారేణఅయంచలోకఃపరశ్చలోకోనాస్తీత్యర్థోఽవగతః । తత్రప్రష్టైతస్యేతిశేషః పూరణీయః ।చశబ్దశ్చాధ్యాహార్యః । మానీత్యస్యదుర్మానీత్యర్థః । తస్యాయంపరలోకశ్చ నాస్తీత్యర్థః । శిష్టపరిగ్రహాభావాఽయంచ లోకోనాస్తీత్యస్యోపపత్తిర్ద్రష్టవ్యా । దుర్మానీపునఃపునర్వశమాపద్యతే ఇత్యుత్తరత్ర సంబధ్యతే ॥ ౭ ॥ (శ్రవణాయాపి బహుభిర్యోనలభ్యః) యఃప్రసిద్ధఃపరమాత్మాసోఽన్యైఃపురుషైశ్శ్రోతుమపి నలభ్యఇత్యర్థః । శ్రవణలాభోపి మహాసుకృతఫలమితిభావః (శృణ్వంతోపిబహవోయంనవిద్యుః) శ్రవణేపి నసర్వేషాం పరమాత్మప్రతిపత్తిస్సులభేతిభావః (ఆశ్చర్యోస్యవక్తాకుశలోస్యలబ్ధా) అస్యకుశలోవక్తాకుశలఃప్రాప్తాచదుర్లభఇత్యర్థః (ఆశ్చర్యోజ్ఞాతాకుశలానుశిష్టః) కుశలేనాచార్యేణానుశిష్టోజ్ఞాతాప్యాశ్చర్యః । మనుష్యాణాంసహస్రేషుకశ్చిద్యతతిసిద్ధయే ।యతతామపిసిద్ధానాంకశ్చిన్మాంవేత్తితత్వతఇత్యుక్తేరితిభావః ॥—౮—॥ (ననరేణావరేణప్రోక్తఏషసువిజ్ఞేయోబహుధాచింత్యమానః) అవరేణఅశ్రేష్ఠేనప్రాకృతేనపాండిత్యమాత్రప్రయోజన వేదాంతశ్రవణేన నరేణదేహాభిమానినా ఏషఆత్మాసువిజ్ఞేయోనభవతి । కుతోహేతోః । బహుధాచింత్యమానఃవాదిభిరితిశేషః (అనన్యప్రోక్తేగతిరత్రనాస్తి) అనన్యేనోచ్యమానాదాత్మనోనన్యేన తదేకాంతినా బ్రహ్మసాక్షాత్కారిణాప్రోక్తేఆత్మనియాదృశీఅవగతిసాఆత్మావగతిరత్ర అవరేణప్రోక్తేనాస్తీత్యర్థః । యద్వాసంసారేగతిశ్చంక్రమణంనాస్తీత్యర్థః । యద్వాఅనన్యప్రోక్తేస్వయమవగతేగతిరాత్మావగతిర్నాస్తీత్యర్థః । అత్రఅన్యప్రోక్తఇతిపాఠేఅవరనరప్రోక్తేసత్యాత్మావగతిర్నాస్తీత్యర్థః ।ననుయేనకేనచిదుప

కర ॥ ౮ ॥— అణీయాన్ హ్యప్రతర్క్యమణుప్రమాణాత్ ॥ —౮— ॥ నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠ ॥ యాం త్వమాపస్సత్యధృతిర్బతాసి త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టా ॥—౯॥ జానామ్యహగ్ం శేవధిరిత్యనిత్యం నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి ధ్రువంతత్ । తతో మయా నాచికేతశ్చితోఽగ్నిరనిత్యైర్ద్రవ్యైః ప్రాప్తవానస్మి నిత్యమ్ ॥౧౦॥ కామస్యాప్తిం జగతః ప్రతిష్ఠాం క్రతోరానన్త్యమభయస్య పారమ్ ॥ స్తోమంమహదు * * * * * * * * * * *

వి ॥ ద —దిష్టైవ్యాఖ్యాహేపోహశాలినస్స్యాదేవేత్యాలఆహ (అణీయానప్రతర్క్యమణుప్రమాణాత్) యతోఽణోరప్యణీయానాత్మా అతస్తత్స్వరూపం తర్కాగోచరం ॥—౮—॥ తదేవాహ (నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా) ఆత్మవిషయిణీ మతిః తర్కప్రాపణీయా నేత్యర్థః। అతస్తర్కకుశలేనాపి స్వయం జ్ఞాతుం నశక్యేత్యర్థః। (ప్రోక్తాన్యేనైవసుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠ) హే ప్రేష్ఠ ప్రియతమ స్వస్మాదన్యేనైవ గురుణా ఉపదిష్టైవ మతిః మోక్షసాధనజ్ఞానాయ భవతి । కా పునస్సా మతిరిత్యత్రాహ (యాం త్వమాపస్సత్యధృతిర్బతాసి) యాం మతిం త్వమాపః ప్రాప్తవానసి। సిసాధయిషితతయా నిశ్చితవానిత్యర్థః । సత్యధృతిః పత్యాఽప్రకంప్యా ధృతిర్యస్య స తథోక్తః । బ తేత్యనుకంపాయాం (త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టా) త్వాదృశశ్శిష్యస్స్మాకం భూయాదిత్యర్థః ॥—౯— ॥ పునరపి తుష్ట ఆహ (జానామ్యహగ్ం శేవధిరిత్యనిత్యం) శేవధిః కుబేరాద్యైశ్వర్యమ్ ॥ కర్మఫలలక్షణమనిత్యమితి జానామి (నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి ధ్రువంతత్) ధ్రువం తదాత్మతత్వం అధ్రువైరనిత్యఫలసాధనభూతైరనిత్యద్రవ్యసాధ్యైర్యాగకర్మభిరిత్యర్థః (తతో మయా నాచికేతశ్చితోఽగ్నిరనిత్యైర్ద్రవ్యైః ప్రాప్తవానస్మి నిత్యం) ఏవం జ్ఞాతవతా మయా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనజ్ఞానోద్దేశేనానిత్యైరిష్టకాదిద్రవ్యైర్నాచికేతోఽగ్నిశ్చితః । తస్మాద్ధేతోర్నిత్యఫలసాధనం జ్ఞానం ప్రాప్తవానస్మీత్యర్థః । అతో బ్రహ్మప్రాప్తేర్జ్ఞానైకసాధనత్వస్యనవిరోధః ॥ —౧౦ — ॥ త్వాదృఙ్నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టేతి పూర్వమంత్రోక్తం నచికేతసశ్శ్రవణాధికారం వివృణోతి (కామస్యాప్తిం జగతః ప్రతిష్ఠాం క్రతోరానన్త్యమభయస్య పారం । స్తోమం మహదు

కర ॥ ౮ ॥ — రుగాయంప్రతిష్ఠాందృష్ట్వాధృత్యా ధీరోనచికేతోఽత్యస్రాక్షీః ॥ —౧౧— ॥ తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్ ॥ అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వాధీరోహర్షశోకౌ జహాతి ॥ —౧౨—॥ ఏతచ్ఛ్రుత్వా సమ్పరిగృహ్య మర్త్యః ప్రవృహ్యధర్మ్యమణుమేతమాప్య ॥ * * * * * * * * * * * * * * *

వి॥దీ॥—రుగాయంప్రతిష్ఠాందృష్ట్వాధృత్యానచికేతోఽత్యస్రాక్షీః) క్రతోఃకర్మణః ప్రతిష్ఠాంఫలభూతాంజగతః కామస్యాప్తించతుర్ముఖస్థానపర్యంతసర్వలోకసంబంధిస్త్ర్యాది విషయాత్మకకామప్రాప్తించదృష్ట్వా మోక్షస్వరూపమాహ॥ ఆనంత్యమభయస్యపారమిత్యాదినాఅపినాశిత్వమత్యంతనిర్భయత్వంఅపహతపాప్మత్వసత్యసంకల్పత్వాదిమహాగుణగణ రూపస్తోమమురుకీర్తించస్థైర్యంచమోక్షగతందృష్ట్వాలౌకికానాం కామానాంప్రజ్ఞయాత్యక్తవానసీత్యర్థః । యద్వామోక్షరూపపరమాత్మస్వరూపఏవ సర్వకర్మావాప్తింతత్రైవసకలజగదాధారత్వంక్రతోరనంతఫలరూపతాంచేత్యేవంసర్వంపరమాత్మ విషయతయాయోజనీయమ్ ॥—౧౧—॥ తృతీయంప్రశ్నంప్రతివక్తి । తందుర్దర్శమిత్యాదినామంత్రద్వయేన (తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టం) శ్రవణాయాపిబహుభిర్యోనలభ్యఇత్యుక్తరీత్యాద్రష్టుమశక్యం । గూఢంతిరోధాయకకర్మరూపావిద్యాతిరోహితంసర్వభూతానుప్రవిష్టం గుహాహితమ్ । హృదయగుహావర్తినంగహ్వరేష్ఠం । ఆత్మాంతర్యామిణం (పురాణం) అనాదిం (అధ్యాత్మయోగాధిగమేన) విషయేభ్యఃప్రతిసంహృత్యచేతసఆత్మనిసమాధానమధ్యాత్మయోగః । యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞః యదాపంచావతిష్ఠంతేజ్ఞానానిమనసాసహ । ఇత్యాదినాయోవక్ష్యమాణస్తేనయోయమధిగమోజీవాత్మజ్ఞానం తేనహేతునా (దేవం) పరమాత్మానంమత్వేత్యర్థః । జీవాత్మజ్ఞానస్యపరమాత్మజ్ఞానహేతుత్వాదితిభావః (హర్షశోకౌ)విషయలాభాలాభప్రయుక్తహర్షశోకౌజహాతీత్యర్థః ॥ —౧౨— ॥ (ఏతచ్ఛ్రుత్వాసంపరిగృహ్యామర్త్యః) ఏతదాత్మతత్త్వంశ్రుత్వాసంపరిగృహ్యమననాదికంకృత్వేత్యర్థః (ప్రవృహ్యధర్మ్యమ్) కర్మసాధ్యంశరీరాది ప్రవృహ్య । పృథక్కృత్యపరిత్యజ్యేత్యర్థః (అణు మేతమాప్య) ఏతంస్వాత్మ

కఠ ॥ ౪ ॥ — స మోదతే మోదనీయం హి లబ్ధ్వా వివృతꣳ సద్మ నచికేత
సం మన్యే ॥ —౧౩— ॥ * * * * * * * * *

వి॥దీ॥—భూతం సూక్ష్మత్వయా చక్షురాద్యగోచరం అణీయాన్ హ్యేష ప్రతర్క్య
మితి నిర్దిష్టం పరమాత్మానం దేశవిశేషే ప్రాప్య (స మోదతే మోదనీయం హి ల
బ్ధ్వా) స విద్వాన్ మోదనీయం ప్రీతివిషయం అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టం
స్వస్వరూపం లబ్ధ్వా మోదతే । ఆనందీ భవతీత్యర్థః । ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా
త్సముత్థాయ పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే ॥ స తత్ర ప
ర్యేతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇతి శ్రుత్యర్థోఽత్రానుసంధేయః । ఏవం ప్రశ్న
స్యోత్తరముక్త్వా నచికేతసం మోక్షార్హత్వేన స్తౌతి (వివృతం సద్మ నచికేత
సం మన్యే) నచికేతసం ప్రతి । సద్మ బ్రహ్మస్వరూపం ధామ వివృతద్వారం ప్రవేశా
ర్హం మన్యే ఇత్యర్థః । తస్మై ఏష ఆత్మా విశతే బ్రహ్మధామేతి శ్రుతేః । నను బ్ర
హ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వేతి శ్రుత్యైకార్థ్యాయ అధ్యాత్మయోగాధిగమేన
దేవం మత్వేత్యత్రాపి పరమాత్మాత్మకజీవః ప్రతిపాద్యతాం తతశ్చ తం దుర్దర్శ
మితి పూర్వమంత్రఖండోఽపి జీవపర ఏవాస్తు తతశ్చ శ్రవణాయాపి బహుభి
ర్యో న లభ్య ఇతి పూర్వసందర్భోఽపి పరిశుద్ధజీవస్వరూపపర ఏవాస్తు । తత ఆ
శ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేనమాశ్చర్యవద్వదతి తథైవ చాన్యః । ఆశ్చర్యవచ్చైనమ
న్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిదితి పరిశుద్ధాత్మవిషయగీతావచ
నైరైకార్థ్యముపపద్యత ఇతి చేన్న । బ్రహ్మజజ్ఞమితి మంత్రే బ్రహ్మజజ్ఞత్వరూ
పప్రక్రమశ్రుతజీవలింగబలేన చరమశ్రుత దేవశబ్దస్య దేవాత్మకత్వరూపార్థా
శ్రయణేఽపి తం దుర్దర్శమితి మంత్రే తాదృశజీవలింగాభావే
న దేవమిత్యస్య దేవాత్మకమిత్యర్థాశ్రయణాయోగాత్ ।
తదేవాభిప్రేత్య భగవతా భాష్యకృతా గుహాం ప్రవిష్టావితి సూత్రే పర
మాత్మనస్తావత్ తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టమితి గుహాప్రవేశో దృశ్యత
ఇత్యుక్తమ్ । తథైవాయం మంత్రః పరమాత్మవిషయతయా వ్యాసార్యై
రపి వివృతః । గహ్వరేష్ఠమితి పదేన తు పరమాత్మనః గహ్వరశబ్దితమర్విజ్ఞే
యపరిశుద్ధాత్మస్వరూపశరీరకత్వమప్యుక్తమ్ ॥ ఇయాంస్తు విశేషః । బ్రహ్మ
జజ్ఞమితి మంత్రే పరమాత్మాత్మకపరిశుద్ధజీవస్వరూపం ప్రతిపాద్యతే తం దు

కర ॥ ఉ ॥ —అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యతి తద్వద ॥ —౧౪— ॥ * *

వి॥దీ॥—ర్దర్శమితి మన్త్రే తు జీవశరీరకం పరమాత్మస్వరూపం ప్రతిపాద్యత ఇతి న తయోరైకార్థ్యహానిః॥—౧౩—॥ నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి ధ్రువం తత్ ఏతచ్ఛ్రుత్వా సమ్పరిగృహ్య మర్త్యః । ప్రవృహ్య ధర్మ్యమణుమేతమాప్య స మోదతే మోదనీయం హి లబ్ధ్వా । అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి । ఇతి ప్రదేశేషు ధర్మఫలవిలక్షణతయా జ్ఞానసాధ్యతయా ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యస్య స్వరూపముక్త్వా ప్రదేశేష్వేవ ధర్మవిలక్షణతయా మత్వేతి ప్రతిపన్నోపాయస్య స్వరూపం ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీత్యత్ర ధీర ఇతి ప్రతిపన్నస్య ప్రాప్తుస్స్వరూపం చ శోధయితుం పృచ్ఛతి (అన్యత్ర ధర్మాదిత్యాదినా) నను భాష్యే దేవం మత్వేత్యుపాస్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్యభూతస్య దేవస్యాధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చ మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి నిర్దిష్టస్య బ్రహ్మోపాసనస్య స్వరూపశోధనాయ పునః పప్రచ్ఛ । అన్యత్ర ధర్మాదిత్యుక్తం కథం తద్విరుద్ధతయా ధీర ఇతి నిర్దిష్టస్య ప్రాప్తురిత్యుచ్యత ఇతి చేన్నైవం వాచః । అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి వేదితవ్యతయా నిర్దిష్టమాత్మశబ్దవాచ్యం ప్రజాపతి విద్యాప్రతిపన్నముపాస్యమ్ । ప్రాప్యభూతం పరిశుద్ధస్వరూపమేవ । అతస్తస్యాపి ప్రాప్యనిర్దేశకత్వమేవ । వస్తుగత్యా తస్య ప్రాప్తురభిన్నత్వాత్ ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనశ్చేతి భాష్యం న విరోత్స్యతే । అత ఏవ ప్రథమం తావత్ ప్రాప్తుః ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమాహ । న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యుత్తరభాష్యమపి న విరోత్స్యతే ॥ నహి న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదితి మన్త్రప్రతిపాద్యస్య విపశ్చిచ్ఛబ్దితపరిశుద్ధస్వరూపస్య ప్రాప్తృరూపతోపపత్తిః ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః । విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః । సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి మన్త్రప్రతిపాద్యస్యైవ ప్రాప్తృరూపత్వాత్ । తత్రైవ విశేషణాచ్చేతి సూత్రభాష్యే ప్రతిపాదితత్వాత్ తత ఏవ ప్రాప్యప్రాప్త్రైకాధికరణ్యానిర్దేశ

కఠ॥ ఉ॥—సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాగ్ంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదగ్ంసంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతత్ ॥—౧౫—॥ * * * * * * * * *

వి॥ దీ॥—పరేణహోమన్త్రే ఛాయాతపావిత్యుక్తత్వావాచినా ఛాయాశబ్దేన నిర్దేశో దృష్టః। నతు విపశ్చిచ్ఛబ్దేన। అతో యథోక్త ఏవార్థః। అయం వ్యాసార్యైస్త్రయాణామితి సూత్రే వివృతః। ధర్మ ఉపాయః ధర్మాదన్యత్ర ప్రసిద్ధోపాయవిలక్షణ ఇత్యర్థః॥ అధర్మో ధర్మేతర ఉపేయః అధర్మాదన్యత్ర ప్రసిద్ధసాధ్యవిలక్షణ ఇత్యర్థః ॥ అస్మాదితి బుద్ధిస్థస్తత్సాధకో వివక్షితః ॥ సఏవోపేతా సహి ప్రసిద్ధోపేతృవిలక్షణః ॥ సాధకావస్థాయామితరఫలవిరక్తత్వాత్ఫలదశాయామావిర్భూతగుణాష్టకవిశిష్టస్వరూపత్వాచ్చ ॥ కృతాకృతాదితి ధర్మాదీనాం విశేషణం। కృతాకృతాద్ధర్మాదేర్విలక్షణం ॥ భూతాచ్చభవ్యాచ్చ ధర్మాదేర్విలక్షణం యదిత్యర్థః॥ యద్వా ధర్మాదధర్మాచ్చాన్యత్రేత్యుపాసనప్రశ్నః। పుణ్యపాపరూపసాధనవిలక్షణత్వాదుపాసనస్య కృతాకృతాద్భూతాద్భవ్యాచ్చాన్యత్ర యదితి కాలాపరిచ్ఛిన్నముపేయం పృష్టమ్ ॥ ఉపేతురపి చేతనస్య నిత్యత్వాత్ప్రాప్యాంతర్భావాచ్చ తత ఏవ తస్యాపి తంత్రేణ ప్రశ్నః। తదంతర్గతంచ ప్రాప్తుస్స్వరూపమితి హి వక్ష్యతే। అతియత్తచ్ఛబ్దౌ తృతీయపరావితి భావః ॥—౧౪—॥ ఇతి నచికేతసా పృష్ట ఆహ (సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి) పద్యత ఇతి పదం సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదమిత్యుత్తరత్ర వక్ష్యమాణం బ్రహ్మస్వరూపం సర్వే వేదాః సాక్షాత్పరంపరయా వా ప్రతిపాదయంతీత్యర్థః (తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి) తపాంసి తపఃప్రధానా ఉపరితనభాగా ఇతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం (యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి) బ్రహ్మచర్యం గురుకులవాసస్త్రీసంగరాహిత్యాదిలక్షణం యదిచ్ఛంతోనుతిష్ఠంతి (తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి) తత్తే పదం సంగ్రాహకేణ శబ్దేన వక్ష్యామీత్యర్థః ॥ ప్రాప్యవక్తవ్యత్వ ప్రతిజ్ఞాపరేఽస్మిన్మంత్రే అర్థాత్ప్రణవప్రశంసాయా అపిలాభాత్ప్రణవం ప్రశస్యేతి భాష్యస్య సర్వే వేదా ఇత్యాది పాదత్రయోక్తబ్రహ్మప్రతిపాదకతయా ప్రశస్యేత్యర్థః ఇతి శ్రుతప్రకాశికావచనస్య చ నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యం। సంక్షేపేణ తత్ప్రతి

కఠ ॥ ఉ ॥ —ఏతద్ధ్యేవాక్షరంబ్రహ్మ ఏతద్ధ్యేవాక్షరంపరమ్ । ఏతద్ధ్యేవాక్షరంజ్ఞాత్వా యోయదిచ్ఛతితస్యతత్ ॥ — ౧౬ — ॥ ఏతదాలమ్బనం శ్రేష్ఠమేతదాలమ్బనంపరమ్ । ఏతదాలమ్బనంజ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకేమహీయతే ॥ ౧౭ ॥ నజాయతేమ్రియతే వావిపశ్చిన్నాయంకుతశ్చిన్నబభూవకశ్చిత్ । అజో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో నహన్యతేహన్యమానే శరీరే ॥ * * *

వి ॥ దీ ॥ —పాదికం కిమిత్యత ఆహ (ఓమిత్యేతదితి) ఓంతత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృత ఇతి ప్రణవస్య బ్రహ్మవాచకత్వాత్ప్రణవావయవయోరకారమకారయోః పరజీవవాచితయోః పయోః పయోరప్యుద్దిష్టత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యం । అతఏవోపాయస్వరూపమప్యత్రార్థమితి మంతవ్యం ॥ — ౧౫ — ॥ ఏవం వాచకం ప్రణవం ద్వాభ్యాం మంత్రాభ్యాం స్తౌతి (ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మ) ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీతేతి బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనధ్యానాలంబనత్వాదిదమేవాక్షరం బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనత్వాద్బ్రహ్మ (ఏతద్ధ్యేవాక్షరంపరమ్) జప్యేషు ధ్యేయేషు చ శ్రేష్ఠమిత్యర్థః (ఏతద్ధ్యేవాక్షరంజ్ఞాత్వా యోయదిచ్ఛతితస్యతత్) ఏతదక్షరముపాస్య అనేనోపాసనేనఇదంఫలం మేభూయాదితి యత్కామయతే తస్య తద్భవతీత్యర్థః ॥ — ౧౬ ॥ — (ఏతదాలంబనంశ్రేష్ఠమ్) ఏతదోంకారరూపమాలమ్బనం శ్రేష్ఠమ్ । ధ్యానాదేరితి శేషః । అతఏవ (ఏతదాలమ్బనంపరమ్) ఏతదాలమ్బకం ధ్యానాదిపరోత్కృష్టమిత్యర్థః । (ఏతదాలమ్బనంజ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకేమహీయతే) స్పష్టార్థః ॥ ౧౭ ॥ ప్రథమంతావత్ప్రత్యగాత్మస్వరూపమాహ (నజాయతేమ్రియతేవేత్యాదినామన్త్రద్వయేన) ఇదంచ ప్రస్తుత్యవ్యాసార్యైరిత్థం వ్యాఖ్యాతం । ఇదం మంత్రద్వయం తావదేకవిషయం నహన్యతేహన్యమానే శరీరే । ఇత్యేతద్వివరణరూపత్వాద్ద్వితీయమంత్రస్యహంతా చేదితి మంత్రశ్చ జీవవిషయ ఏవ । లోకస్య పరమాత్మని హంతృహంతవ్యభావప్రతిపత్త్యభావాత్ । పరమాత్మాహి ప్రత్యక్షాగోచరః ॥ కథం తస్మిన్వధ్యత్వాదిప్రతిపత్తిః అహమేనం హన్మి । అయం మాం హంతుమాగచ్ఛతీతి వధ్యఘాతకభావాభిమానో హి దేహినాం జీవవిషయ ఏవ నను నాస్య జరయైతజ్జీర్యత ఇతివత్పరమాత్మనోఽపహననప్రతిషేధ ఉపపద్యతే । సత్యం । దహరాకాశస్య దేహాంతస్థత్వాచ్ఛంకితవికారనిషేధ ఉపపద్యతే ।

కర ॥ ఉ ॥— హంతా చేన్మన్యతే హంతుగ్ హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్ । ఉభౌ
తౌ న విజానీతో నాయగ్ హంతి న హన్యతే ॥ —౧౯—॥ అణోరణీయాన్మహ
తో మహీయానాత్మాస్య జంతోర్నిహితో గుహాయామ్ ॥ * * * * * *

వి ॥ దీ ॥—ఇహతులోకసిద్ధాభ్రాంతిరనూద్యనిరస్యతే। నహిపరమాత్మనివధ్య
ఘాతకభావభ్రాంతిః కస్యాప్యస్తి। అతోనువాదనిషేధావనుపపన్నౌ । నజా
యతఇతిమంత్రశ్చ తేనైకార్థః ।అతో మంత్రద్వయమపిజీవవిషయకమేవే
తి ।అక్షరార్థస్తు (నజాయతేమ్రియతేవావిపశ్చిత్)విపశ్చిత్త్వాపహోఽయమి
దానీమపి జననమరణశూన్యఇత్యర్థః (నాయంకుతశ్చిత్) ఉత్పాదకశూ
న్యః । (నబభూవకశ్చిత్) పూర్వమపిమనుష్యాదిరూపేణ జననశూన్యః।
నజాయతఇత్యత్ర హేతుమాహ (అజఇతి) నమ్రియతఇత్యత్ర హేతుమా
హ (నిత్యఇతి) నకుతశ్చిదిత్యత్ర హేతుమాహ (శాశ్వతఇతి) పూర్వం
నబభూవేత్యత్ర హేతుమాహ (పురాణఇతి) ననుకథమస్యనిత్యత్వంశరీ
రాంతర్వర్తినశ్శరీరవినాశానువినాశిత్వావశ్యంభావాదిత్యతఆహ (నహన్య
తేహన్యమానేశరీరే) స్పష్టోఽర్థః ॥—౧౮—॥ తదేవోపపాదయతి (హం
తాచేన్మన్యతేహంతుమ్) అహమేనం హనిష్యామీతి దేహాత్మదృష్ట్యాయమన్యతే
చేదిత్యర్థః (హతశ్చేన్మన్యతేహతం) ఛిన్నదేహావయవః దేహాత్మదృష్ట్యా
ఆత్మానంహతోఽహమితి మన్యతేచేదిత్యర్థః (ఉభౌతౌనవిజానీతః) ఆత్మస్వ
రూపమితిశేషః (నాయంహంతి) ఆత్మానమితిశేషః (నహన్యతే) ఆత్మ
స్వరూపమితిశేషః । నచవేదాంతవేద్య పరిశుద్ధాత్మస్వరూపే కథంహననాది
ప్రసక్తిః తత్పూర్వకనిషేధావితి వాచ్యమ్। తస్యైవ క్షేత్రీభూతతయా తత్ప్ర
యుక్త తత్సంభవాదితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ —౧౯— ॥ ఏవంమంత్రద్వయేనప్ర
త్యగాత్మస్వరూపం విశోధ్యతదాత్మభూత పరమాత్మస్వరూపమాహ(అణో
రణీయాన్) అణోస్సర్వాచేతనాపేక్షయాసూక్ష్మాచ్చేతనాదణుతరః తతో
పిసూక్ష్మః తదంతఃప్రవేశయోగ్యః (మహతోమహీయాన్) మహత ఆకా
శాదేరపి మహత్తరః । స్వావ్యాప్తవస్తురహితఇత్యర్థః (ఆత్మాస్యజంతోర్ని
హితోగుహాయామ్) అస్యజంతోర్నజాయతే ఇతిమంత్రద్వయప్రతిపాద్య
స్య చేతనస్యాత్మా అంతఃప్రవిశ్యనియంతా । నచాస్యజంతోరిత్యస్య హృ

కఠ ॥ ఉ ॥— తమక్రతుః పశ్యతి వీతశోకో ధాతోః ప్రసాదాన్మహిమానమాత్మనః ॥—౨౦—॥ * * * * * * * * *

వి ॥ దీ ॥— యకుహరవాచిగుహాశబ్దేనైవాన్వయో నాత్మశబ్దేనేతి శఙ్క్యం । ఆత్మశబ్దాన్వితస్యైవ కాకాక్షిన్యాయేనోభయత్రాన్వయే దోషాభావాత్ । మూలతశ్శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతీత్యత్ర మూలతశ్శాఖాం పరివాస్య మూలత ఉపవేషం కరోతీత్యన్వయవత్ప్రకాంతాభ్యామాత్మగుహాశబ్దాభ్యామన్వయసంభవాత్ । అతశ్చ జంతుశబ్దితపూర్వమంత్రద్వయ నిర్దిష్టజీవస్వరూపాపేక్షయా ఏతన్మంత్ర ప్రతిపాద్యస్య భేద ప్రతీతేః పూర్వమంత్రప్రతిపాద్య ఏవ అణోరణీయానితి మంత్రప్రతిపాద్యోస్త్వితి శంకా నిరస్తా ॥ నను న జాయత ఇత్యుపన్యస్తస్యాత్మనో జాయమానవాచిజంతుశబ్దేన పరామర్శస్యానుపపన్నతయాస్య జంతోరిత్యస్య ప్రత్యక్షాదిసన్నిధాపితదేహపరతయా ఏవ వక్తవ్యత్వేన తన్మహిమ్న ఆత్మప్రాగుపన్యస్తజీవ ఏవాస్తు । నచ కర్తృత్వభోక్తృత్వవిశిష్టతయా సదాహమితి భాసమానే జీవే కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి । కస్తద్వేద యత్ర స ఇత్యుత్తరసందర్భప్రతిపాద్యం దుర్విజ్ఞానత్వం కథమన్వేతీతి వాచ్యం । జీవస్య కర్తృత్వాదివిశిష్టతయా సర్వలోకవిదితత్వేపి ముక్తప్రాప్యబ్రహ్మస్వరూపవిశిష్టతయా దుర్జ్ఞానత్వసంభవాదితి చేన్న । పాణినీతు చేతనో జన్మీ జంతుజన్యుశరీరిణ ఇతి జంతుశబ్దస్య చేతనపర్యాయతయా పాఠాత్ప్రకృతజీవవాచిత్వసంభవాదస్యేతి శబ్దస్య పూర్వమంత్రనిర్దిష్టజీవవిషయత్వసంభవే ప్రత్యక్షోపస్థాపితదేహ పరత్వ ప్రక్రియణాయోగాత్ ।ఏవమాత్మాంతహ్యార్దయేణీయాః ఏవమాత్మాంతహ్యార్దయేజ్యాయానిత్యణుత్వమహత్త్వయోః పరమాత్మధర్మత్వేన ప్రసిద్ధతయా అణోరణీయానితిమంత్రస్య తద్విషయత్వస్యైవ యుక్తతయా పూర్వమంత్ర నిర్దిష్టపరిశుద్ధాత్మ స్వరూపపరత్వసంభవాదణోరణీయానితిమంత్రః పరమాత్మస్వరూపపర ఏవ (తమక్రతుః పశ్యతి వీతశోకో ధాతోః ప్రసాదాన్మహిమానమాత్మనః) తం తాదృశం పరమాత్మానం అక్రతుః కామ్యకర్మాదిరహితస్సన్ ధాతో ధారకస్య పరమాత్మనః ప్రసాదాదాత్మనో మహిమానం మహత్త్వసంపాదకం స్వసార్వజ్ఞ్యాదిగుణావిర్భావహేతు

కఠ ॥ ఉ ॥— ఆసీనోదూరంవ్రజతి శయానోయాతిసర్వతః । కస్తంమదామదందేవంమదన్యోజ్ఞాతుమర్హతి ॥ —౨౧— ॥ అశరీరగ్ంశరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితం । మహాంతంవిభుమాత్మానంమత్వాధీరోనశోచతి ॥—౨౨—॥ నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యోనమేధయా నబహునాశ్రుతేన । యమేవైష వృణుతేతేనలభ్య । * * * * * * * * * *

వి॥ది॥—ఘూతపరమాత్మానంయదాపశ్యతితదావీతశోకోభవతీత్యర్థః॥ద్యుభ్వాద్యధికరణేజుష్టంయదాపశ్యత్యన్యమీశమితిమంత్రంప్రస్తుత్యయదాస్వస్మాదన్యంసర్వస్యేశం ప్రియమాణంఅస్యేశ్వరస్య మహిమానంచ నిఖిలజగన్నియమనరూపంపశ్యతి తదావీతశోకోభవతీతిభగవతాభాష్యకృతావ్యాఖ్యాతత్వాత్తదనుసారేణేహాపియదాపశ్యతిసవీతశోకో భవతీత్యర్థః ధాతోః ప్రసాదాద్వీతశోకోభవతీతివాన్వయః । ప్రసీదత్యచ్యుతస్తస్మిన్ప్రసన్నేక్లేశసంక్షయఇతి స్మృతేరితిద్రష్టవ్యం । ధాతుఃప్రసాదాదితిపాఠేపిసఏవార్థః॥ తమక్రతుమితిపాఠేఅక్రతుం కర్మకృతాపకర్షోత్కర్షశూన్యమితి పరమాత్మవిశేషణం । ధాతుఃప్రసాదశూన్యస్య పరమాత్మతత్వందురధిగమమితి దర్శయతి (ఆసీనోదూరంవ్రజతి శయానోయాతిసర్వతః) పరమాత్మనస్సర్వాత్మకత్వాదితరత్రవిరుద్ధతయాభాసమానాఅప్యాసీనత్వదూరగత్వాదిధర్మాజీవద్వారాత్రసంతీతిభావః (కస్తంమదామదందేవంమదన్యోజ్ఞాతుమర్హతి) హర్షాహర్షరూపవిరుద్ధధర్మాశ్రయంతంపరమాత్మప్రసాదానుగృహీతమాదృశజనవ్యతిరిక్తః కోనాజ్ఞాతుమర్హతీత్యర్థః ॥ —౨౧—॥ (అశరీరంశరీరే ష్వనవస్థేష్వవస్థితం) అశరీరం కర్మకృతశరీర రహితం । అనవస్థేషుఅస్థిరేషు నిత్యత్వేనతత్రస్థితం (మహాంతంవిభుమ్)మహావైభవశాలినం (ఆత్మానంమత్వాధీరోనశోచతి) స్పష్టోర్థః ॥—౨౨—॥ ఈదృశాత్మప్రాప్త్యుపాయమాహ (నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్యోనమేధయా నబహునాశ్రుతేన) అత్రప్రవచనశబ్దేన ప్రవచనసాధనం మననంలక్ష్యతే ఉత్తరత్రమేధయానబహునాశ్రుతేనేతిశ్రవణనిదిధ్యాసనయోర్వ్యావృత్యమానత్వాత్తత్సమభివ్యాహారాదధ్యాపనరూపప్రవచనస్యహేతుతావ్యప్రసక్తేస్తత్తైవవ్యాసార్యైర్వివృతత్వాచ్చ (యమేవైషవృణుతేతేనలభ్యః) ఏషపర

కర ॥ ఉ ॥— స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూగ్ స్వామ్ ॥—౨౩—॥ నావిరతో దుశ్చరితాన్నాశాంతో నాసమాహితః । నాశాంతమానసో వాపి ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్ ॥—౨౪—॥ యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః । మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః ॥—౨౫—॥

ఇతి ద్వితీయా వల్లీ ॥ * * * * * * * * * *

వి ॥ దీ ॥— మాత్మాయం సాధకం ప్రార్థయతే తేన లభ్యః । ప్రార్థనీయపుంసా లభ్య ఇత్యర్థః । తత్ప్రార్థనీయత్వం చ ప్రియతమస్యైవ పుంసః । తత్ప్రియతమత్వం చ తత్ప్రీతిమయ ఏవ తతశ్చ భగవద్విషయిణీ ఉపాసకస్య ప్రీతిర్భగవతః ఉపాసకే ప్రీతిముత్పాద్య తత్ప్రాప్తిహేతుర్భవతీత్యర్థః । (తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూగ్ స్వాం) తస్యోపాసకస్య ఏష ఆత్మా పరమాత్మా స్వరూపం ప్రకాశయతి స్వానుభవం ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః ॥ వృణుత ఇతి పాఠేపి స ఏవార్థః ॥ —౨౩—॥ పరమాత్మోపాసనాంగతయా కాంశ్చిద్ధర్మానుపదిశతి (నావిరతో దుశ్చరితాత్) అకృత్యకరణాద్యనివృత్తః (నాశాంతో నాసమాహితః) అశాంతో బాహ్యేంద్రియః ॥ నానావిధవ్యాపారాక్షిప్తచిత్తతయా అనవహితమనాః (నాశాంతమానసో వా) అనిగృహీతమానసశ్చ (ప్రజ్ఞానేనైనమాప్నుయాత్) అత్ర పురుషార్థస్యాపి దుశ్చరితవిరత్యాదేరుపాసనాంగతయా విధానం పురుషార్థానృతవదననిషేధస్య దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే నానృతం వదేదితి క్రత్వంగతయా విధానవదుపపద్యతే । యస్తు పురుషార్థమపి దుశ్చరితనిషేధమతిలంఘ్య పరమాత్మోపాసనము విగుణం చికీర్షతి । తస్య దుశ్చరితనిషేధరూపాంగవైగుణ్యాదుపాసనసాద్గుణ్యం న సిద్ధ్యతీతి భావః ॥ —౨౪—॥ (యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే భవత ఓదనః । మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః) బ్రహ్మక్షత్రశబ్దాభ్యాం స్వోపలక్షితకృత్స్నం చరాచరాత్మకమిదం । జగద్యస్యోదనో భవతి వినాశ్యం భవతీత్యర్థః । యస్య మృత్యుస్స్వయమద్యమానత్వే సత్యన్యస్యాదనహేతుర్భవతి (సః) నిఖిలచరాచరసంహర్తా పరమాత్మా యత్ప్రకారే స్థితః యత్ప్రకారవిశిష్టస్తత్ప్రకారమిత్థమితి కో వేదేత్యర్థః । నను బ్రహ్మక్షత్రశబ్దేన కృత్స్నచరాచరగ్రహణే కిం బీజమితి చేదుచ్యతే । బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఓదన ఇత్యుక్తే బ్రాహ్మ

వి॥దీ॥—ణక్షత్రియవర్ణయోః కంచిత్ప్రతి ఓదనశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవా
దోదనశబ్దేన భోగ్యత్వం వా వినాశ్యత్వం వా లక్షణీయం । నహి బ్రహ్మక్షత్రమా
త్రభోక్తా తన్మాత్రసంహర్తా వా కశ్చిజ్జీవో వా పరమాత్మా వాస్తి । నన్వంతరాది
త్యవిద్యాయాం యే చాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే ఇతి సర్వలోకేశ్వరే
పరమాత్మన్యుపాసనార్థం లోకవిశేషేశితృత్వశ్రవణవత్సర్వసంహర్తర్యపిప
రమాత్మని బ్రహ్మక్షత్రసంహరణముపాసనార్థముపదిశ్యతామితి చేన్న । త
ద్వదస్యోపాసనాప్రకరణత్వాభావాత్ । అతో బ్రహ్మక్షత్రగ్రహణస్య చరా
చరమాత్రోపలక్షణత్వం యుక్తం । ఉక్తం చ సూత్రకృతా । అత్తా చరాచర
గ్రహణాదితి । నన్వేవమప్యోదనశబ్దేన కిమితి వినాశ్యత్వం వివక్షణీయం । గౌణ
త్వానుపశబ్దస్యాసాధారణగుణముపహాయాసాధారణగుణేనైవ నిర్వాహ్యమ్ । న
హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిశబ్దేన పైంగల్యాదేరివ ద్రవ్యత్వాదేరుపస్థితిరస్తి ।
అతఏవ ప్రాగ్దాత్మశబ్దే సర్వత్వైకాన్సాధారణం గుణం విహాయ యోగ్యాత్మగుణమా
త్రలక్షణా పూర్వతంత్రే నిర్ణీతా । తద్వదిహాపి బ్రహ్మక్షత్రయోరోదన
శబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవేఽపి భోజ్యత్వభోగ్యత్వరూపాంతరంగాకారలక్షక
త్వమేవ యుక్తం న త్వత్యంతబహిరంగస్య వినాశ్యత్వాకారస్య । యేన నిఖిల
చరాచరసంహర్తా పరమాత్మాత్రవాక్యే ప్రతీయేతేతి చేదుచ్యతే ; యద్యపి వి
నాశ్యత్వం సాధారణాకారః తథాపి మృత్యుర్యస్యోపసేచనమితి వాక్యశేషా
నురోధాత్సాధారణోఽపి గౌణ్యావృత్త్యా లక్షయితుముచితః । ననూపసేచన
శబ్దాపేక్షయా ఓదనశబ్దస్య ముఖ్యత్వాదోదనశబ్దస్వారస్యానురోధేనాసాధా
రణాకారరూపభోగ్యత్వలక్షితే జఘన్యముపసేచనపదమబాధకత్వాభిప్రా
యేణ కథంచిన్నీయతాం । అత్తశ్చ యో బ్రహ్మక్షత్రభోక్తా యస్య చ మృత్యుర
బాధకస్సస్మిన్మంత్రే ప్రతిపాద్యః । భోక్తృత్వం చ జీవస్యైవేతి స ఏవాస్మి
న్మంత్రే ప్రతిపాద్యతామితి చేదుచ్యతే । ఉపసేచనత్వేన రూపితస్య మృత్యో
రోదనత్వరూపితేన బ్రహ్మక్షత్రశబ్దితేన దధ్యన్నవత్ప్రతీతస్య సంబంధస్యాన
ర్థాత్మనా బాధప్రసంగాత్ । నహి యస్య బ్రహ్మక్షత్రం చ భోగ్యం యస్య చ
మృత్యురబాధక ఇత్యుక్తే మృత్యోర్బ్రహ్మక్షత్రస్య చ సంబంధః ప్రతీయతే । అత ఉ
పసేచనశబ్దస్య ఓదనశబ్దాపేక్షయా జఘన్యత్వేఽప్యబాధకత్వరూపసాధారణ

కఠ॥ ఉ॥—కఠోపనిషత్తృతీయవల్లీ ॥—ఋతంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధే ।ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదంతిపంచాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాః॥—౧—॥యస్సేతురీజానానామక్షరంబ్రహ్మయత్పరమ్ ।అభయంతితీర్షతాంపారం ॥ * * * * * * *

వి॥ దీ ॥— గుణంవిహాయస్వయమద్యమానత్వేసత్యన్యాదనహేతుత్వరూపాసాధారణాకారఏవగ్రాహ్యః।తతశ్చఏకవాక్యాంతర్గతచరమశ్రుతోపసేచనపదానుసారేణౌదనశబ్దేనాపివినాశ్యత్వమేవలక్షణీయం।స్వబుద్ధ్యుపస్థాపనీయవిశేషాకారరూపగుణగ్రహణాదప్యేకవాక్యతాపన్నపదాంతరస్థాపితగుణగ్రహణస్యైవబుద్ధిలాఘవేనైకవాక్యతాసామర్థ్యానురోధేనచన్యాయ్యత్వాదిత్యస్యార్థస్యాత్తాచరాచరేత్యధికరణేనిర్ణీతత్వాత్ ।—౨౫—॥ఇతిద్వితీయవల్లీదీపికా ॥—॥ పరమాత్మనస్సహోపాసత్వం ద్వాభ్యాంమంత్రాభ్యాం దర్శయతి (ఋతంపిబంతౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌపరమేపరార్ధే ఛాయాతపౌబ్రహ్మవిదోవదంతి పంచాగ్నయోయేచత్రిణాచికేతాః) సత్యమవశ్యంభావికర్మఫలమనుభవంతౌ । సుకృతసాధ్యలోకవర్తినౌ । హృదయగుహాంప్రవిష్టౌ । పరార్ధ్యేఉత్కృష్టేపరమాకాశేవర్తమానౌ । అజ్ఞసర్వజ్ఞరూపతయాఛాయాతపశబ్దనిర్దిష్టౌ । పంచాగ్నిశుశ్రూషాపరిశుద్ధాంతఃకరణాఃత్రిణాచికేతాబ్రహ్మవిదోవదంతీత్యర్థః । అజ్ఞవాచిఛాయాశబ్దేనజీవంనిర్దిశతోయమభిప్రాయః । ఉపాస్యోపాసకయోరేకగుహావర్తిత్వేతయోస్సహప్రాప్యప్రాప్తృతయాప్రాప్యస్యచతత్ప్రాప్తి సాధనరథత్వేనరూపితేశరీరేవస్థానమయుక్తం । నహిరథేనప్రాప్తవ్యోర్థోరథస్థోభవతీతిశంకానకార్యా । ప్రాప్యస్యపరమాత్మనస్తత్రావస్థితత్వేపిజీవస్య । పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితమిత్యుక్తరీత్యా పరమాత్మసంకల్పమూలకర్మరూపావిద్యావేష్టితతయాతదనుభవలక్షణతత్ప్రాప్తేరభావేనప్రాప్తృప్రాప్యయోర్జీవపరయోరరథత్వరూపితశరీరాంతర్వర్త్యేకగుహావర్తిత్వకథనేనానుపపత్తిః (యస్సేతురీజానానాం) యజ్వనామాధారభూతః కర్మఫలప్రదఇత్యర్థః ఈజానానామితికానజంతశ్శబ్దః (అక్షరంబ్రహ్మయత్పరం) యన్నిర్వికారం పరంపరంబ్రహ్మ (అభయంతితీర్షతాంపారం) సంసారసాగరంతితీర్షతాం

కర ॥ ఉ ॥ —నాచికేతగ్ంశకేమహి ॥ —౨— ॥ ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవతు । బుద్ధింతుసారథింవిద్ధిమనః ప్రగ్రహమేవచ ॥—౩— ఇంద్రియాణిహయానాహుర్విషయాగ్ స్తేషుగోచరాన్ । ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తంభోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః ॥—౪—॥ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యయుక్తేనమనసాసదా।తస్యేంద్రియాణ్యవశ్యానిదుష్టాశ్వాఇవసారథేః॥౫

వి॥దీ—తాంనిర్భయందృఢంతీగం(నాచికేతగ్ంశకేమసి)నాచికేతాగ్నిప్రాప్య ముపాసితుంశక్తాస్స్మఇత్యర్థః । శకేర్వ్యత్యయేనశపిఇదంతోమసి । నాచికేతంశకేమసీత్యస్యమంత్రఖండస్యతథైవభాష్యకృతావ్యాఖ్యాతత్వాత్ । అతోమరపాసత్వబుద్ధ్యానభేతవ్యమితిభావః ॥—౨— ॥ ఆత్మానంరథినంవిద్ధీత్యావినాసాధ్వనఃపారమాప్నోతీత్యంతేనసంసారాధ్వపారభూతవైష్ణవపరమపదప్రాప్త్యోపరికరముపదిశన్ ప్రాప్తృస్వరూపముపదిశతి (ఆత్మానంరథినంవిద్ధి) శరీరాధిష్ఠాతారంరథినంవిద్ధి (శరీరంరథమేవచ) స్పష్టోర్థః । (బుద్ధింతుసారథింవిద్ధి)బుద్ధిలక్షణవ్యవసాయాధీనత్వాద్దేహప్రవృత్తేస్తస్యాస్సారథిత్వమితిభావః (మనఃప్రగ్రహమేవచ) ప్రగ్రహోరశనా ॥—౩— (ఇంద్రియాణిహయానాహుః) స్పష్టోర్థః (విషయాంస్తేషుగోచరాన్) తేష్వింద్రియేషు హయత్వేనరూపితేషుగోచరాన్మార్గాన్శబ్దాదివిషయాన్విద్ధీత్యర్థః। రథసారథిహయప్రగ్రహత్వేనరూపితానాంశరీరేంద్రియమనోబుద్ధీనామభావేరథిత్వేనరూపితస్యఉదాసీనస్యాత్మనోగమనరూపలౌకికవైదికక్రియాకర్తృత్వమేవనాస్తీత్యేతత్సుప్రసిద్ధత్వేనదర్శయతి(ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తంభోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః) ఆత్మశబ్దోదేహపరః।మనశ్శబ్దస్తత్కార్యబుద్ధేరప్యుపలక్షకః । పూర్వమంత్రేబుద్ధేరపిసారథిత్వేననిర్దిష్టత్వాత్ (భోక్తా) కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిమానిత్యర్థః । నహికేవలస్యాత్మనఃకర్తృత్వంభోక్తృత్వం నాస్తీతిభావః ॥ — ౪ —॥ శరీరాదేఃరథత్వాదిరూపణస్యప్రయోజనమాహ (యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవతి అయుక్తేనమనసాసదా ।తస్యేంద్రియాణ్యవశ్యానిదుష్టాశ్వాఇవసారథేః । యస్తువిజ్ఞానవాన్భవతియుక్తేన మనసాసహ । తస్యేంద్రియాణివశ్యానిసదశ్వాఇవసారథేః) లోకేహిసమీచీనసారథిప్రగ్రహవతాఽశ్వావశీకృతాభవంతి । ఏవంసారథి

కిత ॥ ౪ ॥ — యస్తువిజ్ఞానవాన్భవతియుక్తేనమనసాసదా । తస్యేంద్రియాణివశ్యానిసదశ్వాఇవసారథేః ॥ —౬— ॥ యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాశుచిః ।నసతత్పదమాప్నోతిసంసారంచాధిగచ్ఛతి ॥—౭—॥ యస్తువిజ్ఞానవాన్భవతిసమనస్కస్సదాశుచిః । సతుతత్పదమాప్నోతియస్మాద్భూయోనజాయతే ॥ —౮— ॥ విజ్ఞానసారథిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవాన్నరః । సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్ ॥ —౯—॥ ఇంద్రియేభ్యఃపరాహ్యర్థాఅర్థేభ్యశ్చపరంమనః । మనసశ్చపరాబుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మామహాన్పరః ॥ —౧౦—॥ మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపరః పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతిః ॥ —౧౧— ॥ ❊ ✱ ❊ ❊

వి॥దీ—ప్రగ్రహత్వేనరూపితయోర్విజ్ఞానమనసోస్సమీచీన్యేఅశ్వత్వేనరూపితానిఇంద్రియాణివశ్యానిభవంతినాన్యథేత్యర్థః॥౬॥హయత్వేనరూపితానామింద్రియాణాంవశీకరణతదభావయోఃప్రయోజనందర్శయతి మంత్రద్వయేన (యస్త్వవిజ్ఞానవాన్భవత్యమనస్కస్సదాశుచిః । నసతత్పదమాప్నోతి సంసారంచాధిగచ్ఛతి । యస్తువిజ్ఞానవాన్ భవతిసమనస్కస్సదాశుచిః ।సతుతత్పదమాప్నోతియస్మాద్భూయోనజాయతే) (అమనస్కః)అనిగృహీతమనాః । అతఏవాశుచిః సర్వదావిపరీతచింతాప్రవణత్వాదిత్యర్థః । నకేవలంజిగమిషితప్రాప్త్యభావమాత్రం, పత్యుతగహనంసంసారకాంతారమేవప్రాపయతీత్యర్థః ॥ —౭—౮ ॥ కింతత్పదమిత్యాకాంక్షాయాంతత్పదందర్శయన్నుపసంహరతి (విజ్ఞానసారథిర్యస్తుమనఃప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనఃపారమాప్నోతితద్విష్ణోఃపరమంపదం) సమీచీనవిజ్ఞానమనశ్శాలీసంసారాధ్వపారభూతపరమాత్మస్వరూపంప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥ —౯—॥ వశీకార్యత్వాయరథాదిరూపితేషుశరీరాదిషు యానియేభ్యోవశీకార్యతయాంప్రధానానితాన్యుచ్యంతే(ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థాఅర్థేభ్యశ్చ పరంమనః।మనసస్తుపరాబుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మామహాన్పరః। మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపరః । పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరాగతిః)అస్యమంత్రద్వయస్యార్థోభగవతాభాష్యకృతాఆనుమానికాధికరణఉక్తః । ఇత్థంహితత్రభాష్యకృతాతేషురథాదిరూపితశరీరాదిషుయానియేభ్యోవశీకా

కఠ ॥ ౬ ॥ —॥ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే* * *

వి॥ దీ ॥—ర్యతాయాం ప్రధానాని తాన్యుచ్యంతే। ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాదినా। తత్ర హయత్వేన రూపితేభ్యః ఇంద్రియేభ్యః గోచరత్వేన రూపితా విషయా వశీకార్యత్వే పరాః। పశ్యేన్ద్రియస్యాపి విషయసన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్తేభ్యోపి పరం ప్రగ్రహరూపితం మనః మనసి విషయప్రవణే విషయాసన్నిధానస్యాప్యకించిత్కరత్వాత్। తస్మాదపి సారథిత్వేన రూపితా బుద్ధిః పరా। తస్యా అపి రథిత్వేన రూపిత ఆత్మా కర్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్పరః సర్వస్యాత్మేచ్ఛాయత్తత్వాదాత్మైవ మహానితి చ విశేష్యతే। తస్మాదపి రథరూపితం శరీరం పరం తదాయత్తత్వాజ్జీవస్య సకల పురుషార్థసాధన ప్రవృత్తీనాం। తస్మాదపి పరః సర్వాన్తరాత్మభూతోన్తర్యామీ। అధ్వనః పారభూతః పరమపురుషః। యథోక్తస్యాత్మపర్యన్తస్య తత్సంకల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్। స ఖల్వన్తర్యామితయోపాసనస్యాపి నిర్వర్తకః। పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేరితి హి జీవాత్మనః కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్తమితి వక్ష్యతే॥ వశీకార్యోపాసననిర్వృత్త్యపాంగ కాష్ఠాభూతః పరమప్రాప్యశ్చ స ఏవ॥ తదిదముచ్యతే (పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరితి) తథా చాన్తర్యామి బ్రాహ్మణే। య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభిస్సర్వం సాక్షాత్కుర్వన్ సర్వం నియమయతీత్యుక్త్వా నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేతి నియన్త్రన్తరం నిషిధ్యతే। భగవద్గీతాసు చ। అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్। వివిధాశ్చ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పఞ్చమమితి॥ దైవమత్ర పురుషోత్తమ ఏవ। సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనం చేతి వచనాత్। తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవ॥ యథాహ॥ ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా॥ తమేవ శరణం గచ్ఛేతి॥ తదేవమాత్మానం రథినం విద్ధీత్యాదినా రథ్యాదిరూపకవిన్యస్తా ఇన్ద్రియాదయ ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యత్ర స్వశబ్దైరేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే॥ రథరూపితం శరీరమితి పరిశేషాత్తదవ్యక్తశబ్దేనోచ్యత ఇతి భాషితమ్॥ —౧౧—॥ (ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే) సర్వేషు భూతేషు ఆత్మతయా వర్తమానోప్యగు

కఠ ॥ ఉ ॥ — ॥ దృశ్యతేత్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః ॥—౧౨—॥యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మని । జ్ఞానమాత్మనిమహతి నియచ్ఛేత్తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మని ॥—౧౩—॥ * * *

వి ॥ దీ — ॥ అత్రయమాయాతిరోహితత్వేనాజితబాహ్యాభ్యన్తరకరణానాం నయథావత్ప్రకాశతే (దృశ్యతేత్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యాసూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః) అగ్ర్యయా ఐకాగ్ర్యయుక్తయా బాహ్యాభ్యన్తరవ్యాపారరహితయా సూక్ష్మార్థవివేచనశక్తయా సూక్ష్మదర్శనశీలైర్దృశ్యతఇత్యర్థః । —౧౨— ॥బాహ్యాభ్యన్తరకరణవ్యాపారరాహిత్యప్రకారమధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి నిర్దిష్టజీవస్వరూపజ్ఞానప్రకారంచ దర్శయతి (యచ్ఛేద్వాఙ్మనసీత్యాదినా) ఇమం మన్త్రం ప్రస్తుత్య ఇత్థంహిభాష్యకృతాహాయా నిరూపితానామిన్ద్రియాణాం వశీకరణప్రకారోయముచ్యతే (యచ్ఛేద్వాఙ్మనసే) వాచం మనసి నియచ్ఛేత్ । వాక్పూర్వకాణి కర్మేన్ద్రియాణిజ్ఞానేన్ద్రియాణిచ మనసి నియచ్ఛేదిత్యర్థః । వాక్ఛన్దేద్వితీయాయాస్సుపాంసులుగిత్యాదినా లుక్ । మనసీఇతి సప్తమ్యాశ్ఛాన్దసో దీర్ఘః (తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మని) తత్ మనః బుద్ధౌనియచ్ఛేత్ । జ్ఞానశబ్దేనాత్ర పూర్వోక్తాబుద్ధిరభిధీయతే । జ్ఞానఆత్మనీతి వ్యధికరణేసప్తమ్యౌ । ఆత్మని వర్తమానే జ్ఞానే నియచ్ఛేదిత్యర్థః (జ్ఞానమాత్మని మహతి నియచ్ఛేత్) బుద్ధిం కర్తరిమహతి ఆత్మని నియచ్ఛేత్ (తద్యచ్ఛేచ్ఛాన్తఆత్మనీతి) తం కర్తారం పరస్మిన్బ్రహ్మణిసర్వాన్తర్యామిణి నియచ్ఛేత్ । వ్యత్యయేన తదితి నపుంసకలిఙ్గతా ।ఏవంభూతేన రథినావైష్ణవం పదం గన్తవ్యమిత్యర్థఇతి భాషితమ్ ॥ వివృతంచ శ్రుతప్రకాశికాయామ్ ॥ వాచోమనసి నియమనం మనోననుగుణప్రవృత్తివైముఖ్యాపాదనమ్ । మనసాబుద్ధౌ నియమనం వ్యవసాయానుగుణప్రవృత్తితాపాదనం । బుద్ధిశ్చార్థేషు హేయతాధ్యవసాయరూపా ॥తస్యాబుద్ధేరాత్మని నియమనం సహవోపాదేయతయా సాక్షాత్కార్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనమ్ ॥శాన్తేస్వతఊర్మిషట్కప్రతిభటే।శాన్తఆత్మనిమహతఆత్మనోజీవస్య నియమనంనామ తచ్ఛేషతయా ప్రతిపత్తిః ॥ ఆత్మశబ్దస్యపుల్లిఙ్గత్వాత్పుల్లిఙ్గతచ్ఛబ్దేన నిర్దేష్టవ్యేచ్ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః। ననుభా

కర ॥ ౮ ॥ — ఉత్తిష్ఠత జాగ్రత ప్రాప్యవరాన్నిబోధత । క్షురస్యధా
రానిశితాదురత్యయా దుర్గం పథస్తత్కవయోవదంతి — ౧౪ — ❋ ❋

వి॥దీ — ష్యే జ్ఞానఆత్మనీతి వ్యధికరణే సప్తమ్యౌ । ఆత్మనివర్తమానే జ్ఞానే
నియచ్ఛేదిత్యర్థఇత్యుక్తిరయుక్తా ॥ అవ్యావర్తకత్వాదాత్మని వర్తమాన
ఇతి విశేషణస్య।ఆత్మన్యవర్తమానజ్ఞానస్యైవాభావాత్ ॥ నచతద్యచ్ఛేజ్జ్ఞా
నఇత్యేతావత్యుక్తే ఆత్మస్వరూపజ్ఞానభ్రాన్తిస్స్యాదతోజ్ఞానఆత్మనీత్యుక్తమి
తి వక్తుం శక్యమ్। తథాసతి తస్యాప్యేవ భ్రాన్తేస్సమానాధికరణ్యయోజన
యా దృఢీకరణప్రసంగాత్ ॥ నహ్యాత్మనీత్యనేన ఆత్మభ్రాన్తిర్వ్యావర్త్య
తే ॥ నచాత్మని వర్తమానఇతి భాష్యస్యాత్మని విషయవిషయిభావలక్షణసం
బంధేన వర్తమానఇత్యర్థః ॥ ఆత్మవిషయకజ్ఞానఇతి యావత్ । అతోవ్యావ
ర్తకతయా నవైయర్థ్యదోషఇతి వాచ్యమ్ ॥ తథాసతి జ్ఞానమాత్మని మహ
తి నియచ్ఛేదిత్యస్య వైయర్థ్యాపాతాత్ । తదర్థస్యాన్యేనైవ సిద్ధేరితిచేదుచ్య
తే।అయమభిప్రాయోభాష్యకారస్య తద్యచ్ఛేజ్జ్ఞానఆత్మనీత్యత్ర ఆత్మనీతివి
షయసప్తమీ । తచ్చాత్మవిషయకం జ్ఞానం ఆత్మా ఉపాదేయః తదతిరిక్తాఅ
ర్థాహేయాఇత్యేవం రూపం।తచ్చార్థేషు హేయతాధ్యవసాయరూపాబు
ద్ధిరితి శ్రుతప్రకాశికాయాం వ్యక్తమ్॥ తస్యచాత్మానాత్మవిషయకాహేయ
హేయతాధ్యవసాయరూపస్యజ్ఞానస్యమహత్యాత్మనినియమనంనామసఏవో
పాదేయతయాసాక్షాత్కార్యఇత్యేతదర్థవిషయత్వాపాదనమితి తత్రైవశ్రు
తప్రకాశికాయాముక్తత్వాద్వాక్యద్వయస్యాపి సప్రయోజనతయాత్వదు
క్తవైయర్థ్యశఙ్కానవకాశఇతి ॥ — ౧౩ — ॥ ఏవం వశీకరణప్రకారము
పదిశ్యాధికారిపురుషానభిముఖీకరోతి (ఉత్తిష్ఠత జాగ్రత) ఆత్మజ్ఞానాభి
ముఖాభవత । అజ్ఞాననిద్రాయాః క్షయంకురుత (ప్రాప్యవరాన్నిబోధత)
వరాన్ శ్రేష్ఠానాచార్యానుపగమ్యాత్మతత్త్వంనిబోధత । యద్వా ఉపాసితా
న్భగవతోవా బ్రహ్మవిదోభ్యవా।దేవతాపారమార్థ్యంచయథావద్వేత్స్యతేభ
వానిత్యేవంరూపాన్ వరాన్ ప్రాప్యజ్ఞేయమాత్మతత్త్వంనిబోధత।నోదాసితవ్య
మితిభావః(క్షురస్యధారా నిశితాదురత్యయా దుర్గం పథస్తత్కవయోవదం
తి)జ్ఞానినస్తదాత్మతత్త్వందుర్గమంపంథానంవర్ణయన్తితత్కస్యహేతోఃయతఆ

కఠ॥ఉ॥—అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథాఽరసం నిత్యమగన్ధవచ్చ యత్ ।
అనాద్యనన్తం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే ॥
౧౫। నాచికేతముపాఖ్యానం మృత్యుప్రోక్తం సనాతనం। ఉక్త్వా శ్రుత్వా చ మేధా
వీ బ్రహ్మలోకే మహీయతే॥౧౬॥ య ఇమం పరమం గుహ్యం శ్రావయేద్బ్రహ్మసం
సది। ప్రయతః శ్రాద్ధకాలే వా తదానన్త్యాయ కల్పతే తదానన్త్యాయ కల్పత ఇ
తి॥౧౭॥ ఇతి ప్రథమాధ్యాయే తృతీయా వల్లీ॥—అథ ద్వితీయాధ్యాయే చతుర్థవల్లీ
॥— పరాఞ్చి ఖాని వ్యతృణత్స్వయమ్భూస్తస్మాత్పరాఙ్ పశ్యతి నాన్తరాత్మన్

వి॥దీ—త్ర తత్వం క్షురస్యాయుధవిశేషస్య ధారా। అగ్రం। నిశితా తీక్ష్ణా। దురత్యయా అనతిక్రమణీయా। తీక్ష్ణక్షురాగ్రే సంచరతః పుంసో యథా కియత్యప్యనవధానే ఆత్మనాశో భవతి । ఏవమిహాత్మస్వరూపావగతిదశాయాం స్వల్పేప్యనవధానాపరాధే ఆత్మనాశో భవతీతి భావః ॥—౧౪—॥ ఉపసంహరతి (అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయం తథారసం నిత్యమగంధవచ్చ యత్) అత్ర నిత్యమిత్యేతదశబ్దమిత్యాదౌ ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే । అశబ్దత్వాదివశాదేవ కాలవదవ్యయం అవయవాపచయశూన్యమిత్యర్థః (అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యతే) మహత ఇత్యనేనాత్మని మహానితి నియచ్ఛేదితి పూర్వమంత్రనిర్దిష్టో జీవో గృహ్యతే । ధ్రువం స్థిరం । నిచాయ్య దృష్ట్వా । దర్శనసమానాకారోపాసనేన విషయీకృత్యేత్యర్థః । మృత్యుముఖాదతిభీషణాత్సంసారాదిత్యర్థః ॥ —౧౫— ॥ ఇతి తృతీయవల్లీదీపికా

॥ — ॥ ఉత్తిష్ఠత జాగ్రతేతి ప్రోత్సాహనేప్యాత్మస్వరూపవిముఖాన్ పశ్యన్ శోచతి । (పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూస్తస్మాత్పరాఙ్ పశ్యతి నాంతరాత్మన్) పరానంచంతి పశ్యంతీతి పరాంచి । ఖాని ఇంద్రియాణి పరప్రకాశకాన్యేవ నాత్మప్రకాశకాని । కుత ఇత్యత్రాహ (వ్యతృణత్స్వయంభూః) స్వయంభూః పరమాత్మా । ఇమానీంద్రియాణి హింసితవాన్ । ఉతృదిర్ హింసాయామితి ధాతుః (తస్మాత్పరాఙ్ పశ్యతి నాంతరాత్మన్) తస్మాదేవ హేతోః ప్రత్యం

ఉ॥భా।—*ఉపసంహరతి। నాచికేతమితి॥ నచికేతసా ప్రాప్తం నాచికేతం॥ మృత్యుప్రోక్తం। మృత్యోః ప్రవక్తృత్వమేవ న స్వతన్త్రవక్తృత్వం। అతస్సనాతనం అపౌరుషేయత్వాత్ । ప్రవాహరూపేణ నిత్యమిత్యర్థః ॥౧౬॥ య ఇదమితి। బ్రహ్మసంసది। బ్రాహ్మణసమాజే॥౧౭॥ ఇతి కఠవల్ల్యాం ప్రథమాధ్యాయతృతీయవల్లీభాష్యం

కఠ ॥ ఉ ॥—కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్ ॥—౧—॥ పరాచఃకామాననుయన్తి బాలాస్తే మృత్యోర్యన్తి వితతస్య పాశం ॥ * ॥ అథ ధీరా అమృతత్వం విదిత్వా ధ్రువమధ్రువేష్విహ న ప్రార్థయన్తే ॥—౨—॥ యేన రూపం రసం గన్ధం శబ్దాన్ స్పర్శాంశ్చ మైథునాన్ । ఏతేనైవ విజానాతి కిమత్ర పరిశిష్యతే ॥ ఏతద్వై తత్ ॥—౩— స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి । మహాన్తం విభుమాత్మానం మ

వి॥ దీ ॥—చంద్రస్ఫుటంఅసమర్థానిసంతి పరాక్ పరాచః పదార్థాన్పశ్యంతీత్యర్థః ।ఈదృశేపిలోకస్వభావేనద్యాః ప్రతిస్రోతః ప్రవృత్త ఇవకశ్చిత్పురుషధౌరేయః ప్రత్యగాత్మప్రవణోప్యస్తీత్యాహ (కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్షదావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్) చక్షుశ్శబ్దఇన్ద్రియమాత్రపరః । స్వస్వవిషయవ్యావృత్తేన్ద్రియః కశ్చిన్ముముక్షుః ధీశాలీ ప్రత్యగాత్మానం పరిశుద్ధేనమనసా సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః ॥—౧—॥ (పరాచఃకామాననుయన్తి బాలాః తే మృత్యోర్యన్తి వితతస్య పాశం) అజ్ఞాస్త్వాత్మవ్యతిరిక్తశబ్దాదివిషయాదీన

ఉ ॥ భా ॥ — యద్వా వితతస్య సర్వత్రాప్రతిహతాజ్ఞస్య మృత్యోర్యమస్య పాశం యాన్తీత్యర్థః (అథధీరా ఇతి) అథశబ్దః ప్రకృతవిషయార్థాన్తరపరిగ్రహే । ధీమన్తః ప్రత్యగాత్మన్యేవ ధ్రువమమృతత్వం విదిత్వా ఇహ సంసారమండలే అధ్రువేషుపదార్థేషు కమపి న ప్రార్థయన్తే । ప్రత్యక్తత్వజ్ఞస్య సర్వం జిహాసితవ్యమితి భావః । పరమాత్మనస్సర్వజీవగతాహన్తాస్పదత్వేన ముఖ్యాహమర్థత్వాత్ప్రత్యక్త్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యం ॥ —౨— ॥ (యేనేతి) (మైథునాన్) మిథుననిమిత్తకసుఖవిశేషానిత్యర్థః ॥ నిశ్శేషం యేనఏతేనైవ సాధనేనజానాతీత్యర్థః । తం దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి రూపాదిప్రకాశకానామిన్ద్రియాణాం తదనుగృహీతానామేవ కార్యారమ్భకత్వాదితి భావః (కిమత్ర పరిశిష్యతే) కింతదప్రకాశ్యమితిభావః ॥ఏతద్వై తత్ ॥ పూర్వం ప్రాప్యతయానిర్దిష్టం తత్పరమం పదమ్ । ఏతద్వై । ఏతదేవ । ఏతన్మంత్రప్రతిపాద్యాత్మస్వరూపమేవేత్యర్థః ॥ —౩— ॥ స్వప్నాంతమితి । సకలం స్వాప్నప్రపంచం జాగ్రత్ప్రపంచంచ మనఆదీంద్రియభావమాపన్నేన యేన పరమాత్మనాలోకః పశ్యతీత్యర్థః । మహాన్తమిత్యత్ర

కిర ॥ ౩ — త్వా ధీరో న శోచతి ॥ —౪— ॥ *య ఇదం మధ్వదం వేద ఆ
త్మానం జీవమన్తికాత్ ॥ ఈశానం భూతభవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే ॥ ఏత
ద్వైతత్ ॥ —౫— ॥ యః పూర్వం తపసో జాతమద్భ్యః పూర్వమజా
యత । గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తం యో భూతేభిర్వ్యపశ్యత ॥ ఏతద్వైతత్ ॥౬॥
యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ । గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ యా భూ
తేభిర్వ్యజాయత ॥ ఏతద్వైతత్ ॥ —౭— ॥ * ॥అరణ్యో * *

పి॥దీ॥ —గచ్ఛన్తః॥ సంసారపాశం విస్తృతం ప్రపద్యన్త ఇత్యర్థః॥ ౨—౩—౪
—౫ —౬ ॥ యా ప్రాణేన సమ్భవత్యదితిర్దేవతామయీ । గుహాం ప్రవి
శ్య తిష్ఠన్తీ యా భూతేభిర్వ్యజాయత । కర్మఫలాన్యత్తీత్యదితిర్జీవ ఉచ్యతే
ప్రాణేన సమ్భవతి ప్రాణేన సహ వర్తతే । దేవతామయీ । ఇన్ద్రియాధీన
భోగా । గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తీ । హృదయపుణ్డరీకగుహావర్తనీ భూతేభిః పృ
థివ్యాదిభూతైస్సహితా సతీ వ్యజాయత । దేవాదిరూపేణ వివిధా అజాయతే
త్యర్థః । ఏతద్వైతత్ । ఏతస్మాన్ప్రతిపాద్యజీవస్వరూపం తత్॥ తదాత్మ

ఉ॥ భా ॥— తమిత శేషః ॥ ఉక్తోర్థః ॥ —౪— ॥*య ఇదం మధ్వదమి
తి । ఇదమితి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః ॥ ఇమం మధ్వదం - ఋతం పిబన్తావి
తి నిర్దిష్టం కర్మఫలభోక్తారం జీవాత్మానం గుహాం ప్రవిష్టావిత్యుక్తరీత్యా
తస్యాన్తికే కాలత్రయవర్తిచిదచిదీశ్వరం చ **యో వేద** తం మహ్యుపకారి
ణమపి న సంవేద ఇత్యర్థః ॥ గుప్తిర్భిత్సన్నిత్యత్ర జుగుప్సాశబ్దో నిన్దార్థ
క ఉక్తః ॥ జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానామితి పఞ్చమీ । ఏతద్వైతత్ ।
పూర్వవత్ ॥ —౫— ॥ యః పూర్వం తపసో జాతమితి ॥ అప ఏవ ససర్జా
దౌ తాసు వీర్యమపాసృజత్ ॥ తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్ర
భం । తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహ ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా
అద్భ్యః ఉపాదానేభ్యః స్రష్టుస్సృష్టేః పూర్వం యో ఽజాయత తం తపసస్సంక
ల్పమాత్రాదేవ పూర్వం జాతం - యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాద్విశ్వాధికో
రుద్రో మహర్షిః । హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానమితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా ప్ర
థమం జాతం । గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠన్తం హృదయగుహాం ప్రవిశ్య వర్తమా
నం॥ భూతేభిః । భూతైః । దేహేన్ద్రియాన్తఃకరణాదిభిరుపేతం చతుర్ముఖ

కర॥ ఉ॥ —ర్నిహితో జాతవేదా గర్భ ఇవ సుభృతో గర్భిణీభిః। దివేదివ ఈడ్యో జాగృవద్భిర్హవిష్మద్భిర్మనుష్యేభిరగ్నిః॥ ఏతద్వైతత్ ॥—౮—॥ యతశ్చోదేతి సూర్యో ఽస్తం యత్ర చ గచ్ఛతి। తం దేవాస్సర్వే ఽర్పితాస్తదు నాత్యేతి కశ్చన। ఏతద్వైతత్ ॥ —౯—॥ యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ।

వి॥దీ॥—కం బ్రహ్మాత్మకమిత్యర్థః। అత్రైవ ప్రకరణే బ్రహ్మజజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వేత్యత్ర దేవమిత్యస్య దేవాత్మకం పరమాత్మాత్మకమితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్। క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధీత్యేతదుపబృంహణగీతావచనేప మాం మదాత్మకమితి భాషితత్వాచ్చైవమేవార్థః। ౭—౮—౯॥ నను న సర్వేషాం బ్రహ్మాత్మకత్వం సంభవతి। అహమిత్యహంతాశ్రయతయానుసంధీయమానో ఽహ్యాత్మా స చాహమిహైవాస్మీతి దేశాంతరవ్యావృత్తతయానుసంధీయతే॥ అతో బ్రహ్మణః కథం సర్వదేశకాలవర్తిపదార్థాత్మభూతత్వమిత్యాశంక్యాహ (యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ) యదేవ పరమాత్మతత్త్వమత్ర లోకే ఽహమిత్యనుసంధీయమానతయాత్మభూతం। తదేవ లోకాంతరస్థానామప్యాత్మభూతమిత్యర్థః। తతశ్చాత్మభేదో నాస్తీత్యర్థః। అయమభిప్రాయః॥ కిం పరమాత్మతత్త్వవిదామహమిహైవేతి ప్రతీతిస్సర్వదేశకాలవర్తిపదార్థాత్మత్వబాధకతయో

ఉ॥ భా ॥ ఖం అయం సకలజగత్స్రష్టా సాక్ష్యాదితికటాక్షైర్వైక్ష తత్త్వర్థః (ఏతద్వైతత్) ఉక్తోర్థః॥ —౬—౭—॥ అరణ్యోర్నిహిత ఇత్యాది। అరణ్యోరధరోత్తరారణ్యోః స్థితో ఽగ్నిః గర్భిణీభిః పానభోజనాదినా సుభృతో గర్భ ఇవ నిహిత ఇతి పూర్వేణాన్వయః। ఉదిత్యవధారణే। దివేదివే। అహన్యహని జాగృవద్భిః జాగరణశీలైః అప్రమత్తైః। హవిష్మద్భిః। ఆజ్యాదిహవిః ప్రదానప్రవృత్తైః॥ ఋత్విగ్భిః। స్తుత్యః। అగ్నిః। అగ్రనేతా। అరణ్యోర్నిహిత ఇతి యోజనా। ఏతద్వైతత్। ఏతత్ అగ్నిస్వరూపం। తత్। పూర్వోక్తం బ్రహ్మాత్మకమిత్యర్థః॥—౮—॥ యతశ్చోదేతీతి॥ యస్మాద్బ్రహ్మణస్సకాశాత్సూర్య ఉదేతి। యత్ర చ లయమేతి। తం దేవాస్సర్వే అర్పితాః। దేవాస్సర్వే తస్మిన్నాత్మని ప్రతిష్ఠితా ఇత్యర్థః। తదు నాత్యేతి కశ్చన। తత్। సర్వాత్మకం బ్రహ్మ కో ఽపి నాతిక్రమతే। ఛాయావదంతర్యామిణో ఽనుల్లంఘ్యత్వాదితి భావః। ఏతద్వైతత్ ॥ ఉక్తోర్థః॥—౯—॥ * * * *

కఠ॥ఉ॥—మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతి ॥—౧౦— ॥
మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహనానాస్తికించన॥ మృత్యోస్సమృత్యుంగచ్ఛతియఇ
హనానేవపశ్యతి ॥ —౧౧— ॥ అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి
ఈశానోభూతభవ్యస్యనతతోవిజుగుప్సతే। ఏతద్వైతత్ ॥ —౧౨— ॥
అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోజ్యోతిరివాధూమకః॥ఈశానోభూతభవ్యస్య సఏవా
ద్యసఉశ్వః॥ఏతద్వైతత్ ॥౧౩॥ యథోదకందుర్గేవృష్టంపర్వతేషువిధావతి

వి ॥ దీ —పన్యస్యతే। ఉతతదర్థిహితానాం। నాద్యః। తేషామహమిహే
త్యాదిప్రతీతేరేవాభావాత్। ప్రత్యుత। అహంమనురభవంసూర్యశ్చేత్యేవ
ప్రతీతేస్సత్త్వాత్॥ నద్వితీయః। అతత్త్వవిదామహంప్రతీతేర్జీవమాత్రవిష
యత్వేనతత్ర పరిచ్ఛిన్నత్వప్రతీతేః పరమాత్మవిభుత్వబాధకత్వాభా
వాదితి (మృత్యోస్సమృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతి)ఇహపరమాత్మని
భేదమివయఃపశ్యతిససంసారాత్సంసారంప్రాప్నోతీత్యర్థః॥౧౦ ॥నన్వస్మాకం
సర్వాత్మభూతపరమాత్మతత్త్వంకుతోనోపలభ్యతఇత్యత్రాహ(మనసైవేదమా
ప్తవ్యమ్) ఇదంపరమాత్మస్వరూపమ్। విశుద్ధమనోగ్రాహ్యమిత్యర్థః। ఉ
క్తమేవార్థందృఢీకరణాయ పునరభ్యస్యతి(నేహనానాస్తికించనమృత్యోస్స
మృత్యుమాప్నోతియఇహనానేవపశ్యతి) ఉక్తోర్థః ॥ —౧౧— ॥ (అం
గుష్ఠమాత్రఃపురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి। ఈశానోభూతభవ్యస్యనతతోవి
జుగుప్సతే) కాలత్రయవర్తినిఖిలచేతనాచేతనేశ్వరః పురుషఃఉపాసకశరీ
రేమధ్యేఅంగుష్ఠపరిమాణస్సన్నాస్తే। తతఃతస్మాదేవనిఖిలేశిత్వత్స్వహేతో
రేవ। వాత్సల్యాతిశయాత్కృష్టభూతదేహాంతరవస్థానాన్నజుగుప్సతే।
వాత్సల్యవశేనభోగ్యమేవపశ్యతీత్యర్థః। ఏతద్వైతత్। ఏతన్మంత్రప్రతిపా
ద్యమపి పూర్వోక్తపరమాత్మస్వరూపమేవేత్యర్థః —౧౨—(అంగుష్ఠమాత్రః
పురుషోజ్యోతిరివాధూమకః)శుష్కేంధనానలవత్ప్రకాశమానఇత్యర్థః ॥
(ఈశానోభూతభవ్యస్యసఏవాద్యసఉశ్వః)అద్యతనపదార్థజాతం।శ్వస్తనప
దార్థజాతంకాలత్రయవర్తిపదార్థజాతంచ సఏవేత్యర్థః ॥ — ౧౩ — ॥
(యథోదకందుర్గేవృష్టంపర్వతేషువిధావతి) యథాపర్వతమూర్ధ్నివృష్టం
పర్యంతపర్వతేషునానాభూతతయాపతిత్వాపతిత్వాధావతి * * *

కఠ ॥ ఉ॥—ఏవంధర్మాన్ పృథక్పశ్యంస్తానేవానువిధావతి ॥—౧౪ — ॥ యథోదకంశుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగేవభవతి ॥ ఏవంమునేర్విజానతఆత్మా భవతిగౌతమ ॥౧౫॥ ——— ఇతిద్వితీయాధ్యాయేచతుర్థవల్లీ ———

*పురమేకాదశద్వారమజస్యావక్రచేతసః । అనుష్ఠాయనశోచతివిముక్తశ్చవి ముచ్యతే । ఏతద్వైతత్ ॥—౧— ॥ హంసశ్శుచిషద్వసురంతరిక్షసద్ధో తావేదిషదతిథిర్దురోణసత్ ॥ నృషద్వరసదృతసద్వ్యోమసదబ్జాగోజాఋ

వి ॥ దీ ॥ — ॥ (ఏవంధర్మాన్పృథక్పశ్యంస్తానేవానువి ధావతి) ఏవం పరమాత్మగతదేవమనుష్యాంతర్యామిత్వాదిధర్మాన్పృథ గధికరణస్థాన్ పశ్యన్ పర్వతనిర్ఝరపాతమనుకృత్య సంసారకుహరేపతతీ త్యర్థః ॥—౧౪—॥ సర్వత్రైకాత్మ్యజ్ఞానస్యఫలమాహ (యథోదకం శుద్ధేశుద్ధమాసిక్తంతాదృగేవభవతి ।ఏవంమునేర్విజానతఆత్మాభవతిగౌతమ) యథాశుద్ధేశుద్ధజలంప్రక్షిప్తంతత్సదృశమేవభవతినతుకించిదపి వైసాదృశ్యం ఏవంమనననిదిధ్యాసనశీలస్యాత్మాపిపరమాత్మసదృశఏవేత్యర్థః । గౌతమేతిస హర్షంసంబోధనం ॥—౧౫—॥——ఇతిచతుర్థవల్లీదీపికా.——

ఉ ॥ భా ॥—(పురమితి) జననాదిక్రియారహితస్యఋజుబుద్ధేర్వివేకినఆ త్మనఏకాదశేంద్రియలక్షణబహిర్నిర్గమద్వారోపేతంశరీరాఖ్యంపురంభ వతి।పురస్వామినోయథాపురంవివిక్తంభవతి॥తథాశరీరమపిస్వాత్మనోవివిచ్య జ్ఞాతం భవతి । అవివేకినస్తుదేహఆత్మైవభవతీతిభావః (అనుష్ఠాయనశో చతి) వివిచ్య జానన్ దేహానుబంధిభిర్దుఃఖైః కామాదిభిశ్చ విము క్తోభవతీత్యర్థః (విముక్తశ్చవిముచ్యతే) జీవద్దశాయామాధ్యాత్మికాదిదుః ఖరాగద్వేషాదివిముక్తఏవసన్- భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వాథసంపద్యతఇతి న్యాయేనప్రారబ్ధకర్మావసానేఅర్చిరాదినావిరజాంప్రాప్యప్రకృతిసంబంధ విముక్తోభవతీత్యర్థః (ఏతద్వైతత్) ఏతన్మంత్రప్రతిపాద్యముక్తస్వరూపమ పిపరమాత్మాత్మకమేవేత్యర్థః ॥—౧—॥ పునరప్యస్యసర్వాత్మతామేవద్రఢ యతి (హంసశ్శుచిషదితి) హంసఃసూర్యఃశుచౌగ్రీష్మేత్యర్థేసీదతివర్తతఇతి శుచిషత్।తేజస్వీతియావత్। వాసయతీతివసుఃవాయుః అంతరిక్షసత్।అంతరి క్షగతోవాయుః(హోతావేదిషత్)వేద్యంతర్వర్తమానఋత్విగ్విశేషాగ్నిర్వా

కర ॥ ఉ ॥— ఋతజాఅద్రిజాఋతంబృహత్ ॥—౨—॥ *ఊర్ధ్వంప్రాణము న్నయత్యపానంప్రత్యగస్యతి । మధ్యేవామనమాసీనం విశ్వేదేవాఉపాసతే॥ ౩—॥ అస్యవిస్రంసమానస్యశరీరస్థస్యదేహినః । దేహాద్విముచ్యమానస్య కిమత్రపరిశిష్యతే । ఏతద్వైతత్ ॥ —౪—॥ నప్రాణేననాపానేనమర్త్యో జీవతికశ్చన । ఇతరేణతుజీవంతియస్మిన్నేతావుపాశ్రితౌ ॥—౫—॥ * *

ఉ ॥ భా ॥ — * (అతిథిర్దురోణసత్) దురోణంగృహంగృహాగతో తిథిః । నృషత్ । నృష్వాత్మతయావర్తమానం (వరసత్) వరేషుదే వేషుచతథావర్తమానం । ఋతేసత్యలోకేసీదతీతిఋతసత్ (వ్యోమసత్) వ్యోమ్నిపరమపదేవర్తమానంచప్రత్యక్తత్త్వం (అబ్జాః)జలజాః(గోజాః) భూజాః (ఋతజాః) యజ్ఞోత్పన్నాఃకర్మఫలభూతాశ్చస్వర్గాదయఇతి యావత్ । యద్వాచిరకాలస్థాయితయాఋతశబ్దితాకాశజాఇత్యర్థః (అ ద్రిజాః) పర్వతజాఃఏతత్సర్వంబృహత్ ఋతంఅపరిచ్ఛిన్నసత్యరూపబ్ర హ్మాత్మకమిత్యర్థః ॥—౨—॥ (ఊర్ధ్వంప్రాణమితి) సర్వేషాం హృదయ గతః పరమాత్మా ప్రాణవాయుమూర్ధ్వముఖమున్నయతి । అపానవాయు మధోముఖంక్షిపతి (మధ్యే) హృదయపుండరీకమధ్యే (ఆసీనంవామనం) వననీయం భజనీయం । అథవా హృదయపుండరీకపరిమితతయా హ్రస్వపరి మాణమిత్యర్థః।తంవిశ్వేదేవాస్తత్త్వప్రకృతయస్సర్వేప్యుపాసతఇత్యర్థః॥ ౩— ॥ ఏవంపరమాత్మానముపాసీనస్య తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవి మోక్ష్యఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా శరీరపాతపనాంతరాయః నకించిత్కర్తవ్యం పరిశిష్యతఇత్యాహ (అస్య విస్రంసమానస్యేతి) అస్య ఉపాసకస్య దేహి నః శరీరస్థస్య శరీరప్రతిష్ఠితస్య దృఢశరీరస్యేతియావత్ । ఏవంభూతస్యవా విస్రంసమానస్య శిథిలీభవద్గాత్రస్యవా దేహాద్విముచ్యమానస్య మ్రియమా ణస్యవా కిమత్రపరిశిష్యతే। కృతకృత్యత్వాత్కర్తవ్యం కిమపి నావశిష్యత ఇతిభావః (ఏతద్వైతత్) పూర్వవత్ ॥—౪—॥ తస్య సర్వప్రాణిప్రా ణనహేతుత్వరూపం మహిమానమాహ (నప్రాణేనేతి) కేనేతరేణ జీవం తీత్యత్రాహ (యస్మిన్నేతావుపాశ్రితౌ) యదధీనంప్రాణాపానయోరపిజీ వనం తదధీనమేవ సర్వేషాంజీవనమితిభావః । స్పష్టమన్యత్ ॥ —౫—॥

కఠ ॥౫॥—*హంతతఇదంప్రవక్ష్యామిగుహ్యంబ్రహ్మసనాతనం।యథాచమర ణంప్రాప్యఆత్మాభవతిగౌతమ ॥—౬—॥యోనిమన్యేప్రపద్యంతేశరీరత్వా యదేహినః।స్థాణుమన్యేనుసంయంతియథాకర్మయథాశ్రుతం॥*—౭—॥ యఏషసుప్తేషుజాగర్తికామంకామంపురుషోనిర్మిమాణః ॥ తదేవశుక్రం తద్బ్రహ్మతదేవామృతముచ్యతే ॥ తస్మిల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతిక శ్చన। ఏతద్వైతత్ ॥—౮—॥ అగ్నిర్యథైకోభువనంప్రవిష్టోరూపంరూ పంప్రతిరూపోబభూవ । ఏకస్తథాసర్వభూతాంతరాత్మారూపంరూపం

ప్ర॥ది॥—(యఏషసుప్తేషుజాగర్తికామంకామంపురుషోనిర్మిమాణః) సర్వే షుజీవేషునిద్రాంగతేషు కామంకామమితిణములంతంసంకల్ప్యసంకల్ప్యేత్య ర్థః।స్వచ్ఛందానురోధేనపురుషోనిర్మాతాయోస్తి(తదేవశుక్రం)తద్బ్రహ్మతదే వామృతముచ్యతే। తస్మిన్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చన)శుక్రంప్ర కాశకం తదేవ నిరుపాధికమమృతత్వమిత్యర్థః॥నిత్యముక్తానామమృతాంతరా ణాం సత్త్వేపి నిరుపాధికామృతత్వాభావాత్తదేవామృతమిత్యవధారణస్య నానుపపత్తిరితి ధ్యేయమ్॥ ఏతేనామృతాంతరనిషేధాన్ముక్తపరమాత్మనోరభే

---

౫ ॥ భా ॥ —*(హంతతఇదమితి) గుహ్యం।అతిరహస్యం।సనాతనంబ్ర హ్మ తే పునరపిప్రవక్ష్యామి । హంతేతిస్వగతం ఆశ్చర్యే। హేగౌతమఆత్మామర ణం మోక్షం ప్రాప్య యథాయత్ప్రకారవిశిష్టో భవతి తథా పునరపి ము ముక్షువైరాగ్యాద్యనుపహతాయ ఉపదేశయోగ్యాయ తుభ్యంవక్ష్యామీత్యర్థః —౬—॥అధికారివిశేషనిదేశపరేణ- హంతతఇత్యనేనసూచితమర్థంవి వృణోతి(యోనిమితి)అన్యేపరమాత్మతత్త్వశ్రవణవిముఖాః త్వాదృశసదృశాః శరీరపరిగ్రహాయబ్రాహ్మణాదియోనింప్రపద్యంతే। అన్యేస్థావరభావమనుగ చ్ఛంతి ।స్వానుష్ఠితయజ్ఞాదికర్మోపాసనానతిక్రమణేనరమణీయచరణాః -తం విద్యాకర్మణీసమన్వారభేతే ఇత్యాదిశ్రుత్యనురోధాదితిభావః ॥ ౭-౮ ॥ ఏకఏవాత్మాసర్వేషామహమర్థతయా ఆస్తఇత్యస్యార్థస్యదుర్బోధత్వా త్తద్దృఢీకరణాయపునరప్యుపదిశతి(అగ్నిర్యథైకఇతి) యథా ఏకస్తేజోధా తుః త్రివృత్కరణకృతవ్యాప్త్యాఽండాంతర్గతలోకేప్రవిష్టస్సన్ రూపం రూపంరూపేరూపేభౌతికవ్యక్తిషువీప్సాయాంద్విర్వచనంప్రతిరూపఃప్రత్యు

కఠ॥౫॥—ప్రతిరూపోబహిశ్చ॥—౯—॥*వాయుర్యథైకో భువనంప్రవిష్టో రూపంరూపంప్రతిరూపో బభూవ। ఏకస్తథా సర్వభూతాన్తరాత్మా రూపంరూపం ప్రతిరూపోబహిశ్చ ॥౧౦॥ సూర్యో యథా సర్వలోకస్య చక్షుర్న లిప్యతే చాక్షుషైర్బాహ్యదోషైః ॥ఏకస్తథా సర్వభూతాంతరాత్మా న లిప్యతే లోకదుఃఖేన బాహ్యః ॥ ౧౧ ॥ ఏకో వశీ సర్వభూతాంతరాత్మా ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి।తమాత్మస్థం యేనుపశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషాం ॥౧౨॥నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానామేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్॥తమాత్మస్థం యేనుపశ్యంతి ధీరాస్తేషాం శాంతిశ్శాశ్వతీ నేతరేషాం॥౧౩

వి॥దీ—దఇతిశజాఽప్రత్యుక్తా॥౮॥౯—౧౦—౧౧॥(ఏకో వశీ సర్వభూతాన్తరాత్మా ఏకం బీజం బహుధా యః కరోతి ।తమాత్మస్థం యేనుపశ్యన్తి ధీరాస్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్) తమః పరే దేవ ఏకీభవతీతి స్వాత్మన్యవిభక్తతమస్త్వావస్థాపన్నమవ్యక్తాఖ్యబీజమిత్యర్థః (ఆత్మస్థం) స్వాత్మన్యన్తర్యామితయా స్థితమిత్యర్థః॥ శిష్టం స్పష్టం ॥ —౧౨—॥(నిత్యో నిత్యా

ఉ ॥ భా॥ —ప్తం రూపం యస్య స తథోక్తః సర్వాసు భౌతికవ్యక్తిషు తేజోధాతోర్మిళితత్వేన ప్రతిసంక్రాంతరూపశ్చాప్రతిరూపత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యం । తథా ఏక ఏవ సర్వపరమాత్మా ప్రతివస్తు ప్రతిసంక్రాంతాంతర్యామివిగ్రహో బహిశ్చ వ్యాప్నోతీత్యర్థః ।—౯—॥ ఉదాహరణాంతరమాహ (వాయుర్యథేత్యాది) పూర్వవత్ ॥—౧౦—॥ ఆత్మత్వావిశేషేపి జీవాత్మవద్దోషాః పరమాత్మని న సంభవంతీత్యేతత్సదృష్టాంతమాహ (సూర్యో యథేత్యాది)రశ్మిభిరేషోస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః-ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాక్షిణీ ప్రావిశదితి శ్రుత్యనుసారేణ యథా సూర్యశ్చక్షురధిష్ఠాతృతయా తదంతర్గతోపి బహిర్నిర్గతైశ్చక్షుర్మలాదిభిర్న స్పృశ్యతే । తథా పరమాత్మా సర్వభూతేష్వాత్మతయా వర్తమానోపి తద్గతైర్దోషైర్న స్పృశ్యతే । తస్య స్వాభావికాపహతపాప్మత్వాదిగుణయుక్తతయా స్వేతరసమస్తబాహ్యత్వాత్ విలక్షణత్వాదిత్యర్థః ॥౧౧॥ (ఏకో వశీతి) ఏకస్సమాభ్యధికరహితః । వశ ఇచ్ఛా సా అస్యాస్తీతి వశీ- జగద్వశే వర్తత ఇత్యుక్తరీత్యా వశవర్తిప్రపంచక ఇతి వార్థః ॥ ఇమాస్సమునిశార్దూలకింకరాః సముపస్థితా ఇత్యుక్తరీత్యా భక్తవశ్య ఇతి వార్థః॥౧౨--౧౩॥

కఠ॥ఉ॥—*తదేతదితిమన్యంతేనిర్దేశ్యంపరమంసుఖం|కథంనుతద్విజానీయాం కిముభాతివిభాతివా ॥ ౧౪ ॥ * నతత్రసూర్యోభాతినచంద్రతారకంనేమావిద్యుతోభాంతికుతోయమగ్నిః । తమేవభాంతమనుభాతిసర్వంతస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతి॥౧౫॥ ఇతిద్వితీయాధ్యాయేపంచమవల్లీ

వి ॥దీ॥—నాం చేతనశ్చేతనానామేకోబహూనాంయోవిదధాతికామాన్) నిత్యశ్చేతన ఏకఏవసన్బహూనాం నిత్యానాంచేతనానాం కామాన్విదధాతి|అపేక్షితార్థానదాయాసేనప్రయచ్ఛతీత్యర్థః॥నిత్యానాంమధ్యేనిత్యఃచేతనానాం మధ్యే చేతనఇతి రాజరాజాదిశబ్దవదత్యన్తనిత్యత్వచేతనత్వప్రతిపాదనేపి నానుపపత్తిః (తమాత్మస్థమిత్యాది) స్పష్టం ॥ —౧౩—౧౪ ॥ (నతత్రసూర్యోభాతిన చన్ద్రతారకంనేమావిద్యుతోభాన్తికుతోయమగ్నిః) సర్వతేజసాం ఛాదకమిత్యర్థః (తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వమ్) అనుభానం పశ్చాద్భానం ॥ తేన కార్యకారణభావస్సిద్ధః । పౌర్వాపర్యనియమో హి కార్యకారణభావః । అతస్సర్వతేజసాం కారణమిత్యుక్తం భవతి (తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి) చాక్షుషరశ్మ్యనుగ్రాహకచన్ద్రాతపాదివమత్పన్నస్యాపి తేజసస్స్వసంబంధేన స్వకార్యకరణసామర్థ్యాధాయకత్వలక్షణానుగ్రాహకత్వశాలీత్యర్థః ॥ అత్ర వక్తవ్యం కఠవల్లీప్రకాశికాయాముక్తం॥ తతోవగన్తవ్యం ॥ —౧౫— ॥ ఇతిపఞ్చమవల్లీదీపికా.

ఉ|భా|—ఏవముక్తశ్శిష్యఆహ(తదేతదితీతి)తత్ ।అలౌకికంపరమాత్మానమానందరూపంబ్రహ్మ (ఏతదితి)కరతలామలకవదపరోక్షంభవాదృశానివృత్తయోగామన్యంతేభవాదృశాస్సాక్షాత్కర్తుంశక్నువంతీత్యర్థః ॥కథంరూపాదిహీనంబ్రహ్మగ్రహణాసమర్థమానసోహంవిజానీయామ్ । తత్కిందీప్తిమత్తయాభాసతే తత్రాపివిస్పష్టంప్రకాశతే । ఉతతేజోంతరసంవలనాన్నవిస్పష్టంప్రకాశతఇతిప్రశ్నః ॥—౧౪— ॥పరమాత్మనోయోగయుగాలంబనాయ- ఆదిత్యవర్ణంతమసః పరస్తాత్, సదైకరూపరూపాయేతిప్రమాణప్రతిపన్నశుభాశ్రయదివ్యమంగళవిగ్రహోస్తితద్విశిష్టఃపరమాత్మావిభాతిసర్వాతిశాయిదీప్తిమానిత్యాహ । నతత్రసూర్యఇత్యాది ॥ —౧౫—॥

ఇతికఠవల్లీద్వితీయాధ్యాయపఞ్చమవల్లీభాష్యమ్

కర ॥ ఉ —*ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖఏషోఽశ్వత్థస్సనాతనః । తదేవ శు
క్రం తద్బ్రహ్మేతి దేవామృతముచ్యతే । తస్మింల్లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే తదు నా
త్యేతి కశ్చన । ఏతద్వైతత్ । * ॥ —౧— ॥ యదిదం కించ జగత్సర్వం
ప్రాణఏజతినిస్సృతమ్ । మహద్భయం వజ్రముద్యతం యఏతద్విదురమృ
తాస్తేభవన్తి ॥ —౨— ॥ *భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః

వి ॥దీ॥— ౧ ॥(యదిదంకించ జగత్సర్వం ప్రాణఏజతినిస్సృతం । మహద్భ
యం వజ్రముద్యతం యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి) అస్మిన్నంగుష్ఠమా
త్రే పురుషే ప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టేస్థితానాం సర్వేషాం తతోనిస్సృతానాంత
స్మాత్సంజాతమహాభయనిమిత్తమేజనం కమ్పనం శ్రూయతే। తచ్ఛాసనాతివృ
త్తౌ కిం భవిష్యతీతి మహతో భయాద్వజ్రాదివోద్యతాత్త్రస్తంజగత్ క
మ్పతఇత్యర్థః । భయాదస్యాగ్నిస్తపతీత్యాదినైకార్థ్యాత్ ॥ మహద్భయం వ
జ్రముద్యతమితి పంచమ్యర్థేఽత్ర ప్రథమేతి భాషితమ్ ॥ తచ్చ వ్యాసార్యైర్వి
వృతమ్ । ప్రాణఇతి సప్తమ్యన్తపదసామర్థ్యాత్ స్థితానామిత్యధ్యాహారః। కు
తోనిస్సృతానామిత్యపేక్షాయాం । ప్రకృతస్యైవాపాదానత్వమాహ ॥ త
తఇతి ॥ ఏజనం కమ్పనం ॥ ఏజృకమ్పనఇతి ధాతుః ॥ ప్రత్యవాయభయా

ఉ॥నా— ఊర్ధ్వమూలోఅవాక్ శాఖఏషోశ్వత్థస్సనాతనః। అయంమంత్రఖం
డః ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖమితిగీతావ్యాఖ్యానావసరే భగవతాభాష్యకృతా
వ్యాఖ్యాతః ।ఇత్థంహి తత్ర భాష్యం॥యంసంసారాఖ్యమశ్వత్థమూర్ధ్వమూ
లమధశ్శాఖమవ్యయమశ్వత్థం ప్రాహుశ్శ్రుతయః॥ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శా
ఖఏషోశ్వత్థస్సనాతనః ॥ ఊర్ధ్వమూలమవాక్శాఖం వృక్షం యోవేదసం ప్ర
తీత్యాద్యాః । సప్తలోకోపరినివిష్టచతుర్ముఖస్యాదిత్వేన తస్యోర్ధ్వమూ
లత్వం । పృథివీనివాసిసకల నర పశు మృగ కృమి కీట పతంగస్థావరాంతత
యాఽధశ్శాఖత్వమితి । తద్విలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి దర్శయతి । తదేవ శుక్ర
మితి । పూర్వమేవ వ్యాకృతోయం మంత్రః ॥—౧— ॥ కేచిత్తుబిభేత్య
స్మాదితి భయం భయానకమిత్యర్థః ॥ మహాభయానకోద్యతవజ్రవత్ స్వస్మా
న్నిస్సృతం ప్రాణశబ్దిత పరబ్రహ్మకమ్పయతి ॥ ఏజతిర్వ్యస్యణ్యర్థగర్భోద్రష్టవ్య
ఇత్యపృథగ్ఇత్యముమప్యర్థం వర్ణయంతి॥—౨— ॥భయాదస్యాగ్నిరితి॥ధా

కఠ॥౬॥—భయాదింద్రశ్చవాయుశ్చమృత్యుర్ధావతిపఞ్చమః॥—౩— ।ఇహచేదశకద్బోద్ధుంప్రాక్శరీరస్య విస్రసః । తతస్సర్గేషు లోకేషు శరీరత్వాయ కల్పతే ।—౪—॥ యథాదర్శే తథాత్మనియథాస్వప్నే తథాపితృలోకేయథాప్సుపరీవదదృశే తథాగంధర్వలోకేఛాయాతపయోరివ బ్రహ్మలోకే ॥౫॥

వి॥దీ— స్వస్వకార్యప్రవృత్తిః కమ్పనం॥ఉద్యతవజ్రాదపరమపురుషాత్సంజాతేనభయేనకృత్స్నంజగత్ప్రవృత్తమిత్యర్థ ఇతి॥అత్ర మహద్భయంవజ్రముద్యతమితిచత్వారిపదానిపంచమ్యర్థప్రథమాంతాని ఆద్యంపంచమ్యర్థప్రథమాంతపదద్వయంభయవాచి । ఉత్తరంతుపదద్వయముద్యతవజ్రసదృశబ్రహ్మపరమితి ద్రష్టవ్యం ॥౨॥౩॥౪॥౫॥౬॥ వశీకార్యపరంపరావిశ్రాంతభూమిత

ఉ॥భా॥వృశబ్దఇంద్రాదీనాంస్వస్వవ్యాపారప్రవృత్తిపరః॥శిష్టంస్పష్టం ॥౩॥ ఇహచేదితి ॥ శరీరస్య విస్రసః విస్రంసనాత్ పతనాత్ప్రాగిహలోకే బ్రహ్మబోద్ధుం అశకచ్చేత్ అశక్నువాంశ్చేత్ వికరణవ్యత్యయశ్ఛాందసః ॥ తతః తస్మాజ్జ్ఞానాభావాద్ధేతోః సృజ్యమానసర్వలోకేషు జన్మజరామరణాదిమత్త్వలక్షణశరీర్యమాణత్వాయ భవతీత్యర్థః ॥ తస్మాచ్ఛరీరపాతాత్ప్రాగేవ ఆత్మజ్ఞానాయ యతేతేతి భావః ॥౪॥ ఆత్మనో మహాప్రభుత్వమేవాహ ॥ యథేతి ॥ యథా దర్శే చంద్రికాయా అభావాన్నస్పష్టః ప్రతిభాసః తథా ఇహలోకే ఆత్మనీత్యర్థః । యద్వా యథా ఆదర్శే దర్పణే ప్రతీయమానంవస్తుసాక్షాద్దృష్టవస్తువత్ ప్రత్యఙ్ముఖత్వాదికల్పితాకారానవరుద్ధతయానోపలభ్యతేతథేహాత్మవిషయిణీప్రతీతిరిత్యర్థః ॥ లోకాంతరేష్వపి తథేత్యాహ(యథాస్వప్నేతథాపితృలోకే)యదాస్వప్నదర్శనస్య జాగ్రద్దర్శనవత్సవ్యక్త్రయా సంశయాదివిరోధితయా పునరనుసంధానయోగ్యత్వాభావస్తథాపితృలోక ఇత్యర్థః (యథాప్సుపరీవదదృశేతథాగంధర్వలోకే) యథాజలాంతరస్థవస్తునోనేతరవత్ స్పష్టప్రకాశః తద్వత్పరిదదృశఇవనవస్తుతఃపరితోదృశ్యతఇత్యర్థః । గంధర్వలోకేప్యాపాతతః ప్రతీతిమాత్రమిత్యర్థః (ఛాయాతపయోరివబ్రహ్మలోకే) యథాఛాయాతపయోర్మిశ్రణేశుద్ధాతపవత్తీవదార్ఢ్యవన్నోపలమ్భః ఏవంబ్రహ్మలోకేపినసమ్యగుపలమ్భః । అతోదురధిగమమాత్మతత్త్వమితిభావః ॥ యద్వాబ్రహ్మలోకేయద్యపిఛాయాతపయోర్వి

కఠ ॥ ఉ ॥— ॥ *ఇంద్రియాణాం పృథగ్భావముదయాస్తమయౌ చ యత్ పృథగుత్పద్యమానానాం మత్వా ధీరో న శోచతి ॥—౬—॥ ఇంద్రియేభ్యః పరం మనో మనసస్సత్త్వముత్తమం ॥ సత్త్వాదధి మహానాత్మా మహతోఽవ్యక్తముత్తమమ్ ।—౭—॥ అవ్యక్తాత్తు పరః పురుషో వ్యాపకోఽలిఙ్గ ఏవ చ । యజ్జ్ఞాత్వా ముచ్యతే జన్తురమృతత్వం చ గచ్ఛతి ॥—౮—॥ న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం । హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తో య ఏతద్విదురమృతాస్తే భవన్తి ॥—౯—॥ * * *

వి॥దీ॥—యా ప్రాక్ నిర్దిష్టమేవ పరమాత్మానం స్మారయతి (ఇంద్రియేభ్యః పరం మనో మనసస్సత్త్వముత్తమమ్) ఇంద్రియేభ్యోఽర్థేభ్యశ్చ మనః పరమిత్యర్థః । ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యనేనైకార్థ్యాత్ సత్త్వశబ్దశ్చ తత్కార్యబుద్ధిలాక్షణికః । మనసస్తు పరా బుద్ధిరిత్యనేనైకార్థ్యాత్ (సత్త్వాదధి మహానాత్మా మహతోఽవ్యక్తముత్తమం । అవ్యక్తాత్తు పరః పురుషో వ్యాపకోఽలింగ ఏవ చ) అలింగః లింగాగమ్యః । పురుషో వశీకార్యేషు పరః । తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరిత్యయమర్థః పూర్వముక్త ఏవానేన స్మారితో భవతి । ౭ ॥ ౮ ॥ (న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య న చక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనమ్) అస్య స్వరూపం విగ్రహో వా వ్యాపకత్వాదేవ సందర్శనవిషయే మూర్తత్వేనాభిముఖతయా న తిష్ఠతీత్యర్థః అత ఏవ చక్షుషా కోఽపి ద్రష్టుం నేష్టే (హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్తః) అయం మన్త్రఖణ్డో వ్యాసార్యైస్సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాదిత్యత్ర హృదేతి భక్తిరుచ్యతే మనీషేతి ధృతిః ॥ న సందృశే తిష్ఠతి రూప

ఉ ॥ భా ॥ —॥ * ॥ విచ్యోపలంభ ఏదాత్మానాత్మస్వరూపయోర్వివిచ్యోపలంభస్సంభవతి ॥ తథాపి నాత్రత్యానామాత్మతత్త్వం సులభమితి భావః ॥౫॥ ఇంద్రియాణామితి ॥ పృథగ్భూతానాముత్పద్యమానానామింద్రియాణాం । ఇంద్రియాణామిత్యేతద్దేహాదీనామప్యుపలక్షణం (ఉదయాస్తమయౌ చ యత్) యదిత్యవ్యయం యావిత్యర్థే యావుత్పాదవినాశౌ యశ్చ పరస్పరవైలక్షణ్యలక్షణః పృథగ్భావః తాన్ సర్వానింద్రియాదిగతాన్ మత్వా ధీరో న శోచతీత్యర్థః । పరస్పరవైలక్షణ్యోత్పాదవినాశాః జ్ఞానైకాకారే ఆత్మని న సన్తీతి జ్ఞాత్వా న శోచతీత్యర్థః ॥—౬——౭—౮—౯॥

కఠ ॥ ఉ ॥ — యదాపంచావతిష్ఠంతేజ్ఞానానిమనసాసహ । బుద్ధిశ్చనవిచేష్టతితామాహుః పరమాంగతిం ॥ ౧౦ ॥ తాంయోగఇతిమన్యంతే స్థిరామింద్రియధారిణాం ॥ * ॥ అప్రమత్తస్తదాభవతి యోగోహిప్రభవాప్యయౌ॥ —౧౧— ॥నైవవాచానమనసాప్రాప్తుంశక్యోనచక్షుషా। *

వి ॥ దీ ॥ —మన్యనచక్షుషాపశ్యేతకశ్చనైనమితిపూర్వార్ధమేకరూపం పఠిత్వాభక్త్యాచధృత్యాచసమాహితాత్మాజ్ఞానస్వరూపంపరిపశ్యతీహేతిమహాభారతోక్తేః ।అభిక్లృప్తః గ్రాహ్యఇత్యర్థఇతివివృతఃధృత్యా'సమాహితాత్మాభక్త్యా పురుషోత్తమం పశ్యతి సాక్షాత్కరోతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥ భక్త్యైత్వనన్యయా శక్యఇత్యనైకాన్త్యాదితి వేదార్థసఙ్గ్రహే ప్రతిపాదితమ్ (య ఎనం విదురమృతాస్తేభవన్తి) స్పష్టోర్థః ॥—౯—॥ (యదా పఞ్చావతిష్ఠన్తేజ్ఞానానిమనసాసహ)। జ్ఞాయతేఽనేనేతివ్యుత్పత్త్యాజ్ఞానానీంద్రియాణీత్యర్థఇతిసప్తగతేరిత్యధికరణేవ్యాసార్యైర్వివృతమ్ (బుద్ధిశ్చనవిచేష్టతి) అధ్యవసాయోపేతం మనఏవ బుద్ధిశబ్దేనోచ్యతే॥ అతఏవతత్రభాష్యమ్ ॥ అధ్యవసాయాభిమానచింతావృత్తిభేదాన్మనఏవబుద్ధ్యహంకారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతఇతి (తామాహుఃపరమాం గతిమ్) శరీరాంతస్సంచరణంవిహాయమోక్షార్థగమనం పరమాగతిరితి తత్రైవ స్పష్టమ్ ॥ —౧౦— ॥ (తాం యోగఇతి మన్యన్తే స్థిరామిన్ద్రియధారణామ్) తాం పూర్వమన్త్రనిర్దిష్టాం బాహ్యాభ్యంతరకరణధారణాం పరమాం గతిం యోగఇతి మన్యన్తే ।ఉక్తంచ వ్యాసార్యైః । పరమాగతిర్యోగఇత్యర్థఇతి ॥ ౧౧—౧౨—౧౩ ॥

ఉ ॥ భా ॥ —అప్రమత్తస్తదాభవతి ।ఇంద్రియాణాంనిర్వ్యాపారత్వఏవావహితచిత్తతాభవతి । చిత్తావధానంకిమర్థమిత్యత్రాహ ॥ యోగోహిప్రభవాప్యయావితి । యోగస్యప్రతిక్షణాపాయశాలితయాఽవధానమపేక్షితమితిభావః । యద్వా ఇష్టప్రభవానిష్టాప్యయలక్షణసర్వపురుషార్థసాధనత్వాద్యోగస్యతత్రాప్రమత్తతయాభవితవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥ నైవవాచేతి ॥ స్పష్టార్థః । ప్రాణపాదేసప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చేతిఇన్ద్రియాణిసప్తైవ-సప్తఇమేలోకాయేషుచరంతిప్రాణాగుహాశయానిహితాస్సప్తసప్తేతిసప్తానామేవపరలోకగతిశ్రవణాత్ । యదాపంచావతిష్ఠంతేజ్ఞానానిమనసాసహ* *

కఠ || ఉ||—*అస్తీతిబ్రువతోఽన్యత్ర కథం తదుపలభ్యతే||౧౨ ||అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావేన చోభయోః। అస్తీత్యేవోపలబ్ధస్య తత్త్వభావః ప్రసీదతి ||౧౩||యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః।అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే || ౧౪ || యదా సర్వే ప్రభిద్యన్తే హృదయస్యేహ గ్రంథయః।అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యేతావదనుశాసనం||౧౫ || * *

వి|| దీ || —(యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామా యేఽస్య హృది శ్రితాః || అథమర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే) కామాశ్శబ్దాదివిషయమనోరథాః హృద్గతా యదా శామ్యన్తి తదుత్తరక్షణ ఏవాయముపాసకః పురుషః విశ్లిష్టాశ్లిష్టపూర్వోత్తరదురితో భవతి।ఉపాసనవేళాయామేవ బ్రహ్మాశ్నుతే। బ్రహ్మ అవిక్షిప్తేన మనసా అనుభవతీత్యర్థః|| ఇదం చ సమానా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్యేతి భాష్యే స్పష్టం || —౧౪— || ఉక్తమేవార్థమాదరేణాభ్యస్యన్నుపదేష్టవ్యాంశ ఏతావానేవేత్యుపసంహరతి (యదా సర్వే ప్రభిద్యన్తే హృదయస్యైవ గ్రన్థయః। అథమర్త్యోఽమృతో భవతి || *

ఉ|| భా || — । బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతి యోగదశాయామిన్ద్రియాణాం పరిగణితత్వాచ్చ సప్తైవేతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే। హస్తాదయస్తు స్థితేఽతో నైవం -శరీరే స్థితే ఆదానాదిలక్షణకార్యోపయోగిత్వాద్ధస్తాదయోఽపీన్ద్రియాణ్యతః।అతో నైవం।దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః।ఆత్మశబ్దేన మనోఽభిధీయతే।ఇన్ద్రియాణి దశైకం చ, ఏకాదశం మనశ్చ శ్రోత్రేతి శ్రుతిస్మృతిభ్యాం న్యూనసంఖ్యావాదా ఉపకారవిశేషాభిప్రాయాః । అధికసంఖ్యావాదాశ్చ మనోవృత్తిభేదాదితి స్థితమ్। అముమేవార్థముపపాదయతి (అస్తీతి) అస్తీతి బ్రువతశ్శబ్దాదన్యత్రేత్యర్థః। తస్యోపనిషదేకగమ్యత్వాదితి భావః||—౧౨—|| అస్తీత్యేవేతి || తత్త్వం భావయతీతి తత్త్వభావః అన్తఃకరణమ్। తేన చ పరమాత్మాస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః। వేదాన్తవాక్యైరస్తీత్యుపలబ్ధస్య మనసాప్యస్తీత్యేవం మనననిదిధ్యాసనే కర్తవ్యే ఇత్యర్థః। ఉభయోర్హేతుత్వాత్ । ఉభాభ్యాం శబ్దమనోరూపాభ్యాం। అస్తీత్యేవోపలబ్ధస్య జ్ఞాతవతః। భుక్తా బ్రాహ్మణా ఇతివదయం నిర్దేశః। తత్త్వభావః ప్రసీదతి। మనః ప్రసన్నం భవతి నిర్మృష్టం భవతీత్యర్థః ||౧౩—౧౪—౧౫—౧౬—౧౭ || * *

కర॥ఉ—శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతి ॥౧౬॥ అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః। తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ॥ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతం తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి ॥—౧౭—॥ * * * * *

వి॥దీ— ఏతావదనుశాసనం। గ్రన్థివద్దుర్మోచా రాగద్వేషాదయో యదైవ ప్రముచ్యన్త ఇత్యర్థః॥ ఏతావదనుశాసనమ్। అనుశాసనీయముపాసకస్య కర్తవ్యత్వేనోపదేష్టవ్యమేతావదేవేత్యర్థః ॥—౧౫—॥ విముక్తశ్చ విముచ్యత ఇతి పూర్వముక్తాం ద్వితీయాం పరమముక్తిమాహ (శతం చైకా చ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా) హృదయస్య ప్రధాననాడ్యశ్శతం చైకా చ సంతి। తాసాం మధ్యే ఏషా సుషుమ్నాఖ్యా బ్రహ్మనాడీ మూర్ధానమభినిస్సృతా। (తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవన్తి) తయోర్ధ్వనాడ్యా ఊర్ధ్వం బ్రహ్మలోకం గచ్ఛన్ దేశవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిపూర్వకస్వస్వరూపావిర్భావలక్షణాం ముక్తిం ప్రాప్నోతి। అన్యాస్తు నాడ్యో విష్వగుత్క్రమణే నానావిధ సంసారమార్గోత్క్రమణాయోపయుజ్యన్తే। విష్వగ్గతా నాడ్యోఽన్యోత్క్రమణే ఉపయుజ్యన్త ఇతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్ ॥—౧౬—॥ (అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః) స్పష్టార్థః (తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ) సకలచేతనాన్తర్యామితయా సంతమాత్మానం తచ్ఛరీరమాత్మజ్ఞశబ్దితాచ్చేతనాత్ ప్రవృహేత్। పృథక్కుర్యాత్ పృరగాత్మానమిత్యుక్తరీత్యా ధారకత్వనియన్తృత్వశేషిత్వధర్మైర్విలక్షణం ధైర్యేణ ప్రజ్ఞాకౌశలేన జానీయాత్ (తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతం) తం శుక్రం తేజిష్ఠం స్వప్రకాశజ్ఞానరూపం బ్రహ్మ జానీయాదిత్యర్థః ॥ దేవదత్తస్స్వచ్ఛరీరాద్విలక్షణ ఇత్యత్ర స్వశబ్దస్య దేవదత్తసంబన్ధిపరత్వవదిహాపి స్వాచ్ఛరీరాదితి స్వశబ్దః పరమాత్మసంబన్ధిశరీరపరామర్శీ న తు వేదితృజనసమ్బన్ధిశరీరపరామర్శీ। ఏతేన దేహాత్పృథక్కరణస్య దేహైక్యభ్రమవిషయే జీవ ఏవ సంభవాత్తస్యైవ తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృత

కఠ ॥ ఉ ॥ — * మృత్యుప్రోక్తాంనచికేతోథలబ్ధ్వావిద్యామేతాంయోగవిధించకృత్స్నమ్ । బ్రహ్మప్రాప్తోవిరజోభూద్విమృత్యురన్యోప్యేవంయోవిదధ్యాత్మమేవ ॥ —౧౮— ॥సహనావవతు । సహనౌభునక్తు । సహవీర్యంకరవావహై । తేజస్వినావధీతమస్తు ॥ మావిద్విషావహై ॥ ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః ॥ —౧౯— ॥ * * * * * * *

—— శ్రీ ఇతికఠోపనిషదిద్వితీయాధ్యాయేషష్ఠవల్లీ ॥ శ్రీ ——

వి॥దీ—మితి బ్రహ్మతోప్యుపదేశాదిదం ప్రకరణం జీవబ్రహ్మాభేదపరమితిశంకాయాఅనవకాశః—౧౭ ॥౧౮॥ ౧౯ ॥ * * * * * *

—— *శ్రీ*ఇతిషష్ఠవల్లీదీపికా*శ్రీ* ——

ఉ ॥ భా ॥ —ఆఖ్యాయికార్థముపసంహరతి (మృత్యుప్రోక్తామితి) నచికేతాఃమృత్యుప్రోక్తామాత్మవిద్యాం- యదాపంచేత్యాదినోక్తయోగవిధించలబ్ధ్వాప్రాప్య, పరంజ్యోతిరుపసంపద్యస్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యాబ్రహ్మప్రాప్యఆవిర్భూతగుణాష్టకో౽భూదిత్యర్థః (అన్యోప్యేవమితి) అధ్యాత్మవిద్యాంయోన్యోపివేత్తిసోప్యేవమేవనచికేతాఇవభవతీత్యర్థః ॥ ౧౮॥ శిష్యాచార్యయోశ్శాస్త్రీయనియమాతిలంఘనకృతదోషప్రశమనార్థాశాంతిరుచ్యతే (సహనావవతు) సః విద్యాప్రకాశితః పరమాత్మా । హశబ్దఃప్రసిద్ధౌ।నౌశిష్యాచార్యౌ । అవతు । స్వస్వరూపప్రకాశనేనరక్షతు (సహనౌభునక్తు) విద్యాప్రచయద్వారాఆవాంసహైవపరిపాలయతు । యద్వావిశ్లేషమంతరేణ ఆవాంసహితావేవయథాస్యాత్తథాపరిపాలయత్విత్యర్థః (సహవీర్యంకరవావహై) సనియమకవిద్యాప్రదానేనవిద్యాయాస్సామర్థ్యంనిష్పాదయావహై । నియమాభావేవిద్యానిర్వీర్యాభవతీతిభావః (తేజస్వినావధీతమస్తు) నౌ । ఆవయోః । యదధీతంతత్తేజస్వి అస్తు । వీర్యవత్తరంభవత్విత్యర్థః (మావిద్విషావహై) యశ్చాధర్మేణవిబ్రూతేయశ్చాధర్మేణపృచ్ఛతి । తయోరన్యతరఃప్రైతివిద్వేషంవాధిగచ్ఛతీతిస్మృత్యుక్తరీత్యాఅధర్మాధ్యయనాధ్యాపననిమిత్తోద్వేష ఆవయోర్మాభూదిత్యర్థః । శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః । త్రిర్వచనంసర్వదోషశాంత్యర్థం ॥౧౯॥

—— శ్రీఇతి కఠోపనిషద్ద్వితీయాధ్యాయేషష్ఠవల్లీభాష్యమ్శ్రీ ——

ఛాందోగ్యచతుర్థాధ్యాయే ॥—॥ ఉపకోసలోహవై కామలాయనస్సత్యకామే జాబాలే బ్రహ్మచర్యమువాస । తస్యహద్వాదశవర్షాణ్యగ్నీన్ పరిచచార సహస్మాన్యానంతేవాసినస్సమావర్తయగ్ స్తగ్ హస్మైవనసమావర్తయతి। ౧—॥ తంజాయోవాచ । తప్తోబ్రహ్మచారీకుశలమగ్నీన్ పర్యచారీన్మాత్వాగ్నయః పరిప్రావోచన్ ప్రబ్రూహ్యస్మాఇతి తస్మైహాప్రోచ్యైవప్రవాసాంచక్రే ॥—౨—॥ సహవ్యాధినానశితుందధ్రే । తమాచార్యజాయోవాచ । బ్రహ్మచారిన్నశాన । కింనునాశ్నాసీతి । సహోవాచ । బహవఇమేస్మిన్ పురుషేకామానానాత్యయావ్యాధిభిఃప్రతిపూర్ణోస్మి నాశిష్యామీతి ॥ ౩ ॥

పి ॥దీ ॥—॥సూ॥అన్తరఉపపత్తేః॥౧ ౨-౧౩-అ-౩॥ (ఉపకోసలోహవైకామలాయనస్సత్యకామేజాబాలే బ్రహ్మచర్యమువాస)కమలసుతఉపకోసలనామా జాబాలే సత్యకామే విద్యార్థం బ్రహ్మచర్యం అవాత్సీత్ (తస్యహద్వాదశవర్షాణ్యగ్నీన్పరిచచార) తదగ్నిశుశ్రూషాం ద్వాదశవర్షాం కృతవాన్ (సహస్మాన్యానంతేవాసినస్సమావర్తయంస్తం హస్మైవ నసమావర్తయతి । స్వాధ్యాయార్థినఇతరాన్ బ్రహ్మచారిణస్స్వాధ్యాయంగ్రాహయిత్వా సమావర్తయన్ తం బ్రహ్మవిద్యార్థినం జ్ఞాత్వా చిరసేవామంతరేణ బ్రహ్మవిద్యా నోపదేష్టవ్యేతి మత్వా తమేవ నసమావర్తయతిస్మ ॥ —౧—॥ తం జాయోవాచ (తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలమగ్నీన్పర్యచారీత్ మాత్వాగ్నయః పరిప్రావోచన్ ప్రబ్రూహ్యస్మాఇతి) తపసా తప్తో బ్రహ్మచారీ కుశలం సమ్యగగ్నిశుశ్రూషాం కృతవాన్ । ఏతస్య విద్యానుపదేశే తత్పరిచరణప్రీతా అగ్నయఏవ తవ గర్హాం కుర్యుః తస్మాదస్మాఉపకోసలాయ విద్యాముపదిశేతి తస్య భార్యా ఉక్తవతీత్యర్థః। (తస్మైహాప్రోచ్యైవ ప్రవాసాం చక్రే) ఏవం జాయయోక్తోప్యాచార్యః తస్య విద్యామనుపదిశ్యైవ దేశాంతరం ప్రోషితః ॥ —౨— ॥ (సహవ్యాధినా అనశితుం దధ్రే)సమానసేన దుఃఖేన పీడితస్సన్ననశనాయ మతిం చక్రే। ధృఙ్ అవస్థానఇతిహిధాతుః (తమాచార్యజాయోవాచ । బ్రహ్మచారిన్నశానకింనునాశ్నాసీతి) స్పష్టోర్థః ॥ (సహోవాచబహవఇమే అస్మిన్పురుషే కామానానాత్యయా । వ్యాధిభిః ప్రతిపూర్ణోస్మినాశిష్యామీతి) అస్మిన్ జీవే బ్రహ్మప్రా

ఛాం॥ఉ—అథహాగ్నయస్సమూదిరే।తప్తోబ్రహ్మచారీకుశలంనఃపర్యచారీత్ । హంతాస్మై ప్రబ్రవామేతి ॥ తస్మైహోచుః ॥ ౪ ॥ ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మేతి ॥ సహోవాచ । విజానామ్యహంయత్ప్రాణోబ్రహ్మకంచతుఖంచనజానామీతి । తేహోచుర్యద్వావకంతదేవఖం యదేవఖంతదేవకమితి

వి॥దీ— ప్రతివ్యతిరిక్తాః కామ్యమానా విషయా నానావిధగర్భజన్మజరామరణాదిలక్షణఫలజనకా మనసి విపరివర్తమానాస్సన్తి।అతస్తద్విషయభయరూపవ్యాధిభిః పరిపూర్ణోఽస్మి । అతో న భుంజ ఇతి ॥ —౩— ॥ (అథహాగ్నయస్సమూదిరే) ఏతద్వాక్యం శ్రుత్వా పరిచరణప్రీతా గార్హపత్యాదయోఽగ్నయః దయమానమానసాస్సమ్భూయోక్తవన్తః (తప్తో బ్రహ్మచారీకుశలం నఃపర్యచారీత్ హన్తాస్మై ప్రబ్రవామేతి) స్పష్టార్థః (తస్మైహోచుః) తస్మై ఉపకోసలాయ । అగ్నయోవక్ష్యమాణమూచురిత్యర్థః ॥ —౪—॥ ప్రాణో బ్రహ్మకం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేతి । సహోవాచవిజానామ్యహం యత్ప్రాణో బ్రహ్మకంచతుఖంచ నవిజానామీతి) అస్యాయమభిప్రాయః । న తావత్ప్రాణాదిప్రతీకోపాసనమగ్నిభిరభిధీయతే । జన్మజరామరణాదిభవభయభీతస్య ముముక్షోర్మోక్షోపదేశాయ ప్రవృత్తత్వాత్ । అతో బ్రహ్మైవోపాస్యముపదిష్టం । తత్ర ప్రాణాదిభిస్సమానాధికరణం బ్రహ్మనిర్దిష్టం । తత్ర సకలజగత్ప్రాణయితృత్వయోగేన ప్రాణశబ్దితస్యాస్య బ్రహ్మణఉపపన్నత్వాత్ । యత్ప్రాణో బ్రహ్మేత్యుక్తం తజ్జానామి । కం బ్రహ్మఖం బ్రహ్మేత్యుక్తంతు నవిజానామి । యద్యపి కంశబ్దస్య సుఖమర్థః । ఖమిత్యస్యతు ఆకాశోఽర్థః । తతశ్చ వైషయికసుఖశరీరకమాకాశశరీరకంచ బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః । ఉతకమిత్యనేన సుఖమభిధీయతే ఖమిత్యనేనఆకాశవాచినా అపరిచ్ఛిన్నత్వమభిధీయతే । తయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావే అపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యర్థోఽలభ్యతే । తతశ్చానయోర్మధ్యే క్వార్థే తాత్పర్యమితి నజానఇతి (తేహోచుః యద్వావకం తదేవఖం యదేవ ఖం తదేవ కమితి) తయోరన్యోన్యవిశేషణవిశేష్యభావఏవాభిమతఇత్యర్థః । నను యద్వావకం తదేవ ఖమిత్యనేనైవ విశేషణవిశేష్యభావప్రతిపాదనేన అపరిచ్ఛిన్నసుఖం బ్రహ్మేత్యస్యార్థస్య లాభాద్యదేవ ఖంతదేవ కమితి పునరుక్తి

ఛాం॥ఉ॥— ప్రాణంచహాస్మై తదాకాశంచోచుః ॥ ౫ ॥ * * *

——*శ్రీ*ఇతిఛాందోగ్యే చతుర్థప్రపాఠకే దశమఃఖణ్డః*శ్రీ*——

అథహైనంగార్హపత్యోనుశశాస ॥ పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్యఇతి । యఏషఆదిత్యే పురుషోదృశ్యతే । సోహమస్మి సఏవాహమస్మీతి ।—౧—॥ సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తేఽపహతే పాపకృత్యాంలోకీభవతి సర్వమాయురేతి।

వి॥దీ॥— ర్వ్యర్థేఽతిచేన్న । తద్గార్హ్యార్థం వా అపరిచ్ఛిన్నసుఖత్వేనసుఖరూపాపరిచ్ఛిన్నత్వేనచోపాసనాసిద్ధ్యర్థంవా పరస్పరవిశేషణవిశేష్యభావోపదేశసార్థక్యాత్(ప్రాణంచహాస్మై తదాకాశంచోచుః) అతోజగత్ప్రాణయితృత్వేన ప్రాణత్వవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ తదేవాపరిచ్ఛిన్న సుఖంచేత్యగ్నయఉక్తవంతఇత్యర్థః ॥—౫—॥——శ్రీ ఇతి దశమఖండదీపికా శ్రీ——

(అథహైనం గార్హపత్యోనుశశాస) జగత్ప్రాణయితృఅపరిచ్ఛిన్నసుఖరూపంచ బ్రహ్మేత్యుపదిశ్యైవ ముపదిష్ట బ్రహ్మవిద్యమేన ముపకోసలం గార్హపత్యోగ్నిస్స్వవిద్యాం వక్ష్యమాణాముపదిదేశేత్యర్థః। అథ శబ్దశ్చ ప్రకృతవిషయత్వద్యోతనార్థః। అత్ర చాథహైనమితి శబ్దాభ్యాం వక్ష్యమాణాగ్నివిద్యాయాః ప్రకృత బ్రహ్మవిద్యాంగత్వముచ్యతే । అనుశాసన ప్రకారమేవాహ (పృథివ్యగ్నిరన్నమాదిత్యఇతి) గార్హపత్యాగ్నేర్మే ఏతాశ్చతస్రస్తనవఇత్యర్థః (యఏషఆదిత్యే పురుషోదృశ్యతేసోహమస్మిసఏవాహమస్మీతి) పృథివ్యగ్న్యన్నాదిత్యలక్షణానాం చతుర్ణాం రూపాణాం మధ్యే ఆగ్న్యాదిత్యరూపయోఽవక్తృత్వప్రకాశకత్వరూపధర్మసమ్బన్ధాదైక్యేనుగ్నావిత్యేన యాదృశమైక్యం నతాదృశం పృథివ్యన్నాభ్యాంతస్మాదాదిత్యఏవాహమస్మీత్యగ్నిరువాచేత్యర్థః ॥ —౧— ॥ (సయఏతమేవం విద్వానుపాస్తే అపహతేపావకృత్యాం) ఏతముపాసకః ॥ బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపకర్మాణ్యపహంతి (లోకీభవతి) తద్విరోధిని పాపే నిరస్తే బ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతీత్యర్థః।యద్యపిబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిపాపనివృత్తేః బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చప్రధానభూతబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వమేవ । తథాప్యఙ్గఫలేనాఙ్గంస్తూయతఇతిద్రష్టవ్యం । యద్వాపాపశబ్దో బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తిప్రతిబంధకపాపపరః।లోకశబ్దశ్చబ్రహ్మలోకప్రాప్తిమార్గభూతాగ్నిలోకపరోద్రష్టవ్యః (సర్వమాయురేతి)

ఖాం ॥ ౬ ॥ — ॥ జ్యోగ్జీవతి । నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తఉపవయంతం
భుంజామోఽస్మింశ్చలోకేఽముష్మింశ్చయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే॥—౨॥
— ॥ * ఇత్యేకాదశఃఖణ్డః * ॥ — ॥ అథహైనమన్వాహార్యపచనోఽను
శశాసాపోదిశోనక్షత్రాణిచన్ద్రమాఇతి యఏషచన్ద్రమసిపురుషోదృశ్యతే
సోఽహమస్మిసఏవాహమస్మీతి ॥ ౧ ॥ సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తేఽపహతే
పాపకృత్యాంలోకీభవతి సర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతినాస్యావరపురుషాః క్షీ
యన్తఉపవయంతంభుంజామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చయఏతమేవంవిద్వా
నుపాస్తే ॥ ౨ ——*శ్రీ ద్వాదశఃఖణ్డః శ్రీ*——।అథహైనమా
హవనీయోఽనుశశాసప్రాణఆకాశోద్యౌర్విద్యుదితియఏషవిద్యుతిపురుషోదృశ్య
తేసోఽహమస్మిసఏవాహమస్మీతి॥ ౧॥ సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తేఽపహతే

వి॥దీ॥—బ్రహ్మోపాసనసమాప్తైర్యావదాయురపేక్షితంతత్సర్వమేతి(జ్యో
గ్జీవతి) వ్యాధ్యాదిభిరనుపహతోయావద్బ్రహ్మప్రాప్తిఉజ్జ్వలోజీవతి(నాస్యా
వరపురుషాః క్షీయంతే)అస్యశిష్యప్రశిష్యాగయఃపుత్రపౌత్రాదయోఽపి బ్రహ్మ
విదఏవభవంతి । సంతతౌబ్రహ్మవిద్యానువృత్తేఃనాస్యాబ్రహ్మవిత్కులేభవ
తీతిశ్రుత్యంతరే బ్రహ్మవిద్యాఫలత్వేన శ్రవణాత్ (ఉపవయం తంభుంజా
మోఽస్మింశ్చలోకేఽముష్మింశ్చ । యఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే) యఏతదుపాస్తే
తమస్మిఁల్లోకేఽముష్మింశ్చలోకే ।వయమగ్నయఃఉపభుంజామః ।యావద్బ్ర
హ్మప్రాప్తివిఘ్నేభ్యః పరిపాలయామఇత్యర్థః । ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥
౨ ॥ * ॥ ఇత్యేకాదశఖణ్డదీపికా ॥ * ॥(అథహైనమన్వాహార్యపచనోఽనుశ
శాస) అన్వాహార్యపచనఃదక్షిణాగ్నిః (ఆపోదిశోనక్షత్రాణి చంద్రమాఇ
తి) మేరూపాణీతిశేషః (ఏషచంద్రమసిపురుషోదృశ్యతే । సోఽహమస్మిస
ఏవాహ మస్మీతి । సయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే అపహతేపాపకృత్యాంలో
కీభవతి । సర్వమాయురేతి । జ్యోక్ జీవతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయంతేఉప
వయంతంభుఞ్జామోఽస్మింశ్చలోకేఽముష్మింశ్చయఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే)చం
ద్రమసోఽగ్నేశ్చప్రకాశకత్వసామ్యాదితిభావః॥ ౧—౨॥*ఇతి ద్వాదశఖణ్డ
దీపికా*(అథహైనమాహవనీయోఽనుశశాస॥ప్రాణఆకాశోద్యౌర్విద్యుదితియ
ఏషవిద్యుతిపురుషోదృశ్యతేసోఽహమస్మిసఏవాహమస్మీతి।సయఏతమేవంవిద్వా

ఘాం ॥ ౬ ॥ —పాపకృత్యాం లోకీభవతిసర్వమాయురేతిజ్యోగ్జీవతి నాస్యా
వరపురుషాః క్షీయం తే ఉపవయంతం భుంజామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మింశ్చ య
ఏతమేవంవిద్వానుపాస్తే॥౨—॥ ——*ఇతిత్రయోదశఃఖణ్డః* ——
తే హోచురుపకోసలైషా సోమ్య తేఽస్మద్విద్యాఽఽత్మ విద్యా చాచార్యస్తు తే గ
తిం వక్తేతి । ఆజగామ హాస్యాచార్యస్తమాచార్యోఽభ్యువాదోపకోసలా౩ ఇతి
॥ — ౧ — ॥ భగవ ఇతి హ ప్రతిశుశ్రావ బ్రహ్మవిద ఇవ సోమ్య తే ముఖం
భాతి కో ను త్వాఽనుశశాసేతి కో ను మాఽనుశిష్యాద్భో ఇతీహాపేవ నిహ్నుతే।

వి॥దీ॥—నుపాస్తేఽపహతే పాపకృత్యాం లోకీభవతి। సర్వమాయురేతి। జ్యోగ్జీ
వతి నాస్యావరపురుషాః క్షీయన్తే ఉపవయంతం భుంజామోఽస్మింశ్చ లోకేఽముష్మిం
శ్చ య ఏతమేవం విద్వానుపాస్తే। విద్యుత్పురుషస్యాపి ప్రకాశకత్వాదాహవ
నీయైక్యం ద్రష్టవ్యం॥*॥ఇతి త్రయోదశ ఖండదీపికా*(తే హోచురుపకోసలైషా
సోమ్యాస్మద్విద్యాఽఽత్మవిద్యా చ) ప్రత్యేకమనుశాసనానన్తరం మిళిత్వా
తే అబ్రువన్ అస్మద్విద్యా అగ్నివిద్యా ఆత్మవిద్యా పరమాత్మవిద్యేత్యర్థః।
చశబ్దోఽఙ్గాఙ్గిభూతవిద్యయోరుపదేశక్రియాయాం సముచ్చయద్యోతనార్థః
నతు సమసముచ్చయార్థః। అగ్నివిద్యాఽఽత్మవిద్యా చోపదిష్టేత్యర్థః (ఆచా
ర్యస్తు తే గతిం వక్తేతి) ఏవం వదతామగ్నీనామయమభిప్రాయః। హే ఉ
పకోసల బ్రహ్మవిద్యామనుపదిశ్య ప్రోషితే గురౌ తదలాభాదనాశ్వాసం
త్వాముజ్జీవయితుం బ్రహ్మస్వరూపమాత్రం తదఙ్గభూతామగ్నివిద్యాం
చోపాదిక్షామ। ఆచార్యాదేవ విదితాయా విద్యాయాస్సాధిష్ఠత్వాదాచార్య
ఏవ సంయద్వామత్వాదిగుణకం బ్రహ్మాక్షిరూపం చ తదుపాసనస్థానమ
ర్చిరాదికాం చ గతిముపదేక్ష్యతీతి ॥ తతశ్చ గతిం వక్తేత్యస్యావశిష్టం వక్తేత్య
ర్థః। నతు గతిమాత్రమితి ద్రష్టవ్యమ్ (ఆజగామ హాస్యాచార్యస్తమాచా
ర్యోఽభ్యువాదోపకోసలా౩ ఇతి భగవ ఇతీహ ప్రతిశుశ్రావ బ్రహ్మవిద ఇవ సో
మ్య తే ముఖం భాతి కో ను త్వానుశశాసేతి) స్పష్టోర్థః ॥ ఏవముక్త ఆహ (కో
ను మాఽనుశిష్యాద్భో ఇతి) హే భగవన్ త్వయి ప్రోషితే ఇహ మాం కోఽనుశి
ష్యాదితి (హాపేవ నిహ్నుతే) హేతి - ఖేదే అపనిహ్నుత ఇవేత్యర్థః। నాపని
హ్నుతే న చ యథావదగ్నిభిరుక్తమిత్యపి బ్రవీతీత్యభిప్రాయః। కంచిత్కాలమ

ఛాం।ఉ—ఇమే నూనమీదృశా అన్యాదృశా ఇతి హాగ్నిన భ్యూదే కిం ను సోమ్య కిల తే వోచన్నితి॥౨॥ ఇదమితి హ ప్రతిజజ్ఞే లోకాన్వావ కిల సోమ్య తే వోచన్నహం తు తే తద్వక్ష్యామి యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇతి। బ్రవీతు మే భగవానితి। తస్మై హోవాచ॥ —౩—॥

⟹ శ్రీ ఇతి చతుర్థప్రపాఠకే చతుర్దశఃఖణ్డః శ్రీ ⟸ య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ హ్యేవ గచ్ఛతి ॥ — ౧ — ॥

వి। దీ।—ఏషు హ్యగ్నిష్విద్ధ్యేమ ఏవ నూనముపదిష్టవన్త ఇత్యుక్తవానిత్యాహ (ఇమే నూనమీదృశా అన్యాదృశా ఇతి హాగ్నిన భ్యూదే) ఇదానీమీదృశజ్వాలనాకారతయా ప్రతిదృశ్యమానా ఏవాగ్నయః పూర్వమన్యాకారాస్సన్తో మమోపదిష్టవంత ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ఆచార్య ఆహ (కిన్ను సోమ్య కిల తే వోచన్నితి) ॥ —౨— ॥ ఇతర ఆహ (ఇదమితి హ ప్రతిజజ్ఞే) ఏతావదుపదిష్టమితి ప్రతిజ్ఞాతవాన్ ॥ ఇతర ఆహ (లోకాన్వావ కిల సోమ్య తే వోచన్నహం తు తే తద్వక్ష్యామి । యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్తే ఏవమేవం విది పాపం కర్మ న శ్లిష్యత ఇతి) హే సోమ్య తే అగ్నయః పృథివ్యాదీన్ లోకానేవ తవోక్తవంతః న తు జ్ఞాతవ్యం బ్రహ్మ కార్త్స్న్యేన ॥ అహం తు తే పద్మపత్రజలాశ్లేషతుల్యసర్వపాపాశ్లేషాపాదక విద్యావిషయభూతం బ్రహ్మ వక్ష్యామి యదిశుశ్రూషస ఇత్యర్థః ; పాపాశ్లేషో నామ పాపహేతుభూతకర్మాచరణేఽపి పాపోత్పత్తి ప్రతిబంధకశక్తిమత్త్వం । ఇదం చ ప్రామాదిక పాపవిషయమ్ । పాపశబ్దశ్చ సుకృతదుష్కృతసాధారణః । ఏతచ్చ తత్ర తత్రోక్తం తత్తైత్రివానుసందేయమ్। ఇతర ఆహ। (బ్రవీతు మే భగవానితి ।తస్మై హోవాచ) తస్మై ఏవముపసన్నాయోపకోసలాయాచార్యో వక్ష్యమాణమాహేత్యర్థః॥—౩—॥ ⟹ ఇతి చతుర్దశఖణ్డదీపికా ⟸ (య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే। ఏష ఆత్మేతి హోవాచ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) యోగిభిర్దృశ్యత్యంతర్వర్తి పురుషో దృశ్యతే అయమేవాత్మా నియన్తేత్యర్థః। అమృతత్వం నిరతిశయభోగ్యత్వం అభయత్వం దుఃఖాసంభిన్నత్వం బ్రహ్మత్వం నిరతిశయ బృహత్త్వం (తద్యద్యప్యస్మిన్సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీ హ్యేవ గచ్ఛతి)

ఘాం॥ ఉ॥ — ఏతగ్ంసంయద్వామ ఇత్యాచక్షత ఏతగ్ంహి సర్వాణి వామాన్యభి
సంయన్తి ।సర్వాణ్యేనం వామాన్యభిసంయన్తి య ఏవం వేద॥—౨—॥ఏష ఉ
ఏవ వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి సర్వాణి వామాని నయతి య ఏవం
వేద ॥ —౩—ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు లోకేషు భాతి సర్వేషు లోకే
షు భాతి య ఏవం వేద ॥—౪—॥ అథ యదు చైవాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి య
ది చ నార్చిషమేవాభిసంభవన్తి ॥ * * * * * * *

వి ॥ దీ ॥ —తత్ర స్థానిన్నిర్దేశపస్థాన ప్రభావాదక్షిణి యద్యపి సర్పిర్వోదకం
వాకశ్చిత్సిఞ్చతి తద్వర్త్మనీ తత్పాశ్వదీకస్వయం గచ్ఛతి న తత్ర లిప్యతే
॥ ౧ ॥(ఏతంసంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే । ఏతంహి సర్వాణి వామాన్యభిసం
యన్తి సర్వాణ్యేనం వామాన్యభిసంయన్తి య ఏవం వేద)
సంయన్తి సంగతాని వామాని వననీయాని ప్రార్థనీయాని యస్మిన్స సంయద్వా
మః ॥ సర్వకల్యాణగుణాశ్రయత్వం సత్యసంకల్పత్వం వా సంయద్వామ
త్వం తదుపాసకస్యాపి తత్క్రతున్యాయాత్తద్భవతీత్యర్థః ॥ ౨ ॥(ఏష ఉ ఏవ
వామనీరేష హి సర్వాణి వామాని నయతి సర్వాణి వామాని నయతి య ఏవం వే
ద) వామనీత్వం స్వాశ్రితేషు శోభనప్రాపకత్వం । తత్క్రతున్యాయేన త
ద్గుణోపాసకస్యాపి తద్భవతీత్యర్థః ॥ ౩ ।(ఏష ఉ ఏవ భామనీరేష హి సర్వేషు
లోకేషు భాతి సర్వేషు లోకేషు భాతి య ఏవం వేద) భామనీత్వం సర్వలోక
వ్యాప్తదీప్తిమద్విగ్రహయుక్తత్వం । ఉపాసకస్యాపి తద్భవత్యపేక్షాయాం
సత్యమిత్యర్థః । అత్ర సంయద్వామత్వ వామనీత్వభామనీత్వేషు ఫలకథనం
ఫలరూపతాత్పర్యలింగోపన్యాసేన తేషు గుణేషు తాత్పర్యప్రదర్శనార్థం
న తు సర్పిరోదకం వా సించతీత్యత్రార్థవాదమాత్ర తయా స్తుతిరూపత్వమితి
ప్రదర్శనార్థం సర్పిర్వేతి వాక్యస్య స్తుతిత్వం వ్యాసార్యైరుక్తమ్॥౪॥(అథ యదు చై
వాస్మిఞ్ఛవ్యం కుర్వన్తి యది చ నార్చిషమేవాభిసంభవన్తి)అథశబ్దః ప్రకృతవిష
యత్వద్యోతనార్థకః।అస్మిన్ బ్రహ్మవిదిసామాన్యాభిప్రాయత్వాదేకవచన
స్యోత్తరత్రాభిసంభవన్తీతి బహువచనేన విరోధః । యత్ । యది । శ
వ్యం శవదహనాదికర్మ పుత్రాదయః కుర్వన్తి । యది వా న కుర్వన్తి । సర్వథా
పి తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి । అర్చిరాదిశబ్దాశ్చ ఆతివాహికాస్తల్లింగాదితి

థాం ॥ ౪॥—అర్చిషోహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్షమాపూర్యమాణపక్షా ద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాగ్ స్తాన్మాసేభ్యస్సంవత్సరగ్ సంవత్సరాదాదిత్యమాది త్యాచ్చన్ద్రమసంచన్ద్రమసోవిద్యుతంతత్పురుషోమానవః॥ ౫ ॥ సఏనాన్ బ్రహ్మగమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మా నవమావర్తంనావర్తన్తే నావర్తన్తే॥౬- ⟹ ఇతిపఞ్చదశః ఖణ్డః ⟸

బృహదారణ్యకేపంచమాధ్యాయే సప్తమబ్రాహ్మణే ॥ — అథహైనముద్దాలక ఆరుణిః పప్రచ్ఛ యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచ మద్రేష్వవసామపతంజలస్య

వి॥దీ— న్యాయేన తదభిమానిదేవతాపరాఇత్యస్య త్రస్థితం।అత్ర కేచిత్। ఉపకోసలవిద్యాంగభూతాగ్నివిద్యావైభవేన శవదహనాదివైగుణ్యేప్యుపకో సల విద్యానిష్ఠస్యారక్షతిః ॥ విద్యాంతరనిష్ఠస్యదహనాదివైగుణ్యేకించిద్వైగు ణ్యానుస్మృతేవదన్తి। తన్న।నకర్మణాలిప్యతఇతిశ్రుతిసిద్ధార్థానువాదిత్వాదస్య వాక్యస్య ఏతాదృశార్థప్రత్యాయకత్వాభావాత్ । అతః॥ అథయదుచై వాస్మిన్నిత్యేతత్సర్వబ్రహ్మవిత్సాధారణమేవ (అర్చిషోహః । అహ్న ఆపూ ర్యమాణపక్షమ్ । ఆపూర్యమాణపక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతిమాసాంస్తాన్। మా సేభ్యస్సంవత్సరం।సంవత్సరాదాదిత్యమ్ । ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమసమ్ ॥ చన్ద్ర మసోవిద్యుతమ్ । తత్పురుషోమానవః । సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతి ఏషదేవ పథో బ్రహ్మపథః । ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమంమానవమావర్తంనావర్త న్తే నావర్తంతే) యాన్ షణ్మాసానుదఙ్ఙాదిత్యఏతి॥ఉదఙ్ ఉత్తరదిశాయాం తాన్మాసానిత్యర్థః॥—౫—॥ దేవపథః । దేవైరాతివాహికైర్నీయమానః పం థాః దేవపథః । బ్రహ్మప్రాపకః పంథాః బ్రహ్మపథః । ఏతేన మార్గేణప్రతి పద్యమానాఇమం ఘోరంఘటీయంత్రవజ్జననమరణాద్యావర్తకంమనుష్యా దిశరీరోపలక్షితం సంసారంనావర్తంతే పునర్నప్రతిపద్యంతే॥ —౬— ॥

⟹ ఇతిపంచదశఖండదీపికా ⟸ —॥సూ॥అంతర్యామ్యధిదైవా ధిలోకాదిషుతద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ॥-౧-౨-౧౯ ॥ —అంతర్యామ్యధికరణమ్ ॥ ॥౪—అథహైనముద్దాలకఆరుణిః పప్రచ్ఛ।నామ్నా ఉద్దాలకః అరుణస్యాపత్య మారుణిః(యాజ్ఞవల్క్యేతిహోవాచ।మద్రేష్వవసామపతంజలస్యకాప్యస్య గృహేషుయజ్ఞమధీయానాః)వయంమద్రేషుదేశేషు గోత్రతఃకాప్యస్యనా

బృహ॥ ఉ ॥ — కాప్యస్య గృహేషు యజ్ఞమధీయానాః తస్యాసీద్భార్యా గంధర్వగృహీతాతమపృచ్ఛామకోఽసీతి సోఽబ్రవీత్కబంధఆథర్వణఇతి । సోఽబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాంశ్చ వేత్థనుత్వం కాప్యతత్సూత్రంయేనాయంచ లోకఃపరశ్చలోకః సర్వాణిచభూతానిసందృబ్ధానిభవంతీతి । సోఽబ్రవీత్పతంజలఃకాప్యోనాహంతద్భగవన్వేదేతి । సోఽబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాంశ్చ వేత్థనుత్వం కాప్యతమంతర్యామిణం యఇమంచలోకం పరంచలోకంసర్వాణిచభూతానియోఽంతరోయమయతీతిసోఽబ్రవీత్పతంజలఃకాప్యోనాహంతం భగవన్వేదేతి సోఽబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాంశ్చయోవైతత్కాప్య సూత్రంవిద్యాత్తంచాంతర్యామిణమితి । సబ్రహ్మవిత్సలోకవిత్సదేవవిత్సవేదవిత్సభూతవిత్సఆత్మవిత్ససర్వవిదితి । తేభ్యోఽబ్రవీత్ ॥ * * * *

వి॥దీ॥—మ్నాపతంజలస్యగృహేషు ।గృహాశ్శపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యేకస్మిన్ బహువచనమ్।యజ్ఞంకల్పసూత్రమధీయానాఉషితవంతః(తస్యాసీద్భార్యాగన్ధర్వగృహీతాతమపృచ్ఛామకోఽసీతి ।సోఽబ్రవీత్ ।కబంధఆథర్వణఇతి)నామ్నాకబంధః। అథర్వపుత్రశ్చ । ఇతరత్స్పష్టం (సోఽబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాంశ్చ) సగంధర్వఃయాజ్ఞికాన్ యజ్ఞాధ్యేతౄన్ అస్మాంశ్చాధ్యాపకం కాప్యంచాబ్రవీదిత్యర్థః ॥ తదేవాహ । (వేత్థనుత్వంకాప్యతత్సూత్రంయేనాయంచలోకః పరశ్చలోకః సర్వాణిభూతానిసందృబ్ధానీతి) సూత్రేణపుష్పాణీవగ్రథనేనవిష్టబ్ధానీత్యర్థః ॥ ఏతాదృశంసూత్రంత్వంవేత్థకిమితిప్రశ్నః (సోఽబ్రవీత్పతంజలఃకాప్యః । నాహంతద్భగవన్వేదేతి) ఏవంసూత్రంపృష్ట్వాఽన్తర్యామిణంపప్రచ్ఛేత్యాహ (సోఽబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాంశ్చ । వేత్థనుత్వంకాప్యతమంతర్యామిణం । యఇమంచలోకం పరంచలోకం సర్వాణిచభూతాని యోఽంతరోయమయతీతి । సోఽబ్రవీత్పతంజలఃకాప్యోనాహంతంభగవన్వేదేతి । సోఽబ్రవీత్పతంజలంకాప్యంయాజ్ఞికాంశ్చయోవైతత్కాప్యసూత్రంవిద్యాత్తంచాంతర్యామిణమితి) ఇతిశబ్దఃపరికారవచనః ॥ హేకాప్యతత్సూత్రంతంచాంతర్యామిణమస్మదవగతప్రకారేణ యోవిద్యాదిత్యర్థః శిష్టం స్పష్టమ్ (సబ్రహ్మవిత్సలోకవిత్ । సదేవవిత్। సవేదవిత్ ॥సభూతవిత్ ।సఆత్మవిత్ ।ససర్వవిదితి తేభ్యోఽబ్రవీత్)

బృహ ॥ ౩ ॥ — తదహం వేద । తచ్చేత్త్వం యాజ్ఞవల్క్య సూత్రమవిద్వాగ్ స్తం చాన్తర్యామిణం బ్రహ్మగవీరుదజసే మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి । వేద వా అహం గౌతమ తత్సూత్రం తం చాన్తర్యామిణమితి యో వా ఇదం కశ్చిద్బ్రూయాద్వేద వేదేతి యథా వేత్థ తథా బ్రూహీతి ॥ ౧ ॥ స హోవాచ వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాని సన్దృబ్ధాని భవన్తి । తస్మాద్వై గౌతమ పురుషం ప్రేతమాహుః వ్యస్రగ్సిషతాస్యాఙ్గానీతి వాయునా హి గౌతమ సూత్రేణ సన్దృబ్ధాని భవన్తీతి । ఏవమేవైతద్యాజ్ఞవల్క్యాన్తర్యామిణం బ్రూహీతి ॥ ౨ ॥ యః పృ

వి॥ది॥— సః పరం బ్రహ్మవిత్ । స ఏవ తన్నియామ్య లోకదేవభూతవిత్ । స పరమాత్మవిత్ । స సర్వవిదితి । ఏవం తేభ్యః కాప్యయాజ్ఞికేభ్యో గన్ధర్వో బ్రవీదిత్యర్థః (తదహం వేద) తత్సర్వమహం జానామీత్యర్థః (తచ్చేదేవం యాజ్ఞవల్క్య సూత్రమవిద్వాన్ తం చాన్తర్యామిణం బ్రహ్మగవీరుదజసే) బ్రహ్మగవీః బ్రహ్మవిద్యాపణబన్ధభూతా గాః । గోరతద్ధితలుకీతి టచి పహాసాం తేటి డ్ఢాణేత్యాదినా ఙీప్ । ఉదజసే చేత్కాలయసి చేత్తే మూర్ధా పతిష్యతీతి శశాపతమ్ (వేద వా అహం గౌతమ తత్సూత్రం తం చాన్తర్యామిణమితి) యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనం । హే గౌతమ తత్సూత్రం తం చాన్తర్యామిణమహం వేద వై । వేద్యైవేత్యర్థః । ఏవముక్త ఉద్దాలక ఉవాచ (యో వా ఇదం కశ్చిద్బ్రూయాద్వేద వేదేతి) యః కశ్చిదేవ సర్వజ్ఞదమ్భః ఇదం వేదేదం వేదేతి వాచా బ్రూయాదిత్యర్థః (యథా వేత్థ తథా బ్రూహీతి) యేన ప్రకారేణ వేత్థ తేన ప్రకారేణ బ్రూహి కిం వచసేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ (స హోవాచ । వాయుర్వై గౌతమ తత్సూత్రం । వాయునా వై గౌతమ సూత్రేణాయం చ లోకః పరశ్చ లోకస్సర్వాణి చ భూతాని సన్దృబ్ధాని భవన్తి । తస్మాద్వై గౌతమ పురుషం ప్రేతమాహుః । వ్యస్రంసిషతాస్యాఙ్గానీతి । వాయునా హి గౌతమ సూత్రేణ సన్దృబ్ధాని భవన్తీతి) యస్మాత్సర్వాణి వాయునా గ్రథితాని తస్మాదేవ హేతోరుత్క్రాన్తప్రాణస్య పురుషస్యాఙ్గాన్యుత్సూత్రమాల్యానీవ విస్రస్తాని భవన్తి । అతో వాయునా సన్దృబ్ధాని వ్యస్రంసిషత । లుఙ్ । ఉద్దాలకోఽఙ్గీకరోతి (ఏవమేవైతద్యాజ్ఞవల్క్య ఇతి) భవతైతదేవం ఇతరమ్ బ్రూహీత్యాహ (అన్తర్యామిణం బ్రూహీతి) ॥ ౨ ॥ (యః పృథివ్యాం

బృహ ॥ ౮ ॥ —థివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ ౩ ॥ యోప్సు తిష్ఠన్నద్భ్యోన్తరో యమాపో న విదుర్యస్యాపశ్శరీరం యోపోన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ ౪ ॥ యోగ్నౌ తిష్ఠన్నగ్నేరన్తరో యమగ్నిర్న వేద యస్యాగ్నిశ్శరీరం యోగ్నిమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ ౫ ॥ యోన్తరిక్షే తిష్ఠన్నన్తరిక్షాదన్తరో యమన్తరిక్షం న వేద యస్యాన్తరిక్షం శరీరం యోన్తరిక్షమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ ౬ ॥ యో వాయౌ తిష్ఠన్ వాయోరన్తరో యం వాయుర్న వేద యస్య వాయుశ్శరీరం యో వాయుమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ —౭— ॥ * * * * * * * * *

వి దీ— తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః) పృథివ్యాం స్థితః తదన్తర్గతః తదవేద్యస్తచ్ఛరీరకశ్చ సన్ యోన్తః ప్రవిశ్య ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణనియమనం కరోతి । ఏషోన్తర్యామీ । తే । అమృత ఆత్మా । నిరుపాధికామృతత్వశాలీ ఆత్మేత్యర్థః । తే అమృత ఆత్మేతి వ్యతిరేకనిర్దేశాదన్తర్యామిణో జీవవ్యతిరేకస్సిద్ధః ॥ అమృతత్వవిశేషణాచ్చ సిద్ధ్యతి । తద్విశేషణం జీవవ్యావృత్త్యర్థం । అన్తర్యామీ తే ఆత్మేత్యుక్తే ఆత్మశబ్దస్య స్వరూపవచనశఙ్కయా జీవవ్యావృత్తిర్న ప్రాప్నోతీతి హ అమృత ఇత్యుక్తం జీవస్యామృతత్వసిద్ధేః పరమాత్మప్రసాదాధీనత్వాన్న తత్తస్య నిరుపాధికమితి నిరుపాధికామృతత్వశాలీ ఆత్మా పరమాత్మైవ । అత్ర ప్రశ్నానురూప్యేణ ఇమం చ లోకం పరం చ లోకం సర్వాణి చ భూతాని యో ఽన్తరో యమయత్యేష త ఆత్మాన్తర్యామీతి ఏకేనైవ నిర్దేశేన సర్వాన్తర్యామిణ ఉద్దాలకం ప్రతి తే ఆత్మేత్యాత్మత్వప్రతిపాదనసమ్భవాత్ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యోప్సు తిష్ఠన్ ఇత్యాది పర్యాయోపదేశబాహుళ్యం కిమర్థమితి చేన్న । పృథివ్యాద్యేకైకవస్తుషు ప్రత్యేకం పరిపూర్ణత్వేన నియన్తృతయా స్థితిజ్ఞాపనార్థత్వేన సార్థక్యాత్ । పరిపూర్ణత్వం చాణుమాత్రేపి స్థితస్య నిరవధికషాడ్గుణ్యవిశిష్టతయా స్వప్రతిపత్తియోగ్యత్వమితి వ్యాసార్యైర్వాక్యాన్వయాధికరణే వర్ణి

ష్పృహ ॥ ౭ ॥ — యోదివితిష్ఠన్ దివోఽంతరోయంద్యౌర్నవేదయస్యద్యౌశ్శ
రీరంయోదివమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః ॥ ౮ ॥ య
ఆదిత్యేతిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరోయ మాదిత్యోనవేదయస్యాదిత్యశ్శరీరంయఆ
దిత్యమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః ॥ ౯ ॥ యోదిక్షుతి
ష్ఠన్దిగ్భ్యోంతరోయందిశోనవిదుర్యస్య దిశశ్శరీరంయోదిశోంతరోయమ
యత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః ॥ ౧౦ ॥ యశ్చంద్రతారకేతిష్ఠగ్శ్చన్ద్ర
తారకాదంతరోయంచంద్రతారకంనవేదయస్యచంద్రతారకగ్శరీరంయశ్చం
ద్రతారకమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః ॥ ౧౧ ॥ యఆ
కాశేతిష్ఠన్నాకాశాదంతరోయమాకాశో నవేదయస్యాకాశశ్శరీరం యఆ
కాశమంతరోయమయత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః ॥ ౧౨ ॥ యస్తమసితి
ష్ఠగ్స్తమసోంతరోయంతమోనవేదయస్యతమశ్శరీరంయస్తమోంతరోయమ
యత్యేషతఆత్మాంతర్యామ్యమృతః ॥ —౧౩— ॥ యస్తేజసితిష్ఠగ్స్తేజసోంత
రోయంతేజోనవేదయస్యతేజశ్శరీరంయస్తేజోంతరోయమయత్యేషతఆత్మాం
తర్యామ్యమృతః ఇత్యధిదైవత మథాధిభూతమ్ ॥ —౧౪— ॥ * * *

వి॥దీ—తం॥ననుసర్వాణిభూతానియోంతరోయమయతీతిం మైత్రేయీహీతిస
ర్వభూతస్యాప్యంతర్యామీపకోస్తి సవక్తవ్యఇతి పృష్టవంతం పృథివ్యంతర్యా
మ్యేవ తే అన్తర్యామీ జలాంతర్యామ్యేవ తే అన్తర్యామీతి పృథివ్యాద్యంత
ర్యామిణఉద్దాలకాన్తర్యామిణశ్చా భేదబోధనమసఙ్గతం ॥ అన్తర్యామ్యైక్య
స్య ప్రాగేవ నిశ్చితత్వాత్ । అతస్తతఆత్మేత్యత్రాత్మశబ్దోనాన్తర్యామివచనః
అపితు స్వరూపవచనఇత్యేవ యుక్తమితిచెన్న ॥ ఆత్మశబ్దస్యశేషిత్వాధార
త్వాద్యర్థకతయాప్యుపపత్తేః । పతిం విశ్వస్యేత్యాదివాక్యైర్విశ్వశేషిణః క
స్యచిదవగతత్వాత్తేన వాక్యేన ప్రతిపన్నస్తైఆత్మా తె శేషీపృథివ్యాదీనామ
న్తర్యామీతి ప్రఘట్టకార్థః ॥ —౩— ॥ ఏవమప్సు అగ్నౌఅంతరిక్షేవా
యావదివిఆదిత్యే దిక్షుచంద్రతారకె ఆకాశేతమసి తేజసిచాంతర్యామిణ ము
క్త్వాహ (ఇత్యధిదైవతమితి) ఉపదిష్టమంతర్యామి స్వరూపమితి శేషః (అ
థాధిభూతమితి) అంతర్యామిస్వరూపముపదిశ్యతఇతి శేషః ॥ ౪ ॥ ౫ ॥
౬ ॥ ౭ ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ —౧౦— ॥—౧౧—॥—౧౨—॥౧౩॥—౧౪॥

బృహ ॥౬॥— యస్సర్వేషుభూతేషు తిష్ఠన్సర్వేభ్యోభూతేభ్యోఽన్తరోయగ్‍ంసర్వాణిభూతానినవిదుర్యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరంయస్సర్వాణిభూతాన్యన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతఇత్యధిభూతమథాధ్యాత్మమ్ ॥ —౧౫— ॥ యఃప్రాణేతిష్ఠన్ ప్రాణాదన్తరోయం ప్రాణోనవేదయస్య ప్రాణశ్శరీరంయఃప్రాణమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ —౧౬— ॥ యోవాచితిష్ఠన్వాచోఽన్తరోయం వాఙ్నవేదయస్య వాక్శరీరంయోవాచమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః॥—౧౭ యశ్చక్షుషితిష్ఠంశ్చక్షుషోఽన్తరోయం చక్షుర్నవేదయస్య చక్షుశ్శరీరంయశ్చక్షురన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ —౧౮— ॥ యశ్శ్రోత్రేతిష్ఠన్ శ్రోత్రాదన్తరోయగ్‍ంశ్రోత్రంనవేదయస్య శ్రోత్రగ్‍ంశరీరం యశ్శ్రోత్రమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ —౧౯—॥ యోమనసితిష్ఠన్ మనసోఽన్తరోయం మనోనవేదయస్య మనశ్శరీరంయోమనోఽన్తరోయ మయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః॥—౨౦— ॥ యస్త్వచితిష్ఠగ్‍ంస్త్వచోఽన్తరోయం త్వఙ్నవేదయస్య త్వక్శరీరంయస్త్వచమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ —౨౧—॥ యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్విజ్ఞానాదన్తరోయంవిజ్ఞానంనవేదయస్య విజ్ఞానగ్‍ంశరీరంయోవిజ్ఞానమన్తరోయమయత్యేషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః ॥ —౨౨—॥ యోరేతసితిష్ఠన్రేతసోఽన్తరోయగ్‍ంరేతోనవేదయస్య రేతశ్శరీరంయోరేతోఽన్తరోయమయత్యేష

వి॥దీ- సర్వేషుభూతేషుచాన్తర్యామిణముక్త్వాహ(ఇత్యధిభూతమితి)అన్తర్యామిస్వరూపముక్తమితిశేషః(అథాధ్యాత్మమితి)అన్తర్యామిస్వరూపముచ్యతఇతిశేషః॥౧౫॥ఏవంప్రాణేవాచిచక్షుషిశ్రోత్రేమనసిత్వచిచోక్త్వాహ (యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్నిత్యాది)అత్రవిజ్ఞానశబ్దోజీవాత్మపరః।సమానప్రకరణేమాధ్యందినశాఖాయాంఅత్రత్యవిజ్ఞానశబ్దస్థానే - ఆత్మనితిష్ఠన్నిత్యాత్మశబ్దేననిర్దేశదర్శనాత్।జ్ఞానస్వరూపస్యతస్యతచ్ఛబ్దవాచ్యత్వయోగాచ్చేతిద్రష్టవ్యమ్ ౧౬ ॥౧౭ ॥ ౧౮ ॥ ౧౯॥ ౨౦ ॥ ౨౧॥ ౨౨॥—॥ఏవం రేతస్యన్తర్యామిణముక్త్వాహ (అదృష్టోద్రష్టాఅశ్రుతశ్శ్రోతాఅమతోమన్తా అవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతేతి) అత్రద్రష్టృత్వంరూపసాక్షాత్కారవత్త్వం। నతుచక్షుర్జన్యజ్ఞానవ

బృహ ॥ ఉ ॥—తఆత్మాన్తర్యామ్యమృతోఽదృష్టోద్రష్టాఽశ్రుతశ్శ్రోతాఽ మతోమంతాఽవిజ్ఞాతోవిజ్ఞాతా నాన్యోతోస్తి ద్రష్టానాన్యోతోస్తిశ్రోతా నాన్యోతోస్తిమంతానాన్యోతోస్తివిజ్ఞాతైషతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతోఽతోఽ న్యదార్తంతతోహోద్దాలకఆరుణిరుపరరామ॥—౨౩—॥*ఇతిబృహదా రణ్యకేపఞ్చమాధ్యాయే సప్తమంబ్రాహ్మణమ్॥—॥*అథప్రథమముండకే *బ్రహ్మాదేవానాంప్రథమస్సంబభూవవిశ్వస్యకర్తాభువనస్యగోప్తా। సబ్రహ్మవి

వి॥దీ—త్తృత్వం।తస్యపరమాత్మన్యసంభవాత్।శ్రోతృత్వంశబ్దసాక్షాత్కారవ త్త్వం।మన్తృత్వంమంతవ్యవిషయసాక్షాత్కర్తృత్వం।విజ్ఞాతృత్వంవిజ్ఞానశబ్దిత నిదిధ్యాసనవిషయసాక్షాత్కర్తృత్వం।ద్రష్టృత్వాదికంజీవస్యాప్యస్తీతిఅదృష్ట త్వాదినా ద్రష్టృత్వాదికంవిశేషితం।తాదృశంచతన్నజీవస్యాస్తీతిభావః।అ త్రచద్రష్టృత్వాదావుపాధ్యనుక్తేర్నిరుపాధికద్రష్టృత్వమర్థసిద్ధం(నాన్యోతో స్తి।ద్రష్టానాన్యోతోస్తిశ్రోతానాన్యోతోస్తిమన్తానాన్యోతోస్తివిజ్ఞాతా॥ఏష తఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః॥అతోన్యదార్తంతతోహోద్దాలకఆరుణిరుపరరామ) అన్యశబ్దాదేస్సర్వనామ్నః పూర్వనిర్దిష్టసదృశాన్యపరత్వస్య। సమానేషుపూ ర్వత్వాదితి సాప్తమికాధికరణే వ్యవస్థితత్వాదత్రాప్యన్యశబ్దేన పూర్వనిర్దిష్ట దృష్టత్వాదివిశేషితనిరుపాధికరూపాదిసాక్షాత్కారాదిమతో నిషేధఉప పద్యతే। జీవస్య కరణాయత్తజ్ఞానత్వాత్ ॥ అన్యస్తత్సదృశోఽదృష్టో ద్ర ష్టానాస్తీత్యర్థః। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం।శిష్టం స్పష్టం ॥ —౨౩—

ఇతిబృహదారణ్యకేసప్తమబ్రాహ్మణదీపికా

ఉ ॥ భా ॥— అతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయమంచితోరస్థలంశ్రియా। అంజనాచ లశృంగారమంజలిమాగాహతామ్ । వ్యాసంలక్ష్మణయోగీంద్రం ప్రణ మ్యాన్యాన్గురూనపి। ముండకంవిదుషాంప్రీత్యైవ్యాకరిష్యేయథామతి॥ విద్యాప్రరోచనార్థాఆఖ్యాయికాఆరభ్యతే(బ్రహ్మాదేవానామిత్యాది) చ తుర్ముఖఇంద్రాదీనామగ్రేఉత్పన్నఇత్యర్థః। సకీదృశఇత్యత్రాహ (విశ్వ స్యకర్తాభువనస్యగోప్తేతి) విశ్వస్యభువనస్య॥సర్వస్య భువనస్య॥ఉత్పాదయి తారక్షకశ్చేత్యర్థః(సబ్రహ్మవిద్యామితి) సః । తాదృశోబ్రహ్మాసర్వవి ద్యాశ్రయభూతాంబ్రహ్మవిద్యామథర్వనామ్నేజ్యేష్ఠపుత్రాయోక్తవానిత్య

ముం॥ ఉ ॥— ద్యాంసర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వాయజ్యేష్ఠపుత్రాయప్రాహ॥ —౧—*అథర్వణేయాంప్రవదేత బ్రహ్మాథర్వా తాంపురోవాచాంగిరేబ్రహ్మవిద్యాం । సభారద్వాజాయసత్యవాహాయప్రాహభారద్వాజోంగిరసేపరావరామ్॥ ॥౨—॥శౌనకోహవైమహాశాలోఽంగిరసంవిధివదుపసన్నఃపప్రచ్ఛ । కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీతి ॥ —౩— ॥ తస్మైసహోవాచ । ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదంతి

వి॥దీ—॥ సూ॥అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః॥౧—౨—౨౧॥అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణమ్॥—౫—ముండకోపనిషది(శౌనకోహవైమహాశాలోంగిరసం విధివదుపసన్నఃపప్రచ్ఛకస్మిన్నుభగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదంవిజ్ఞాతం భవతీతి)సర్వోపాదానంకిమితిప్రశ్నార్థః।విస్తరస్తుముండకోపనిషత్ప్రకాశికాయాంద్రష్టవ్యః॥౩—॥(తస్మై సహోవాచ)స్పష్టోర్థః॥(ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇతి ఉ॥ భా॥ — ర్థః॥ బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యాశ్రయత్వంచజ్ఞాతవ్యబ్రహ్మణైకకృత్స్నజ్ఞాతవ్యాంతర్భావేణ బ్రహ్మజ్ఞానేకృత్స్నజ్ఞానస్యాంతర్భూతత్వాదితి వ్యాసార్యైరుపపాదితమ్ ॥ —౧— ॥ అథర్వణేయాంప్రవదేతేతి । అథర్వణేయాం బ్రహ్మాప్రోవాచ తాంబ్రహ్మవిద్యాం అథర్వానామాఋషిః స్వశిష్యాయాంగిరోనామఋషయేప్రోవాచ ॥ సః । అంగిరోనామాఋషిః భరద్వాజగోత్రాయ సత్యవాహనామ్నేప్రోక్తవాన్ । పరస్మాదవరేణ ప్రాప్తేతిపరావరా । పరావరసర్వవిద్యా ప్రాప్తేర్వాపరావరా । తామంగిరసేప్రాహేత్యనుషంగః ॥—౨—॥ (శౌనకోహవైమహాశాలఇతి) మహాశాలః । మహాగృహస్థః। శునకసుతః శౌనకః । సమిత్పాణిత్వాదిశాస్త్రీయనియమానతిక్రమేణోపగతస్సన్ పృష్టవాన్ (కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతే సర్వమితి) హేభగవః । ఉత్పత్తింప్రళయంచైవ భూతానామాగతింగతిం॥ వేత్తి విద్యామవిద్యాంచ సవాచ్యోభగవానితీతి లక్షణలక్షితభగవన్నిత్యస్య విభాషాభవద్భగవదితినకార్యస్య రుత్వేఽవస్యఓత్వాభావశ్ఛాందసః । యథామృత్పిండేవిజ్ఞాతేసర్వంమృన్మయంవిజ్ఞాతంభవతి।ఏవంకస్మింశ్చిద్వస్తునివిజ్ఞాతేసర్వంకార్యజాతంవిజ్ఞాతంభవతీతిసామాన్యతోభవాదృశానాం వచనమశ్రౌషం తాదృగ్వస్తుకిమితి ప్రశ్నార్థః ॥ —౩— ॥ * * *

ముం ॥ ౩ ॥ —— పరాచైవాపరాచ ॥ —— ౪ —— ॥ తత్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽథర్వవేదశ్శిక్షా కల్పోవ్యాకరణం నిరుక్తంఛందో జ్యోతిషమితి అథపరాయయా తదక్షర మధిగమ్యతే ॥ —— ౫ —— ॥ * * *

వి॥ది—— హస్మయద్బ్రహ్మవిదోవదంతి) అత్ర ప్రాప్తమిత్యధ్యాహారః । యద్వస్తు ప్రాప్యం ద్వేజ్ఞానేఉపాదేయేఇతిహ వేదాభిజ్ఞాఃపరాశరాదయః। తత్ప్రాప్తిహేతుర్జ్ఞానంచకర్మచోక్తం మహామునే । ఆగమోత్థంవివేకాచ్చద్విధాజ్ఞానం తథోచ్యతే ॥ శబ్దబ్రహ్మాగమమయం పరంబ్రహ్మవివేకజమితి యద్వదంతి తజ్జ్ఞానే సర్వం విజ్ఞాతంభవతీత్యర్థః ॥ ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యభగవతా భాష్యకృతా ॥ ద్వే విద్యే వేదితవ్యేఇతిహస్మ యద్బ్రహ్మవిదో వదంతి పరాచైవాపరాచేతి ॥ బ్రహ్మప్రేప్సునా ద్వే విద్యే వేదితవ్యే బ్రహ్మవిషయే పరోక్షాపరోక్షరూపే ద్వే జ్ఞానే ఉపాదేయే ఇత్యర్థఇతిభాషితం । ఏతేన పరవిద్యాయా బ్రహ్మప్రేప్సూపాదేయత్వేపి అపరవిద్యాయాస్తథాత్వాప్రతీతేః । ప్రత్యుక్త । అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతఇతివాక్యపర్యాలోచనాయామపరవిద్యాయా బ్రహ్మప్రేప్సూపాదేయత్వాభావస్యైవప్రతీతేః బ్రహ్మప్రేప్సునాద్వేవిద్యేఉపాదేయే ఇతి భాష్యం కథమితి శంకానిరస్తా ।ప్రాప్తమితిపదాధ్యాహారేణాస్యార్థస్య ప్రతీతేః ।ఇతరథాయత్పదవైయర్థ్యాత్ । కిఞ్చ । కస్మిన్నుభగవఇతి సర్వోపాదానే పృష్టేవిద్యాద్వయకథనమామ్రాన్పృష్టఃకోవిదారానాచష్టఇతి న్యాయమనుసరేత్ । అతోయథోక్తఏవార్థః ॥ ఓదనపాకంపచతీతివత్ ద్వేవిద్యేవేదితవ్యేఇతినిర్దేశః । కేతేవిద్యే ఇత్యత్రాహ (పరాచైవాపరాచేతి) పరమపరమితిజ్ఞానం ద్వివిధమిత్యర్థః ॥ —— ౪ —— ॥ తత్రసూచీకటాహన్యాయేనాపరజ్ఞానస్వరూపమాహ (తత్రాపరా । ఋగ్వేదోయజుర్వేదస్సామవేదోథర్వవేదశ్శిక్షా కల్పోవ్యాకరణం నిరుక్తంఛందోజ్యోతిషమితీహాసన్యాయ పురాణ మీమాంసాధర్మశాస్త్రాణీతి) షడంగోపేతసశిరస్కసోపబృంహణ వేదశ్రవణజన్యం పరోక్షజ్ఞానమిత్యర్థః । అపరవిద్యాముక్త్వా పరవిద్యామాహ (అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే) అత్రేతచ్ఛబ్దః । ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదఇతి యచ్ఛబ్దప్రతినిర్దేశకః ।యేనజ్ఞానేన ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదఇతి

వి॥దీ— వాక్యే ప్రాప్యతయా నిర్దిష్టమ్। తదక్షరమధిగమ్యతే అధిక్యేన గమ్య-
తే ।అపరోక్షీక్రియత ఇత్యర్థః। వివేకాదిసాధనసప్తకజన్యా శ్రవణజన్యజ్ఞా-
నానంతర భావిదర్శన సమానాకారం పరజ్ఞానమిత్యర్థః । ఏతేనాధిగమ్యత
ఇత్యస్య జ్ఞాయత ఇతి వా ప్రాప్యత ఇతి వార్థస్యాశ్రయణీయతయా పరవిద్యా-
యా ఏవ బ్రహ్మవిషయత్వ బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వయోస్సిద్ధ్యా అపరవిద్యా-
యా బ్రహ్మవిషయత్వతత్ప్రాప్తిహేతుత్వయోరభావేనాపరవిద్యాయా అపి
బ్రహ్మవిషయత్వ తత్ప్రాప్తిహేతుత్వప్రతిపాదక భాష్యాసంగతిః । కించ ।
పరవిద్యాయా అపరోక్షజ్ఞానరూపత్వే ప్రమాణానుపలంభాదపరోక్షత్వప్ర-
తిపాదకభాష్యస్యాప్యసంగతిరితి దూషణం పరాస్తమ్ । అధిగమ్యత ఇత్య-
స్యాపరోక్షీక్రియత ఇత్యర్థకత్వాత్ । నన్వేతదుపబృంహణే శ్రీవిష్ణుపురా-
ణే । ద్వే విద్యే వేదితవ్యే వై ఇతి చాథర్వణీ శ్రుతిః॥ పరయా త్వక్షరప్రాప్తిః ఋ-
గ్వేదాదిమయీ పరేతి । అధిగమ్యత ఇత్యస్య ప్రాప్త్యర్థతయా ఉపబృం-
హితత్వాత్ కథమిదముచ్యత ఇతి చేత్ । యద్యప్యుపబృంహణానుసారేణ ప్రా-
ప్త్యర్థకతయా వ్యాఖ్యాతవ్యమితి నిర్బంధః । తర్హి । ఇతి హ స్మ యద్బ్ర-
హ్మవిదో వదంతీతి పూర్వవాక్యే పరాపరవిద్యయోర్ద్వయోరపి బ్రహ్మప్రా-
ప్తిహేతుత్వస్య కథితత్వేన యయా తదక్షరమధిగమ్యత ఇత్యస్యాపరవిద్యా-
వ్యావర్తకత్వాభావప్రసంగేన తద్వ్యావర్తకత్వార్థం సాక్షాదితిపద-
మధ్యాహృత్య యయా సాక్షాదక్షరమధిగమ్యతే ప్రాప్యతే సా పరవిద్యేత్య-
స్తు । అపరోక్షత్వం త్వర్థాల్లభ్యతే । శ్రుత్యంతరే నిచాయ్య తం మృత్యుము-
ఖాత్ప్రముచ్యతే ॥ తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఇత్యాదిదర్శనాదితి ద్రష్టవ్యమ్ న-
నుస్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహితిసూత్రే తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదే-
త ఇత్యుపసంహారగతబ్రహ్మవిద్యాశబ్దస్య బ్రహ్మవిద్యాం వేదవిద్యామిత్యుపనిష-
త్పరతయా భాష్యకృతా వ్యాఖ్యాతత్వాత్ యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం ప్రో-
వాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి ద్వితీయఖండగతబ్రహ్మవిద్యాశబ్దస్యాపి
తత్పరత్వౌచిత్యాత్ ।ఉపక్రమే చ బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠామథర్వా-
య జ్యేష్ఠపుత్రాయ ప్రాహేత్యుక్తికర్మతయా శ్రూయమాణాయా బ్రహ్మవిద్యా-
యా ఉపనిషద్గ్రంథరూపత్వస్యైవోచితత్వాత్ ప్రాపరా ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సా-

ముం॥ ఊ॥ —— యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదమ్॥ నిత్యంవిభుంసర్వగతం సుసూక్ష్మంతదవ్యయమ్॥

వి॥దీ—మవేదఇత్యత్రఋగ్వేదాదిశబ్దానాంతజ్జన్యజ్ఞానలక్షణాయాంఅయుక్తత్వేనవిద్యాశబ్దస్యైవగ్రంథపరత్వాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్పరవిద్యాశబ్దేనాపి సాక్షాద్బ్రహ్మప్రాపకోపనిషద్భాగఏవాభిధాతుముచితః। తతశ్చపరోక్షాపరోక్షరూపజ్ఞానపరత్వేన యుక్తిం పశ్యామఇతిచేదత్రోచ్యతే । యదిపరవిద్యా శబ్దేనోపనిషద్గ్రంధ సందర్భవిశేషః ప్రతిపాద్యః ఋగ్వేదాదిశబ్దైనముఖ్యయావృత్త్యాఋగ్వేదాదయఏవ ప్రతిపాద్యాః తర్హిబ్రహ్మప్రతిపాదకోపనిషదాంఋగ్వేదాదిబహిర్భావప్రసంగేనయావేదబాహ్యాస్స్మృతయఇత్యుక్తరీత్యా అనదర్థత్వమేవ స్యాత్ । ఋగ్వేదాదిశబ్దానాం ముఖ్యార్థత్వమాశ్రిత వద్భిరపి పరైరుపనిషదాంవేదబాహ్యత్వప్రసంగాత్పరవిద్యాశబ్దోజ్ఞానవాచీతి వ్యాఖ్యాతమ్। ఇయాంస్తువిశేషః। పరమతేద్వేవిద్యేవేదితవ్యే ఇత్యత్రసకృత్ప్రయుక్త ఏవవిద్యాశబ్దోఽసత్యపిసాధారణే ప్రవృత్తినిమిత్తే ఋగ్వేదాదిగ్రంధసందర్భలక్షణామపరవిద్యాం బ్రహ్మజ్ఞానలక్షణాం పరవిద్యాంచవక్తీతి దోషాస్తి। అస్మన్మతేసనాస్తి। కిఞ్చ। పరవ్యాఖ్యానే ఋగ్వేదాది వేద్యవిలక్షణత్వాద్బ్రహ్మణః వేదైశ్చసర్వైరహమేవ వేద్యఇతి స్మృతిః పీడ్యేత। అతోఋగ్వేదాదిజన్యజ్ఞానంబ్రహ్మవిషయకమేవేత్యేవ యుక్తమ్। అతఃపరాపరజ్ఞానశబ్దితాపరోక్ష పరోక్షజ్ఞానవిషయత్వం బ్రహ్మణఏవేతి భాష్యకారీయారీతిరేవసాధీయసీ॥ ——౫—— ॥

(యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతదపాణిపాదం। నిత్యంవిభుంసర్వగతం సుసూక్ష్మంతదవ్యయం యద్భూతయోనింపరిపశ్యంతిధీరాః) అద్రేశ్యమదృశ్యం జ్ఞానేంద్రియావిషయం అగ్రాహ్యం పాణ్యాదికార్యేంద్రియోపాదానాద్యవిషయః అగోత్రంకులరహితమ్ । అవర్ణంఅపేతబ్రహ్మక్షత్రాదికం అచక్షుశ్శ్రోత్రంజ్ఞానేంద్రియరహితమ్। తత్ప్రసిద్ధమ్। అపాణిపాదంకర్మేంద్రియరహితమ్ ॥ నిత్యం। కాలాపరిచ్ఛిన్నమ్। విభుం। దేశాపరిచ్ఛిన్నమ్। సర్వగతమ్। సర్వత్రాంతఃప్రవిశ్యావస్థితమ్। తత్ర హేతుమాహ (సుసూక్ష్మమితి) ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం

ముం ॥ ౮ ॥ — యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః ॥ —౬— ॥ యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్ । వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ ॥ — ౭ — ॥

వి॥దీ— యత్ । తదవ్యయమ్ । అథ పరా యయా తదక్షరమిత్యత్రాక్షరశబ్దనిర్దిష్టమిత్యర్థః (యద్భూతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః) ధీరాః ప్రజ్ఞాశాలినః । యత్సర్వభూతోపాదానతయా పశ్యన్తీత్యర్థః । యోనిశబ్దస్యోపాదానపరత్వం యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చేతి వాక్యశేషాదవగమ్యత ఇతి ప్రకృత్యధికరణే భాషితమ్ ॥ —౬— ॥ నను భూతయోనిశబ్దనిర్దిష్టం సర్వోపాదానత్వం బ్రహ్మణో న సంభవతి । ఘటాదిషు మృదాదేరేవోపాదానత్వదర్శనేన బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాసంభవాదిత్యాశఙ్క్య మృదాదిష్వపి బ్రహ్మణ ఏవాత్మతయా వ్యాప్తత్వన్మృదాదిరూపస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వేనానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయన్నాహ (యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కిఞ్చిత్) అత్ర పరశబ్ద ఉత్కృష్టపరః । అపరశబ్దోఽన్యవచనః । యస్మాదన్యదుత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః । నాత్ర పరాపరయోర్ద్వయోరపి నిషేధః । తథా సతి నఞస్సకృచ్ఛ్రుతస్యావృత్తిప్రసఙ్గాత్ (యస్మాన్నాణీయో న జ్యాయోఽస్తి కశ్చిత్) అణోరణీయాన్మహతో మహీయానితి భావః । అణీయస్త్వం సూక్ష్మత్వం వ్యాపిత్వమితి యావత్ । జ్యాయస్త్వం సర్వేశ్వరత్వమ్ । సర్వవ్యాపిత్వాత్సర్వేశ్వరత్వాచ్చాస్యైవైతద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యాప్యణీయస్త్వం జ్యాయస్త్వం చ నాస్తీతి వేదార్థసంగ్రహే వ్యాఖ్యాతమ్ । కశ్చిదితి లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః (వృక్ష ఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకః) నంతవ్యవస్త్వభావాద్వృక్ష ఇవాప్రణతస్వభావస్స్వీయః పరిధానభూతః పరమపద ఆస్త ఇత్యర్థః (తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్) నియమనార్థమన్తః ప్రవిష్టేన సర్వమిదం వ్యాప్తమిత్యర్థః । తతశ్చ మృదాదిశరీరకస్య బ్రహ్మణో ఘటాదావప్యుపాదానత్వ సంభవాద్భూతయోనిత్వం నానుపపన్నమితి భావః । అయం మన్త్రః కేషుచిత్కోశేషు న దృష్టః । కైశ్చిదవ్యాకృతః । తథాపి వ్యాసార్యైరక్షరపురుషస్య యస్మాత్పరం నాపరమస్తీతి సమాభ్యధికనిషేధశ్చ ఉపక్రమావగత ఇత్యభిహితత్వాన్న ప్రక్షేపశఙ్కార్హ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ —౭— ॥ నను లోకే ఉపా

ము ॥ ఉ ॥ — యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి । యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని తథాఽక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమ్ ॥—౭—॥ తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్నమభిజాయతే । అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమ్ ॥ —౮— ॥

వి॥దీ—దానస్యాప్యభిన్ననిమిత్తకారణసాపేక్షత్వదర్శనాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమనుపపన్నమ్ । కిఞ్చ ఏకస్య బ్రహ్మణః పరస్పరవిలక్షణానన్తప్రపఞ్చోపాదానత్వమపి న సమ్భవతి । కిఞ్చ ఘటాద్యుత్పత్తావుపాదానభూతమృత్పిణ్డాదిషు పూర్వావస్థోపమర్దో దృశ్యతే । ప్రాకారోపాదానభూతాస్విష్టికాసు చతురశ్రత్వాదిలక్షణపూర్వాకారతిరోధానం దృశ్యతే । అక్షరశబ్దితస్య నిర్వికారస్య బ్రహ్మణః పూర్వాకారోపమర్దతిరోధానయోరసమ్భవేనోపాదానత్వం న సమ్భవతీత్యాశఙ్క్యాహ (యథోర్ణనాభిస్సృజతే గృహ్ణతే చ) యథోర్ణనాభిః హృదయాదూర్ణాం సన్తత్య వక్త్రతః । తయా విహృత్య భూయస్తాం గ్రసత్యేవం జనార్దన ఇత్యుక్తరీత్యా । యథా లూతాఖ్యకీటవిశేషస్య స్వావస్థితతన్తు నిస్సారణతత్ప్రవేశనయోర్నిరపేక్షకర్తృత్వమ్ (యథా పృథివ్యామోషధయస్సమ్భవన్తి) యథా ఏకస్యా ఏవ పృథివ్యాః పూర్వావస్థోపమర్దతిరోధానాభావేఽపి విలక్షణానన్తౌషధ్యుపాదానత్వమ్ (యథా సతః పురుషాత్కేశలోమాని) యథా జీవతః పురుషస్య చేతనస్యాచేతనకేశలోమాద్యుపాదానత్వమ్ (తథాఽక్షరాత్సమ్భవతీహ విశ్వమ్) ఏవమేవ నిమిత్తాన్తరనిరపేక్షాదుపాదేయవిలక్షణాన్నిర్వికారాత్పరమాత్మనః పరస్పరవిలక్షణం చేతనాచేతనాత్మకం నిఖిలం జగత్సమ్భవతీత్యర్థః ॥ —౭— ॥ బ్రహ్మణో విశ్వోత్పత్తిప్రకార ఉచ్యతే (తపసా చీయతే బ్రహ్మ) తపసా జ్ఞానేన యస్య జ్ఞానమయం తప ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । చీయతే । ఉపచీయతే । బహు స్యామితి సఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన బ్రహ్మ స్రష్టృత్వోన్ముఖం భవతీత్యర్థః ॥ (తతోఽన్నమభిజాయతే) అద్యతేత్తి చ భూతానీతి భోగ్యభోక్తృరూపచేతనాచేతనసంఘాతలక్షణమవ్యాకృతం పరస్మాద్బ్రహ్మణో జాయత ఇత్యర్థః ॥ (అన్నాత్ప్రాణో మనస్సత్యం లోకాః కర్మసు చామృతమ్) తస్మాత్సృష్టిరూపచిదచిత్సంఘాతాత్మకాదన్నశబ్దితాదవ్యాకృతాన్ముఖ్యః ప్రాణః అన్తఃకరణ

ముం॥ ఉ॥—యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యజ్ఞానమయంతపః। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే।—౧౦—॥ ఇతి ప్రథమముణ్డకే ప్రథమః ఖణ్డః॥

వి॥దీ—ఙంసత్యశబ్దితో భోక్తృవర్గస్స్వర్గాదయో లోకాః కర్మసు ఆయత్తమమృతంచ అమృతత్వసాధనం కర్మేతియావత్। యద్వా కర్మస్వితి నిర్ధారణే సప్తమీ। కర్మసుముఖ్యం మోక్షోపకారకం కర్మేత్యర్థః॥ ఏతత్సర్వమభిజాయత ఇతి పూర్వేణాన్వయః। ఏతత్సర్వం భాష్యశ్రుతప్రకాశికయోస్స్పష్టమ్।—౯—॥ పూర్వమన్త్రోక్తతపశ్శబ్దం వివృణ్వన్ భూతయోనిభూతస్య బ్రహ్మణస్సృష్ట్యుపకరణ సార్వజ్ఞ్యం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయన్తపః) (సర్వజ్ఞః। సర్వవిషయజ్ఞానవాన్ (సర్వవిత్) తద్వస్తుగతసర్వప్రకారజ్ఞానవాన్। స్వరూపతః ప్రకారతశ్చ సర్వవిషయజ్ఞానవత్త్వమస్మిన్మన్త్రే భూతయోనేర్విధేయమ్। అప్రాప్తత్వాత్। యస్యజ్ఞానమయంతప ఇత్యనేనాంశేన పూర్వమన్త్రోక్తతపశ్శబ్దవివరణమ్। యస్యబ్రహ్మణస్సఙ్కల్పరూపజ్ఞానవ్యతిరేకేణ జగత్సృష్ట్యుపయుక్తకష్టాన్తరం నాస్తీత్యర్థః। తతోన్నమభిజాయత ఇత్యాదికమనువదతి (తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూపమన్నంచజాయతే) తస్మాత్। సఙ్కల్పేనసృష్ట్యున్ముఖాద్బ్రహ్మణః। తతోన్నమభిజాయత ఇత్యత్రాన్నశబ్దనిర్దిష్టమేతదవ్యాకృతాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాజ్జాయతే। తద్ద్వారా నామరూపవత్। అద్యతేత్తి చ భూతానీత్యన్నశబ్దనిర్దిష్టభోగ్యభోక్తృరూపంచ జాయత ఇత్యర్థః। యద్యప్యస్మిన్మన్త్రే సర్వజ్ఞత్వాద్యనువాదేన బ్రహ్మశబ్దితావ్యక్తాదిహేతుత్వం విధీయత ఇతి ప్రతిభాతి। తథాపి తస్య పూర్వమన్త్రప్రాప్తత్వేనవిధేయత్వాసంభవాదప్రాప్తస్యసర్వజ్ఞత్వస్యైవ విధేయత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్। నను సర్వజ్ఞసర్వవిచ్ఛబ్దయోరపౌనరుక్త్యాయ సర్వజ్ఞశబ్దస్య రూఢిరభ్యుపగన్తవ్యా। కృశానురేతాస్సర్వజ్ఞ ఇతి నిఘంటుపాఠేన సర్వజ్ఞశబ్దస్యోమాపతౌ రూఢత్వాత్తస్మాత్సర్వవిదో దేవతాన్తరాన్నిమిత్తభూతాత్తపసాచీయతే బ్రహ్మేతి పూర్వమన్త్రనిర్దిష్టముపాదానం బ్రహ్మాన్యదేవభవితుమర్హతి। తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయత ఇతి చోపాదానభూతాద్బ్రహ్మణో నిమిత్తభూతస్యేశ్వరస్య భేదఏవప్రతీయత ఇతి చేన్న। యస్సర్వజ్ఞస్స

ముం ॥౮॥—తదేతత్సత్యమ్।మంత్రేషుకర్మాణికవయోయాన్యపశ్యన్।తాని త్రేతాయాంబహుధాసంతతాని ॥తాన్యాచరతనియతంసత్యకామాఏషవః పంథాస్సుకృతస్యలోకే॥౧॥యదాలేలాయతేహ్యర్చిస్సమిద్ధేహవ్యవాహనే। తదాజ్యభాగావంతరేణాహుతీఃప్రతిపాదయేచ్ఛ్రద్ధయాహుతం ॥—౨॥

వి ॥ దీ ॥ — ॥ర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపఇతి తపసోపచీయమానతయా పూర్వ మంత్రనిర్దిష్టస్యాక్షరబ్రహ్మణ ఏవ సర్వజ్ఞత్వ సర్వవిత్త్వయోఃప్రతీత్యాతయోశ్చైదాసమ్భవాన్నిమిత్తోపాదానభేద వివక్షాయాం ఏకవిజ్ఞానేనసర్వజ్ఞానాసమ్భవేన కస్మిన్నుభగవోవిజ్ఞాతేసర్వమిదం విజ్ఞాతంభవతీతి ప్రశ్నప్రతివచనత్వా సమ్భవేన ప్రతిపిపాదయిషిత ప్రధానార్థవిరోధప్రసంగాదిత్యలమతిప్రసంగేన ॥ —౧౦— ॥ శ్రీ ఇతి ప్రథమఖండ దీపికా శ్రీ (తదేతత్సత్యం నిత్యమ్) ఉత్పత్తివినాశాదిష డ్భావశూన్యమిత్యర్థః (మంత్రేషుకర్మాణికవయోయాన్యపశ్యన్) కవయః। అతీంద్రియార్థదర్శనశక్తిమంతః। వేదేషుయాన్యగ్నిహోత్రాదికర్మాణిదృష్టవంతః(తాని త్రేతాయాం బహుధాసంతతాని) గార్హపత్యాదిష్వేతానికాగ్నిష్వాయావజ్జీవ కర్తవ్యతయా అధికారిమంత్రఫలభేదేన బహుధావిహితాని (తాన్యాచరతనియతం సత్యకామాః) స్వతస్సత్యం పరంబ్రహ్మైకకామయమానాఃఫలాభిసంధిరహితాస్సంతఇత్యర్థః॥ తానికర్మాణ్యాచరతానుతిష్ఠతకర్మణాంబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వం జ్ఞానద్వారేతి ద్రష్టవ్యమ్। ముముక్షూన్ప్రత్యాహ(ఏషవఃపంథాస్సుకృతస్యలోకే) పుణ్యఫలభూతేలోకేవక్ష్యమాణ మార్గఇత్యర్థః॥ —౧— ॥ (యదాలేలాయతేహ్యర్చిస్సమిద్ధే హవ్యవాహనే) యదా।యస్మిన్కాలే।ఇన్ధనాదిభిర్దీపితేగ్నౌజ్వాలాచలతి (తదాజ్యభాగావన్తరేణాహుతీఃప్రతిపాదయేత్) తస్మిన్కాలేఆజ్యభాగయోర్మధ్యే ఆహుతీఃప్రక్షిపేచ్ఛ్రద్ధయాత

ఉ ॥భా॥— ఏవంబ్రహ్మవిద్యాంగతయాఫలాభిసంధిరహితకర్మానుష్ఠానంవిధాయఫలాభిసంధిపూర్వకస్యతుకర్మణోఽయథావదనుష్ఠితస్యనప్రతిపదోక్తఫలజనకత్వమ్।ప్రత్యుతప్రత్యవాయజనకత్వమేవ। యథావదనుష్ఠితస్యాపితస్యసత్యలోకపర్యంతఫలకత్వమేవేత్యాహ।యదాలేలాయతఇత్యాదినా॥౨

ముం ॥ ఉ ॥ — యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శమపౌర్ణమాసమచాతుర్మాస్యమ
నాగ్రయణమతిథివర్జితంచ । అహుతమవైశ్వదేవమవిధినాహుతమాసప్త
మాంస్తస్యలోకాన్హినస్తి ॥ — ౩ — ॥ కాళీకరాళీచమనోజవాచ సులో
హితాయాచసుధూమ్రవర్ణా । స్ఫులింగినీవిశ్వరూపీచదేవీలేలాయమా
నాఇతి సప్తజిహ్వాః ॥ — ౪ — ॥ ఏతేషుయశ్చరతేభ్రాజమానేషు యథా
కాలంచాహుతయోహ్యాదదాయన్ ॥ తంనయంత్యేతాస్సూర్యస్యరశ్మయో

వి॥దీ॥ — త్సుహుతంభవేదిత్యర్థః ॥ — ౨ — ॥ (యస్యాగ్నిహోత్రమదర్శపూ
ర్ణమాసమనాగ్రయణమతిథివర్జితంచాహుతమవైశ్వదేవమవిధినాహుతమాసప్తమాం
స్తస్యలోకాన్హినస్తి) దర్శాఖ్యపూర్ణమా
సాఖ్యేష్ట్యననుష్ఠానే అన్నస్వీకారార్థం శరత్కాలకర్తవ్యాగ్రయణాఖ్యే
ష్టివిశేషాననుష్ఠానే అతిథిసత్కారాపాసన హోమావైశ్వదేవాననుష్ఠానే
శ్రద్ధావైధుర్యే యథాశాస్త్రమననుష్ఠానే చానుష్ఠితమప్యగ్నిహోత్రాదిక
ర్మతస్య సుకృతఫలం సర్వంసప్తమపురుషపర్యంతం నాశయతీత్యర్థః ॥ య
ద్యప్యగ్నిహోత్రస్యనదర్శపూర్ణమాసాదికమంగం తేషాంపృథక్ఫలత్వా
త్ । తథాపినిత్యనైమిత్తికంసకలం కర్తవ్యమిత్యత్ర తాత్పర్యమ్ । అ
తఏవభగవతాభాష్యకృతాశ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మస్వేకతరకర్మవై
ధుర్యేపీతరేషామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వం । అయథానుష్ఠితానామన
నుష్ఠితసమత్వంచాభిధాయేతిమంత్రార్థో వివృతః ॥ — ౩ — ॥ (కాళీక
రాళీచ మనోజవాచసులోహితాయాచసుధూమ్రవర్ణా । స్ఫులింగినీవిశ్వ
రుచీచదేవీలేలాయమానాఇతి సప్తజిహ్వాః) దేవీత్యేతద్విశ్వరుచ్యావిశేషణం
ఇతి లేలాయమానాస్సప్తజిహ్వాఇత్యన్వయః ॥ — ౪ — ॥ (ఏతేషు
యశ్చరతేభ్రాజమానేషు యథాకాలంచాహుతీరాదదాయన్) ఏతేషుదీ
ప్యమానేషు అగ్నిజిహ్వాభేదేషు విహితకాలానతిలంఘనేన హోమద్రవ్యం
గృహీత్వాయోగ్నిహోత్రాదికర్మాచరతి (తం నయంత్యేతాస్సూర్యస్యర
శ్మయోయత్రదేవానాం పతిరేకోధివాసః) అధివసతీత్యధివాసఃయస్మిన్
సత్యలోకేదేవానాంపతిరనధికసమానోహిరణ్యగర్భఆస్తే । తత్రతాఆహు
తయ స్సూర్యస్యరశ్మయోభూత్వాతంయజమానంప్రాపయంతీత్యర్థః ॥ — ౫

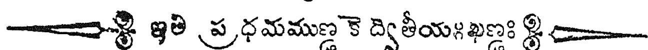
ముం ॥ ఉ ॥—యత్ర దేవానాంపతిరేకోఽధివాసః ॥ —౫— ॥ ఏహ్యేహీ
తితమాహుతయస్సువర్చససూర్యస్య రశ్మిభిర్యజమానంవహంతి । ప్రి
యాంవాచమభివదంత్యోఽర్చయంత్యఏషవః పుణ్యస్సుకృతో బ్రహ్మలోకః ॥
—౬— ॥ ప్లవాహ్యేతిఅదృఢాయజ్ఞరూపాఅష్టాదశోక్తమవరంయేషుక
ర్మ । ఏతచ్ఛ్రేయోయేఽభినందంతిమూఢాజరాంమృత్యుంతేపునరేవాపి
యంతి ॥ —౭— ॥ అవిద్యాయామంతరే వర్తమానాస్స్వయంధీరాః పం
డితంమన్యమానాః । జంఘన్యమానాఃపరియన్తిమూఢాఅంధేనైవనీయమా

వి॥దీ॥—(ఏహ్యేహీతితమాహుతయస్సువర్చస స్సూర్యస్యరశ్మిభిర్యజమా
నంవహంతి । ప్రియాంవాచమభివదంత్యోఽర్చయంత్యఏషవః పుణ్యస్సుకృతో
బ్రహ్మలోకః) సూర్యరశ్మిసంపృక్తాః। అతఏవ సువర్చసఆహుతయస్తంయ
జమానమర్చయంత్యః సుకృతసాధ్యఃపావనఏష చతుర్ముఖలోకో భవదీ
యః భవత్స్వామిక ఇతి ప్రియాంవాచం వదంత్యః ఏహ్యేహీత్యాహ్వయ
న్త్యః । తం యజమానంబ్రహ్మలోకం ప్రాపయంతి ॥ —౬— ॥ ఏవం బ్ర
హ్మలోకపర్యంత సాధకాన్యపి కర్మాణిక్షయిఫలతయా నింద్యంతే (ప్లవా
హ్యేతేఅదృఢాయజ్ఞరూపాఅష్టాదశోక్తమవరం యేషుకర్మ) షోడశర్త్వి
క్పత్నీయజమానరూపాష్టాదశకర్త్రాశ్రితత్వేనోక్తమ్ ॥ అవరమ్ । ఫలా
భిసంధిమత్తయాఽశ్రేష్ఠమ్ ; కర్మయేషు యజమానేషు వర్తతే । తే
యజ్ఞప్రధానాః పురుషా జీర్ణనౌకాఇవసంసారార్ణవ సంతరణాసమ
ర్థా ఇత్యర్థః । యద్వా । అష్టాదశస్మృత్యుక్తం స్మార్తంకర్మయేషుశ్రౌ
తకర్మసు తదధికారసంపాదకత్వేనాపరమంగభూతంభవతి తాన్యపిశ్రౌ
తాని యజ్ఞాత్మకానికర్మాణి శోకాంబుధితరణే సాధనాని నభవంతీత్యర్థః
(ఏతచ్ఛ్రేయోయేఽభినందంతిమూఢాః జరాంమృత్యుంతేపునరేవాపియంతి)
ఏతత్కర్మశ్రేయస్సాధనం మత్వాహృష్యంతియే తేజరాంమృత్యుంచభూ
యోభూయోగచ్ఛంతి ॥ —౭— ॥ (అవిద్యాయామంతరేవర్తమానా
స్స్వయంధీరాఃపండితం మన్యమానాః) అవివేకప్రధానాః స్వయమేవ
ధీమంతః । ఊహాపోహాత్మకధీశాలినఇతిమన్యమానాః (జంఘన్యమానాఃపరి
యంతిమూఢాః)జరారోగాద్యనేకానర్థవ్రాతైర్భృశంహన్యమానామూ

ముం ॥ ౭ ॥ — నాయథాంధాః — ౮ — ॥ అవిద్యాయాంబహుధావ
ర్తమానా వయంకృతార్థా ఇత్యభిమన్యన్తి బాలాః। యత్కర్మిణో న ప్ర
వేదయన్తి రాగాత్తేనాతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవంతే । — ౯ — ॥ ఇష్టాపూ
ర్తం మన్యమానా వరిష్ఠం నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్తే ప్రమూఢాః। నాకస్య పృష్ఠే
సుకృతే తే౽నుభూత్వేమం లోకం హీనతరం వా విశన్తి ॥ — ౧౦ — తపశ్శ్రద్ధే
యే హ్యుపవసన్త్యరణ్యే శాన్తా విద్వాంసో భైక్షచర్యాం చరన్తః। సూర్యద్వారే
ణ తే విరజాః ప్రయాంతి యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మా ॥ — ౧౧ —

వి ॥ ది ॥ — ॥ ఘాః పరిభ్రమంతి (అంధేనైవనీయమానాయథాంధాః ॥
స్పష్టార్థః — ౮ — ఏతదేవ విశదయతి (అవిద్యాయాం బహుధావర్త
మానాః) ప్రకృతిమండలే దేవమనుష్యాది బహువిధాభిమానితయా౽వర్త
మానాః (వయంకృతార్థా ఇత్యభిమన్యంతి బాలాః) బాలాః అజ్ఞానినః ।
వయమేవ కృతార్థా ఇత్యభిమానం కుర్వంతి (యత్కర్మిణో న ప్రవేద
యంతి రాగాత్) కర్మఫలస్వర్గాదిరాగాత్కర్మిణస్తత్త్వం యతో న జా
నంతి (తేనాతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవంతే) తత్త్వజ్ఞానాభావాదేవ హేతోః క్షీణే
పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతీత్యర్థః ॥ — ౯ — ॥ (ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా
వరిష్ఠమ్) ఇష్టం యాగాది పూర్తం ఖాతాది ఏతదేవాఖిలపురుషార్థసాధ
నం మన్యమానాః (నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయన్తే ప్రమూఢాః) శ్రేయో
న్తరం న జానంతీత్యర్థః (నాకస్య పృష్ఠే సుకృతే తే౽నుభూత్వా ఇమం లోకం
హీనతరం వా విశన్తి) తే సుకృతనాధ్యే స్వర్గలోకోర్ధ్వలోకే కర్మఫ
లమనుభూయ ఇమం లోకం మనుష్యలోకం తతో హీన తరం వా నరకాదిల
క్షణం విశన్తి ॥ — ౧౦ — ॥ (తపశ్శ్రద్ధే యే హ్యుపవసంత్యరణ్యే శాన్తావి
ద్వాంసో భైక్షచర్యాం చరన్తః । సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతి
యత్రామృతస్స పురుషో హ్యవ్యయాత్మా) యే సన్న్యాసినః కృతశ్రవణమన
నాః ఏనెష్ఠిత్వా ఉపరతకరణగ్రామాః తపశ్శబ్దితం బ్రహ్మ చ తదాదరాతిశయ
రూపశ్రద్ధాం చ యే సేవన్తే । తే ధూతపాపాః సూర్యమణ్డలం భిత్త్వా । స
హస్రస్థూణే విమితే దృఢ ఉగ్రే యత్ర దేవానామధిదేవ ఆస్త ఇతి పర్యఙ్కవి
ద్యాద్యుక్తో హేయప్రత్యనీకస్స్వైకరూపరూపా యేతి ప్రమాణప్రతిపన్నని
త్యవిగ్రహయుక్తో యత్రాస్తే తత్ర యాంతీత్యర్థః। యే చేమే౽రణ్యే శ్రద్ధా తప ఇ

ము౦ ॥ ఉ ॥ — పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్బ్రాహ్మణోనిర్వేదమాయా న్నాస్త్యకృతఃకృతేన । తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణి శ్శ్రోత్రియంబ్రహ్మనిష్ఠమ్ ॥ —౧౨— ॥ తస్మై సవిద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాంతచిత్తాయ శమాన్వితాయ । యేనాక్షరం పురుషం వేదసత్యం ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్ ॥ —౧౩— ॥ * * *



వి॥దీ॥—త్యుపాసతే ఇత్యత్ర తపశ్శబ్దేన బ్రహ్మోచ్యతే। బృహదారణ్యకే శ్రద్ధాంసత్యమిత్యుపాసతఇతి తపశ్శబ్దస్థానే సత్యశబ్దప్రయోగాత్సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వాదితి వ్యాసార్యైరుక్తత్వాత్తపశ్శబ్దో బ్రహ్మపరః ॥౧౧॥ విరక్తస్యబ్రహ్మప్రాప్తిసాధకజ్ఞానేచ్ఛోర్గురూపసదనం విధీయతే (పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్బ్రాహ్మణోనిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతఃకృతేన।త ద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియంబ్రహ్మనిష్ఠం॥ —౧౨—॥ తస్మైసవిద్వానుపసన్నాయసమ్యక్ప్రశాంత చిత్తాయశమాన్వితాయ । యేనాక్షరంపురుషం వేదసత్యంప్రోవాచతాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్) అస్మిన్వాక్యేన్యాయసిద్ధార్థానువాదేనగురూపసత్తిర్విధీయతే। కర్మచితాన్ కర్మసమ్పాద్యాన్ లోకాన్ పరీక్ష్యమీమాంసాన్యాయైర్నిరూప్యబ్రాహ్మణః అధీతసాంగసశిరస్కవేదఃయఇత్యధ్యాహార్యమ్ । స ఇత్యుత్తరత్రశ్రవణాత్।అకృతః । నిత్యః । అత్రపురుషోవిశేష్యః । లింగవశాత్ । అక్షరంపురుషమిత్యనంతరోక్తేశ్చ । కృతేనకర్మణానాస్తినసిద్ధ్యతినలభ్యతఇతీతి కరణంద్రష్టవ్యమ్ । ఇతి యోనిర్వేదమాయాత్సతద్విజ్ఞానార్థం గురుమేవాభిగచ్ఛేత్ । ఎవకారేణ నియమవిధిత్వ మవగమ్యతే । సమిత్పాణిః । నరిక్తపాణిః । రిక్తహస్తస్తునోపేయాద్రాజానందైవతంగురుమితిస్మర్యతే। శ్రోత్రియమ్ । శ్రుతవేదాన్తమ్ । బ్రహ్మనిష్ఠమ్ । బ్రహ్మసాక్షాత్కారవంతమ్ । శ్రుతవేదాన్తోపిరుచిభేదాద బ్రహ్మనిష్ఠోనోపగంతవ్య ఇతి భావః । అభిగచ్ఛేదిత్యన్వయః । శమోబాహ్యేంద్రియనియమనరూపః ॥ ప్రశాంతచిత్తామేత్యంతఃకరణనియమస్యోక్తతయా పారిశేష్యాదేతేన శ్రవణోపయుక్తమవధానం వివక్షితంనతూపాసనోపయుక్తాత్యంతేంద్రియ

—— * అథ ద్వితీయముణ్డకే ప్రథమఖణ్డే *——

తదేతత్సత్యమ్। యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతే సరూపాః। తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతి ॥ —౧— దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరోహ్యజః అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపరః ॥ —౨— ॥ * *

వి॥దీ—జయాది। తస్మైసవిద్వానుపసన్నాయ ప్రోవాచేత్యన్వయః। యేనేతిని దేశో విజ్ఞానాభిప్రాయః తద్విజ్ఞానార్థమితిసామాన్యతః కారణాభిప్రాయోవాలింగవ్యత్యయోవా। అక్షరమ్। స్వరూపేణవికారరహితమ్। సత్యమ్। గుణతోప్యవికారమ్। ఆధ్యాయమచిజ్జీవవ్యావృత్తిః। తాం బ్రహ్మవిద్యామ్। ప్రోవాచ। ప్రబ్రూయాదిత్యర్థఇతి వేదాంతసారే వ్యాఖ్యాతం ॥ ౧౨—౧౩— ॥

—— శ్రీ ఇతి ద్వితీయఖణ్డదీపికా. శ్రీ ——

(యథాసుదీప్తాత్పావకాద్విస్ఫులింగాస్సహస్రశః ప్రభవంతే సరూపాః) అయోగోళకాదిగతాద్దన్యమానాద్వావేశ్యాదిషు సుదీప్తాద్వాపావకాదనేకశస్సరూపావిస్ఫులింగా యథోత్పద్యంతే (తథాఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాః ప్రజాయంతే తత్ర చైవాపియంతి) ఎవమేవసూక్ష్మచిదచిచ్ఛరీరాదక్షరాద్బ్రహ్మణస్తత్తత్స్వరూపనానావిధస్థూలచిదచిద్రూపాఅపి। భవంతీతిభావాః। కార్యవర్గాణ్యుత్పద్యంతే। తత్రైవప్రలీయంతేచ ॥ —౧— ॥ (దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరోహ్యజః। అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపరః) పూర్వత్ర వృక్షఇవస్తబ్ధోదివితిష్ఠత్యేకఇతి ద్యుసంబంధిత్వేనతదప్రాకృతమిత్యానిత్యంవిధమితివా అమూర్తత్వేన తేనేదం పూర్ణంపురుషేణ సర్వమితిబాహ్యాభ్యంతరసర్వవస్త్వావ్యాప్తతయాఅచక్షుశ్శ్రోత్రమిత్యనింద్రియత్వేన ప్రాణమనశ్శూన్యతయా యేనాక్షరంపురుషంవేదసత్యమితి వికారరూపదోషశూన్యతయా దివ్యాదిశుభ్రపర్యంత శబ్దితశ్చాయః। సః అవ్యాకృతాదక్షరాద్యః పరః సమష్టిపురుషః తస్యాపి కారణత్వేనపరఇత్యర్థః ప్రధానపురుషయోస్సృజ్యత్వాదితిభావః। అక్షరాత్పరతః పరఇత్యత్రాక్షరశబ్దః అశ్నుతఇతివానక్షరతీతి వావ్యుత్పత్త్యాస్వవికారవ్యాపకే నామాంతరాఖిలాపయోగ్యత్వక్షరణాభావవతి అవ్యాకృతేవర్తతే నతుభూతయోన్యక్షరే

ము౦ ॥ ౬ ॥ — ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణో మనస్సర్వేంద్రియాణిచ । ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ॥—౩— ॥ అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీచంద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చవేదాః । వాయుఃప్రాణో హృదయంవిశ్వమస్య పద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మా ॥౪ ॥

వి॥దీ—భూతయోన్యక్షరస్యసబాహ్యాభ్యంతరత్వాత్ తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్యత స్మాదేవపరత్వాసమ్భవాత్ ।నహితస్యైవతతః పరతః పరత్వంసంభవతి । విరోధాత్ । నచాక్షరాత్పరతఇతిపంచమ్యాస్సామానాధికరణ్యమేవాస్తు ॥తత్శ్చ స్వవికారాపేక్షయాపరభూతాదవ్యాకృతాక్షరాత్పరఇత్యేవాస్తునత్వ వ్యాకృతాక్షరాత్పరభూతాత్సమష్టిపురుషాత్పరఇతితివాచ్యమ్ । పరశబ్దస్య ప్రతియోగిసాపేక్షత్వేన అక్షరశబ్దస్యపరత్వావధిసమర్పకత్వస్యైవయుక్తత్వాత్ । నహిదేవదత్తామత్పన్నాద్భయమిత్యత్రపంచమ్యాస్సామానాధికరణ్యప్రతీతిరస్తి । అతోయథోక్తఏవార్థః ॥ —౨— ॥ విశ్వసృష్టిమేవ ప్రపంచయతి (ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ) స్పష్టార్థః (ఖంవాయుర్జ్యోతిరాపఃపృథివీవిశ్వస్యధారిణీ)ఖమాకాశఃజ్యోతిస్తేజఃవిశ్వస్యకృత్స్నస్యధారిణీ । ఏతత్పృథివీవిశేషణం ॥—౩— ॥ (అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చవేదాః । వాయుఃప్రాణోహృదయంవిశ్వమస్య పద్భ్యాంపృథివీహ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మా) అముంమంత్రంప్రస్తుత్యస్మర్యమాణమనుమానంస్యాదిత్యత్ర, అగ్నిరిహద్యులోకః అసౌవైలోకోగ్నిరితి శ్రుతేః । స్మరంతిచమునయః । ద్యాంమూర్ధానంయస్యవిప్రావదంతి । ఖంవైనాభించంద్రసూర్యౌచనేత్రే । శశ్శ్రోత్రేవిద్ధిపాదౌక్షితించసోఽచింత్యాత్మాసర్వభూతప్రణేతేతిభాషితం॥ వాగ్వివృతాః । వాగింద్రియవ్యాపారాః । తఏవవేదాః । వాయుఃప్రాణః మహావాయురేవదేహధారకః హృదయంవిశ్వమస్య జగత్సర్వమస్యదేహాంతర్వర్తి హృదయాఖ్యమాంసవిశేషః । పద్భ్యాంపృథివీ । పాదావేవపృథివీత్యర్థః । ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితి తృతీయా । సర్వభూతానాం తచ్ఛరీరత్వాత్సర్వేషామయమాత్మేత్యర్థః ॥ —౪— ॥ తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్యఇత్యాది॥౫॥౬॥౭॥౮॥౯॥౧౦॥*ఇతిద్వితీయముణ్డకేప్రథమఖణ్డదీపికా॥*

ముం.౨॥— తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యస్సోమాత్పర్జన్య ఓషధయః పృథివ్యామ్। పుమాన్ రేతస్సిఞ్చతి యోషితాయాం బహ్వీః ప్రజాః పురుషాత్సంప్రసూతాః —౫— తస్మాదృచస్సామ యజూంషి దీక్షా యజ్ఞాశ్చ సర్వే క్రతవో దక్షిణాశ్చ। సంవత్సరం చ యజమానశ్చ లోకాః సోమో యత్ర పవతే యత్ర సూర్యః॥ —౬— ॥ తస్మాచ్చ దేవా బహుధా సంప్రసూతాః సాధ్యా మనుష్యాః పశవో వయాంసి। ప్రాణాపానౌ వ్రీహియవౌ తపశ్చ శ్రద్ధా సత్యం బ్రహ్మచర్యం విధిశ్చ ॥ —౭— ॥ సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్సప్తార్చిషస్సమిధస్సప్త హోమాః। సప్త ఇమే లోకా యేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయాని

వి ॥ భా ॥ — (తస్మాదగ్నిస్సమిధ ఇత్యాది) తస్మాత్। అక్షరాత్। అగ్నిర్యాథార్థ్యాత్త్రాగ్నిశబ్దనిర్దిష్టో ద్యులోకః। యస్యాగ్నేస్సమిధస్సూర్యః ఇంధనాని। అసౌ వావ లోకో గౌతమాగ్నిస్తస్యాదిత్య ఏవ సమిదితి పంచాగ్నివిద్యాయాం శ్రవణాత్ (సోమాత్పర్జన్య ఓషధయః పృథివ్యామ్) అతో హి ద్యులోకాగ్నేర్నిష్పన్నాత్సోమాత్పర్జన్యః ద్వితీయోఽగ్నిస్సంభవతి। తస్మాత్పర్జన్యాదోషధయః పృథివ్యామగ్నౌ సమ్భవన్తి (పుమాన్ రేతస్సిఞ్చతి యోషితాయామ్) ఓషధీభ్యః పురుషాగ్నౌ హుతాభ్య ఉపాదానభూతాభ్యః పురుషరూపాగ్నిర్యోషిద్రూపాగ్నౌ రేతస్సేకం కరోతి (బహ్వీః ప్రజా ఇత్యాది) ఏవం పంచాగ్నివిద్యోక్తక్రమేణ బహ్వ్యః ప్రజాః పరస్మాత్పురుషాత్సంప్రసూతాః ॥ —౫— ॥ (తస్మాదృచస్సామేతి) తస్మాత్ ॥ అక్షరపురుషాత్। ఋగ్యజుస్సామవేదాః ॥ దీక్షాః। అగ్నిహోత్రాద్యాః। యజ్ఞాః। సోమవికారాః క్రతవశ్చ। దక్షిణాశ్చ। సంవత్సరాదయః కాలాః। యజమానః। కర్మఫలభూతాః స్వర్గాద్యా లోకాశ్చోత్పన్నా ఇత్యర్థః। లోకాన్విశినష్టి (సోమో యత్ర పవతే యత్ర సూర్య ఇతి) యే లోకాశ్చంద్రసూర్యకిరణపూతా భవంతీత్యర్థః ॥ —౬— ॥ (తస్మాచ్చ దేవా ఇతి) బహుధా। కర్మజాజానజాదిభేదాద్బహుధేత్యర్థః। వయాంసి। పక్షిణః। యవః - దీర్ఘశూకధాన్యవిశేషః ॥ వ్రీహియవశబ్దో ధాన్యమాత్రోపలక్షకః। తపః - కృచ్ఛ్రాదిలక్షణమ్। శ్రద్ధా-ఆస్తిక్యబుద్ధిః। సత్యమ్ - సత్యవచనమ్। బ్రహ్మచర్యమ్। స్త్రీసంగాదిరాహిత్యమ్। విధీయత ఇతి విధిః ॥ నిత్యనైమిత్తికాది ॥ —౭— ॥ (సప్త ప్రాణాః ప్రభవంతీతి) తస్మాత్।

ము౦॥౮—హితాస్సప్త సప్త॥ -౮- ॥అతస్సముద్రా గిరయశ్చసర్వేఅస్మాత్స్యం దంతేసింధవస్సర్వరూపాః । అతశ్చసర్వా ఓషధయోరసశ్చ యేనైషభూతైస్తిష్ఠతేహ్యంతరాత్మా ॥—౯— ॥ పురుషఏవేదంవిశ్వం కర్మతపో బ్రహ్మపరామృతమ్ । ఏతద్యోవేదనిహితంగుహాయాం సోవిద్యా గ్రంథింవికిరతీహసోమ్య ॥—౧౦— ఇతిద్వితీయముణ్డకేప్రథమఃఖణ్డః

ఉ ॥ భా॥—అక్షరాత్ । శీర్షణ్యాః చక్షుశ్శ్రోత్రనాసికారంధ్రయుగ్మాస్యసంచారిణఃసప్తేంద్రియాణ్యుత్పద్యంతే । తథాసప్తార్చిషః। గార్హపత్యాద్యగ్నయః । ఇంధనాని । కాళీప్రభృతయ స్సప్తజిహ్వాశ్చప్రభవంతీతి పూర్వేణాన్వయః । కించమేసప్తాపి లోకాఉత్పన్నాః । యేషులోకేషు హృదయగుహాసుసుషుప్తివేళాయాంశయానాస్సప్తప్రాణాశ్చక్షురాదిగోళక ప్రదేశేషుధాత్రానిహితాస్సంతశ్చరంతీత్యర్థః । సప్తసప్తేతి వీప్సాపురుషభేదాభిప్రాయా॥ —౮— ॥ (అతస్సముద్రా ఇత్యాది) సర్వరూపాః బహురూపాః । సింధవః । గంగాద్యాస్సరిత ఇత్యర్థః । నను పృథివ్యాఏవౌషధయోజాయమానాదృశ్యంతే ఇక్ష్వాదిభ్యోరసాజాయమానాదృశ్యంతే కథమక్షరాత్సర్వమిదం జాయతఇత్యాశంక్యాహ (యేనైషభూతైస్తిష్ఠతేహ్యంతరాత్మేతి) యేన । యస్మాత్కారణాత్ । ఏషః ।అక్షరపురుషః। సర్వైర్భూతైః పరివృతస్సన్ తదంతరాత్మ తయావర్తతే । తస్మాత్పృథివ్యాదిభ్యోజాయమానా అపి అక్షరాద్బ్రహ్మణోజాతా ఇతిశక్యతేవక్తుమితిభావః। —౯— ॥ (పురుషఏవేదం విశ్వమితి)యస్మాదసౌసర్వభూతాంతరాత్మాతస్మాత్సర్వమిదంపురుషోపాదానకత్వాత్పురుషఏవతస్మాత్తద్విజ్ఞానేసర్వస్యాపి జ్ఞానముపపద్యత ఇతిభావః (కర్మతపో బ్రహ్మ పరామృతమితి) తస్యజగత్సృష్ట్యనుకూలః కర్మశబ్దితోవ్యాపారస్స్రష్టవ్యాలోచనాత్మకఏవ ।ఏకోవ్యాపీసదాశుద్ధోనిర్గుణః ప్రకృతేఃపరఇతి బ్రహ్మశబ్దితప్రకృతి పరభూతముక్తాత్మనామమృతవత్పరమానందమయీ భోగ్యభూతం బ్రహ్మాప్యక్షర పురుషఏవేత్యర్థః (ఏతద్యోవేదేతి) హేసోమ్యసోమాహృదయగుహాయాంవర్తమానమేతదక్షరంబ్రహ్మఇహలోకేయోవేదసఃగ్రంథివద్దుర్మోచామవిద్యామ్ । వికిరతి । నిరస్యతి । కౄవిక్షేపఇతిధాతుః॥ —౧౦— ॥ * * *

ఇతిముణ్డకోపనిషద్ద్వితీయముణ్డకేప్రథమఖణ్డభాష్యమ్

ఛాందోగ్యే పంచమప్రపాఠకే ఏకాదశఖండః

ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవస్సత్యయజ్ఞః పౌలుషిరింద్రద్యుమ్నో భాల్లవేయో జనశ్శార్కరాక్ష్యో బుడిల ఆశ్వతరాశ్విస్తే హైతే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్సమేత్య మీమాంసాంచక్రుః కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి ॥ — ౧ — ॥ తే హ సంపాదయాంచక్రురుద్దాలకో వై భగవంతోఽయమారుణిస్సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హంతాభ్యాగచ్ఛామేతి తం హాభ్యాజగ్ముః ॥ — ౨ — సహ సంపాదయాంచకార ప్రక్ష్యంతి మామిమే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్తేభ్యో న సర్వమివ ప్రతిపత్స్యే హంతాహమన్యమభ్యనుశాసానీతి ॥ — ౩ —

వి ॥ దీ ॥ — ॥ సూ ॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ॥ ౧ — ౨ — ౨౪ — వైశ్వానరాధికరణమ్ ॥౬॥ — ॥ వైశ్వానరవిద్యాప్రస్తావే (ప్రాచీనశాల ఔపమన్యవస్సత్యయజ్ఞః పౌలుషిః । ఇంద్రద్యుమ్నో భాల్లవేయో జనశ్శార్కరాక్ష్యో బుడిల ఆశ్వతరాశ్విః । తే హైతే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్సమేత్య మీమాంసాంచక్రుః । కో న ఆత్మా కిం బ్రహ్మేతి) ఉపమన్యుసుతః ప్రాచీనశాలనామా । పులుషసుతస్సత్యయజ్ఞనామా । భాల్లవిసుతశ్చేంద్రద్యుమ్ననామా । శర్కరాక్ష్యసుతో జననామా । అశ్వతరాశ్వసుతో బుడిలనామా । ఏతే పంచాపి మహాగృహస్థతయా విస్తీర్ణశాలాసంపన్నాః ప్రసిద్ధా ఇతి యావత్ । అతీవ శ్రుతాధ్యయనసంపన్నాశ్చైకత్ర సంభూయాస్మాకమంతర్యామితయా ఆత్మభూతం బ్రహ్మ కిమితి విచారం కృతవంత ఇత్యర్థః ౧ — ॥ (తే హ సంపాదయాంచక్రుః) తే ఏవం మీమాంసిత్వా నిశ్చయమలభమానా ఆత్మభూతబ్రహ్మోపదేష్టారం కంచిత్సంపాదితవంతః నిశ్చితవంత ఇత్యర్థః కిమితి తత్రాహ (ఉద్దాలకో హ వై భగవంతోఽయమారుణిస్సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తం హంతాభ్యాగచ్ఛామేతి) హే భగవంతో అరుణసుత ఉద్దాలక నామా ఇదానీం వైశ్వానరమాత్మానం అధ్యేతి ఇక్ స్మరణే ఉపాస్త ఇత్యర్థః ॥ యద్వా ఇణ్ గతౌ గత్యర్థా జ్ఞానార్థాః ప్రతిపద్యత ఇత్యర్థః తమభ్యాగచ్ఛామేతి (తం హాభ్యాజగ్ముః) తమాగతవంతః ॥ — ౨ — ॥ (సహ సంపాదయాంచకార ప్రక్ష్యంతి మామిమే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాస్తేభ్యో న సర్వమివ ప్రతిపత్స్యే హంతాహమ

ఘాం ॥ ౬ ॥ — తాన్హోవాచాశ్వపతిర్వై భగవన్తోఽయం కైకయస్సం
ప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి తగ్ం హన్తాభ్యాగచ్ఛామేతి తగ్ం హాభ్యా
జగ్ముః ॥ —౪— ॥ తేభ్యో హ ప్రాప్తేభ్యః పృథగర్హాణి కారయాంచకా
ర । స హ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ । న మే స్తేనో జనపదే న కదర్యో న మద్యపో
నానాహితాగ్నిర్నావిద్వాన్న స్వైరీ స్వైరిణీ కుతః యక్ష్యమాణో హ వై భగవ
న్తోఽహమస్మి యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యో దా
స్యామి వసన్తు భగవన్త ఇతి ॥ —౫— ॥ * * * * * *

వి॥దీ—స్యమభ్యనుశాసానీతి) స హోద్దాలక ఏతే మహాశాలా మహాశ్రోత్రియా
మాం వైశ్వానరమాత్మానం పృక్ష్యన్తి నాహం తత్సర్వం ప్రతిపద్య తేభ్యో వక్తుం
శక్నోమి అతోఽన్యం తదభిజ్ఞం కంచిదనుశాసాని ఉపదిశానీత్యేవం సంపాదితవా
న్నిశ్చితవానిత్యర్థః ॥ —౩— ॥ (తాన్హోవాచాశ్వపతిర్వై భగవ
న్తోఽయం కైకయస్సంప్రతీమమాత్మానం వైశ్వానరమధ్యేతి । తం హన్తాభ్యా
గచ్ఛామేతి తం హాభ్యాజగ్ముః) కేకయస్యాపత్యం కైకయః । శిష్టం స్పష్టమ్ (తం
హాభ్యాజగ్ముః) అశ్వపతిముద్దాలకప్రష్ఠాస్తేఽభ్యాగతవన్త ఇత్యర్థః ॥—౪
తేభ్యో హ ప్రాప్తేభ్యః పృథగర్హాణి కారయాంచకార) ప్రాప్తేభ్యస్తేభ్యో
మహర్షిభ్యః కైకయః పృథక్పృథక్పూజాం భృత్యైః పురోహితాదిభిశ్చ కారి
తవాన్ (స హ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ) స హ రాజా అన్యేద్యుః ప్రాతఃకా
లే స్వభవనం సంజిహానః త్యజన్ స్వభవనాన్నిర్గత్య తత్సమీపమేత్యేతి
యావత్ తాన్మహర్షీనువాచేత్యర్థః కిమితి తత్రాహ (న మే స్తేనో జన
పదే న కదర్యో న మద్యపః । నానాహితాగ్నిర్నావిద్వాన్న స్వైరీ స్వైరిణీ కుతః
యక్ష్యమాణో హ వై భగవన్తోఽహమస్మి । యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దా
స్యామి తావద్భగవద్భ్యో దాస్యామి వసన్తు భగవన్త ఇతి) హే భగవన్తః
పూజార్హా మదధీనే జనపదే చోరో వా దానశూన్యో వా మద్యపో వా యో వా స
త్యాం యోగ్యతాయామనాహితాగ్నిర్వా వేదాధ్యయనాదిశూన్యస్త్రైవ
ర్ణికో వా పరదారగన్తా వా న సన్తి ॥ స్వైరిణీ పుంశ్చలీ తు కుతస్స్యాదిత్యర్థః ।
ఏవమాద్యా దుష్టా న సన్తీతి । న హి తైర్దత్తం ధనముపజీవామి అతో మమ ప్ర
తిగ్రహయోగ్యతాఽస్తి । అచిరేణైవ కాలేన యాగం కరిష్యామి ॥ ఏకైకస్మా

ఘాం ॥ ౫ ॥ — తే హోచుర్యేన హైవార్థేన పురుషశ్చరేత్తగ్ం హైవ వదేదాత్మానమేవేమం వైశ్వానరగ్ం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి ॥ — ౬ — ॥ తాన్ హోవాచ ప్రాతర్వః ప్రతివక్తాస్మీతి । తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిరే । తాన్ హానుపనీయైవైతదువాచ — ౭ — ॥ * * *

వి ॥ దీ ॥ — ఋత్విజే యావద్ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యః ప్రత్యేకం దాస్యామి తావత్కాలమత్రైవ వసన్తు యాగం చ పశ్యన్త్వితి ప్రార్థితవానిత్యర్థః ॥ భగవతాం చ భాష్యకృతానమేతైతద్భాష్యే — యక్ష్యమాణో వై భగవన్తోఽహమస్మీత్యం తేనాత్మనో వృత్తస్థయా ప్రతిగ్రహయోగ్యతాం జ్ఞాపయన్నేవ బ్రహ్మవిద్భిరపి ప్రతిషిద్ధస్య పరిహరణీయతాం విహితస్య కర్తవ్యతాం చ ప్రతిజ్ఞాప్య యావదేకైకస్మా ఋత్విజే ధనం దాస్యామి తావద్భగవద్భ్యోఽపి దాస్యామి వసన్తు భగవన్త ఇత్యవోచదితి భాషితమ్ ॥ ౫ ॥ (తే హోచుః యేన హైవార్థేన పురుషశ్చరేత్తం హైవ వదేత్ ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీతి) యేనార్థేన ప్రయోజనేన యత్ప్రయోజనముద్దిశ్య పురుష ఆగచ్ఛతి తమేవ పురుషార్థం తస్య కుర్యాత్స ఏవ హితం హి కర్తవ్యం భవతి । అస్మాకం చ వైశ్వానర ఆత్మా జిజ్ఞాసితః । త్వం చ తమాత్మానమధునోపాంస్సే నచ తే తజ్జ్ఞానముపహ్నువార్హం ॥ అతస్తమేవ న ఉపదిశ । న ప్రయోజనాంతరమిత్యర్థః । విశ్వాన్నరాన్నయతీతి వా విశ్వ ఏనం నరా నయంతీతి వా విశ్వానరః । విశ్వానర ఏవ వైశ్వానరః । రక్ష ఏవ రాక్షసః । వయ ఏవ వాయస ఇతివత్ ॥ — ౬ — ॥ (తాన్ హోవాచ । ప్రాతర్వః ప్రతివక్తాస్మీతి) తేషామభిమానం పరిశోధ్య శ్వః ప్రతివచనం దాస్యామీతి మత్వా ప్రాతః ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం కర్తాస్మీత్యువాచేత్యర్థః (తే హ సమిత్పాణయః పూర్వాహ్ణే ప్రతిచక్రమిరే) తే చ రాజ్ఞోఽభిప్రాయజ్ఞాః సమిద్భారహస్తా అపరేద్యుః పూర్వాహ్ణే రాజానం శిష్యభావమేత్యోపగతవంతః (తాన్ హానుపనీయైవైతదువాచ) రాజా తు సమిత్పాణీనుపయామేతి వదతః త్యక్తస్వజాత్యభిమానానుద్వీక్ష్య తేషాముపదేశయోగ్యతాం జ్ఞాత్వా అబ్రాహ్మణేన న బ్రాహ్మణ ఉపనేతవ్య ఇతి శాస్త్రార్థం జ్ఞాత్వా తైస్సమర్పితం సమిదాద్యుపాయనమస్వీకృత్యైవ

——॥ఇతిఛాన్దోగ్యపంచమప్రపాఠకే ఏకాదశఃఖండః॥——

ఔపమన్యవకంత్వమాత్మానముపాస్స ఇతిదివమేవభగవోరాజన్నితి హోవాచైష వైసుతేజా ఆత్మావైశ్వానరోయంత్వమాత్మానముపాస్సేతస్మాత్తవసుతంప్రసుతమాసుతంకులేదృశ్యతే ॥౧॥ అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్నంపశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయ ఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానర

వి ॥ దీ ॥ —త్రైవిద్యైతద్వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః । యతఏవం మహాశాలా మహాశ్రోత్రియాబ్రాహ్మణాస్సంతో మహాశాలత్వాద్యభిమానం హిత్వా సమిద్భారహస్తాజాతితోహీనం రాజానం విద్యార్థితయోపజగ్ముః । తస్మాత్తథావిద్యోపాదిత్సుభిర్భవితవ్యమిత్యాఖ్యాయికయానూచ్యతే ॥ ౭ —

——*ఇత్యేకాదశఖణ్డదీపికా*——అథకైకయస్తేభ్యోవైశ్వానరాత్మానముపదిదిక్షుర్వ్విశేషప్రశ్నైర్యథానుపపత్త్యా వైశ్వానరాత్మన్యేతైఃకించిజ్జ్ఞాతం కిఞ్చిదజ్ఞాతమితి విజ్ఞాయజ్ఞాతాంశబుభుత్సయా తాన్నైకైకశః ప్రష్టుముపక్రమతే (ఔపమన్యవకం త్వమాత్మానముపాస్సె ।ఇతి దివమేవ భగవోరాజన్నితిహోవాచ) హేభగవః ద్యులోకశరీరకం వైశ్వానరమహముపాసఇతిహోవాచేత్యర్థః । కైకయఆహ (ఏషవైసుతేజాఆత్మావైశ్వానరోయం త్వమాత్మానముపాస్సె) యం ద్యులోకావచ్ఛిన్నం వైశ్వానరమాత్మానంత్వముపాస్సె । ఏషవైశ్వానరఆత్మాసుతేజాశ్శోభనం తేజో యస్యసను తేజాః ద్యులోకోహిసూర్యచన్ద్రాదితేజసా యుక్తతయా సుతేజా భవతి। యతశ్చ ద్యులోకావచ్ఛిన్నోవైశ్వానరః, ఆత్మాత్వయోపాస్యమానస్సు తేజస్త్వగుణయోగేన సుతేజానామవైశ్వానరః (తస్మాత్తవ సుతం ప్రసుతమాసుతం కులేదృశ్యతే)అత్ర సుతప్రసుతాసుతశబ్దాఏకాహాహీనసత్రకర్మగతాభిషవణపరాః సుశబ్దవత్త్వసామ్యాత్సుతేజస్త్వోపాసనాయాస్సుతాదిఫలకత్వోపపత్తిః ॥—౧—॥ (అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియం) తదుపాసనవైభవేన లౌకికం భోగ్యమనుభవసి । ప్రియం పుత్రాదికంచ పశ్యసీత్యర్థః । ఏవమన్యోపి యఃకశ్చిత్త్వమివత్వదుపాస్యం వైశ్వానరముపాస్తే ॥ సోపి త్వమివాన్నాదనప్రియదర్శన బ్రహ్మవర్చసశాలీ సన్తానవాంశ్చ భవతీత్యాహ (అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియంభవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులే

ఛాం ॥ ఉ ॥ — ముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ ॥ మూ
ర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి ॥౨—*ఇతి ద్వాదశఖణ్డః*— అ
థ హోవాచ సత్యయజ్ఞం పౌలుషిం ప్రాచీనయోగ్య కం త్వ మాత్మానముపాస్స ఇ
త్యాదిత్యమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచైష వై విశ్వరూప ఆత్మా వైశ్వానరో
యం త్వమాత్మానముపాస్సే తస్మాత్తవ బహు విశ్వరూపం కులే దృశ్యతే ॥ ౧ ॥ ప్ర
వృత్తోఽశ్వతరీరథో దాసీనిష్కోఽత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రి
యం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపా
స్తే చక్షుష్ట్వేతదాత్మన ఇతి హోవాచాన్ధో భవిష్యో యన్మాం నాగమిష్య ఇతి ॥ ౨

వి ॥ దీ ॥ — య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే) ఉక్తోర్థః । తము
క్తమర్థమఙ్గీకుర్వన్నివ ఫలప్రదర్శనేన తమభిముఖీకృత్య తత్ర వక్తవ్యముపదిశతి
(మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి హోవాచ । మూర్ధా తే వ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమి
ష్య ఇతి) త్వయా వైశ్వానరబుద్ధ్యోపాస్యమాన ఏష ద్యులోక పరిభిన్న ఆ
త్మా వైశ్వానరస్యాత్మనో మూర్ధరూపః అవయవభూతః । న తు స ఏవ వైశ్వాన
ర ఆత్మా ఏతదర్థనిర్ణయార్థం తవ మత్సమీపాగమనే వైశ్వానరమూర్ధరూపా
వయవభూతే కృత్స్నవైశ్వానరబుద్ధిం కుర్వతస్తవ విపరీతవిద్యావశాదనర్థస్స్యా
త్ । అతస్సాధ్వకార్షీః । త్వం యతో మామాగతోసీత్యభిప్రాయః ॥ ౨—
—ఇతి ద్వాదశఖండదీపికా— (అథ హోవాచ సత్యయజ్ఞం పౌలుషిం
ప్రాచీనయోగ్య కం త్వమాత్మానముపాస్స ఇతి) ప్రాచీనయోగ్యేతి సత్యయజ్ఞస్య
నామాంతరం (ఆదిత్యమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ । ఏష వై విశ్వరూప
ఆత్మా వైశ్వానరః ॥ యం త్వమాత్మానముపాస్సే తస్మాత్తవ విశ్వరూపం కులే
దృశ్యతే ప్రవృత్తోశ్వతరీరథః । దాసీనిష్కః । అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియమ్ । అ
త్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే । య ఏతమేవ మాత్మా
నం వైశ్వానరముపాస్తే చక్షుష్ట్వేతదాత్మన ఇతి హోవాచ । అన్ధో భవిష్యో య
న్మాం నాగమిష్య ఇతి) రూప్యత ఇతి రూపం విశ్వం రూపం ప్రకాశ్యం యస్య స వి
శ్వరూపః ఆదిత్యస్య విశ్వప్రకాశకత్వాద్విశ్వరూపత్వం తవ కులే విశ్వరూపం
విశ్వప్రకాశకం పుత్రరత్నాదికం కులే దృశ్యతే । అశ్వతరీభిర్యుక్తో రథః అశ్వత
రీరథః । త్వామనుగతః దాసీభిర్యుక్తో నిష్కహారః దాసీనిష్కః ॥ త్వామనుగ

ఘాం ॥ ౪ ॥—శ్రీ*ఇతి త్రయోదశఃఖణ్డః*శ్రీ—అథహోవాచేన్ద్రద్యుమ్నం
భాల్లవేయంవైయాఘ్రపద్యకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి వాయుమేవభగవో
రాజన్నితిహోవాచైషవైపృథగ్వర్త్మా వైశ్వానరోయం త్వమాత్మానముపా
స్సేతస్మాత్త్వాం పృథగ్బలయఆయయన్తిపృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయన్తి ॥
౧— ॥ అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియంభవత్యస్యబ్ర
హ్మవర్చసంకులెయఏతమేవ మాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తే ప్రాణస్త్వేషఆ
త్మనఇతిహోవాచ ప్రాణస్తఉదక్రమిష్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇతి॥౨॥ఇతిచతుర్ద
శఃఖణ్డః*॥అథహోవాచజనగ్శార్కరాక్ష్యంశార్కరాక్షకంత్వమాత్మానము
పాస్సఇత్యాకాశమేవభగవోరాజన్నితిహోవాచైషవైబహులఆత్మావైశ్వాన
రోయంత్వమాత్మానముపాస్సేతస్మాత్త్వంబహులోసిప్రజయాచధనేనచ॥ ౧॥
అత్స్యన్నం పశ్యసిప్రియమత్త్యన్నం పశ్యతిప్రియంభవత్యస్యబ్రహ్మవర్చ

వి॥దీ—తః।శిష్టంపూర్వవత్ ॥౨*శ్రీ*।ఇతిత్రయోదశఖండదీపికా*శ్రీ*॥(అథ
హోవాచేంద్రద్యుమ్నంభాల్లవేయంవైయాఘ్రపద్యకం త్వమాత్మానముపా
స్సఇతి ।వాయుమేవభగవోరాజన్నితిహోవాచ । ఏషవైపృథగ్వర్త్మాఆత్మా
వైశ్వానరోయంత్వమాత్మానముపాస్సేతస్మాత్త్వాంపృథగ్బలయఆయయన్తి
పృథగ్రథశ్రేణయోఽనుయన్తి । అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమ్ । అత్త్యన్నంప
శ్యతిప్రియమ్ । భవత్యస్యబ్రహ్మవర్చసంకులే యఏతమేవమాత్మానంవైశ్వా
నరముపాస్తే।ప్రాణస్త్వేషఆత్మనఇతిహోవా ప్రాణస్తఉదక్రమిష్యద్యన్మాం
నాగమిష్యఇతి)వ్యాఘ్రపద్యస్యాపత్యంవైయాఘ్రపద్యః।భాల్లవేరేతవ్యాఘ్ర
పదఇతినామాన్తరమ్) వాయోర్వియద్గతిస్వభావత్వాతపృథగ్వర్త్మత్వం
త్వాంపృథక్ నానాదిగ్భ్యఃవస్త్రాన్నాదిలక్షణాబలయఆగచ్ఛన్తి। రథపఙ్క్త
యోపిత్వామనుయాన్తి ౧—౨— ఇతి చతుర్దశఖణ్డదీపికా ॥ * ॥ (అ
థహోవాచజనం శార్కరాక్ష్యంశార్కరాక్ష్యకంత్వమాత్మానముపాస్సఇతి।
ఆకాశమేవ భగవోరాజన్నితిహోవాచ। ఏషవైబహులఆత్మావైశ్వానరోయం
త్వమాత్మానముపాస్సె।తస్మాత్త్వంబహులోసిప్రజయాచధనేనచ।అత్స్యన్నం
పశ్యసిప్రియమ్। అత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియం। భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులె।య
ఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తే । సందేహస్త్వేష ఆత్మన ఇతిహో

ఖాం ॥ ౬ ॥ —సంకులేయఏతమేవమాత్మానంవైశ్వానరముపాస్తేవస్తిస్తేన
వఆత్మనఇతిహోవాచవస్తిస్తేవ్యభేత్స్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇతి ॥ —౨— ॥
శ్రీఇతి షోడశఃఖండః శ్రీ అథహోవాచోద్దాలకమారుణింగౌతమకంత్వమా
త్మానముపాస్సఇతి పృథివీమేవభగవోరాజన్నితి హోవాచైవవైప్రతిష్ఠాత్మా
వైశ్వానరోయం త్వమాత్మానముపాస్సేతస్మాత్త్వంప్రతిష్ఠితోసిప్రజయాచ
పశుభిశ్చ ॥ —౧—॥ అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమత్త్యన్నంపశ్యతిప్రియంభ

వి॥దీ—వాచ।సందేహస్తేవ్యశీర్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇతి)భూతాన్త రేభ్యఆకా
శస్యమహత్త్వాద్బహుళత్వం।సందేహోమధ్యకాయః। మధ్యకాయోహ్యుత్త
రాధరకాయయోః క్వానుప్రవిష్టఇతిసందిహ్యమానత్వాత్సందేహఇత్యుచ్య
తే వ్యశీర్యత్ విశీర్ణోభవిష్యత్ శిష్టంస్పష్టమ్॥౧—౨—*ఇతిపంచదశఖండదీ
పికా*— (అథహోవాచ బుడిలమాశ్వతరాశ్విమ్ । వైయాఘ్రపద్యకం
త్వమాత్మానముపాస్సఇతి । అపఏవభగవోరాజన్నితిహోవాచ ॥ ఏషవైర
యిరాత్మావైశ్వానరోయం త్వమాత్మాన ముపాస్సె ।తస్మాత్త్వంరయిమాన్పు
ష్టిమాన్ । అత్స్యన్నంపశ్యసిప్రియమ్ । అత్త్యన్నం పశ్యతి ప్రియమ్ ।భవ
త్యస్య బ్రహ్మవర్చసంకులేయ ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే । వ
స్తిస్తేవ ఆత్మన ఇతి హోవాచ । వస్తిస్తేవ్యభేత్స్యద్యన్మాంనాగమిష్యఇ
తి) వైయాఘ్రపద్య। వ్యాఘ్రపద్గోత్రాపత్యేత్యర్థః। అపాం వేగవత్వాద్ర
యిత్వమ్ । విసర్గశ్ఛాందసః । ధనప్రాప్తిహేతుత్వాద్వారయిత్వం రయి
మాన్ధనవానిత్యర్థః । వస్తిః మూత్రస్థానమ్ ।మూత్రాశయోధనుర్వక్రో
వస్తిరిత్యభిధీయత ఇత్యన్యత్రోక్తేః ॥ —౧—౨—* ⟸ ఇతి షో
డశఖండదీపికా* ⟸—॥ (అథహోవాచోద్దాలకమారుణిమ్ ; గౌతమకం
త్వమాత్మానముపాస్సేతి । పృథివీమేవ భగవో రాజన్నితి హోవాచ । ఏ
షవై ప్రతిష్ఠాత్మావైశ్వానరోయం త్వమాత్మానముపాస్సె । తస్మాత్త్వం
ప్రతిష్ఠితోసి ప్రజయాపశుభిశ్చ । అత్స్యన్నం పశ్యసి ప్రియం । అత్త్య
న్నం పశ్యతి ప్రియం। భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే ।యఏతమేవమాత్మా
నం వైశ్వానరముపాస్తే । పాదౌ త్వే తావాత్మనఇతిహోవాచ । పాదౌ
తే వ్యమ్లాస్యేతాం యన్మాం నాగమిష్యఇతి) ప్రాణ్యాధారత్వాత్పృథివ్యాః

భా౦।ఉ—వత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏతమేవమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే పాదౌ త్వేతావాత్మన ఇతి హోవాచ పాదౌ తే వ్యమ్లాస్యేతాం యన్మాం నాగమిష్య ఇతి ॥—౨—॥ ॥ * ॥ ఇతి పంచమప్రపాఠకే సప్తదశఃఖండః ॥*॥

తాన్హోవాచైతే వై ఖలు యూయం పృథగివేమమాత్మానం వైశ్వానరం విద్వాగ్ంసోన్నమత్థ యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి ॥౧॥

వి॥దీ—ప్రతిష్ఠాత్వం।వ్యమ్లాస్యేతాం మ్లానౌ శ్లథావభవిష్యతామ్ ॥ శిష్టం స్పష్టం ॥ ౧—౨— ॥ *—*ఇతి సప్తదశఖండదీపికా *—*(తాన్హోవాచ) ఋషీనువాచేత్యర్థః ॥ (ఏతే వై ఖలు యూయం పృథగివేమమాత్మానం వైశ్వానరం విద్వాంసోన్నమత్థ) ఏతాదృశా యూయమిమం వైశ్వానరమాత్మానం పృథగివ విద్వాంసో భిన్నభిన్నతయోపాసీనాః తదనురూపేణ లౌకికం భోగమనుభవథ ॥పూర్వత్రాత్స్యన్నమితి ప్రతిపురుషమేకవచనోక్తస్యాత్ర బహువచనేన నిర్దేశః । అత్రాన్నమత్థేత్యేతత్ప్రియం పశ్యథేత్యస్యాప్యుపలక్షణమ్ (యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి) అభివిమానం సర్వత్రాభివ్యాప్తతయా విగతపరిమాణం। విశ్వేషాం నరాణాం నేతారం ఏతమాత్మానం ప్రాదేశమాత్రం। ద్యులోకాది ప్రదేశసంబన్ధినీ ప్రాదేశీ ప్రాదేశీ మాత్రా యస్య తం ప్రాదేశమాత్రం ద్యుప్రభృతిప్రదేశపరిచ్ఛిన్నం య ఉపాస్తే। స సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మవర్తి బ్రహ్మరూపమన్నమత్తి। అనుభవతీత్యర్థః । అనేన వైశ్వానరోపాసనస్య బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వముక్తం భవతి । భగవతా హి భాష్యకృతా సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు చ వర్తమానం యదన్నం భోగ్యం తదత్తి సర్వత్ర వర్తమానం స్వత ఏవానవధికాతిశయానందం బ్రహ్మానుభవతి । యత్తు సర్వైః కర్మవశ్యైరాత్మభిః ప్రత్యేకమనన్యసాధారణమన్నం భుజ్యతే । తన్ముముక్షుభిస్త్యాజ్యత్వాదిహ న గృహ్యత ఇతి భాషితం। అత ప్రాదేశమాత్రమివ హ వై దేవాస్సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తు వ ఏనాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమభిసంపాదయిష్యామీతి స హోవాచ ।

ధాం ॥ ౬ ॥ — తస్యహవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా శ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తిరేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదౌ ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయః -౨- ॥*ఇత్యష్టాదశః ఖండః*

వి॥దీ॥—మూర్ధానముపదిశన్నేష వా ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచ। ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి నాసికే ఉపదిశన్నువాచ । ఏష వై పృథగ్వర్త్మా వైశ్వానర ఇతి ముఖమాకాశముపదిశన్నువాచైష వై బహులో వైశ్వానర ఇతి ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచైష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి చుబుకముపదిశన్నువాచ । ఏష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి వాజసనేయకోక్తమూర్ధచుబుకాంతగాత్ర ప్రతిష్ఠితత్వలభ్యం ప్రాదేశమాత్రత్వం నోపజీవ్యం ద్యుప్రభృతి ప్రదేశసంబంధమాత్రస్య యౌగికార్థస్య ప్రకరణతః ప్రతీతేః ॥ ఉక్తంచ వ్యాసార్యైః । సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణే। యస్త్వేతమేవమితి వాజసనేయకోక్తానువాదః ॥ స్వశాఖావాక్య ఏవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేన ఫలసమర్పకత్వోపపత్తేరితి । నచ పరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య బ్రహ్మణో ద్యుప్రభృతి పృథివ్యంత ప్రదేశసంబంధిన్యా మాత్రయా కథం పరిచ్ఛిన్నత్వమితి చోదనీయమ్ । పరిచ్ఛిన్నత్వే బుద్ధిసౌకర్యలక్షణాభివ్యక్తేస్సమ్భవాత్ ॥ సూత్రితంచ । అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్య ఇతి । బుద్ధిసౌకర్యలక్షణాభివ్యక్తేర్హేతోరభివిమానస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రాదేశమాత్రత్వముపదిశ్యత ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యత ఇతి సూత్రార్థః । అభివ్యక్త్యర్థం పరిచ్ఛిన్నత్వోపదేశేపి మూర్ధప్రభృత్యవయవవిశేషైః పురుషవిధత్వం పరస్య బ్రహ్మణః కిమర్థమితి నచోదనీయం । తథోపాసనార్థత్వాత్ । సూత్రితంచ । అనుస్మృతేర్బాదరిరితి । అనుస్మృతిరుపాసనం । అనుస్మృతేర్హేతోః పురుషవిధత్వనిరూపణమితి బాదరిరాచార్యో మన్యత ఇతి సూత్రార్థః ॥—౧ ॥

ప్రాణాహుత్యాధారత్వత్రివిధాగ్నిత్వపరికల్పితజాఠరాగ్నిశరీరకత్వాద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టాత్మభావితే స్వశరీరే క్రియమాణప్రాణాద్యాహుతిభిర్వైశ్వానరవిద్యానిష్ఠేన పరమాత్మా సమారాధనీయ ఇతి ప్రతిపాదయతి (తస్యహవా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూ

వి॥దీ॥—పః ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా సందేహో బహులః వస్తి రేవరయిః పృథివ్యే
వపాదౌ ఉరఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్యో మనోన్వా
హార్యపచనః ఆస్యమాహవనీయః) ఏతస్యోపాసకస్యాత్మనో మూర్ధైవత
స్య వైశ్వానరస్య మూర్ధా త్వేష ఆత్మన ఇతి వైశ్వానరమూర్ధత్వేన నిర్ది
ష్టస్సుతేజా ఇత్యర్థః । నచాత్ర తస్య హ వా ఏతస్యేతి పదయోస్సమానాధి
కరణ్యమేవాస్తు నత్వేతస్యేతి శబ్దస్యోపాసక పరామర్శిత్వమితి శంక్యమ్ ।
ఉర ఏవ వేదిరిత్యాదౌ ఉపాసకోరః పరామర్శస్యావశ్యంభావాత్ । మూ
ర్ధైవేత్యత్రాప్యుపాసకస్య మూర్ధైవ పరామృశ్యతే । తస్మాదేతస్యేతి శ
బ్దస్యోపాసకపరత్వమేవ సిద్ధమ్ । ఇహహి భగవతాచ భాష్యకృతా । ఆమ
నంతిచేతి సూత్రవ్యాఖ్యానే ఏనం పురుషం ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వై
శ్వానరమస్మిన్నుపాసక శరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయామనంతిచ ।
తస్యహ వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదినా । అ
యమర్థః । యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వా
నరముపాస్తే ఇతి త్రైలోక్యశరీరకస్య పరమాత్మనః వైశ్వానరస్యోపాసనం వి
ధాయ సర్వేషు లోకేష్విత్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిం చ ఫలముపదిశ్యాస్యైవో
పాసనస్యాంగ భూతం ప్రాణాగ్నిహోత్రం తస్యహ వా ఏతస్యేత్యాదినోప
దిశతి । యః పూర్వముపాస్యతయోపదిష్టో వైశ్వానరస్తస్యావయవభూతా
ద్వ్యాదిత్యాదీన్ సుతేజో విశ్వరూపాది నామధేయానుపాసక శరీరే మూ
ర్ధాదిపాదాంతేషు సంపాదయతి । మూర్ధైవ సుతేజాః । ఉపాసకస్య
మూర్ధైవ సుతేజాః । పరమాత్మమూర్ధభూతా ద్యౌరిత్యర్థః । చక్షుర్విశ్వ
రూపః । ఆదిత్య ఇత్యర్థః ॥ ప్రాణః పృథగ్వర్త్మా । వాయురిత్యర్థః ॥ సందే
హో బహులః । ఉపాసకస్య మధ్యకాయ ఏవ పరమాత్మమధ్యకాయభూతా
కాశ ఇత్యర్థః । వస్తిరేవ రయిః । అస్య వస్తిరేవ తదవయవభూతా ఆప ఇత్యర్థః
పృథివ్యేవ పాదౌ । అస్య పాదావేవ తత్పాదభూతా పృథివీత్యర్థః । ఏవముపా
సకస్య శరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్య శరీరకం వైశ్వానరం సంనిహితమను
సంధాయ స్వకీయాన్యురోలోమహృదయమన ఆస్యాని ప్రాణాహుత్యాధార
స్య పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాన్వాహార్యపచనా

భాం ॥ ఉ ॥ — తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయగ్ం స యాం ప్రథమామాహుతిం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్ప్రాణాయ స్వాహేతి ప్రాణస్తృప్యతి॥—౧—ప్రాణే తృప్యతి చక్షుస్తృప్యతి చక్షుషి తృప్యత్యాదిత్యస్తృప్యత్యాదిత్యే తృప్యతి ద్యౌస్తృప్యతి దివి తృప్యంత్యాం యత్కించ ద్యౌశ్చాదిత్యశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన

వి॥ దీ ॥ — హ్వనీయాద్యగ్నిహోత్రోపకరణభూతాః పరికల్ప్య ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్య ఏవంవిధేన ప్రాణాగ్నిహోత్రేణ పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి। ఉర ఏవ వేదిర్లోమాని బర్హిర్హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాదినోపదిశ్యత ఇతి భాషితమ్। ఉరఃప్రభృతీనాం వేద్యాదిత్వోపదేశశ్చ ప్రాణాహుతేరగ్నిహోత్రత్వసంపత్త్యర్థ ఇతి। సంపత్తేరితి జైమినిస్తథా హి దర్శయతీతి సూత్రితం। న య ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతీతి దర్శితాగ్నిహోత్రత్వసంపత్తేర్హేతోర్వేద్యాదిత్వోపదేశ ఇతి జైమినిర్మన్యత ఇతి సూత్రార్థః (హృదయం గార్హపత్యః) హృదయకమలావచ్ఛిన్నజాఠరాగ్నిర్గార్హపత్యః (మనోऽన్వాహార్యపచనః) మన ఇంద్రియావచ్ఛిన్నజాఠరాగ్నిర్దక్షిణాగ్నిః (ఆస్యమాహవనీయః) ఆస్యావచ్ఛిన్నజాఠరాగ్నిరాహవనీయ ఇత్యర్థః। గార్హపత్యాదిపరికల్పనస్య సజాతీయజాఠర ఏవోచితత్వాత్। వైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్నిత్రయపరికల్పనం క్రియత ఇతి భాషితత్వాచ్చ ఉక్త ఏవార్థః॥ అత్ర చ హృదయాదిశబ్దాస్తత్తదవచ్ఛిన్నజాఠరాగ్నిశరీరకపరమాత్మపర్యంతా ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ —౨— *ఇత్యష్టాదశఖండదీపికా* — (తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమ్) తత్। తస్య పుంసః। యద్భక్తం। యదన్నమ్। భోజనకాలే ప్రథమత ఆగచ్ఛేత్ ఉపనమేత్ తద్ధోమీయం హోమసాధనం తేన హోతవ్యమిత్యర్థః (సయాంప్రథమామాహుతింజుహుయాత్తాంజుహుయాత్ప్రాణాయస్వాహేతిప్రాణస్తృప్యతి। ప్రాణేతృప్యతిచక్షుస్తృప్యతి చక్షుషితృప్యత్యాదిత్యస్తృప్యత్యాదిత్యేతృప్యతిద్యౌస్తృప్యతిదివితృప్యంత్యాం యత్కించద్యౌశ్చాదిత్యశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతిప్రజయాపశుభిరన్నాద్యేన తేజసాబ్రహ్మవర్చసేనేతి) ప్రాణాయస్వాహేతి

చాం ॥ ౯ ॥ — తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ —౨— ॥ *శ్రీ*ఇత్యేకోనవింశఃఖణ్డః *శ్రీ* అథ యాం ద్వితీయాం జుహుయాత్తాం జుహుయాద్వ్యానాయ స్వాహేతి వ్యానస్తృప్యతి ॥—౧—॥ వ్యానే తృప్యతి శ్రోత్రం తృప్యతి శ్రోత్రే తృప్యతి చన్ద్రమాస్తృప్యతి చన్ద్రమసి తృప్యతి దిశస్తృప్యన్తి దిక్షు తృప్యన్తీషు యత్కించ దిశశ్చ చన్ద్రమాశ్చాధితిష్ఠన్తి తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ —౨— ॥ *శ్రీ* ఇతి వింశఃఖణ్డః*శ్రీ* అథ యాం తృతీయాం జుహుయాత్తాం జుహుయాదపానాయ స్వాహేత్యపానస్తృప్యతి ॥౧॥ అపానే తృప్యతి వాక్తృప్యతి వాచి తృప్యన్త్యామగ్నిస్తృప్యత్యగ్నౌ తృప్యతి పృథివీ తృప్యతి పృథివ్యాం తృప్యన్త్యాం యత్కించ పృథివీ చాగ్నిశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ —౨— *ఇత్యేకవింశఃఖణ్డః *

అథ యాం చతుర్థీం జుహుయాత్తాం జుహుయాత్సమానాయ స్వాహేతి సమానస్తృప్యతి ॥—౧—॥ సమానే తృప్యతి మనస్తృప్యతి మనసి తృప్యతి పర్జన్యస్తృప్యతి పర్జన్యే తృప్యతి విద్యుత్తృప్యతి విద్యుతి తృప్యన్త్యాం యత్కించ విద్యుచ్చ పర్జన్యశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥ శ్రీ *ఇతి ద్వావింశఃఖణ్డః *శ్రీ అథ యాం పంచమీం జుహుయాత్తాం జుహుయాదుదానాయ స్వాహేత్యుదానస్తృప్యతి ॥—౧—॥ ఉదానే తృప్యతి వాయుస్తృప్యతి వా

వి॥ది— ప్రథమాయామాహుతౌ హుతాయాం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యో ద్యౌశ్చ తృప్యన్తి ద్యావ్యాదిత్యాభ్యామధిష్ఠితం వస్తుజాతం చ తృప్యతి తస్మిన్ సర్వస్మిన్ తృప్తే తస్య తృప్తిమను । తృప్తేః పశ్చాత్ । ప్రజాపశ్వాదిభిర్హోతాపి తృప్యతీత్యర్థః । అత్ర ప్రాణచక్షురాదిశబ్దాస్తదభిమానిదేవతాపరాః । అచేతనానాం తృప్తేరసమ్భవాదితి । ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౧—౨— ॥

శ్రీ ఇత్యేకోనవింశఖణ్డదీపికా శ్రీ

అథ యాం ద్వితీయాం జుహుయాత్తాం జుహుయాద్వ్యానాయ స్వాహేత్యాది ఖణ్డచతుష్టయమ్ శ్రీ ఇతి త్రయోవింశఖణ్డదీపికా శ్రీ

ఘాం ॥౮॥—యౌ తృప్యత్యాకాశస్తృప్యత్యాకాశే తృప్యతి యత్కించ వాయుశ్చాకాశశ్చాధితిష్ఠతస్తత్తృప్యతి తస్యానుతృప్తిం తృప్యతి ప్రజయా పశుభిరన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి ॥౨॥ ——ఇతి త్రయోవింశః ఖండః——

సయ ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి యథాంగారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ ॥—౧—॥ అథయ ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి ॥ —౨— ॥ తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవగ్ం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి ॥—౩॥ తస్మాదుహైవంవిద్యద్యపి చండాలాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాత్మని హైవాస్య తద్వైశ్వానరే హుతగ్ం స్యాదితి ॥ తదేష శ్లోకః ॥ —౪— * * *

వి॥దీ—(సయ ఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి) ఉరఃప్రభృతీనామగ్నిహోత్రోపకరణవేద్యాదితామజానన్యః ప్రాణాగ్నిహోత్రమనుతిష్ఠతీత్యర్థః । (యథాంగారానపోహ్య భస్మని జుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్) తదనుష్ఠానం భస్మాహుతి సమానం స్యాదిత్యర్థః । నిష్ఫలమితి యావత్ ॥—౧—॥ (అథయ ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి తస్య సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి) । సర్వాత్మక భగవదారాధనేన సర్వమారాధితం భవతీతి హుతప్రకర్షోక్తిః -౨- (తద్యథేషీకతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేత ॥ ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే య ఏతదేవం విద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి) యథేషీకాయా ముంజాన్తర్వర్తితృణవిశేషస్య తూలమగ్నౌ ప్రక్షిప్తం సద్యో దహ్యతే । ఏవం సర్వాణి పాపాన్యేతాదృశ విద్యాపూర్వక ప్రాణాగ్నిహోత్రానుష్ఠానేన దగ్ధాని భవంతీత్యర్థః । ఉపాస్యోపాసన ఫలస్య సర్వపాపప్రదాహస్య ప్రాణాగ్నిహోత్రే కీర్తనమంగిఫలేనాంగస్యస్తుత్యర్థమ్ । తతశ్చానేనాపి ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య వైశ్వానరవిద్యాంగత్వం జ్ఞాపితం భవతి ॥ ౩ ॥ వైశ్వానరవిద్యాం స్తౌతి (తస్మాదుహైవంవిత్ । యద్యపి చండాలాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాత్మని హైవాస్య తద్వైశ్వానరే హుతం స్యాదితి) ఉచ్ఛిష్టప్రదానాయోగ్య చండాలాయోచ్ఛిష్టప్రదానమపి వైశ్వానరే సర్వభూతాత్మన్యన్నం జుహుయామితి బుద్ధ్యానుష్ఠితత్వాన్నాధర్మాయ భవ

ఛాం ॥ ౮ ॥ — ॥ యథేహక్షుధితా బాలామాతరంపర్యుపాసతే । ఏవగ్ం సర్వాణిభూతాన్యగ్నిహోత్రముపాసతఇత్యగ్నిహోత్రముపాసతఇతి॥—౫—

—*ఇతిఛాన్దోగ్యోపనిషది పఞ్చమప్రపాఠకే చతుర్వింశః ఖణ్డః*—

—*అథ ముండకోపనిషది ద్వితీయముండకే ద్వితీయఖండే*—

యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్ష మోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః । తమేవైకం జానథ ఆత్మానమన్యా వాచో విముంచథామృతస్యైష సేతుః—౫—అరా ఇవరథనాభౌ సంహతా యత్ర నాడ్యస్సఏషోంతశ్చరతే బహుధా జాయమానః।

వి ॥ దీ ॥ — తీత్యర్థః (తదేవశ్లోకః) తత్ ॥ ఉక్తప్రాణాగ్నిహోత్రవిషయే । ఏవశ్లోకః శ్రూయతఇత్యర్థః ॥ —౪— ॥ (యథేహక్షుధితా బాలా మాతరం పర్యుపాసతే । ఏవం సర్వాణిభూతాని అగ్నిహోత్రముపాసతే ॥ ఇత్యగ్నిహోత్రముపాసతఇతి) యథాబుభుక్షితా బాలాః కదామాతాన్నంప్రయచ్ఛతీతి మాతరంపరితఉపాసతే । ఏవం సర్వాణిభూతాని ఏవంవిదః ప్రాణాగ్నిహోత్రముపాసతఇతి విదుషః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్తుత్యర్థోయం శ్లోకఇత్యర్థః । ద్విరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థా ॥ —౫ ॥

—*ఇతి చతుర్వింశఖండదీపికా*—

ఇతిశారీర మీమాంసాసూత్రే ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయఃపాదః। * * *

సూ ॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్ ॥ —౧—౩—౧—॥ ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్ ॥ ౧ ॥ —ఆథర్వణే (యస్మిన్ద్యౌః పృథివీచాంతరిక్ష మోతంమనస్సహప్రాణైశ్చసర్వైస్తమేవైకంజానథాత్మాన మన్యావాచోవిముంచథామృతస్యైష సేతుః) యస్మిన్నక్షరే ద్యుపృథివ్యంతరిక్షమనః ప్రాణాదికం సమవేతం తమేకమేవస్వేతరసమస్తవస్తు నియంతృత్వేన వ్యాపకతయాత్మానంజానీతానాత్మవిషయా వాచస్త్యజత । అమృతస్యైష సేతుః ॥ నద్యాదిషు సేతుర్హి కూలస్య ప్రతిలమ్భకః । సంసారార్ణవ పారభూతస్యామృతస్య ఏవప్రతిలమ్భక ఇత్యర్థః ॥—౫— ॥ (అరాఇవరథనాభౌసంహతాయత్ర నాడ్యః । సఏషోంతశ్చరతే బహుధాజాయమానః) సంతతం సిరాభిస్తులంబతాన్యకోశసంనిభమిత్యుక్తరీత్యాయత్ర హృదయే రథనాభౌసమర్పితాఅరాఇవనాడ్యస్సంగతాః । తత్ర మధ్యే సఏష ప్రకృతఆత్మా ॥ అ

ముం ॥ ఉ ॥ — ఓమిత్యేవంధ్యాయథాత్మానంస్వస్తివఃపారాయతమసఃప
రస్తాత్ —౬—॥యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్యైషమహిమాభువి ౹ దివ్యేబ్ర
హ్మపురేహ్యేషవ్యోమన్యాత్మాప్రతిష్ఠితః ॥ —౭— ॥ * ॥ మనోమయః
ప్రాణశరీర నేతాప్రతిష్ఠితోన్నేహృదయంసన్నిధాయ ౹ తద్విజ్ఞానేనపరిప
శ్యంతిధీరా ఆనందరూపమమృతం యద్విభాతి ॥ * ॥—౮—॥

వి ॥ దీ ॥ —జాయమానోబహుధావిజాయతే ౹ తస్యధీరాఃపరిజానంతి
యోనిమితి దేవాదీనాం సమాశ్రయణీయత్వాయతత్తజ్జాతీయ స్వరూప
సంస్థానగుణకర్మణసమన్వితః స్వస్వభావమజహదేవ స్వేచ్ఛయా బ
హుధాజాయమానస్సఃచరతేవర్తతఇత్యర్థః (ఓమిత్యేవంధ్యాయథా
త్మానంస్వస్తివఃపారాయతమసఃపరస్తాత్)తమసఃపరేవర్తమానాయవఃపా
రాయ పరతీరాయ ॥ పారావారేపరార్వాచీ తీరే ఇతినైఘంటుకాః ॥ ప్రా
ప్యభూతాయేతియావత్ ౹ తత్ప్రాప్తయే ఓమిత్యేవమాత్మానం ధ్యాయ
తేత్యన్వయః ౹ ఏవం ధ్యానాయ ప్రవృత్తేభ్యోయుష్మభ్యం స్వస్తిభవతు ॥
—౬—॥ (యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్) ఉక్తార్థః (యస్యైషమహిమాభువి)
భూలోకే సంసారతంత్రప్రవర్తనరూపఏషమహిమాయదీయః (దివ్యే
బ్రహ్మపురేహ్యేషవ్యోమన్యాత్మాప్రతిష్ఠితః) యస్యైషమహిమాభువీతి
లీలావిభూత్యన్వయఉక్తః ౹ దివ్యేవ్యోమ్నీతి త్రిపాద్విభూతిరుక్తేతి వ్యా
ఖ్యాతైరుక్తత్వాద్వైకుంఠాఖ్యేబ్రహ్మపురే పరమేవ్యోమ్ని అయమాత్మాప్ర

ఉ ॥ భా ॥ — (మనోమయఇత్యాది) మనోమయః ౹ విశుద్ధమనోగ్రా
హ్యః ౹ ప్రాణశరీరనేతా ౹ ప్రాణశ్చ శరీరంచ ప్రాణశరీరం ౹ తస్యనేతా
జీవస్యప్రాణశరీరలంభకఇత్యర్థః ౹ యద్వామనోమయఃప్రాణశరీరోభారూ
పఇతి శ్రుతేఃప్రాణశ్శరీరమస్యప్రాణశరీరః ౹ సచాసౌనేతాచప్రభురిత్యర్థః
అధిభూర్నాయకోనేతా ప్రభురితిహినైఘంటుకాః ౹ అన్నే ౹అన్నపరిణామే
శరీరే ౹ ప్రతిష్ఠితోయఃతస్మిఃచిత్తం హృదయం సన్నిధాయ ౹ అమృతం ॥
అస్పృష్టసంసారగంధమ్ ౹ ఆనందరూపంయద్విభాతి ౹ తత్ ౹ బ్రహ్మ ౹ వి
జ్ఞానశబ్దితేన దర్శన సమానాకారేణ ఉపాసనేన ప్రజ్ఞాశాలినః ౹ పరిప
శ్యంతి ౹ సాక్షాత్కుర్వంతీత్యర్థః ॥ —౮—॥ * * * *

ముం ॥ ౮ ॥ —భిద్యతేహృదయగ్రంథిశ్ఛిద్యంతేసర్వసంశయాః । క్షీయంతేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే ॥ —౯— ॥ * ॥ హిరణ్మయేపరేకోశే విరజంబ్రహ్మనిష్కలమ్ । తచ్ఛుభ్రంజ్యోతిషాంజ్యోతి స్తద్యదాత్మవిదోవిదుః ॥ —౧౦— ॥ నతత్రసూర్యోభాతినచంద్రతారకం నేమావిద్యుతోభాంతి కుతోయమగ్నిః । తమేవభాంతమనుభాతిసర్వం తస్యభాసా

వి॥ దీ ॥—తిష్ఠితఇత్యర్థః ॥—౭—౮॥(భిద్యతేహృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యంతేసర్వసంశయాః ॥ క్షీయంతేచాస్యకర్మాణి) హృదయస్యాంతఃకరణస్య గ్రంథయః గ్రన్థివద్దుర్మోచాః రాగద్వేషాదయః హృద్ధ్యానమయతఇతి వ్యుత్పత్త్యా హృదయశబ్దితోజీవోవా బ్రహ్మజ్ఞానేన సార్వజ్ఞ్యసిద్ధేస్సర్వవిషయాస్సంశయా నశ్యంతి ॥ అస్య ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తాని పూర్వాణ్యనేకభవార్జితాని కర్మాణిచ నశ్యంతి ॥ నాశోనామకర్మణాం ఫలజననశక్తివినాశః । తదధిగమఉత్తరపూర్వాఘయోరితిసూత్రే అఘస్య వినాశకరణముత్పన్నాయాస్తచ్ఛక్తేర్వినాశకరణంశక్తిర్హిపరమపురుషప్రీతిరేవేతిభాషితమ్॥ఏతత్సర్వం

---

౮ ॥ భా ॥ — తస్యఫలమాహ (భిద్యతఇత్యాది) ॥—౯—॥ (హిరణ్మయేపరేకోశఇతి) తస్యాంహిరణ్మయః కోశఇతి శ్రుత్యుక్తరీత్యా స్వప్రకాశతయా కమనీయతయావా హిరణ్మయశబ్దాభిలప్యే ఉత్కృష్టపదార్థోపలబ్ధిస్థానతయా కోశతుల్యేపరేఉత్కృష్టేపరమపదే । పురఇతి పాఠేపి స్పష్టోర్థః । విరజం । ఛాందస మదంతత్వమ్ । సత్త్వరజస్తమోతీతమ్ । నిష్కలం । నిరవయవమ్ । శుభ్రమ్ । అనవద్యమ్ । జ్యోతిషాంజ్యోతిః । ప్రకాశకానామపీంద్రియాణాం ప్రకాశకమ్ । జ్యోతిశ్శబ్దితదీప్తియోగోవిగ్రహాద్వారకః (తద్యదాత్మవిదోవిదుః) ఆత్మవిదః తద్విదుః । యదాత్మతత్త్వమితియావత్ ॥ —౧౦— ॥ జ్యోతిషాంజ్యోతిష్ట్వంప్రపంచయతి ॥ (నతత్రసూర్యోభాతీత్యాదినా)తస్మిన్దీప్యమానే నైతేషాంసూర్యాదీనాం దీప్తిరస్తీత్యర్థః । నన్వతిభాస్వరూపవతిసూర్యాదౌ ప్రత్యక్షేణానుభూయమానేతద్భాసాచ జగతిభాసమానేనతత్ర సూర్యోభాతీతి ప్రత్యక్షవిరుద్ధం కథమభిధీయత ఇత్యత్రాహ (తమేవభాంతమనుభాతి సర్వమితి) ఇదంజగద్భాసకమాదిత్యాదీనాం పరిదృశ్యమానంరూపం ననైజమ్ । కింతుపరమా

ముం॥౮—సర్వమిదంవిభాతి॥—౧౧॥బ్రహ్మైవేదమమృతంపురస్తాద్బ్రహ్మప
శ్చాద్బ్రహ్మదక్షిణతశ్చోత్తరేణ।అధశ్చోర్ధ్వంచ ప్రసృతంబ్రహ్మైవేదంవి
శ్వమిదంవరిష్ఠమ్॥*॥ ౧౨ ——— ఇతిద్వితీయముణ్డకేద్వితీయఃఖణ్డః ———
ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానం వృక్షంపరిషస్వజాతే। తయోర

వి॥దీ—కిచేత్యత్రాహ (తస్మిన్దృష్టేపరావరే) పరేఅవరేయస్మాత్పరావరాః
సర్వోత్కృష్టాఅపి బ్రహ్మాదయోయస్మాన్నికృష్టాఇత్యర్థః। అథవాపరావ
రే పరావరశరీరకే సర్వాత్మభూతఇత్యర్థః। తాదృశేతస్మిన్దృష్టే। ద
ర్శనసమానాకార జ్ఞానవిషయీకృత ఇత్యర్థః —౮—౧౦—౧౧—
౧౨ ——— శ్రీఇతి ద్వితీయఖండదీపికాశ్రీ ——— (ద్వాసుపర్ణాసయు
జాసఖాయా సమానంవృక్షం పరిషస్వజాతే) యుజ్యతఇతి యుక్శబ్దో
గుణపరః। సమానగుణకస్య యుగితి వ్యాసార్యైర్వివృతత్వాత్ । సయు
జౌసమానగుణకౌ। అపహతపాప్మత్వాది గుణైఃపరస్పరసమానౌ సఖాయౌ
సహచరౌ। ద్వాసుపర్ణౌ। ద్వౌపక్షిసదృశౌ। సమానమేకం। వృక్షవచ్ఛే
దనార్హం శరీరం సమాశ్రితావిత్యర్థః (తయోరన్యఃపిప్పలంస్వాద్వత్త్యన
శ్నన్నన్యోఅభిచాకశీతి)తయోర్మధ్యేఅన్యతరోజీవఃస్వాదుపరిపక్వంపిప్పలంక

౮।భా—స్మదత్తంతదీయమేవతేజః।గీతంచభగవతా—యదాదిత్యగతంతేజో
జగద్భాసయతేఖిలమ్। యచ్చంద్రమసియచ్చాగ్నౌ తత్తేజోవిద్ధిమామకమి
తి। వివృతంచైతద్భగవతాభాష్యకృతా। అఖిలస్యజగతోభాసకమేతేషామా
దిత్యాదీనాం యత్తేజః తన్మదీయంతేజః। తైస్తైరారాధితేనమయాతే
భ్యోదత్తమితివిద్ధీతి। అతోయావితకమండితకపురుషతుల్యానామేతేషాంభా
స్వరరూపశాలినామప్యన్యానధీనతేజస్త్వాభావాన్నభాతీతి వ్యపదేశోయుజ్య
తఇతి భావః (తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతీతి) సర్వప్రపంచభాసకస్యా
పిసూర్యాదితేజసస్తద్దత్తత్వేన స్వకీయత్వాభావాదితిభావః। అత్రవక్తవ్యం
సర్వంకరవల్లీవివరణే ఉక్తం తత్రైవద్రష్టవ్యమ్॥—౧౧—॥ ఉపసంహర
తి (బ్రహ్మైవేదమమృతమితి) సర్వాసుదిక్షుయదిదందృశ్యతేతత్సర్వమ్।వ
రిష్ఠమ్। వరణీయతమంబ్రహ్మైవేత్యర్థః। శిష్టంస్పష్టమ్॥—౧౨—॥
——— ఇతిముండకోపనిషద్ద్వితీయముండకద్వితీయఖండభాష్యమ్ ———

ముం ।ఉ—న్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽభిచాకశీతి ॥ —౧— ॥
సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః ॥ జుష్టం య
దా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః ॥ —౨— ॥ యదా ప
శ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిం । తదా విద్వాన్
పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి ॥—౩—॥

వి॰దీ—ర్మఫలం భుఙ్క్తే । అన్యస్తు పరమాత్మా అభుఞ్జాన ఏవ ప్రకాశతే । అత్ర
శరీరతదాశ్రయజీవపరాది విషయవాచకశబ్దనిగరణేన విషయవాచకవృక్ష
సుపర్ణాదిశబ్దైర్వృక్షతాద్యధ్యవసానం విషయనిగరణేన విషయ్యధ్యవసా
నలక్షణరూపకాతిశయోక్తివిశేషా ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ॥—౧—॥ (సమా
నే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః) అనీశయా భోగ్య
భూతయా ప్రకృత్యా ముహ్యమానః ॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య
బన్ధవిపర్యయౌ దేహయోగాద్వా సోఽపి । ఇత్యుక్తన్యాయేన తిరోహితపర
మాత్మశేషత్వజ్ఞానానన్దలక్షణస్వరూపస్సన్ వృక్ష ఇవ ఛేదనార్హే ఏకస్మిన్
శరీరే జీవః స్థూలోఽహం కృశోఽహమిత్యాది తాదాత్మ్యబుద్ధ్యా హీనసూద
కివత్త్వదేకతామాపన్నస్సన్ తత్సంసర్గకృతాని దుఃఖాన్యనుభవతీత్యర్థః (జు
ష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః) ఇతిశబ్దో బు
ద్ధిస్థప్రకారవచనః । చశబ్దశ్చాధ్యాహర్తవ్యః ॥ అసౌ జీవో నిమగ్నాత్స్వ
స్మాద్ధారకత్వనియన్తృత్వశేషిత్వాదినా విలక్షణం స్వకర్మభిః ప్రీతం పర
మాత్మానమఖిలజగదీశనలక్షణమస్య మహిమానం చ యదా పశ్యతి । తదా
వీతశోకో భవతీత్యర్థః ॥ —౨— ॥ (యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం క
ర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూ
య నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతి) పశ్యతీతి పశ్యః పాఘ్రాధ్మా ధేట్
దృశః శ ఇతి శప్రత్యయే శిత్వాత్పశ్యాదేశః । యస్మిన్ కాలే పశ్యః ॥ బ్ర
హ్మదర్శీ । రుక్మవర్ణం ॥ ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ ॥ హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిర
ణ్యకేశ ఆప్రణఖాదిత్యుక్తరీత్యా దేదీప్యమానదివ్యమఙ్గళవిగ్రహయుక్తం జ
గత్కర్తారం జగదీశితారం తస్మాదేతత్ బ్రహ్మేతి నిర్దిష్టావ్యాకృతబ్రహ్మో
పాదానభూతం భగవానితి శబ్దోఽయం తథా పురుష ఇత్యపి ॥ నిరుపాధిచవ

ముం ॥ ఉ ॥ — ప్రాణోహ్యేషయస్సర్వభూతైర్విభాతివిజానన్విద్వాన్ భవతేనాతివాదీ- ఆత్మక్రీడఆత్మరతిః క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః ॥౪॥ సత్యేనలభ్యస్తపసాహ్యేషఆత్మాసమ్యగ్జ్ఞానేనబ్రహ్మచర్యేణ నిత్యమ్ ।అంతశ్శరీరెజ్యోతిర్మయోహిశుభ్రోయంపశ్యన్తియతయఃక్షీణదోషాః॥ —౫—॥

వి॥దీ— తేన తేవాసుదేవేననాతనెఇత్యుక్తరీత్యానిరుపాధికపురుషశబ్దనిర్దిష్టం వాసుదేవం యదా పశ్యతి ॥ తదా పుణ్యపాపె నిరస్య నిరస్తప్రకృతిలేపస్సన్ అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణేన బ్రాహ్మేణరూపేణ పరమం సామ్యముపైతీత్యర్థః । వ్యాసార్యైస్తుతత్పురుషలక్షణాప్రసంగాద్యోనిం బ్రహ్మేతియోనిబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధికరణ్యం యుక్తమిత్యుక్తమ్ తదతిసుందరం ॥ — ౩ — ॥ (ప్రాణోహ్యేషసర్వభూతైర్విభాతి) సర్వాణిహవాఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతీత్యాదావివప్రాణశబ్దఃపరమాత్మపరః । ఏషపరమాత్మాసర్వభూతైరాశ్రితోవిభాతీత్యర్థః (విజానన్విద్వాన్ భవతేనాతివాదీ) భవేతిలోణ్మధ్యమైకవచనమ్ । విజానన్ శ్రవణమననాభ్యాంవిజానన్విద్వాన్తముపాసీనః । తేనపరమాత్మనా అతివాదీభవ । ఇతి శిష్యం ప్రత్యుపదేశః । అతీత్యసర్వాన్వదితుం శీలమస్యేత్యతివాదీ । యస్తుస్వోపాస్య దేవతాయాస్సర్వాతిశాయిత్వం వదతి సోతివాదీత్యుచ్యతే (ఆత్మక్రీడ ఆత్మరతిః । క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః) యస్యక్రీడాఆత్మన్యేవనోద్యానాదౌ స ఆత్మక్రీడః । యస్య రతిరాత్మన్యేవనస్రక్చందనాదౌ । స ఆత్మరతిః । రతిఃస్రక్చందనజన్యాప్రీతిః ॥ క్రీడా ఉద్యానాదిజన్యేతి భూమాధికరణె వ్యాసార్యైరుక్తత్వాత్ । క్రియావాన్॥ అనభిసంహితఫలక్రియానుష్ఠానశాలీచ భవేతి పూర్వేణాన్వయః। క్రియావత్త్వం కిమర్థమిత్యత్రాహ (ఏషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః) క్రియయాహిఅన్తఃకరణెపరిశుద్ధెబ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తిస్తైర్బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠఇత్యర్థః॥౪॥ (సత్యేనలభ్యస్తపసాహ్యేషఆత్మాసమ్యక్జ్ఞానేనబ్రహ్మచర్యేణ నిత్యంఅంతశ్శరీరెజ్యోతిర్మయోహిశుభ్రోయంపశ్యంతియతయఃక్షీణదోషాః) రాగాదిదోషశూన్యాః జితేంద్రియాయంపశ్యంతి సశరీరాంతర్వర్తీజ్ఞానమయో నిర్దోషఆత్మామనసశ్చేంద్రియాణాంచైకాగ్ర్యం పరమంతపఇత్యుక్తత్వా

ముం॥ ఉ॥ *॥ — సత్యమేవ జయతే నానృతం సత్యేన పన్థా వితతో దేవయానః । యేనాక్రమన్త్యృషయో హ్యాప్తకామా యత్ర తత్సత్యస్య పరమం నిధానమ్ ॥—౬—॥ బృహచ్చ తద్దివ్యమచిన్త్యరూపం సూక్ష్మాచ్చ తత్సూక్ష్మతరం విభాతి । దూరాత్సుదూరే తదిహాన్తికే చ పశ్యత్స్విహైవ నిహితం గుహాయామ్ *॥౭॥ న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా । జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానః ॥౮॥

వి॥దీ— హ్యేభ్యోఽన్తరేన్ద్రియైకాగ్ర్యలక్షణతపసా ఆగమోత్థజ్ఞానేన చ స్త్రీసంగాదిరాహిత్యలక్షణనిత్యబ్రహ్మచర్యేణ సత్యేన భూతహితవచనేన చ లభ్యస్సాక్షాత్కర్తవ్య ఉపాసనాద్వారా ప్రాప్య ఇతి వాక్యార్థః ॥ ౫—౬—౭ (న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణా వా) దేవా ఇన్ద్రియాణి । శిష్టం స్పష్టమ్ (జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కళం ధ్యాయమానః) స నో దేవశ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్త్వితి జ్ఞానహేతుతయా జ్ఞాపనద్వైవ పరమాత్మోచ్యతే నిష్కళం పరమాత్మానమ్ । ధ్యాయన్ ఉపాసీనః

ఉ॥ భా॥ — సత్యేన లభ్య ఇత్యుక్తం సత్యం స్తౌతి (సత్యమేవ జయతీతి) లోకే సత్యమేవ జయతి । నానృతమ్ । సత్యవాదినా హ్యనృతవాదీ పరాభూయతే । అర్చిరాదిరూపేణ వితతః । విస్తీర్ణః । దేవయానాఖ్యః పన్థాః సత్యేన హి భవతి । సత్యవాదినో హి భవతీత్యర్థః । తం మార్గం విశినష్టి (యేనాక్రమన్తీతి) ఆప్తకామాః । విగతతృష్ణాః । ఋషయః । తత్త్వదర్శినః । యేన మార్గేణ ప్రాప్నువన్తి హి । కిం తదిత్యత్రాహ (యత్ర తత్సత్యస్య పరమం నిధానమ్) యత్ర స్థానే సత్యవదనస్య పరమప్రయోజనభూతమమూర్తం బ్రహ్మాస్తే తత్స్థానమిత్యర్థః ॥—౬—॥ అర్చిరాదిప్రాప్యం విశినష్టి (బృహచ్చ తద్దివ్యమితి) స్వరూపతో గుణతశ్చ బృహత్ । దివ్యమ్ । పరమాకాశనిలయమ్ । అచిన్త్యరూపమ్ । వాఙ్మనసాగోచరకమనీయరూపవత్ । సూక్ష్మాత్ । సర్వాచేతనాన్తః ప్రవేశనసమర్థాజ్జీవవర్గాదపి తదనుప్రవేశసమర్థతయా సూక్ష్మతరం దీప్యతే । నాత్ । దూరాత్సుదూరే । ప్రకృతేః పరస్తాద్వర్తమానే పరమపదే । అన్తికే । అణ్డాన్తర్వర్తిని రవిమణ్డలే । పశ్యత్సు । బ్రహ్మదర్శిషు । ఇహైవ గుహాయాం హృదయాకాశే చ । సన్నిహితం స్థితమిత్యర్థః ॥—౭—౮—॥ * * *

మం ॥ ౮ ॥ * ॥— ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్యో యస్మిన్ప్రాణః పంచధా సంవివేశ । ప్రాణైశ్చిత్తం సర్వమోతం ప్రజానాం యస్మిన్విశుద్ధే విభవత్యేష ఆత్మా ॥—౯—॥ యం యం లోకం మనసా సంవిభాతి విశుద్ధసత్త్వః కామయతే యాంశ్చ కామాన్ । తం తం లోకం జయతే తాంశ్చ కామాంస్తస్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేద్భూతికామః॥ ఇతి తృతీయముండకే ప్రథమఖండః॥ స వేదైతత్పరమం బ్రహ్మ ధామ యత్ర విశ్వం నిహితం భాతి శుభ్రమ్। ఉపాసతే పురుషం యే హ్యకామాస్తే శుక్రమేతదతివర్తన్తి ధీరాః ॥—౧—॥ కామాన్యః కామయతే మన్యమానః స కామభిర్జాయతే తత్ర

---

౮ ॥ భా ॥—(ఏషోఽణురితి) యస్మిన్ । ఆత్మని । ప్రాణాపానాదిపంచరూపేణ విభక్తః ప్రాణ ఆశ్రితః । ప్రాణైః । ఇతరైరింద్రియైస్సహ ప్రజానాం సర్వమపి మన ఆశ్రితమ్ । యస్మింశ్చ పరమాత్మని విశుద్ధే ప్రసన్నే సతి ఏష జీవాత్మా అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టతయా ఆవిర్భవతి । స ఏషః అణుః । ముక్తిజ్ఞేయ ఆత్మా విశుద్ధేన మనసా గ్రాహ్య ఇత్యర్థః ॥—౯—॥ (యం యం లోకమితి) సంవిభాతి । సంకల్పయతీత్యర్థః । కామాన్ । స్త్ర్యాదీన్ ॥ జయతే । జయతి । వశీకరోతీత్యర్థః । శిష్టం స్పష్టమ్ (తస్మాదాత్మజ్ఞం హ్యర్చయేద్భూతికామః) యస్మాదేవమసౌ వశీకృతలోకకామతయా లోకాన్ కామాంశ్చ ప్రాప్తుం స్వభక్తాన్ ప్రాపయితుం చ శక్నోతి । తస్మాదైశ్వర్యకామః । ప్రీతోఽసావాత్మజ్ఞో మహ్యమభిలషితం వరం ప్రయచ్ఛత్వితి బుద్ధ్యా పూజయేదిత్యర్థః ॥—౧౦—॥ ఇతి ముణ్డకోపనిషది తృతీయముణ్డకే ప్రథమఖణ్డభాష్యమ్॥ ఆత్మవిత్పూజాయా మోక్షఫలకత్వమాహ (స వేదైతదితి) యత్ర । బ్రహ్మణి । విశ్వం జీవజాతం నిహితం శుభ్రం నిర్మలం స్వప్రకాశం భాతి । ఏతత్ । ఈదృశమ్ । సర్వకామాస్పదతయా ధామశబ్దితం పరమం బ్రహ్మ నారాయణమ్ । సః । పూర్వప్రకృత ఆత్మజ్ఞో వేదేత్యర్థః । అతో యే ధీరాః । ప్రజ్ఞాశాలినః । తాదృశాత్మజ్ఞం పురుషమ్ । అకామాః । ఫలాంతరకామనారహితాః ముముక్షవస్సంతః పరమాత్మానమివోపాసతే। తే। ఏతచ్ఛుక్రం చరమధాతుమతిక్రమ్య వర్తంతే। జన్మశూన్యా భవంతీత్యర్థః ॥—౧—॥ (కామాన్యః కామయతే ఇతి) యస్తు దేవత్వమనుష్యత్వాదీన్ కామాన్

మం ॥ ఉ ॥—తత్ర । పర్యాప్తకామస్య కృతాత్మనస్తు ఇహైవ సర్వే ప్రవిలీయన్తి కామాః ॥—౨—॥ నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూగ్ స్వామ్ ।—౩—॥ నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యో న చ ప్రమాదాత్తపసో వాప్యలింగాత్ ॥ ఏతైరుపాయైర్యతతే యస్తు విద్వాగ్ స్తస్యైష ఆత్మా విశతే బ్రహ్మధామ ॥—౪—॥ * * * * * * * *

పీ॥ది—పుష్కలత్వ్రినాదేన విశుద్ధాంతఃకరణః తదనంతరం దర్శనసమానాకారజ్ఞానేన తం విషయీకరోతీత్యర్థః॥—౮—౯—౧౦ ॥ తృతీయముండకప్రథమఖండదీపికా ॥ ౧-౨-౩- ॥ నాయమాత్మా ప్రవచనేనేతి మంత్రః కఠవల్ల్యామేవ వ్యాకృతః (నాయమాత్మా బలహీనేన లభ్యో న చ ప్రమాదాత్తపసో వాప్యలింగాత్) అయమాత్మా అవసన్నమనసా న లభ్యః ।

ఉ ॥ భా ॥ —భోగ్యతయా మన్యమానః కామయతే । సః । తత్ర తత్ర । దేవత్వమనుష్యత్వాదౌ । కామభిః । కామైః । తత్తత్కామనావానితి యావత్ । దేవమనుష్యాదిరూపేణ జాయతే । పర్యాప్తే ॥ పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి ॥ కామనావతః । కృతాత్మనః । విదితాత్మతత్త్వస్య తు । ఇహైవ । అస్మిన్నేవ జన్మని । సర్వే కామాః ప్రవిలీయన్తి । సర్వా ఆశా లుప్తాః । అతో న జన్మాంతరప్రసక్తిరిత్యర్థః । కృతాత్మన ఇత్యత్ర శబ్దదర్శనం కరోతీత్యత్ర వికృఞో జ్ఞానమర్థః ॥౨॥ (నాయమాత్మా ప్రవచనేనేతి) ప్రవచనశబ్దేన మననం లక్ష్యతే తత్సాధనత్వాత్ । మేధాశబ్దశ్చ నిదిధ్యాసనవాచీ । శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైః కేవలైర్న ప్రాప్య ఇత్యర్థః । పునః కేనేత్యత్రాహ (యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః) ఏషః । పరమాత్మా । యం । ఉపాసకం । వృణుతే తేన ప్రాప్యః । వరణీయేనేతి ప్రాప్య ఇతి యావత్ । ప్రియతమశ్చ వరణీయో భవతి । ప్రియతమత్వం చ స్వస్మిన్ ప్రీతిమత ఏవ ॥ అతశ్చాయమర్థో లభ్యతే । యస్తు పరమాత్మని నిరతిశయప్రీతిమాన్ స పరమాత్మానం ప్రాప్నోతీతి । ప్రీతిరూపాపన్నభగవదుపాసనస్య భగవత్ప్రీతిద్వారా భగవత్ప్రాప్తిహేతుత్వమిత్యర్థః (తస్యైష ఆత్మేత్యాది) తాదృశోపాసకస్య ఏష ఆత్మా స్వాత్మానం ప్రకాశయతి స్వానుభవముత్పాదయతీత్యర్థః ॥ —౩—౪— ॥ * * * * * * *

మం ॥ ౪॥*॥ సమ్ప్రాప్యైనమృషయో జ్ఞానతృప్తాః కృతాత్మానో వీతరాగాః ప్రశాన్తాః। తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా యుక్తాత్మానస్సర్వమేవావిశన్తి॥—౫—॥ వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధ

వి॥ దీ॥—అవసాదో నామ దేశకాలవైగుణ్యాదిజన్యం దైన్యం। తదభావో హి బలం। ప్రమాదోఽనవహితచిత్తతా। తపశ్శబ్దః తపః ప్రధానసన్న్యాసాశ్రమపరః। తప ఏవ హి ద్వితీయ ఇతివత్ ॥ తస్య చ లిఙ్గం శిఖాయజ్ఞోపవీతాది। తద్రహితాత్సన్న్యాసాదపి న లభ్యత ఇత్యర్థః ॥ ఇదమాశ్రమాన్తరాణామప్యుపలక్షణం। సర్వాశ్రమాణామపి బ్రహ్మవిద్యాధికారాత్ ॥ ఆశ్రి

ఉ॥ భా॥—(సమ్ప్రాప్యైనమితి) ఋషయః। తత్త్వదర్శినః। ఏనం। పరమాత్మానం। సమ్ప్రాప్య। జీవద్దశాయామేవానుభూయ। జ్ఞానేన। తేనానుభవేన। సన్తుష్టాః। కృతాత్మానః। లబ్ధాత్మసత్తాకాః। అపగతవిషయాశాః। అత ఏవ। ప్రశాన్తాః। నిగృహీతేన్ద్రియాశ్చ యే సన్తి। తే। సర్వతః। సర్వదేశావచ్ఛేదేన। అన్తర్బహిశ్చ సర్వవస్తుగతం పరమాత్మానం దేశవిశేషవిశిష్టం ప్రాప్య। యుక్తాత్మానః। ఆవిర్భూతబ్రహ్మరూపవిశిష్టాత్మానః। ధర్మభూతజ్ఞానేన సర్వం వస్తుగత్యా ప్రాప్నువన్తి। సర్వమనుభవన్తీత్యర్థః॥—౫—॥ (వేదాన్తవిజ్ఞానేతి) యే యతయః। నిర్జితేన్ద్రియగ్రామాః। కామ్యకర్మసన్న్యాసేన శుద్ధసత్త్వాః। పరిశుద్ధాన్తఃకరణాః। వేదాన్తశ్రవణజన్యజ్ఞానేన జ్ఞాతపరమార్థతత్త్వా ఇత్యర్థః। (తే బ్రహ్మలోకేష్వితి) తే। బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః। తత్ర వర్తమానాః బ్రహ్మనిష్ఠాః। పరాన్తకాలే। అన్తకాలే చరమే వేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే। పరామృతాత్। ప్రసన్నాత్। బ్రహ్మణో హేతోస్సర్వే పరిముచ్యన్త ఇత్యర్థ ఇతి। విశేషంచ దర్శయతీతి సూత్రే వ్యాసార్యైరయం మన్త్రఖణ్డో వివృతః। తే బ్రహ్మలోకేషు పరాన్తకాలే పరామృతాః పరిముచ్యన్తి సర్వ ఇతి పాఠే తే చరమశరీరావసానే భగవల్లోకేషు। పరం। అమృతశబ్దితం బ్రహ్మప్రాప్యత్వేన యేషాం తే పరామృతాః। బ్రహ్మప్రాప్తా ఇతి యావత్। స్వరూపతిరోధాయికావిద్యయా సవాసనం విముక్తా భవన్తి॥ పరంజ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః। న చ భగవల్లోక

ముం ॥ఉ|*॥సత్త్వాః। తే బ్రహ్మలోకేతుపరాన్తకాలేపరామృతాత్పరిముచ్యన్తి సర్వే ॥—౬—॥ గతాఃకలాఃపఞ్చదశ ప్రతిష్ఠా దేవాశ్చసర్వే ప్రతిదేవతాసు। కర్మాణివిజ్ఞానమయశ్చఆత్మాపరేఽవ్యయేసర్వ ఏకీభవన్తి ॥౭—॥ యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రే అస్తంగచ్ఛంతినామరూపేవిహాయ ॥

వి|దీ॥షలిఙ్గాన్యపేక్షితానీత్యర్థః(ఏతైరుపాయైర్యతతేయస్తువిద్వాంస్తస్యైష ఆత్మావిశతిబ్రహ్మధామ) ఉక్తైర్బలాప్రమాదసలిఙ్గాశ్రమైర్యోవిద్వాన్ బ్రహ్మప్రాప్తయే యతతే॥ తస్యైష ఆత్మా। తాదృశోపాయ సంస్కృత ఆత్మాస్వరూపం ధామభూతం ప్రాప్యభూతంబ్రహ్మవిశతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః —౪—౨—౬—౭ ॥ (యథానద్యస్స్యందమానాస్సముద్రే అస్తం గచ్ఛన్తినామరూపేవిహాయ) యథాగఙ్గాయమునా సరస్వత్యాదినద్యః।

ఉ|భా॥స్వైకతయాకథంబహుత్వమితిశఙ్కనీయమ్॥పరస్యబ్రహ్మణఃపరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాస్సాధారణాఅప్రాకృతాశ్చలోకానాత్యన్తాయనసన్తీతిశ్రుతిస్మృతీతిహాసప్రమాణ్యాదితి భగవతాభాష్యకృతోక్తత్వాత్ ॥—౬—॥ (గతాఃకలాఃపఞ్చదశేతి) ముచ్యమానజీవోపకారికాః - సప్రాణమసృజతప్రాణాచ్ఛ్రద్ధామిత్యాది ప్రశ్నోపనిషదుక్తప్రాణాదినామాన్తషోడశకలామధ్యేకర్మవ్యతిరిక్తాః పఞ్చదశ కలాః స్వస్వప్రకృతిషు సంశ్లేషవిశేషయుక్తాభవన్తి॥ దేవాః। వాగాదీన్ద్రియాణితత్తదధిష్ఠాత్రాదిత్యాది దేవతాసుప్రతిష్ఠాం సంసర్గవిశేషంగచ్ఛన్తి। నతులీయన్తే॥ ఇన్ద్రియాణామాకల్పస్థాయిత్వాత్ ॥ —యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నింవాగప్యేతి వాతం ప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమిత్యాదిషు వాగాదీనామగ్న్యాద్యప్యయశ్రవణస్య భాక్తత్వమితి—అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్న భాక్తత్వాదితి సూత్రితత్వాత్ (కర్మాణివిజ్ఞానమయశ్చేతి) యానిచకర్మాణ్యదత్తఫలాని దర్శనసమానాకారజ్ఞానారమ్భసమయే క్షమిష్యఇతి సఙ్కల్పవిషయభూతాని తాని కర్మాణవిజ్ఞానమయఆత్మాచ— అక్షరాత్పరతః పరఇతి సర్వస్మాత్పరభూతే అవ్యయే అక్షరే ఏకీభవన్తి। పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపాణాం కర్మణాం తత్రైకీభావః తద్ధర్మభూతజ్ఞానే లయఏవ। జీవస్యైకీభావోనామనామరూపాత్మకభేదకాకారప్రహాణం। కర్మణాం నాశాత్కలానాం ముచ్యమానంప్రతినోపకరణత్వమితిభావః ॥—౭—॥

ముం।౩॥ తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతిదివ్యం॥౮—॥ సయోహవైతత్పరమం బ్రహ్మ వేదబ్రహ్మైవ భవతి నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులేభవతి । తరతిశోకం తరతిపాప్మానంగుహాగ్రన్థిభ్యోవిముక్తోఽమృతోభవతి ॥—౯—॥ తదేతదృచాభ్యుక్తమ్ । క్రియావన్తశ్శ్రోత్రియాబ్రహ్మనిష్ఠాస్స్వయంజుహ్వత ఏకఋషింశ్రద్ధయన్తః। తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివద్యైస్తుచీర్ణమ్ ॥—౧౦—॥ తదేతత్సత్యమృషిరంగి

వి।ది॥ స్యాత్ప్రత్తిస్థానేభ్యఃప్రసృతాగఙ్గాయమునాదీనినామాని శుక్లకృష్ణాదీని-చరూపాణివిహాయఏకతామివభజన్తే(తథావిద్వాన్నామరూపాద్విముక్తః పరాత్పరంపురుషముపైతి దివ్యమ్) తద్వదేవభేదకనామరూపాది విముక్తస్సన్ । అక్షరాత్పరతః పరఇతి పూర్వమన్త్రనిర్దిష్టం పురుషంప్రాప్నోతీత్యర్థః । యథానదీసముద్రజలయోర్భేదకాకారపరిహాణమేవ నతుస్వరూపైక్యం ఏవమిహాపి । శుద్ధశుద్ధమాసిక్తంతాదృగేవ భవతీత్యాదిశ్రుత్యనురోధాద్భేదకాకార పరిహాణకృతసాదృశ్యమేవనత్వైక్యమితిద్రష్టవ్యమ్॥౮॥ (సయోహవైతత్పరంబ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి) ఆవిర్భూతబ్రహ్మరూపోభవతీత్యర్థః ॥ ఆనుషంగికప్రయోజనమాహ (నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులేభవతి) బ్రహ్మభావమేవాహ (తరతిశోకం తరతిపాప్మానంగుహాగ్రన్థిభ్యోవిముక్తోఽమృతోభవతి) త్రిగుణాత్మకప్రకృతిరూపగుహాకారితరాగాదిగ్రన్థిభ్యోముక్తస్సన్ అమృతశబ్దితబ్రహ్మభూతోభవతీత్యర్థః॥—౯—॥(తదేతదృచాభ్యుక్తమ్)ఏతద్విద్యాసమ్ప్రదానమభిముఖీకృత్యఋఙ్మన్త్రేణోక్తం॥(క్రియావన్తశ్శ్రోత్రియాబ్రహ్మనిష్ఠాస్స్వయంజుహ్వతఏకఋషింశ్రద్ధయన్తః) నిత్యనైమిత్తికక్రియాయుక్తాఅధీతవేదా బ్రహ్మబుభుత్సవఃఅగ్నిహోత్రం స్వయమేవ కుర్వన్తఏకర్షింముఖ్యమృషింపరమాత్మానంశ్రద్ధయన్తః తత్రరక్షకత్వవిశ్వాస శాలినోయె ।(తేషామేవైతాంబ్రహ్మవిద్యాంవదేతశిరోవ్రతం విధివద్యైస్తుచీర్ణమ్)। అత్ర విద్యాశబ్దోగ్రన్థసందర్భవర్తతే । యైశ్శిరస్యఙ్గారపాత్రధారణలక్షణమాథర్వణికానుష్ఠేయ శిరోవ్రతనామకంవ్రతం చీర్ణం తేషామేవేమాముపనిషదమధ్యాపయేదిత్యర్థః ॥ —౧౦—॥ (తదేతత్సత్యమిత్యాది) ఏతత్సత్యమక్షరమంగిరాఋషిశ్శౌనకాయప్రోవాచ ॥

ము౦।ఉ॥ రాజపురోవాచ నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతే। నమః పరమఋషిభ్యో నమః పరమఋషిభ్యః ॥—౧౧—॥ —శ్రీ ఇతి తృతీయముణ్డకే ద్వితీయః ఖణ్డః శ్రీ—

ఛాందోగ్యే సప్తమాధ్యాయే ॥—॥ అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద సనత్కుమారం నారదస్తగ్ంహోవాచ యద్వేత్థ తేన మోపసీద తతస్త ఊర్ధ్వం వక్ష్యామీతి ॥—౧—॥ స హోవాచర్గ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదగ్ం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యగ్

వి।దీ॥ (నైతదచీర్ణవ్రతోఽధీతే) అచీర్ణశిరోవ్రతో నైతన్నాధ్యేతవ్యమిత్యర్థః। ఇదమచీర్ణవ్రతస్యాధ్యయననిషేధపరమ్। పూర్వమధ్యాపననిషేధపరం। అతో న పౌనరుక్త్యమ్। ఏతత్సర్వం స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే హీతి సూత్రభాష్యే స్పష్టమ్। అత్రాన్యత్సర్వం ముణ్డకప్రకాశికాయామవగన్తవ్యమ్ ॥—౧౧—॥ —శ్రీ ఇతి తృతీయముణ్డకద్వితీయఖణ్డదీపికా శ్రీ—

భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ।౧—౩—౮—భూమాధికరణమ్॥౨

ఛాందోగ్యే భూమవిద్యా వ్యాఖ్యాయతే। అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద సనత్కుమారం నారదో విధివదుపసన్నః (తꣳహోవాచ యద్వేత్థ తేన మోపసీద తతస్త ఊర్ధ్వం వక్ష్యామీతి) జ్ఞాతాంశముక్త్వా మత్సమీప ఉపసీద తతః తచ్ఛ్రుత్వా అజ్ఞాతాంశం తే వదిష్యామీతి నారదముక్తవానిత్యర్థః ॥—౧॥ (స హోవాచ ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదꣳ సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పఞ్చమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యꣳ రాశిం దైవం నిధిం

ఉ—భా॥ భూమవిద్యా ప్రస్తూయతే (అధీహి భగవ ఇతి హోపససాద సనత్కుమారం నారదః) సనత్కుమారం యోగీన్ద్రం నారదఋషిః అధీహి భగవ ఇతి మన్త్రోచ్చారణపూర్వకం విధివదుపసన్న ఇత్యర్థః। అధీహి। అధీష్వేత్యర్థః। (తగ్ంహోవాచ) తముపసన్నం నారదం సనత్కుమార ఉవాచేత్యర్థః। తదేవాహ (యద్వేత్థ తేన మోపసీద) యత్త్వం జ్ఞాతవానసి తదిదమహం జానామీతి తత్ప్రఖ్యాపనేన మాముపసీద (తతస్త ఊర్ధ్వం వక్ష్యామి) తత ఊర్ధ్వం జ్ఞాతాంశాతిరిక్తం। జ్ఞాతాంశస్యోపదేశో వ్యర్థ ఇతి భావః॥౧॥ (స హోవాచ) సః। నారదః (ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి) హే భగవః। అధ్యేమి। స్మరామి। వేద్మీతి యావత్। యద్వేత్థేతి వేదనస్యోక్తత్వాత్ యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాస

యం ॥ ౪॥*॥ సమ్ప్రాప్యైనమృషయో జ్ఞానతృప్తాః కృతాత్మానో వీతరాగాః ప్రశాన్తాః । తే సర్వగం సర్వతః ప్రాప్య ధీరా యుక్తాత్మానస్సర్వమేవా విశన్తి॥—౫—॥వేదాన్తవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాస్సన్న్యాసయోగాద్యతయశ్శుద్ధ

వి ॥ దీ ॥—అవసాదో నామ దేశకాలవైగుణ్యాదిజన్యం దైన్యం । తదభావో హి బలం । ప్రమాదోఽనవహితచిత్తతా।తపశ్శబ్దః తపఃప్రధానసన్న్యాసాశ్రమపరః । తప ఏవ హి ద్వితీయ ఇతివత్ ॥ తస్య చ లిఙ్గం శిఖాయజ్ఞోపవీతాది । తద్రహితాత్సన్న్యాసాదపి న లభ్యత ఇత్యర్థః ॥ ఇదమాశ్రమాన్తరాణామప్యుపలక్షణం । సర్వాశ్రమాణామపి బ్రహ్మవిద్యాధికారాత్ ॥ ఆశ్రి

౪ ॥ భా ॥ — (సమ్ప్రాప్యైనమితి) ఋషయః । తత్త్వదర్శినః । ఏనం । పరమాత్మానం । సమ్ప్రాప్య । జీవద్దశాయామేవానుభూయ । జ్ఞానేన । తేనానుభవేన । సన్తుష్టాః । కృతాత్మానం । లబ్ధాత్మసత్తాకాః । అపగతవిషయాశాః । అత ఏవ । ప్రశాన్తాః । నిగృహీతేన్ద్రియాశ్చ యే సన్తి । తే । సర్వతః । సర్వదేశావచ్ఛేదేన । అన్తర్బహిశ్చ సర్వవస్తుగతం పరమాత్మానం దేశవిశేషవిశిష్టం ప్రాప్య । యుక్తాత్మానః । ఆవిర్భూతబ్రహ్మరూపవిశిష్టాత్మానః । ధర్మభూతజ్ఞానేన సర్వం వస్తుగత్యా ప్రాప్నువన్తి । సర్వమనుభవన్తీత్యర్థః ॥ —౫— ॥ (వేదాన్తవిజ్ఞానేతి) యే యతయః । నిర్జితేన్ద్రియగ్రామాః । కామ్యకర్మసన్న్యాసేన శుద్ధసత్త్వాః । పరిశుద్ధాన్తఃకరణాః । వేదాన్తశ్రవణజన్యజ్ఞానేన జ్ఞాతపరమార్థతత్త్వా ఇత్యర్థః । (తే బ్రహ్మలోకేష్వితి) తే । బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకం । తత్ర వర్తమానాః బ్రహ్మనిష్ఠాః । పరాన్తకాలే । అన్తకాలే చరమే వేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే । పరామృతాత్ । ప్రసన్నాత్ । బ్రహ్మణో హేతోస్సర్వే పరిముచ్యన్త ఇత్యర్థ ఇతి । విశేషంచ [illegible] వ్యాసార్యైరయం మన్త్రభాగో వివృతః । తే బ్రహ్మలోకేషు పరాన్తకాలే పరామృతాః పరిముచ్యన్తి సర్వ ఇతి పాఠే తే చరమశరీరావసానే భగవల్లోకేషు । పరం । అమృతశబ్దితం బ్రహ్మప్రాప్యత్వేన యేషాం తే పరామృతాః । బ్రహ్మప్రాప్తా ఇతి యావత్ । స్వరూపతిరోధాయికావిద్యయా సవాసనం విముక్తా భవన్తి ॥ పరం జ్యోతిరుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రుతేరిత్యర్థః । ఏవ చ భగవల్లోకే

ఛాం ॥ ఉ—తంమాభగవాఞ్ఛోకస్యపారం తారయత్వితి తగ్ంహోవాచయ
ద్వైకించైతదధ్యగీష్ఠా నామైవైతత్ ॥—3—॥ నామవా ఋగ్వేదో యజుర్వే
దస్సామవేద ఆథర్వణశ్చతుర్థ ఇతిహాసపురాణః పంచమో వేదానాం వేదః పి
త్ర్యో రాశిర్దైవో నిధిర్వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యా బ్రహ్మవిద్యా
భూతవిద్యా క్షత్రవిద్యా నక్షత్రవిద్యా సర్పదేవజనవిద్యా నామైవైతన్నా
మోపాస్స్వేతి ॥ — ర — ॥ సయో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నా
మ్నో గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి ॥

వి ॥ దీ—తంమాభగవాంచ్ఛోకస్య పారం తారయత్విత్వితి) భవాదృశేభ్య ఆ
త్మవిచ్ఛోకపారం తరతీతి మయా శ్రుతం । అత ఆత్మానముపదిశ్య శోకం తార
యత్విత్యర్థః ॥ (తంహోవాచయద్వైకించైతదధ్యగీష్ఠా నామైవైతన్నామ
వా ఋగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాది) అధ్యగీష్ఠాః । అధీతవానసీత్యర్థః॥౨ -3-॥
నామోపాస్స్వ సయో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య
యథాకామచారో భవతి యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే), నామాత్మకశబ్దో యా
వతి లోకేఽనువర్తతే । తావత్పర్యంతం సంచారో భవతీత్యర్థః॥ నామ్ని ని
రతిశయబృహత్త్వలక్షణ బ్రహ్మత్వే ఆత్మత్వే చ శ్రద్ధామలభమానః పృచ్ఛతి॥

ఉ ॥ భా— ఏతాదృశవిద్యాసంపన్నోఽప్యహమాత్మజ్ఞానరాహిత్యాచ్ఛో
కార్ణవే పతితోఽస్మీత్యర్థః । తమ్ । తాదృశమ్ । మాం । భగవానాత్మజ్ఞా
నేన శోకార్ణవస్య పారం తారయత్విత్యువాచేత్యర్థః (తగ్ంహోవాచ)
సనత్కుమారఇతి శేషః (యద్వైకించైతదధ్యగీష్ఠా నామైవైతత్) అధ్యగీ
ష్ఠాః । అధీతవానసీత్యర్థః । అత్ర తేషాం నామైవాత్మేతి శ్రుతివచనే దాత
వ్యే నామైవైతదితి అధీత ఋగ్వేదాది సామానాధికరణ్యేన ప్రతివక్తుః సామా
నాధికరణ్యనిర్దేశాహర్త్వమేవాత్మత్వమితి భావః ॥—3—॥ తదేవప్ర
పంచయతి (నామవా ఋగ్వేద ఇత్యాదినా) స్పష్టోఽర్థః । ఉపసంహరతి ,
నామైవైతదితి । నామరూపమయత్వాత్ప్రపంచస్య విశిష్య ఋగ్వేదాది లక్ష
ణ శబ్దరాశేర్నామరూపత్వాచ్చ సర్వం నామైవేత్యర్థః ।తతః కిమిత్యత్రాహ,
నామోపాస్స్వేతి। అత్ర బ్రహ్మేతి శేషః ।నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్స్వేత్యర్థః॥ర॥
తస్యఫలమాహ ॥ (సయో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఇత్యాదినా) నామప్ర

షాం॥ ఉ— యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే౽స్తి భగవో నామ్నో భూయ ఇతి నామ్నో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్బ్రవీత్వితి ॥—౫—॥

ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ప్రథమఃఖణ్డః

వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ వాగ్వా ఋగ్వేదం విజ్ఞాపయతి యజుర్వేదగ్ం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పంచమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యగ్ం రాశిం దైవం నిధిం వాకోవాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం

వి॥ దీ— (అస్తి భగవో నామ్నో భూయ ఇతి) గురురాహ (నామ్నో వావ భూయోఽస్తీతి) ఇతర ఆహ (తన్మే భగవాన్బ్రవీత్వితి) ॥—౪—౫—॥

ఇతి ప్రథమఖండదీపికా

ఉ॥ భా— వృత్తిర్యావతి దేశే తావతి దేశే నామ బ్రహ్మోపాసకస్య యథేష్టం సంచరణం భవతీత్యర్థః ॥ ఉక్తమేవ పునరుపసంహరతి (యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇతి) ఆత్మానం జిజ్ఞాసమానం ప్రతి బ్రహ్మత్వేన నామోపదేశనస్య ఆత్మత్వ బ్రహ్మత్వే అన్యోన్యానతిరిక్తవృత్తిధర్మావితి భావః ॥ బ్రహ్మశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం బృహత్త్వం నామ్ని న పుష్కలమితి మత్వా నామోపదేశేనా పరితుష్టస్సన్నారదః పృచ్ఛతి (అస్తి భగవో నామ్నో భూయ ఇతి) వైపుల్యార్థాద్బహుశబ్దాదాతిశాయనికే ఈయసున్ప్రత్యయే భూయ ఇతి రూపమ్ ॥ కిం నామ్నోఽపి విపులతరం కించిదస్తీతి ప్రశ్నార్థః । వైపుల్యం చ గుణోత్కర్షకృతమ్ । న తు పరిమాణకృతమ్ । తథైవోత్తరత్ర ప్రపఞ్చనాదితి ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర నామ్నో బృహత్త్వలక్షణ బ్రహ్మత్వే కథితే తతోఽపి కిం బృహదస్తీతి ప్రష్టవ్యే తతోఽపి కిం భూయోఽస్తీతి ప్రశ్నేన భూయస్త్వం బృహత్త్వం చైకమితి జ్ఞాప్యతే । గురురాహ (నామ్నో వా భూయోఽస్తీతి) శిష్య ఆహ (తన్మే భగవాన్బ్రవీత్వితి) స్పష్టోఽర్థః ॥

—* ఇతి ఛాందోగ్యే సప్తమప్రపాఠకే ప్రథమఖణ్డభాష్యమ్ *—

గురురాహ (వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ) వావశబ్దః ప్రసిద్ధౌ । తదేవ ప్రపంచయతి (వాగ్వా ఋగ్వేదం విజ్ఞాపయతీత్యాది) వైశబ్దోఽవధారణే । (యజుర్వేదం సామవేదమాథర్వణమిత్యాది) హృదయజ్ఞః। మనోజ్ఞః । హృదయప్రియ ఇత్యర్థః । శిష్టం స్పష్టం । ఏతత్సర్వం వాగేవ విజ్ఞాపయతీతి పూర్వే

ఛా॥౬॥ భూతవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాగ్ం సర్పదేవజనవిద్యాం దివంచ పృథివీంచ వాయుంచాకాశంచాపశ్చ తేజశ్చ దేవాగ్ంశ్చ మనుష్యాగ్ంశ్చ పశూగ్ంశ్చ వయాగ్ంసి చ తృణవనస్పతీగ్ంశ్చ్వాపదాన్యాకీటపతఙ్గపిపీలికం ధర్మంచాధర్మంచ సత్యంచానృతంచ సాధు చాసాధు చ హృదయజ్ఞంచాహృదయజ్ఞంచ యద్వై వాఙ్నాభవిష్యన్న ధర్మో నాధర్మో వ్యజ్ఞాపయిష్యన్న సత్యం నానృతం న సాధు నాసాధు న హృదయజ్ఞో నాహృదయజ్ఞో వాగేవైతత్సర్వం విజ్ఞాపయతి వాచముపాస్స్వేతి ॥—౧—॥ సయో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్వాచో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి యో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవో వాచో భూయ ఇతి వాచో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౨—॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వితీయః ఖణ్డః ॥— మనో వావ వాచో భూయో యథా వై ద్వే వామలకే ద్వే వా కోలే ద్వౌ వాక్షౌ ముష్టిరనుభవత్యేవం వాచంచ నామ చ మనోఽనుభవతి స యదా మనసా మనస్యతి మన్త్రానధీయీయేత్యథాధీతే కర్మాణి కుర్వీయేత్యథ కురుతే పుత్రాగ్ంశ్చ పశూగ్ంశ్చేచ్ఛేయేత్యథేచ్ఛత ఇమంచ

---

౬ ॥భా॥ అన్వయః। వాగభావే ఏతజ్జ్ఞానం నాస్తీత్యపి దర్శయతి (యద్వై వాఙ్నాభవిష్యన్న ధర్మో నాధర్మో వ్యజ్ఞాపయిష్యత్) వాగింద్రియాభావే వేదాధ్యయనాద్యభావాద్ధర్మాదికం విజ్ఞాతంచ నాభవిష్యదిత్యర్థః (న సత్యమిత్యాది) స్పష్టమ్ ॥ — ౧ — ॥ (సయో వాచం బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది) సర్వం పూర్వవత్ ॥—౨—॥ ఇతి ద్వితీయఖండభాష్యమ్ ॥—॥ గురురాహ (మనో వావ వాచో భూయ ఇత్యాది) (యథా వై ద్వే వామలకే ఇత్యాది) యథా ఆమలకఫలద్వయం వా కోలఫలద్వయం వా విభీతకఫలద్వయం వా ముష్టావన్తర్గతం భవతి। ఏవం వాఙ్నామనీ మనస్యన్తర్గతే ఇత్యర్థః। తదేవోపపాదయతి (స యదా మనసా మనస్యతీత్యాది) సః। పురుషః। యదా మనసా మన్త్రానధీయీయ। మన్త్రానుచ్చారయేయమితి మనస్యతి। మనుతే। తదనన్తరమేవాధీతే। కర్మాణి కరవాణీతి మననానన్తరమేవ కర్మాణి కురుతే। పుత్రాంశ్చ పశూంశ్చేచ్ఛేయం ఇమంచ లోకమముంచ లోకం చేచ్ఛేయమితి మత్వా ఇచ్ఛతి అతశ్చ మననలక్షణ మనోవ్యాపారాధీనత్వాద్వాగాదిప్రవృత్తేర్మనసో భూయస్త్వమితి భావః ॥

ఛా॥ఉ॥—*లోకమముం చేచ్ఛేయేత్యర్థశ్చేతి మనో హ్యాత్మా మనో హి లోకో మనో హి బ్రహ్మ మన ఉపాస్స్వేతి ॥—౧—॥ స యో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్మనసో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి యో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవో మనసో భూయ ఇతి। మనసో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి తృతీయః ఖణ్డః ॥ * ॥ సంకల్పో వావ మనసో భూయాన్యదా వై సంకల్పయతేఽథ మనస్యత్యథ వాచమీరయతి తాము నామ్నీరయతి నామ్ని మన్త్రా ఏకం భవన్తి మన్త్రేషు కర్మాణి ॥—౧—॥ తాని హ వా ఏతాని సంకల్పైకాయనాని। సంకల్పాత్మకాని। సంకల్పే ప్రతిష్ఠితాని సమక్లృపతాం ద్యావాపృథివీ సమకల్పేతాం వాయుశ్చాకాశంచ సమకల్ప

ఉ। భా॥— (మనో హ్యాత్మా మనో హి లోకో మనో హి బ్రహ్మ) మనోధీనత్వాదాత్మధర్మభూతకర్తృత్వాదేర్మన ఏవాత్మా। లోకస్యాపి మనోవ్యాపారాధీనత్వాన్మన ఏవ లోకః। వాగాద్యపేక్షయా బృహత్త్వాన్మన ఏవ బ్రహ్మ॥ (మన ఉపాస్స్వేతి) అతస్త్వం మన ఉపాస్స్వేత్యర్థః ॥—౧—॥ (స యో మనో బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది) స్పష్టమ్ ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి తృతీయఖణ్డభాష్యమ్ ॥ * ॥ గురురాహ (సంకల్పో వావ మనసో భూయాన్ యదా వై సంకల్పయత ఇత్యాది) యదా ఇదం కర్తుం యుక్తమితి సంకల్పయతి। అథ తదా మనస్యతి। ఇదం కర్తవ్యమితి మన్యతే। తతశ్చ వాగింద్రియం ప్రేరయతి। తచ్చ వాగింద్రియం నామ్నీరయతి। శబ్దోచ్చారణవిషయే నియుఙ్క్త ఇత్యర్థః। శిష్టం స్పష్టమ్ ॥—౧—॥ (తాని హ వా ఏతాని సంకల్పైకాయనానీత్యాది) తాన్యేతాని నామాదీని। సంకల్ప ఏకమయనం మార్గో యేషాం తాని సంకల్పైకాయనాని సంకల్పానుసారీణీతి యావత్। సంకల్ప ఆత్మా కర్తా యేషాం తాని సంకల్పాత్మకాని। సంకల్పకర్తృకాణీత్యర్థః। యద్వా సంకల్ప ఆత్మా వ్యాపకో యేషాం తాని సంకల్పవ్యాప్తానీతి యావత్ (సంకల్పే ప్రతిష్ఠితాని) అసతి సంకల్పే నైషాం సత్తా అతస్సంకల్పాధీనసత్తాకానీతి యావత్ (సమక్లృపతాం ద్యావాపృథివీ ఇత్యాది) ద్యౌశ్చ పృథివీ చ నిశ్చలతయా వర్తావహే ఇతి సంకల్పం కృతవత్యావిత్యర్థః। తథా వాయ్వాకాశాదయోఽపి స్వేన రూపేణ వర్తామహే ఇతి స్వస్వకార్యం చ కరవామహై ఇతి సంకల్పం

ఛాం । ఉ— తామాపశ్చ తేజశ్చ తేషాగ్ంసంక్లృప్త్యై వర్షగ్ంసంకల్పయతే వర్షస్య సంక్లృప్త్యా అన్నగ్ంసంకల్పతే అన్నస్య సంక్లృప్త్యై ప్రాణాస్సంకల్పన్తే ప్రాణానాగ్ంసంక్లృప్త్యై మన్త్రాస్సంకల్పన్తే మన్త్రాణాగ్ంసంక్లృప్త్యై కర్మాణి సంకల్పన్తే కర్మణాం సంక్లృప్త్యై లోకస్సంకల్పతే లోకస్య సంక్లృప్త్యై సర్వగ్ంసంకల్పతే స ఏష సంకల్పస్సంకల్పముపాస్స్వేతి ॥—౨—॥ స యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే సంక్లృప్తాన్వై స లోకాన్ ధ్రువాన్ ధ్రువః ప్రతిష్ఠితాన్ ప్రతిష్ఠితోఽవ్యథమానానవ్యథమానోఽభిసిద్ధ్యతి

ఉ ॥ భా ॥—కృతవంత ఇత్యర్థః । తథా సంకల్పాభావే తథా ప్రవృత్త్యసంభవాదితి భావః (తేషాంసంక్లృప్త్యై వర్షంసంకల్పతే) అప్తేజోఽధీనత్వాద్వర్షణస్య అపస్తేజాంసి చ సమ్యక్కల్పంతాం స్వస్వకార్యసమర్థాని భవంతు ఇత్యేవం తత్సిద్ధ్యై వర్షణం సంకల్పత ఇత్యర్థః (వర్షస్య సంక్లృప్త్యా అన్నంసంకల్పతే) అన్నస్య వర్షాధీనత్వాదన్నం వర్షసిద్ధ్యై సంకల్పత ఇత్యర్థః ॥ (అన్నస్య సంక్లృప్త్యై ప్రాణాస్సంకల్పంతే) అన్నసమృద్ధిం ప్రాణాస్సంకల్పంత ఇత్యర్థః (ప్రాణానాంసంక్లృప్త్యై మంత్రాస్సంకల్పన్తే) మంత్రోచ్చారణస్య ప్రాణాయత్తత్వాన్మంత్రాస్తత్సిద్ధిమాశంసంతే (మంత్రాణాగ్ంసంక్లృప్త్యై కర్మాణి సంకల్పన్తే) అగ్నిహోత్రాదీనాం కర్మణాం మంత్రజన్యస్మృత్యధీనానుష్ఠానత్వాదితి భావః (కర్మణాంసంక్లృప్త్యై లోకస్సంకల్పతే) స్వర్గాదిలోకస్య కర్మాధీనసిద్ధికత్వాదితి భావః (లోకస్య సంక్లృప్త్యై సర్వంసంకల్పతే) సర్వస్యాపి భూతజాతస్య లోకకామత్వాదితి భావః । అత్రాచేతనేషు సంకల్పకథనం స్తుత్యర్థతయా చేతనత్వారోపేణ వా తదభిమాని దేవతాపరతయా వోపపన్నమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ (స ఏష సంకల్పః) ఏతాదృశ మహిమశాలీ సంకల్ప ఇత్యర్థః । సంకల్పముపాస్స్వేతి । స్పష్టార్థః ॥—౨—॥ (యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే సంక్లృప్తాన్వై స లోకాన్ ధ్రువాన్ ధ్రువ ఇత్యాది) సంక్లృప్తాన్ సంకల్పసిద్ధాన్ ధ్రువాన్ నిత్యాన్ భోగోపకరణైః ప్రతిష్ఠితాన్ అవ్యథమానాన్ శత్రుపీడాది రహితాన్ ఏతాదృశాన్ లోకాన్ స్వయమపి ధ్రువత్వ ప్రతిష్ఠితత్వావ్యథమానత్వ యుక్తస్సన్నభిసిధ్యతి ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥

థాం ॥ ఉ ॥— యావత్సంకల్పస్య గతంతత్రాస్య యథాకామచారోభవతి యస్సంకల్పం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవస్సంకల్పాద్భూయఇతి సంకల్పా ద్వావభూయోఽస్తీతితన్మేభగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౩—॥ —*ఇతిచతుర్థఃఖణ్డః *— చిత్తంవావసంకల్పాద్భూయోయదావైచేతయతేఽథ సంకల్పయతేఽథమనస్యత్యథవాచమీరయతి తామునామ్నీరయతి నామ్ని మన్త్రాఏకంభవంతిమంత్రేషు కర్మాణి ॥—౧—॥ తానిహవాఏతానిచిత్తైకాయనాని చిత్తాత్మానిచిత్తేప్రతిష్ఠితాని తస్మాద్యద్యపి బహువిదచిత్తోభవతినాయమస్తీత్యేవైనమాహుర్యదయంవేదయద్వాయంవిద్వాన్నేత్థమచిత్తస్స్యా దిత్యథయద్యల్పవిచ్చిత్తవాన్ భవతి తస్మాఏవోత శుశ్రూషంతే, చిత్తగ్ంహ్యేవైషామేకాయనంచిత్తమాత్మాచిత్తంప్రతిష్ఠాచిత్తముపాస్స్వేతి ॥—౨—॥

ఉ ॥ భా ॥—(యావత్సంకల్పస్యేత్యాది) స్పష్టోర్థః॥—౩—॥ *—ఇతి చతుర్థఖణ్డభాష్యమ్ *— (చిత్తంవావసంకల్పాద్భూయ ఇత్యాది) అధ్యవసాయాభిమానచింతా వృత్తిభేదాన్మనఏవబుద్ధ్యహంకారచిత్తశబ్దైర్వ్యపదిశ్యతఇతి - హస్తాదయస్తుస్థితేఽతో నైవమితి సూత్రేభాషితత్వాత్ప్రాప్తకాలానురూపాతీతానాగతవిషయ ప్రయోజనచిన్తానురూప ప్రవృత్తి విశిష్టం మనశ్చిత్తమిత్యుచ్యతే । చేతయతిధాత్వర్థోపి సఏవ। శిష్టం స్పష్టమ్ ॥—౧—॥ (తానిహవాఏతానీత్యాది) ఉక్తోర్థః (తస్మాద్యద్యపి బహువిదచిత్తోభవతీత్యాది) బహుశాస్త్రజ్ఞోపిపుమాన్విషయప్రయోజననిరూపణలక్షణ చిత్తహీనోయదాభవేత్ తదాలౌకికా అయంనాస్తి అయంవేదేతియత్ తదపి నాస్తీత్యేవంజ్ఞాతారంతదీయం శాస్త్రజ్ఞానంచాపలపన్తీత్యర్థః । కించతత్ర యుక్తించ వదన్తి । కాయుక్తిః (యద్వాయం విద్వాన్నేత్థమచిత్తస్స్యాదితి) యత్ - యది - అయంపుమాన్విద్వాన్స్యాద్విద్వానేవస్యాత్ తర్హి ఇత్థమచిత్తోనస్యాత్ । తస్మాదేతస్య శాస్త్రజ్ఞానమేవనాస్తీత్యాహురిత్యర్థః (అథయద్యల్పవిచ్చిత్తవాన్ భవతి తస్మాఏవోత శుశ్రూషన్తే) యద్యల్పశాస్త్రవిదపి చిత్తవాన్ భవతితస్మైశుశ్రూషన్తే । తద్వాక్యం శ్రోతుమిచ్ఛన్తి జనా ఇత్యర్థః । (చిత్తంహ్యేవైషామేకాయనమిత్యాది) పూర్వవదర్థః ॥—౨—॥

ష్యం ॥ ఉ ॥— నయశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే చిత్తాన్వైసలోకాన్ ధ్రువాన్ ధ్రువః ప్రతిష్ఠితాన్ప్రతిష్ఠితోఽవ్యథమానానవ్యథమానోఽభిసిధ్యతి యావచ్చిత్తస్యగతంతత్రాస్యయథాకామచారో భవతి యశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తిభగవశ్చిత్తాద్భూయఇతి చిత్తాద్వావభూయోఽస్తీతితన్మేభగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౩—॥ * ॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే పంచమఃఖణ్డః ॥ * ॥ ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయోధ్యాయతీవ పృథివీధ్యాయతీవాంతరిక్షం ధ్యాయతీవద్యౌర్ధ్యాయంతీవాపో ధ్యాయన్తీవ పర్వతా ధ్యాయన్తీవ దేవ మను

ఉ ॥ భా —॥(నయశ్చిత్తంబ్రహ్మేత్యుపాస్తే చిత్తాన్వైసలోకానిత్యాది) చిత్తాన్ ఉపచితానిత్యర్థః ॥ ఇతరత్పూర్వవత్ ॥—౩—॥ * ॥ ఇతిపంచమఖణ్డభాష్యమ్ ॥ * ॥ (ధ్యానంవావచిత్తాద్భూయఇత్యాది) ధ్యానంహివిజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితమేకచింతనమితిధ్యానాచార్యైరిసూత్రేభాషితమ్ । యథాయోగీధ్యాయన్నిశ్చలోభవతి । ఏవం పృథివ్యాదయోపిధ్యానలక్షణస్యమాహాత్మ్యప్రఖ్యాపనాయైవనిశ్చలాస్సన్తోధ్యానమభినయన్తి । అతోధ్యానం మాహాత్మ్యహేతురిత్యర్థః । సూత్రితంచ । అచలత్వంచాపేక్ష్యేతి । తత్రహితిష్ఠన్నాసీనశ్శయానోవాధ్యానమనుతిష్ఠేత్ విశేషాభావాదితి ప్రాప్తే అభిధీయతే । ఆసీనస్సంభవాత్ । ఆసీనఉపాసనమనుతిష్ఠేత్ । కుతః । సంభవాత్ । ఆసీనస్యైవహ్యైకాగ్రచిత్తతా సంభవతి । స్థితిగత్యోః ప్రయత్నసాపేక్షత్వాత్ । శయనేచనిద్రాసమ్భవాత్ । ధ్యానాచ్చ । విజాతీయప్రత్యయాంతరావ్యవహితచిన్తాలక్షణధ్యానలక్షణత్వాదుపాసనస్య తత్ర చచిత్తైకాగ్ర్యవిశ్యాఽభావేనతత్సిద్ధయేఆసీనత్వస్యాపేక్షితత్వాచ్చ । అచలత్వంచాపేక్ష్య । నిశ్చలత్వరూపం సాదృశ్యమపేక్ష్య । ధ్యాయతీవ పృథివీధ్యాయతీవాన్తరిక్షమిత్యాదౌధ్యాయతి శబ్దప్రయోగదర్శనాత్ ధ్యాతుర్నిశ్చలత్వస్యాపేక్షితత్వాదాసీనస్యైవ నిశ్చలత్వసమ్భవాదాసీనస్యైవోపాసనమిత్యర్థః - స్మరంతిచ॥ ఉపవిశ్యాసనేయుంజ్యాద్యోగమాత్మవిశుద్ధయఇతి ధ్యానాంగతయా ఆసీనతాస్మర్యతే । అతోధ్యానేచిత్తైకాగ్ర్యస్యావశ్యకత్వాత్తదర్థమాసీనత్వమపేక్షితం । యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్ । యతఏవచిత్తైకాగ్ర్యంప్రధానహేతుః॥ అతఏవయ

ఛాం।ఉ— ష్యాన్తి తస్మాద్య ఇహ మనుష్యాణాం మహత్తాం ప్రాప్నువన్తి ధ్యానాపాదాంశా ఇవైవ తే భవన్త్యథ యేఽల్పాః కలహినః పిశునా ఉపవాదినస్తేఽథ యే ప్రభవో ధ్యానాపాదాంశా ఇవైవ తే భవన్తి ధ్యానముపాస్స్వేతి ॥—౧॥ స యో ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్ధ్యానస్య గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యో ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవో ధ్యానాద్భూయ ఇతి ధ్యానాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి॥—౨—।*॥ఇతి సప్తమప్రపాఠకే షష్ఠః ఖణ్డః ॥ * ॥ విజ్ఞానం వావ ధ్యానాద్భూయో విజ్ఞానేన వా ఋగ్వేదం విజానాతి యజుర్వేదగ్ం సామవేదమాథర్వణం చతుర్థమితిహాసపురాణం పంచమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దైవం నిధిం వాకో

ఉ॥ భా॥— స్మిన్ దేశే చిత్తైకాగ్ర్యం భవతి స ఏవ దేశోఽపేక్షితః। సమే శుచౌ శర్కరావహ్నివాలుకావర్జిత ఇత్యాది దేశ విశేషనియమస్యాపి చిత్తైకాగ్ర్యసిద్ధ్యర్థత్వాచ్చిత్తైకాగ్ర్యప్రయోజనసాధనాదరత్వ ఇత్యర్థ ఇతి స్థితమ్॥ ప్రకృతమనుసరామః॥ (తస్మాద్య ఇహ మనుష్యాణాం మహత్తాం ప్రాప్నువన్తీత్యాది) ధ్యానమాపన్నాః ధ్యానాపాదాః। యే మనుష్యాణాం మధ్యే ధనాదిభిర్మహాన్తస్తే ధ్యానాపాదానాం ధ్యాతౄణామంశా ఇవ సదృశా ఇవ భవన్తి। యథా ధ్యాతారోఽచలనాః। ఏవం మహాన్తోఽప్యచలనతయా ధ్యాతృసాదృశ్యం ప్రతిపద్యన్త ఇత్యర్థః॥ తన్మాన్యన త్వసతి తత్సదృశత్వం తదంశత్వం మహాన్తోపి మనుష్యాః యతో ధ్యాతౄణామంశాః । అతో ధ్యానం శ్రేష్ఠమిత్యర్థః। (అథ యేఽల్పాః కలహినః పిశునా ఉపవాదినస్తే) యే త్వల్పాః క్షుద్రాః ।తే కలహినః - కలహశీలాః - పిశునాః - పరదోషోద్భావకాః ఉపవాదినః పరేషాం సమీపే । తద్దోషవదనశీలాః భవన్తి న తు ధ్యాతృసాదృశ్యలేశమపి ప్రతిపద్యన్త ఇత్యర్థః (అథ యే ప్రభవో ధ్యానాపాదాంశా ఇవైవ తే భవన్తి ధ్యానముపాస్స్వేతి) యే తు ప్రభవః మహాన్తః తే అజ్ఞల్పాకాస్సన్తో ధ్యాతృసదృశా భవన్తి అతో ధ్యానముపాస్స్వేత్యర్థః॥౧॥ (స యో ధ్యానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్ధ్యానస్య గతమిత్యాది) సర్వం పూర్వవత్ ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి షష్ఠఖణ్డభాష్యమ్ ॥ * ॥ (విజ్ఞానం వావ ధ్యానాద్భూయో విజ్ఞానేన వా ఋగ్వేదం విజానాతీత్యాది) ప్రమాణజన్య

ఖాం ॥ ఉ ॥— వాక్యమేకాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం భూతవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాగ్ం సర్పదేవజనవిద్యాం దివఞ్చ పృథివీఞ్చ వాయుఞ్చాకాశఞ్చాపశ్చ తేజశ్చ దేవాగ్ంశ్చ మనుష్యాగ్ంశ్చ వయాగ్ంసి చ తృణవనస్పతీన్ శ్వాపదాన్యాకీటపతఙ్గపిపీలికం ధర్మఞ్చాధర్మఞ్చ సత్యఞ్చానృతఞ్చ సాధు చాసాధు చ హృదయజ్ఞఞ్చాహృదయజ్ఞఞ్చాన్నఞ్చ రసఞ్చేమఞ్చ లోకమముఞ్చ విజ్ఞానేనైవ విజానాతి విజ్ఞానముపాస్స్వేతి ॥—౧—॥ స యో విజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే విజ్ఞానవతో వై స లోకాన్ జ్ఞానవతోఽభిసిధ్యతి యావద్విజ్ఞానస్య గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యో విజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవో విజ్ఞానాద్భూయ ఇతి విజ్ఞానాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౨—॥ ॥ * ॥ ఇతి సప్తమః ఖణ్డః ॥ * ॥

బలం వావ విజ్ఞానాద్భూయోఽపి హ శతం విజ్ఞానవతామేకో బలవానాకమ్పయతే స యదా బలీ భవత్యథోత్థాతా భవత్యుత్తిష్ఠన్ పరిచరితా భవతి పరిచరన్నుపసత్తా భవత్యుపసీదన్ ద్రష్టా భవతి శ్రోతా భవతి మన్తా భవతి బోద్ధా భవతి కర్తా భవతి విజ్ఞాతా భవతి బలేన వై పృథివీ తిష్ఠతి బలేనాన్తరిక్షం బలేన ద్యౌర్బలేన పర్వతా బలేన దేవమనుష్యా బలేన పశవశ్చ వయాగ్ంసి చ తృణవనస్పతయః శ్వాపదాన్యాకీటపతఙ్గపిపీలికం బలేన లోకస్తిష్ఠతి బలముపాస్స్వేతి ॥౧॥

ఉ ॥ భా ॥ — జ్ఞానరూపస్య విజ్ఞానస్య స్మృతిసన్తతిలక్షణం ధ్యానం ప్రతి హేతుత్వాత్తతో భూయస్త్వం ద్రష్టవ్యమ్ । శిష్టం పూర్వవత్ ॥—౧—॥ (స యో విజ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే విజ్ఞానవతో వై లోకాన్ జ్ఞానవతోఽభిసిధ్యతీత్యాది) జ్ఞానవిజ్ఞానశబ్దయోస్సామాన్యవిశేషరూపత్వాద్విజ్ఞానవతో జ్ఞానవతో లోకానిత్యుపపత్తిః । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ * ॥ ఇతి సప్తమఖణ్డభాష్యం ॥ *

(బలం వావ విజ్ఞానాద్భూయోఽపి హ శతం విజ్ఞానవతామేకో బలవానితి) ఏకో హి బలవాన్ హస్తి విజ్ఞానవతాం మనుష్యాణాం శతమప్యాకమ్పయతే । కిఞ్చ సతి బలే గుర్వాదిషు దృష్టేష్వభ్యుత్థానం ఉపచర్యా ఉపసదనం శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసన సాక్షాత్కారాః కర్మవిషయకర్తృత్వం కృతవిషయకజ్ఞానమిత్యేతత్సర్వం బలేన త్యేవ భవతి । అతో విజ్ఞానాపేక్షయా బలమేవ భూయ ఇత్యర్థః (బలేన వై పృథివీ తిష్ఠతీత్యాది) స్పష్టమ్ ॥—౧—॥

ధాం ॥ ఉ ॥ — స యో బలం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావద్బలస్య గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి యో బలం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవో బలాద్భూయ ఇతి బలాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥ —౨—॥

— ఇతి సప్తమప్రపాఠకేఽష్టమఃఖణ్డః —

అన్నం వావ బలాద్భూయస్తస్మాద్యద్యపి దశ రాత్రీర్నాశ్నీయాద్యద్యుహ జీవేదథవాఽద్రష్టాఽశ్రోతాఽమన్తాఽబోద్ధాఽకర్తాఽవిజ్ఞాతా భవత్యథాన్నస్యాయై ద్రష్టా భవతి శ్రోతా భవతి మన్తా భవతి బోద్ధా భవతి కర్తా భవతి విజ్ఞాతా భవత్యన్నముపాస్స్వేతి ॥—౧—॥ స యోఽన్నం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽన్నవతో వై స లోకాన్ పానవతోఽభిసిధ్యతి యావదన్నస్య గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి యోఽన్నం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవోఽన్నాద్భూయ ఇత్యన్నాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి నవమఃఖణ్డః ॥ * ॥ ఆపో వా అన్నాద్భూయస్యస్తస్మాద్యదా సువృష్టిర్న భవతి వ్యాధీయన్తే ప్రాణా అన్నం కనీయో భవిష్యతీత్యథ యదా సువృష్టిర్భవత్యా

ఉ ॥ భా ॥ — (స యో బలం బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది) స్పష్టోఽర్థః ॥ —౨—॥ ఇత్యష్టమఖణ్డభాష్యమ్ ॥ (అన్నం వావ బలాద్భూయస్తస్మాద్యద్యపి దశ రాత్రీర్నాశ్నీయాద్యద్యుహ జీవేదిత్యాది) బలసమ్పాదకత్వాదన్నమేవ బలాద్భూయః । అత ఏవ యది కశ్చిత్పుమాన్ దశ రాత్రీర్నాశ్నీయాత్తర్హి బలహాన్యా మ్రియత ఏవ । అథవా యది కశ్చిజ్జీవేత్తర్హి ద్రష్టృత్వశ్రోతృత్వాది రహిత ఏవ భవేత్ । అద్రష్టాఽశ్రోతేత్యాదిచ్ఛేదః (అథాన్నస్యాయై ద్రష్టా భవతీత్యాది) అన్నస్య ఆయే లాభే సతి । అన్నస్యాయై ఇతి పాఠే ఛాన్దస ఏకారస్య ఐకారః । అన్నస్యాయీతి పాఠేఽపి ఆయః లాభః అన్నస్యాయీ లబ్ధవానిత్యర్థః । అతశ్చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యామన్నస్యైవ బలాది హేతుత్వదర్శనాదితి భావః । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥ —౧— ॥ (స యోఽన్నం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽన్నవతో వై స లోకానిత్యాది) పానవతః । పేయప్రచురానిత్యర్థః । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥—౨—॥ ఇతి నవమఖణ్డభాష్యమ్ ॥—॥ (ఆపో వా అన్నాద్భూయస్యస్తస్మాద్యదా సువృష్టిర్న భవతి వ్యాధీయన్తే ప్రాణా ఇత్యాది) యస్మిన్ కాలే శోభనా వృష్టిర్న భవతి తదాఽన్నం కనీయః । అల్పం భవిష్యతి

ఖాం ॥ ఉ ॥ — నందినః ప్రాణా భవంత్యన్నం బహు భవిష్యతీత్యాప ఏవేమా మూర్తా యేయం పృథివీ యదంతరిక్షం యద్ద్యౌర్యత్పర్వతా యద్దేవమనుష్యా యత్పశవశ్చ వయాంసి చ తృణవనస్పతయః శ్వాపదాన్యాకీటపతంగపిపీలికమాప ఏవేమా మూర్తా అప ఉపాస్స్వేతి ॥—౧—॥ స యోఽపో బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఆప్నోతి సర్వాన్ కామాంస్తృప్తిమాన్ భవతి యావదపాం గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యోఽపో బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవోఽద్భ్యో భూయ ఇత్యద్భ్యో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౨—॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే దశమః ఖణ్డః ॥—॥ తేజో వావాద్భ్యో భూయస్తద్వా ఏతద్వాయుమాగృహ్యాకాశమభితపతి తదాహుర్నిశోచతి నితపతి వర్షిష్యతి వా ఇతి తేజ ఏవ తత్పూర్వం దర్శయిత్వాథాపః సృజతే తదేతదూర్ధ్వాభిశ్చ తిరశ్చీభిశ్చ విద్యుద్భిరాహ్రాదాశ్చరన్తి తస్మాదాహుర్విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా

ఉ ॥ భా ॥ —తి ప్రాణాః ప్రాణినో వ్యాధీయన్తే దుఃఖినో భవన్తి । యదా శోభనా వృష్టిర్భవతి తదా అన్నం బహు భవిష్యతీత్యానన్దినః హృష్టా భవన్తి । (ఆప ఏవేమా మూర్తాః) ఇమాః వక్ష్యమాణా మూర్తాః మూర్తిభేదాకార పరిణతాః పృథివ్యన్తరిక్షాదికీట పతంగపిపీలికాన్తా ఆప ఏవేత్యర్థః । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥—౧—॥ (స యోఽపో బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది) అపాముపాసకస్య కామానామాప్తిర్యుక్తైవేతి భావః । శిష్టం పూర్వవత్ ॥—౨—॥ ఇతి దశమ ఖణ్డభాష్యమ్ ॥— (తేజో వావాద్భ్యో భూయస్తద్వా ఏతద్వాయుమాగృహ్యాకాశమభితపతీత్యాది) తేజసోఽప్కారణత్వాత్తేజ ఏవాద్భ్యో భూయః । తత్ తస్మాదప్కారణత్వాదేవ హేతోః ఏతత్తేజః యదా వాయుం స్వాత్మనా ఆగృహ్య నిశ్చలీకృత్యాకాశమభివ్యాప్యాతపతి తదా లౌకికాః । తేజః కర్తృ జగన్నిశోచతి । నితరాం శోచతి । నితపతి నితరాం తపతి చ తస్మాదవశ్యం వర్షిష్యతీత్యాహుః । తేజసోఽప్కారణత్వాదేనత్తేజః ప్రథమతః స్వాత్మానం దర్శయిత్వా పశ్చాదపః సృజత ఇత్యర్థః (తదేతదూర్ధ్వాభిశ్చ తిరశ్చీభిశ్చేత్యాది) తత్ తస్మాదేవ తేజసోఽప్కారణత్వాదేతత్ ఏతస్మిన్నపి కాలే ఊర్ధ్వం గతాభిస్తిర్యగ్గతాభిశ్చ విద్యుద్భిరాహ్రాదాః స్తనయిత్నుశబ్దాశ్చరన్తి । తద్దర్శనా దేవలౌకికాః విద్యోతతే స్తనయతి వర్షిష్యతి వా ఇతి వదన్తీత్యర్థః ॥ అత ఏవ

భూమ్ ॥ ఉ ॥—ఇతి తేజ ఏవ తత్పూర్వం దర్శయిత్వాథాపస్సృజతే తేజ ఉపాస్స్వేతి ॥—౧—॥ స యస్తేజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే తేజస్వీ వై స తేజస్వతో లోకాన్ భాస్వతోఽపహతతమస్కానభిసిధ్యతి యావత్తేజసో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి యస్తేజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవస్తేజసో భూయ ఇతి తేజసో వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥—౨—॥

—॥ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకాదశఃఖణ్డః॥— ఆకాశో వావ తేజసో భూయానాకాశే వై సూర్యాచన్ద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణ్యగ్నిరాకాశేనాహ్వయత్యాకాశేన శృణోత్యాకాశేన ప్రతిశృణోత్యాకాశే రమత ఆకాశే న రమత ఆకాశే జాయత ఆకాశమభిజాయత ఆకాశముపాస్స్వేతి ॥-౧ ॥ స య ఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఆకాశవతో వై స లోకాన్ ప్రకాశవతోఽసమ్బాధానురుగాయవతోఽభిసిధ్యతి యావదాకాశస్య గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతి య ఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవ ఆకాశాద్భూ

ఉ ॥ భా॥—కారణభూతం తత్తేజః స్వాత్మనః ప్రథమతో దర్శయిత్వాథాపస్సృజతే । అతః పూర్వోక్తానాం భూయసీనామపామపి కారణం తేజ ఉపాస్స్వేత్యర్థః ॥—౧—॥ (స యస్తేజో బ్రహ్మేత్యుపాస్తే తేజస్వీ వై స తేజస్వతో లోకానిత్యాది) తేజస్వితా దేవలోకానాం తత్కార్యం ప్రకాశవత్త్వలక్షణం భాస్వత్త్వమ్ । బాహ్యాభ్యన్తరాన్ధకారశూన్యత్వరూపమపహతతమస్కత్వం చ । తాదృశాఁల్లోకాన్ స్వయమపి తేజస్వీ సన్నాప్నోతీత్యర్థః శిష్టం స్పష్టమ్ ॥-౨ ॥ —ఇత్యేకాదశఖణ్డభాష్యమ్ ॥— (ఆకాశో వావ తేజసో భూయానిత్యాది) పూర్వఖణ్డోక్తయోస్తేజోవాయ్వోర్హ్యాకాశః కారణం అత ఆకాశస్య తేజోవాయ్వపేక్షయా భూయస్త్వమ్ । అత ఏవాదిత్యాది జ్యోతిర్మణ్డలమాకాశాశ్రితం ఆకాశాన్తర్వర్తి । ఆహ్వానశ్రవణప్రతిశ్రవణాన్యప్యాకాశసాధ్యాని । రమమాణోఽపి జన ఆకాశే శోచన్నపి జన ఆకాశే। జాయమానోఽప్యఙ్కురాదిరాకాశాదిలక్షణమవకాశమభిలక్ష్య ప్రతీక్ష్యైవ జాయతే । అత ఆకాశముపాస్స్వేత్యర్థః ॥—౧—॥ (స య ఆకాశం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆకాశవతో వై స లోకానిత్యాది) ఆకాశవతః విస్తారయుక్తాన్ । అత ఏవాసమ్బాధాన్ । అన్యోన్యపీడాలక్షణసమ్బాధశూన్యాన్।

భాం॥ఉ — యశ్చాకాశాద్భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥ ౨ ॥

— ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ద్వాదశఃఖణ్డః —

స్మరో వావ ఆకాశాద్భూయ స్తస్మాద్యద్యపి బహవ ఆసీరన్నస్మరంతో నైవ తే కంచ న శృణుయుర్న మన్వీరన్న విజానీరన్ యదా వావ తే స్మరేయురథ శృణుయు రథ మన్వీరన్నథ విజానీరన్ స్మరేణ వై పుత్రాన్విజానాతి స్మరేణ పశూన్ స్మరము పాస్స్వేతి ॥ — ౧ — ॥ స యస్స్మరం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావత్స్మరస్య గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి యస్స్మరం బ్రహ్మేత్యుపాస్తేఽస్తి భగవస్స్మ రాద్భూయ ఇతి స్మరాద్వావ భూయోఽస్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥ - ౨ - ॥

— ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోదశఃఖణ్డః — ఆశా వావ స్మరాద్భూ యస్యాశేద్ధో వై స్మరో మంత్రానధీతే కర్మాణి కురుతే పుత్రాగ్ శ్చ పశూగ్ శ్చేచ్ఛ త ఇమంచ లోకమముం చేచ్ఛత ఆశాముపాస్స్వేతి ॥ — ౧ — ॥ స య ఆశాం బ్ర

ఉ ॥ భా ॥ — ప్రకాశవతః - తేజస్వినః । ఉరుగాయవతః - కీర్తిమతో లోకాన్ ప్రాప్నోతీత్యర్థః । శిష్టంపూర్వవత్ ॥ — ఇతి ద్వాదశఖణ్డభాష్యమ్ ॥ (స్మరో వావ ఆకాశాద్భూయ ఇతి) భూయ ఇతి లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః । (త స్మాద్యద్యపి బహవ ఆసీరన్నస్మరంతో నైవ తే కంచన శృణుయుర్న మన్వీరన్ని త్యాది) స్మరణశూన్యా ఏకత్ర బహవ ఆసీనా అపి న శ్రవణాది కార్యసమర్థాః । సతి తు శక్త్యాదిస్మరణే శ్రవణాది కార్యసమర్థా భవన్తి । అత ఆకాశకార్య స్య శ్రవణాదేస్స్మరణాధీనత్వాత్తస్యాకాశాద్భూయస్త్వమితి భావః । కిఞ్చ (స్మరేణ వై పుత్రాన్విజానాతీత్యాది) స్మరణశూన్యస్య న పుత్రపశ్వాదిజ్ఞా నమిత్యతస్స్మరణముపాస్స్వేత్యర్థః ॥ — ౧ — ॥ (స యస్స్మరం బ్రహ్మేత్యు పాస్తే యావత్స్మరస్య గతమిత్యాది) సర్వం పూర్వవత్ ॥ — ౨ — ॥

— ఇతి త్రయోదశఖణ్డభాష్యమ్ — (ఆశా వావ స్మరాద్భూయస్యాశే ద్ధో వై స్మరో మంత్రానధీత ఇత్యాది) ఆశయా ఫలేచ్ఛయేత్యర్థః । తయా ఇద్ధః దీపితః ఉత్పాదితః స్మరః ఇష్టసాధనత్వాది విషయకం స్మరణం అధ్యయనక ర్మానుష్ఠానాది హేతుర్భవతీత్యర్థః । కిఞ్చ ఫలాశాయత్తైవ పుత్రపశ్వాదీ హలోకపరలోకవాంఛా అత ఆశాయా భూయస్త్వమిత్యర్థః ॥ — ౧ — ॥ (స య ఆశాం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే ఆశయాస్య సర్వే కామా ఇత్యాది) ఆశయా

ఖాం ॥ఉ॥ హ్మేత్యుపాస్తే ఆశయాస్య సర్వే కామాస్సమృధ్ధ్యన్త్యమోఘా హాస్యాశి షో భవన్తి యావదాశాయా గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి య ఆశాం బ్రహ్మేత్యుపాస్తే౽స్తి భగవ ఆశాయా భూయ ఇత్యాశాయా వావ భూయో౽ స్తీతి తన్మే భగవాన్ బ్రవీత్వితి ॥-౨-॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే చతుర్దశః ఖణ్డః ॥ ప్రాణో వా ఆశాయా భూయాన్యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమస్మిన్ ప్రాణే సర్వగ్ం సమర్పితం ప్రాణః ప్రాణేన యాతి ప్రాణః ప్రాణం దదాతి ప్రా ణాయ దదాతి ప్రాణో హ పితా ప్రాణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వ సా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో బ్రాహ్మణః ॥—౧—॥ స యది పితరం వా మా తరం వా భ్రాతరం వా స్వసారం వాచార్యం వా బ్రాహ్మణం వా కించిద్భృశ మివ ప్రత్యాహ ధిక్త్వాస్త్విత్యేవైనమాహుః । పితృహా వై త్వమసి మాతృహా

వి ॥ దీ ॥ — ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనరూపేణ వాఙ్మనస్సంకల్పచిత్తధ్యాన వి జ్ఞానబలాన్నజలతేజఆకాశస్మరాశాపర్యన్తముపన్యస్యాహ (ప్రాణో వా ఆ శాయా భూయాన్) అత్ర ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసహచరితో జీవో లక్ష్యతే త స్య చ హేతురుత్తరత్ర వక్ష్యతే ॥ (యథా వా అరా నాభౌ సమర్పితా ఏవమ స్మిన్ప్రాణే సర్వం సమర్పితమ్) యథా రథచక్రస్యారా నాభ్యాశ్రితా ఏవం ప్రనుస్త్యాచేతనభూతజాతమేతచ్చేతనాశ్రితమిత్యర్థః ॥ భూతమాత్రాః ప్ర జ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్ (ప్రాణః ప్రాణేన యాతి ప్రాణః ప్రా ణం దదాతి ప్రాణాయ దదాతి) గన్తా దేవదత్తాదిరపి జీవ ఏవ । గమనకారణ భూతో౽శ్వాదిరపి జీవ ఏవ । దాతాపి జీవ ఏవ । దేయో గవాదిరపి జీవ ఏవ । సమ్ప్రదానభూతబ్రాహ్మణాదిరపి జీవ ఏవేత్యర్థః (ప్రాణో హ పితా ప్రా ణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో బ్రా హ్మణః) పిత్రాదిరపి జీవ ఏవేత్యర్థః ॥—౧—॥ నను పరిదృశ్యమానమాం సపిండవిశేష ఏవ పిత్రాదిశబ్దవాచ్యో న జీవ ఇతి మన్యమానం ప్రత్యాహ (స యది పితరం వా మాతరం వా భ్రాతరం వా స్వసారం వాచార్యం వా బ్రాహ్మ ణం వా కించిద్భృశమివ ప్రత్యాహ । ధిక్త్వాస్త్విత్యేవైనమాహుః । పితృ

ఉ ॥ భా ॥ — ఉపాసితయా ఏవ సర్వే కామాస్సమృద్ధా భవన్తి ఆశాస్యాస్య స ర్వాః ఆమోఘాస్సఫలా భవన్తీత్యర్థః (యావదాశాయా గతమిత్యాది) స్ప ష్టోర్థః ॥—౨—॥ ఇతి చతుర్దశఖణ్డభాష్యం ॥

ఛాం॥ఉ॥— వైత్వమసిభ్రాతృహా వైత్వమసిస్వసృహా వైత్వమస్యాచార్యహా వైత్వమసిబ్రాహ్మణహా వైత్వమసి ॥—౨—॥ అథయద్యప్యేనానుత్క్రాన్తప్రాణాన్ శూలేన సమాసంవ్యతిషందహేన్నైవైనంబ్రూయుః పితృహాసీతి నమాతృహాసీతి నభ్రాతృహాసీతి నస్వసృహాసీతి నాచార్యహాసీతి నబ్రాహ్మణహాసీతి ॥—౩—॥ ప్రాణో హ్యేవైతానిసర్వాణిభవతి

వి॥ దీ — హా వైత్వమసిమాతృహా వైత్వమసి భ్రాతృహా వైత్వమసి స్వసృహా వైత్వమస్యాచార్యహా వైత్వమసి బ్రాహ్మణహా వైత్వమసీతి। (అథయద్యప్యేనానుత్క్రాన్త ప్రాణాన్ శూలేనసమాసంవ్యతిషందహేన్నైవైనం బ్రూయుః పితృహాసీతినమాతృహాసీతి నభ్రాతృహాసీతి నస్వసృహాసీతినాచార్యహాసీతి నబ్రాహ్మణహాసీతి । ప్రాణో హ్యేవైతాని సర్వాణిభవన్తి) సజీవేషు పిత్రాదిషు శరీరేష్వధిక్షామితికించిత్పరుషమధిక్షిపతి పరుషేధిక్షామీత్యుక్త్వా పితృహేత్యాదిశబ్దాన్ప్రయుంక్తే । తేష్వేవ శరీరేషూత్క్రాన్తజీవేషు శూలేనసమాసమ్ । సంపూర్వాత్ క్షేపార్థాదస్యతేర్ణములన్తోయం శబ్దః । శూలేనసమ్యక్ప్రక్షిప్యవ్యత్యస్యసమ్యగ్దాహకే పరుషేపి పితృహేత్యాదిశబ్దాప్రయోగాన్నిర్జీవస్య శరీరస్యపిత్రాదిత్వాభావస్య సిద్ధత్వాజ్జీవఏవ పిత్రాదిర్భవతీత్యర్థః । భగవతాభాష్యకృతాప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ । నవాయువిశేషమాత్రమ్ ॥ ప్రాణోహపితా ప్రాణోమాతేత్యాదయః ప్రాణస్యచేతనతామవగమయన్తి। పితృహామాతృహేత్యాదినా సప్రాణేషు పిత్రాదిష్వపమర్దకారిణి హింసకత్వాది నిమిత్తోపక్రోశవచనాత్తేష్వేవ విగతప్రాణేష్వత్యన్తాపమర్దకారిణ్యుపక్రోశవచనాభావాచ్చహింసాయోగ్యశ్చేతనఏవప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః। అప్రాణేష్వస్థావరేష్వప్యచేతనేషూపమర్దాభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాత్ । హింసాయోగ్యతయానిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయతే । అతఏవ చారనాభిదృష్టాంతాద్యుపన్యాసేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరఇతిన భ్రమితవ్యమ్ । పరస్యహింసాప్రసంగాభావాత్ । జీవాదితరస్యభోగ్యభోగోపకరణస్య కృత్స్నస్యాచిద్వస్తునో జీవాయత్తస్థితిత్వేన ప్రత్యగాత్మన్యేవారనాభిదృష్టాంతోపపత్తేశ్చేతిభాషితమ్

ఖ్యాం ॥ ఉ ॥ — సవా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీభవతి ।

వి ॥ దీ ॥—యద్యపి నాయం హన్తి న హన్యత ఇతి నిర్దిష్టస్య జీవస్య స్వతో హింసాయోగ్యత్వాభావేన దేహాదిసాహిత్యప్రయుక్తహింస్యత్వవన్ముఖ్యప్రాణస్యాపి హింస్యత్వం సుపచమ్ । స్థావరహింసాస్థలేఽపి । భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రభాష్యోక్తరీత్యా స్థావరేషు ప్రాణస్య పఞ్చధావస్థాయా శరీరధారణస్యాభావేఽపి ప్రాణసద్భావోఽస్త్యేవేతి । నతు దృష్టాంతభావాదితి సూత్రే భాషితత్వేన ప్రాణస్య సద్భావాద్ధింసాదివచన ముపపద్యత ఏవ । తథాపి ప్రాణో హ పితేత్యాది వాక్యనిర్దిష్టానాం జీవవాచితయా లోకే ప్రసిద్ధానాం బహూనాం పిత్రాదిశబ్దానాం గౌణత్వకల్పనాపేక్షయా ఏకస్య ప్రాణశబ్దస్యైవ జీవవాచిత్వమాశ్రయణీయమితి భాష్యకారాభిప్రాయః । అత ఏవ వృత్తికృతా భగవతా బోధాయనేనాపి । భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాదితి సూత్రవ్యాఖ్యానే ప్రత్యగాత్మన ఊర్ధ్వముపదేశాదిత్యేవోక్తమ్ । నతు ముఖ్యప్రాణాదూర్ధ్వమితి వేదనాజనకవ్యాపారలక్షణహింసాయా వేదనాశూన్యే అచేతనే అసమ్భవాచ్చ (సవా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీభవతి) పూర్వవాక్యే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్సన్నా ఏష జీవః స్వాత్మానముక్తేన ప్రకారేణ మన్వానః అనేన ప్రకారేణ విజానన్నుపాసీనః తేన ప్రకారేణ పశ్యన్ సాక్షాత్కుర్వన్నతివాదీభవతి ॥ అతిక్రాన్తస్వోపాస్య వస్తువాదీభవతి। స్వోపాస్యవస్తునస్సర్వోత్కృష్టత్వవాదీభవతీత్యర్థః । బృహస్పతిసమప్రత్యర్థిజనాప్రతిబాధాయకం స్వోపాస్యదేవతాపారమ్యవదనశీలత్వమతివాదిత్వమ్ । తచ్చోపాస్యదేవతాతిశయే పర్యవస్యతి । ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఇత్యాదౌ లక్షణహేత్వోః క్రియాయా ఇతి హేత్వర్థే శతృప్రత్యయః । తతశ్చ స్వోపాస్యదేవతాసాక్షాత్కారోఽతివాదిత్వే హేతురిత్యర్థః । సాక్షాత్కారపీతస్వోపాస్యదేవతానుగ్రహాదీదృశమతివాదిత్వం భవతీతి భావః । సవా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఇతి వాక్యేన పూర్వసన్దర్భనిర్దిష్టప్రాణస్య ద్రష్టృత్వమన్తృత్వకథనాదపి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఇత్యవసీయతే । ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవత్వే

భాం ॥ ౮ ॥—తం చేద్బ్రూయురతివాద్యసీత్యతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీత ॥—౪—॥ ఇతి సప్తమ ప్రపాఠకే పంచదశఃఖణ్డః ॥—॥ ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి ।

వి ।దీ ॥—జ్ఞాపనార్థమేవహి సవా ఏష ఇతి పదయోః ప్రవృత్తేః (తం చేత్ బ్రూయురతివాద్యసీత్యతివాద్యస్మీతి బ్రూయాన్నాపహ్నువీత) ప్రాణశబ్దితస్య జీవస్య పూర్వోక్త సర్వాతిశాయిత్వాదేవాతివాదిత్వం నాపహ్నోతవ్యమితి భావః ॥౨—౩—౪ ఇతి పఞ్చదశఖణ్డదీపికా ॥—॥ అత్ర పూర్వపర్యాయేష్వనుక్తస్యాతివాదిత్వస్య కథనాత్ప్రక్రాన్తఆత్మోపదేశః ప్రాణశబ్దితే ప్రత్యగాత్మని పర్యవసన్న ఇతి ప్రాణాద్భూయోఽస్తీతి పునరపృచ్ఛత్యేవ నారదేన సనత్కుమారః స్వయమేవ తతోఽప్యతిశయితం పరమాత్మానముపక్షిపతి (ఏష తు వా అతివదతి యస్సత్యేనాతివదతి) తుశబ్దో విశేష ప్రదర్శకః । తస్య హ వా ఏతస్య బ్రహ్మణో నామ సత్యమితి దహరవిద్యాయాం వక్ష్యమాణత్వాత్ । సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రసిద్ధేస్సత్యశబ్దో బ్రహ్మపరః । తస్య సతతైకరూపత్వేన నిర్వికారత్వాత్సత్యత్వమ్ । తేన బ్రహ్మణా నిమిత్తేన యోఽతివదతి ఏషోఽతివాదీ పూర్వస్మాత్ప్రాణాతివాదినో విశిష్ట ఇత్యర్థః । అత్ర భాష్యకృతా సత్యేనేతీత్థం భూతలక్షణే తృతీయా । సత్యేన పరేణ బ్రహ్మణా ఉపాస్యేనోపలక్షితో యోఽతివదతీత్యర్థ ఇతి ఇత్థం భూతలక్షణే తృతీయా కణ్ఠతః ప్రతిపాదితా । అతివాద్యన్తరత్వనిమిత్తం సత్యశబ్దాభిధేయం పరం బ్రహ్మ ప్రతీయత ఇతి భాష్యవాక్యాన్నిమిత్తత్వార్థకత్వమపి తృతీయాయాస్సూచితమ్ । తతశ్చ నిమిత్తస్య కరణత్వవివక్షయా కారకవిభక్తిత్వమపి భాష్యకృదభిమతమేవేతి ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర సత్యాతివాదినః ప్రాణాతివాద్యపేక్షయా అతిశయకథనాత్ । సత్యశబ్దనిర్దిష్టస్య పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టజీవాపేక్షయా భూయస్త్వముక్తం భవతి । న చ పూర్వప్రస్తుత ప్రాణాతివాదిన ఏవ ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీయస్సత్యం వదతీత్యాదావివ సత్యవదనమంగతయా విధీయత ఇతి వాచ్యమ్ । ఏష తు వా అగ్నిహోత్రీతి వాక్యే ద్రవ్యదేవతాన్తరాభావేనాగ్నిహోత్రాన్తరాప్రతీతేస్తు శబ్దస్యాగస్యభంగః । ఇహ తు ప్రకృతాతివా

ఛాం ॥ ఉ ॥—సోహంభగవస్సత్యేనాతివదానీతి । సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి । సత్యంభగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ॥—౧—॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే షోడశః ఖణ్డః ॥—॥ యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతి । నావిజానన్ సత్యం వదతి విజానన్నేవ సత్యం వదతి విజ్ఞానం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ।

వి॥దీ॥—దనిమిత్త ప్రాప్త్యవ్యతిరిక్తస్య సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణో నిమిత్తాంతరస్య ప్రతీతేః సతత్స్వారస్య భంగో యుక్తః । కించ సత్యవచనస్యాంగతయా విధానే సత్యం వదతీతి నిర్దేశస్యాయుక్తతయా సత్యేనేతి తృతీయాయా అతీత్యుపసర్గస్య చాయోగాదితి ద్రష్టవ్యమ్ । (సోహం భగవస్సత్యేనాతివదానీతి) బ్రహ్మణా అతివదానీతి శిష్యః ప్రార్థయామాసేత్యర్థః । ఇతర ఆహ (సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) యది సత్యశబ్దిత బ్రహ్మనిమిత్తకాతివాదితామభిలషసి తర్హి బ్రహ్మైవోపాస్యమిత్యర్థః । బ్రహ్మోపాసనమతివాదిత్వహేతురితి యావత్ । శిష్యస్తదభ్యుపగచ్ఛతి (సత్యం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) విజిజ్ఞాసే ఉపాసనం కరోమీత్యర్థః ॥—౧—॥ ఇతి షోడశఖణ్డదీపికా ॥—॥ బ్రహ్మోపాసనస్యాతివాదిత్వ హేతుత్వం బ్రహ్మసాక్షాత్కారద్వారేణేత్యాహ (యదా వై విజానాత్యథ సత్యం వదతి) సత్యేనాతివదతీత్యర్థః । పూర్వత్ర సత్యేనాతి వదానీతి నిర్దిష్టత్వాత్సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణోఽతివదనం ప్రతినిమిత్తత్వేన కరణత్వవివక్షయా తృతీయా ॥ తద్వదనం ప్రతికర్మతయా ద్వితీయాయా అప్యుపపత్తిః । స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతీతి సాక్షాత్కారమననోపాసనానామతివాదిత్వ నిమిత్తతయా పూర్వత్రోక్తత్వాత్ । సత్యం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపాసనస్యోక్తత్వాత్ । మతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి మననస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ అత్ర విజానాతీత్యనేన సాక్షాత్కార ఏవోచ్యతే ఉక్తం చ వ్యాసార్యైః । విజానాతిశబ్దస్సాక్షాత్కారపరః । న తు శాస్త్రజన్యజ్ఞానపరః । యదా వై మనుతేఽథ విజానాతీతి విజానాత్యర్థస్య మననసాధ్యత్వావగమాత్ (సత్యం వదతి) సత్యమతివదతీత్యర్థ ఇతి (నావిజానన్ సత్యం వదతి విజానన్నేవ సత్యం వదతి విజ్ఞానం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) సాక్షాత్కారాభావేనాతివాదిత్వమతస్సాక్షాత్కారరూపం విజ్ఞానం త్వేవ వి

ఖాం ॥౮॥ — విజ్ఞానంభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి ॥—౧—॥ ఇతి సప్తమప్ర
పాఠకే సప్తదశఃఖండః ॥—॥ యదావైమనుతేఽథవిజానాతినామత్వా
విజానాతి । మత్వైవవిజానాతిమతిస్త్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యేతి । మతింభగవోవి
జిజ్ఞాసఇతి ॥—॥ ఇత్యష్టాదశఃఖండః ॥—॥ యదావైశ్రద్ధధాత్యథమను
తేనాశ్రద్ధధన్మనుతేశ్రద్ధధదేవమనుతే । శ్రద్ధాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి । శ్ర
ద్ధాంభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి ॥—౧—॥

వి।దీ॥—జిజ్ఞాసితవ్యంసమ్పాద్యమిత్యర్థః।పాకంపచతీతివద్విజ్ఞానంవిజిజ్ఞాసి
తవ్యమితి నిర్దేశఃఉత్తరత్రాపివిజిజ్ఞాసితవ్యపదస్యసమ్పాద్యత్వమేవార్థః।
ఉక్తంచవ్యాస్యార్యైః । సత్యవ్యతిరిక్త విషయాణి విజిజ్ఞాసితవ్యపదానిసం
పాద్యవాచీనీతి । శిష్యస్తదభ్యుపగచ్ఛతి (విజ్ఞానంభగవోవిజిజ్ఞాసఇతి)
హేభగవన్నతివాదిత్వనిమిత్త సాక్షాత్కారం సమ్పాదయామీత్యర్థః ॥౧॥
—ఇతి సప్తదశఖండదీపికా ॥—॥ పూర్వఖండే । సత్యంత్వేవ విజిజ్ఞాసిత
వ్యమితి బ్రహ్మోపాసనస్యాతివాదిత్వహేతుత్వకథనాదత్ర చవాక్యే సా
క్షాత్కారస్యాతివదనహేతుత్వకథనాద్బ్రహ్మోపాసన తత్సాక్షాత్కా
రయోర్ద్వారద్వారిభావాపన్నయోరేవాతివాదిత్వహేతుత్వం సిధ్యతి ॥
ఏతత్సర్వమభిప్రేత్యభగవతా భాష్యకృతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారనిమిత్తా
తివాదిత్వసిద్ధయే పరబ్రహ్మసాక్షాత్కారోపాయభూతం బ్రహ్మోపా
సనం సత్యంత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యుపన్యస్యేతిభాషితమ్ । కేచిత్తు ।సత్యం
త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య మితివిహితంసాక్షాత్కారస్య హేతుభూతం ఉపాస
నాత్మకం విజ్ఞానమేవ యదావైవిజానాత్యథసత్యం వదతీతిఖండేనాపి నిర్ది
శ్యతేనతుసాక్షాత్కారః । ఏవంచ సతికారణపరంపరోపదేశాద్వైరూప్యం
సిధ్యతీతి వదంతి (యదావైమనుతేఽథవిజానాతి । నామత్వావిజానాతి ।
మత్వైవవిజానాతిమతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతిమతిం భగవోవిజిజ్ఞాసఇతి)
బ్రహ్మోపాసనోపాయ భూతంమననం సమ్పాద్యమిత్యర్థః ॥—౧—
ఇత్యష్టాదశఖండదీపికా ॥—॥ (యదావైశ్రద్ధధాత్యథమనుతేనాశ్రద్ధ
ధన్మనుతేశ్రద్ధధదేవమనుతేశ్రద్ధాత్వేవవిజిజ్ఞాసితవ్యేతిశ్రద్ధాంభగవోవిజిజ్ఞా
సఇతి) అత్రచభాష్యకృతాశ్రవణప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్యమననోపదేశే

ఛాం ॥ ఉ — ఇతి సప్తమప్రపాఠకే ఏకోనవింశఃఖండః — ॥ యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి నానిస్తిష్ఠంచ్ఛ్రద్దధాతి నిస్తిష్ఠన్నేవ శ్రద్దధాతి । నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి । నిష్ఠాం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి ॥౧॥ ఇతి వింశఃఖండః॥ యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతి । నాకృత్వా నిస్తిష్ఠతి కృత్వైవ నిస్తిష్ఠతి కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి ॥ కృతిం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి — ఇత్యేకవింశఃఖండః॥ యదా వై సుఖం లభతేఽథ కరోతి నాసుఖం లబ్ధ్వా కరోతి । సుఖమేవ లబ్ధ్వా కరో

వి ॥ దీ ॥ — న శ్రవణమప్యర్థసిద్ధం మత్వా శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం శ్రద్ధా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేత్యుపదిశ్యేతి భాషితమ్॥ శ్రవణోపాయభూతాం బ్రహ్మణి శ్రద్ధాం ఇత్యనేన బ్రహ్మశ్రవణవిషయిణీ శ్రద్ధా వివక్షితా శ్రద్ధా చ త్వరేతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతమ్॥ ౧ ॥ * ॥—ఇత్యేకోనవింశఖండదీపికా—॥ * ॥ (యదా వై నిస్తిష్ఠత్యథ శ్రద్దధాతి నానిస్తిష్ఠన్ శ్రద్దధాతి నిష్ఠా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి నిష్ఠాం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యం నాన్యదితి వ్యవసాయరూపా నిష్ఠా శ్రోతుస్త్వరాలక్షణశ్రద్ధోపాయతయా సమ్పాద్యేత్యర్థః॥—౧—॥ ఇతి వింశఖణ్డదీపికా — (యదా వై కరోత్యథ నిస్తిష్ఠతి । నాకృత్వా నిస్తిష్ఠతి । కృత్వైవ నిస్తిష్ఠతి కృతిస్త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యేతి । కృతిం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) ఉద్యోగప్రయత్నాపరపర్యాయాః శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానేన మనసా నియమనరూపాకృతిః బ్రహ్మైవ శ్రోతవ్యమితి వ్యవసాయలక్షణనిష్ఠాహేతుత్వాత్సమ్పాద్యేత్యర్థః ॥ —౧— ॥ ఇత్యేకవింశఖణ్డదీపికా ॥ — ॥ (యదా వై సుఖం లభతేఽథ కరోతి । నాసుఖం లబ్ధ్వా కరోతి । సుఖమేవ లబ్ధ్వా కరోతి । సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి । సుఖం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) ఉక్తలక్షణాయాః కృతేర్బ్రహ్మణి నిరతిశయానుకూలత్వావగమమన్తరేణాసమ్భవాచ్ఛ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధానాహితమనోనియమనరూపకృతిహేతుతయాత్యన్తానుకూలత్వలక్షణం సుఖత్వం బ్రహ్మణి జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః ॥ అత్ర శ్రవణమననశ్రద్ధాదేః ప్రాగేవ సుఖప్రాప్త్యసంభవాత్ప్రాప్త్యర్థస్యాపి లభతేర్జ్ఞానమేవార్థః ॥ జ్ఞానస్యాపి ప్రాప్తిరూపత్వాత్ । శ్రోతవ్యే అత్యన్తానుకూలత్వజ్ఞానాభావే శ్రోతవ్యాన్తరేషు హేయత్వానుసన్ధా

భాం ॥ ఉ — తి । సుఖం త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి । సుఖం భగవో విజిజ్ఞా
స ఇతి ॥—౧—॥ ఇతి ద్వావింశఃఖండః — ॥ యో వై భూమా తత్సుఖం నా
ల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం భూమా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భ
గవో విజిజ్ఞాస ఇతి ॥—౧—॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే త్రయోవింశఃఖండః॥

వి।దీ—నాహితమనో నియమనరూపకృతేరసమ్భవాదత్యన్తానుకూలత్వం శ్రో
తవ్యే బ్రహ్మణి జ్ఞాతవ్యమితి భావః । అత్ర విజిజ్ఞాసితవ్యశబ్దస్య జ్ఞాతవ్యత్వ
మర్థో నోపాసితవ్యత్వం సమ్పాదనీయత్వం వా ॥—౧—॥ ఇతి ద్వావింశఖం
డదీపికా —॥ (యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖం భూ
మా త్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్య ఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాస ఇతి) భూమశ
బ్దో బహుత్వవాచీ । బహుశబ్దాత్ పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ బహోర్లోపో భూ
చ బహోరితి ప్రకృతిప్రత్యయయోర్వికారే చ సతి తన్నిష్పత్తేః । బహుత్వం
చాత్ర వైపుల్యమ్ ॥ న సఙ్ఖ్యావిశేషః బహుశబ్దస్య బహుషు బహువచనమి
త్యాదౌ సఙ్ఖ్యాయామివ । అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి య
ఇత్యాదావల్పత్వప్రతియోగివైపుల్యేఽపి ప్రయోగదర్శనాదిహాపి నాల్పే సు
ఖమస్తీతి అల్పత్వప్రతిద్వన్ద్వితయైవ భూమశబ్దప్రయోగాచ్చ వైపుల్యమే
వార్థః ॥ వైపుల్యం చ గుణోత్కర్షరూపం ॥ ఉక్తైత్రత్ర ఉత్కర్షస్య ప్రతిపా
దితత్వాన్న తు పరిమాణరూపమ్ । అత ఉత్కర్షకృతవైపుల్యమేవేహ భూమశ
బ్దేన వివక్షితమ్ ॥ అత ఏవ న వైపుల్యరూపధర్మపరో భూమశబ్దః సుఖస్య వై
పుల్యరూపత్వాభావాదల్పప్రతియోగితయా నిర్దేశాచ్చ న హ్యత్ర ఉత్తర
త్రివా అల్పత్వం భూమప్రతియోగితయా నిర్దిశ్యతే । అపి త్వల్పమేవ । అతో
ల్పశబ్దప్రతియోగితయా ప్రయుజ్యమానో భూమశబ్దో వైపుల్యాశ్రయధర్మిప
ర ఏవ । తతశ్చాయమర్థః । యదుత్కృష్టతయా విపులం తదేవ సుఖమత్యం
తానుకూలమిత్యర్థః ॥ నాల్పే సుఖమస్తి । సుఖం సుఖత్వమనుకూలత్వమిత్య
ర్థః । అపశవో వా అన్యే గోఅశ్వేభ్య ఇత్యత్ర గవాశ్వవ్యతిరిక్తే పశుత్వనిషే
ధస్య ప్రశస్తపశుత్వనిషేధపరత్వవదల్పే ప్రత్యగాత్మసుఖే సుఖత్వనిషేధస్య
ప్రశస్తసుఖత్వనిషేధపరత్వాత్ । ఏతత్సర్వం భాష్యేపి స్పష్టమ్ —౧—॥
ఇతి త్రయోవింశఖండదీపికా ॥ — ॥ ఏతద్వాక్యప్రస్తుతయోర్భూమా

ఛాం ॥ ౬ ॥— యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా । అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పం॥

వి|ది॥—ల్పశబ్దయోరర్థం జిజ్ఞాసమానం ప్రత్యాహ (యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి స భూమా । అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి తదల్పమ్) యత్రేత్యనుభూయమాన ఇత్యధ్యాహారః ॥ యత్ర యస్మిన్వస్తున్యనుభూయమానే తతోఽన్యన్న దృశ్యతే న శ్రూయతే న విజ్ఞాయతే చ స భూమేత్యర్థః । యస్మిన్ దృశ్యమానే తతోఽన్యన్న దృశ్యతే యస్మిఞ్ఛ్రూయమాణే తతోఽన్యన్న శ్రూయతే । యస్మిన్విజ్ఞాయమానే తతోఽన్యన్న విజ్ఞాయతే స భూమేతి వార్థః । యద్వా సప్తమ్యా విషయత్వమర్థః॥ పశ్యన్నిత్యధ్యాహారః ॥ యం పశ్యన్నన్యన్న పశ్యతీత్యర్థః ॥ అత్ర తదితరదర్శనాద్యభావో విషయాభావకృతః । తతశ్చ యతోఽన్యన్నాస్తి స భూమేతి పర్యవసితోఽర్థః ॥ నను చేతనాచేతనవర్గస్య తద్భిన్నత్వాత్కథం భూమ్నోఽన్యన్నాస్తీత్యుచ్యతే । న చ చిదచిద్విశిష్టస్యైవ భూమశబ్దార్థత్వాచ్చిదచితోరపి తత్రాన్తర్భావాత్తదన్యన్నేతి నిషేధశ్శక్యతే వక్తుమితి వాచ్యమ్ ॥ విశేషణభూతయోశ్చిదచితోర్భూమ బ్రహ్మశబ్దార్థభూతాద్విశిష్టాదన్యత్వేన తతోఽన్యన్నాస్తీతి నిషేధస్యాయుక్తత్వాత్ ॥ * అత ఏవ జగదైశ్వర్యవిశిష్టమనుభవన్న తదతిరిక్తం పశ్యతీత్యపి న యుక్తం । ఐశ్వర్యవిశిష్టాదీశితవ్యస్య భిన్నత్వాత్ । సర్వజ్ఞత్వేన విశిష్టమనుభవన్ తదతిరిక్తం న పశ్యతీతి తస్యాపి భూమత్వప్రసఙ్గాత్ ॥ * అథాత ఆదేశ ఇతి భూమ్న ఏవాత్మత్వస్యోపదేక్ష్యమాణత్వాత్తరతి శోకమాత్మవిదితి ప్రస్తుతస్యాత్మోపదేశస్య భూమ్ని పర్యవసానాచ్చ భూమ్న ఆత్మత్వమవర్జనీయమ్ । న హి చిదచిద్విశిష్టస్యాత్మత్వమస్తి । విశేష్యస్యైవాన్తః ప్రవిశ్య నియన్తృత్వేనాత్మత్వాత్ । అతశ్చ తస్యైవ భూమత్వం వక్తవ్యమ్ । న చేదం తల్లక్షణమ్ ॥ సమ్భవతి తద్వ్యతిరిక్తస్య వస్తునస్సత్త్వాదితి చేదుచ్యతే । బ్రహ్మశబ్దవద్భూమశబ్దస్యాపి వస్తుపరిచ్ఛేదశూన్యత్వమేవార్థః । వస్తుపరిచ్ఛేదో నామ ఇదమిదం నేతి నిర్దేశార్హత్వం । తద్రాహిత్యం చ స్వరూపాభేదాద్వా భవేత్తదపృథక్సిద్ధత్వాద్వా భవేత్ । జీవజడయోరీశ్వరాభేదాభావాత్తదపృథక్సిద్ధసత్తాకత్వమితి ఫలతి । తచ్చ ద్వేధా

ధాం ॥ ఉ॥ —యోవై భూమా తదమృతమథ యదల్పం తన్మర్త్యం స భగవః క
స్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి స్వే మహిమ్ని

వి.దీ ॥ — ఘటతే తత్సత్తావ్యతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వాద్వా యదధీనాయ
స్య సత్తా తత్తదిత్యేవ భణ్యతే ఇతి న్యాయానుసారేణ తదధీనసత్తాకత్వాద్వా
భవేత్। తత్సత్తావ్యతిరిక్తసత్తాశూన్యత్వమపి సత్తారూపవిశేష్యాభావేన మి
థ్యాత్వాద్వా భవేత్ । తత్సత్తాభిన్నసత్తాకత్వేన సత్తావ్యతిరిక్తత్వరూపవి
శేషణాభావాద్వా భవేత్ । తత్ర సత్తాశూన్యత్వం సకలప్రమాణవిరుద్ధ
త్వాన్నాభ్యుపగమార్హమ్ । తథైవ తత్సత్తాభిన్న సత్తాకత్వమపి నాభ్యుప
గమార్హమ్। అపి తు తత్సత్తాధీనసత్తాకత్వమ్ । ఏవంవిధస్యాపృథక్సిద్ధత్వస్య
సిద్ధాన్తే అభ్యుపగమాత్ । అంశో నానావ్యపదేశాదిత్యత్ర అపృథక్సిద్ధత్వల
క్షణాంశత్వస్యాభేదనిర్దేశనిర్వాహకత్వస్యోక్తత్వాత్ । ఆత్మభరణమిహ స
త్తాశబ్దార్థః । ఉక్తంచ హరిణా । ఆత్మానమాత్మనా బిభ్రదస్తీతి వ్యపదిశ్యత ఇ
తి । చేతనాచేతనయోరాత్మభరణలక్షణా సత్తా పరమాత్మసత్తాధీనేత్యర్థః ॥
తతశ్చ యత్ర నాన్యదిత్యత్రాపి యత్సత్తానధీనసత్తాకం నాస్తి యదనాత్మకం
నాస్తీత్యర్థపర్యవసానాన్నానుపపత్తిః ॥ యద్వా సమాసేషు పూర్వత్వాది
తి సాప్తమికాధికరణే అన్యేతరాదిసర్వనామశబ్దానాం పూర్వనిర్దిష్టసదృశ
వాచిత్వస్య వ్యవస్థాపితతయా నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యాదివాక్యేష్వివ యత్ర
నాన్యత్పశ్యతీతి వాక్యేపి సామ్యనిషేధపరత్వాశ్రయణాన్నానుపపత్తిః ॥
(యోవై భూమా తదమృతమ్ । అథ యదల్పం తన్మర్త్యమ్) ఉక్తలక్షణో
భూమైవామృతం జననమరణాదిశూన్యం నిత్యావిర్భూతానన్యాధీనాపహత
పాప్మత్వాదిగుణాష్టక మితియావత్ । ఇతరత్త్వనీదృశం నిత్యముక్తాదీనా
మపి అన్యానధీనతాదృక్త్వాభావాన్న వాక్యానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్ । స
ర్వవస్తూనామాధారసాపేక్షత్వం దృష్ట్వా పృచ్ఛతి (స భగవః కస్మిన్ప్రతిష్ఠి
త ఇతి) ఉత్తరమాహ (స్వే మహిమ్నీతి) స స్వరూపమహిమాధారకః ।
స్వాయందాసాస్తపస్విన ఇతివత్। అనాధార ఇత్యభిప్రాయః। ఉక్తాభిప్రాయే
ణాచార్యైః స్వయముక్త్వా స్వశబ్దస్యాత్మాత్మీయ వచనత్వాదాత్మీయేనియా
మ్యతయా మహిమభూతే గవాశ్వహస్తిహిరణ్యదాసభార్యాదిలక్షణే ప్రతి
ష్ఠిత ఇత్యభిప్రాయం శిష్యోగృహ్ణీయాత్ । అథవా స్వశబ్దస్యాత్మపరతయా ఆ

ఛాం ॥ ఉ — యదివా న మహిమ్నీతి ॥—౧—॥ గో అశ్వమిహ మహిమే
త్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి। నాహ
మేవం బ్రవీమీతి హోవాచ అన్యోహ్యన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి ॥—౨—॥ ఇతిస
ప్తమప్రపాఠకే చతుర్వింశఖండః ॥ —॥ స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టాత్స పశ్చాత్స
పురస్తాత్స దక్షిణతస్స ఉత్తరతస్స ఏవేదగ్ం సర్వమిత్యా

వి।ది॥— స్వాధారత్వప్రతిష్ఠాభిప్రాయ ఇతి వా వాక్యాభిప్రాయం బుధ్యేత। నచ తదు
భయమపి సంభవతి। పరమాత్మన ఉక్తయావిలక్షణాత్మీయమహిమసద్భావేఽప్య
నాధారస్య పరమాత్మనస్స్వప్రతిష్ఠితత్వసంభవాత్ । నహ్యతి శిక్షితోఽపి
నటవటుస్స్వస్కంధమారోఢుం ప్రభవతీతి న్యాయేన స్వస్య స్వాశ్రితత్వాసంభ
వాచ్చ నద్వయమపి యుజ్యతే। అతస్తస్యైవ స్వాబుద్ధిర్నివర్తనీయేతి మత్వా
పునరాహ (యదివా న మహిమ్నీతి) యదివా అన్యథా పశ్యసి తదా న మహి
మ్నీతి బ్రూమ ఇత్యర్థః ॥—౧—॥ తద్వివృణోతి (గో అశ్వమిహ మహిమే
త్యాచక్షతే హస్తిహిరణ్యం దాసభార్యం క్షేత్రాణ్యాయతనానీతి) గో అశ్వమి
త్యాదౌ ద్వంద్వైకవద్భావః । ఆయతనానీతి శబ్దః ప్రకారవచనః । ఏవం
జాతీయకానీత్యర్థః (నాహమేవం బ్రవీమీతి సహోవాచ) తత్ర ప్రతిష్ఠిత
త్వం న బ్రవీమీత్యర్థః । ఉక్తంచ వ్యాసార్యైః ॥ అస్యమహిమానమితీత
శ్లోకః ॥ ఏతాం విభూతిం యోగంచేత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు పరమాత్మనో మ
హిమవత్త్వావగమాత్ । యదివా న మహిమ్నీతి న మహిమనిషేధః । అపితు వి
భూతి రూప మహిమప్రతిష్ఠితత్వనిషేధోఽవగమ్యతే ఇతి । అథ స్వరూపమహి
మప్రతిష్ఠితత్వం నిషేధతి (అన్యోహ్యన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి) ౨॥—॥ఇతి
చతుర్వింశఖండదీపికా ॥ — ॥ నను యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యనుపపన్నమ్ ।
నానాదిగ్వర్తినాం చేతనాచేతన పదార్థానాం భిన్నానాముపలంభాదిత్యా
హ (స ఏవాధస్తాత్స ఉపరిష్టాత్స పశ్చాత్స పురస్తాత్స దక్షిణతస్స ఉత్తరతస్స ఏవేద
గ్ం సర్వమితి) అత్ర స ఏవేదం సర్వమితి సామానాధికరణ్యాత్స ఇతి నిర్దిష్ట
స్య భూమ్న ఇదం సర్వమితి నిర్దిష్టస్య చిదచిద్వర్గస్య చ శరీరాత్మభావః
ఫలితో భవతి । శరీరాత్మభావశ్చ వ్యాప్తినిబంధన ఇతి స ఏవాధస్తాదితి శ్రుత్య
భిప్రాయః । తతశ్చ యత్ర నాన్యత్పశ్యతీతి తదనాత్మకాన్యనిషేధే నానుపప

ధాం ॥ ఉ ॥— ధాతోఽహంకారాదేశ ఏవాహమేవాధస్తాదహముపరిష్టా
దహంపశ్చాదహం పురస్తాదహం దక్షిణతోఽహముత్తరతోఽహమేవేదగ్ం సర్వ
మితి ॥ — ॥ అథాతఆత్మాదేశఏవాత్మైవాధస్తాదాత్మోపరిష్టాదాత్మాపశ్చా
దాత్మాపురస్తాదాత్మాదక్షిణతఆత్మోత్తరతఆత్మైవేదగ్ంసర్వమితి ।

వి।దీ।— త్రివిటభాగః। ఏవం సర్వాత్మభూతస్య భూమ్నః ఉపాసకేన స్వశరీరకత
యోపాసనం కర్తవ్యముపదిశతి (అథాతోఽహంకారాదేశః) క్రియత ఇతి శేషః।
అథశబ్దః ప్రకృతవిషయత్వద్యోతనార్థః । అహంకారోఽహంబుద్ధిః । అహం
గ్రహేణ భూమ్న ఉపాసనప్రకారోఽత్ర పరముపదిశ్యత ఇత్యర్థః । నతు
జీవస్వరూపోపదేశ ఇతి మంతవ్యమ్ । తథా సత్యహమాదేశ ఇతి నిర్దేశస్యైవ
యుక్తతయాకారపదవైయర్థ్యాత్పరమాత్మనోఽహం గ్రహేణోపాసనప్ర
కారమేవదర్శయతి (అహమేవాధస్తాత్ । అహముపరిష్టాత్ । అహం ప
శ్చాత్ । అహంపురస్తాత్ । అహందక్షిణతోఽహముత్తరతోఽహమేవేదంసర్వమితి)
సర్వదిగ్వర్తీ సర్వాత్మాభూమా అహమేవేతి జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః । నతుజీవ
స్య సర్వాత్మకత్వముపదిశ్యత ఇతి భ్రమితవ్యమ్ ॥ జీవస్యాతథాత్వాత్తథా
త్వేకారశబ్దవైయర్థ్యస్యోక్తత్వాచ్చ । ఉక్తంచ భగవతా భాష్యకృతా । య
త్త్వహమేవాధస్తాదిత్యాదినా సర్వాత్మత్వముపదిష్టమ్ । తద్భూమవిశిష్టబ్ర
హ్మణోఽహం గ్రహేణోపాసనముపదిశ్యతే॥ అథాతోఽహంకారదేశ ఇతి ప
రమాత్మనః ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థమహం గ్రహేణోపాస
నం కర్తవ్యమితి చ ॥—౧—॥ నన్వహంబుద్ధిశబ్దయోర్జీవాత్మవిషయయోః
కథంభూమపర్యంతత్వమ్ । అతోనహమర్థే పరమాత్మని అహం గ్రహోపా
సనస్యాయథార్థత్వమేవస్యాదిత్యాశంక్య భూమ్నః ప్రత్యగాత్మానం ప్రత్యా
త్మత్వేన తద్విషయబుద్ధిశబ్దానాం పరమాత్మపర్యంతత్వముపపద్యత ఇతి ద
ర్శయన్ తరతిశోకమాత్మవిదితి ప్రకాశితమాత్మోపదేశం భూమ్ని సమాప
యతి (అథాతఆత్మాదేశః) అత్రాపి క్రియత ఇతి శేషః । అథశబ్దః ప్రకృతవిష
యత్వద్యోతనార్థః । ఆత్మాదేశః ఆత్మత్వోపదేశః క్రియత ఇత్యర్థః (ఆ
త్మైవాధస్తాదాత్మోపరిష్టాదాత్మాపశ్చాదాత్మాపురస్తాదాత్మాదక్షిణత ఆ
త్మోత్తరతః ఆత్మైవేదంసర్వమితి) యద్యపి స ఏవేదం సర్వమితి సామానాధి

ఖాం ॥ ఉ ॥—సవా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మర
తిరాత్మ క్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానందస్స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కా
మచారో భవతి । అథ యేన్యథాతో విమగన్యరాజానస్తే క్షయ్యలోకా భవన్తి

వి।దీ॥—కరణస్యైనాత్మత్వం ఫలతి। అథాపి కణ్ఠోక్త్యా ఉపాసకాత్మత్వసిద్ధ్యర్థం విశి
ష్య కణ్ఠోక్త్యా ఉపదేశః। న చాథాత ఆత్మాదేశ ఇతి సామాన్యోక్తిరుపాసకం ప్ర
త్యాత్మత్వోపదేశ ఇతి విశేషే కిం నియామకమితి వాచ్యమ్॥ ఏవం విజానత ఆ
త్మతః ప్రాణ ఇతి విద్వదాత్మనః ప్రాణాద్యుపాదానత్వేన సార్వాత్మ్యస్యోత్త
రత్ర ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్। యత్త్వత్ర పరైరహంకారస్యాత్మ
త్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాథాతోహంకారాదేశః అథాత ఆత్మాదేశ ఇతి పృథగుప
దేశో భేదార్థః। భూమాత్మనోభిన్నత్వేన ప్రసిద్ధయోః పృథగుపదేశ ఐక్యా
ర్థః। ద్వయోస్సార్వాత్మ్యయోగాదితి। తదసారం। అహమర్థాదన్యస్యా
త్మనః భూమాఖ్యబ్రహ్మాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షాసిద్ధత్వాత్తయోరుపదేశో భేదా
ర్థః। అహమర్థస్య తు బ్రహ్మాభిన్నత్వేన ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తయోరుపదేశ ఐ
క్యార్థ ఇతి వైపరీత్యస్యాపి సువచత్వాదిత్యాస్తాం తావత్ (సవా ఏష ఏవం పశ్య
న్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నాత్మరతి రాత్మక్రీడ ఆత్మమిథున ఆత్మానంద
స్స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి) రతిః ప్రీతిః చందనా
దిజన్యా ప్రీతిః క్రీడా ఉద్యానాదిజన్యా। స్త్రీసంభవా ప్రీతిర్మిథునమ్। విభూతి
జన్యా ప్రీతిరానందః। ఆత్మన్యేవ రతిర్యస్య స తథోక్తః। సర్వవిధసుఖానుభవో
ప్యాత్మసుఖానుభవాంతర్గత ఇత్యర్థః। స్వరాట్। స్వయమేవ రాజా అక
ర్మవశ్యః। విధినిషేధకింకరో న భవతీతి యావత్। అత ఏవ చానన్యాధిపతిరి
తి సూత్రే అత ఏవ। సత్యసంకల్పత్వాదేవ। అనన్యాధిపతిః। అనన్యాధిపతిత్వం
విధినిషేధయోగ్యత్వం। విధినిషేధయోగ్యత్వే హ్యప్రతిహతసంకల్పత్వం భ
వేత్। అతస్సత్యసంకల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వం సిద్ధమ్। అత ఏవ స
స్వరాడ్భవతీత్యుచ్యత ఇతి భాషితమ్॥ ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతి చేదితి సూత్రే
అకర్మ ప్రతిహతజ్ఞానో ముక్తః। వికారభూతలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతా
ననుభూయ యథాకామం తృప్యతీత్యర్థ ఇతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచా
రో భవతీత్యస్య వాక్యస్యార్థ ఇతి భాషితమ్ (అథ యేన్యథాతో విదురన్యరాజాన

ఖాం ॥ ఉ ॥ — తేషాగ్ం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ॥ — ౨ — ॥
॥*॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకే పంచవింశఖండః ॥*॥ తస్య హ వా ఏతస్యై వం పశ్యత ఏవం మన్వానస్యైవం విజానత ఆత్మతః ప్రాణ ఆత్మత ఆశాత్మతస్స్మర ఆత్మత ఆకాశ ఆత్మతస్తేజ ఆత్మత ఆప ఆత్మత ఆవిర్భావతిరోభావావాత్మతో న్నమాత్మతో బలమాత్మతో విజ్ఞానమాత్మతో ధ్యానమాత్మతశ్చిత్తమాత్మతస్సం కల్ప ఆత్మతో మన ఆత్మతో వాగాత్మతో నామాత్మతో మంత్రా ఆత్మతః కర్మా ణ్యాత్మత ఏవేదగ్ం సర్వమితి ॥—౧—॥ తదేష శ్లోకః । న పశ్యో మృత్యుం పశ్య తి న రోగం నోత దుఃఖతాం । సర్వగ్ం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి ।

వి॥దీ॥— స్తేషు యే లోకా భవన్తి తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి) యథోక్తప్రకారాదన్యేన ప్రకారేణోపాసతే । తే అన్యరాజానో భవన్తి విధి నిషేధకింకరా భవన్తి కర్మవశ్యా భవంతీత్యర్థః ॥ స్వరాడిత్యస్య ప్రతిద్వం ద్విత్వాత్ ॥ క్షయ్యా లోకాశ్చ భవంతీత్యర్థః । అత్ర క్షయ్యా లోకా భవంతీత్యా నేన యథోక్తప్రకారేణ పరమాత్మోపాసకానామక్షయ్యా భగవల్లోకస్స్వమ స్తీత్యుక్తం భవతి ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి పంచవింశఖండదీకా ॥ * ॥
అథాత ఆత్మాదేశ ఇత్యనేనోక్తముపాసకాంతర్యామిణశ్చేతనాచేతనసకలప్ర పంచోపాదానత్వలక్షణం సర్వాత్మత్వం స్పష్టయతి(తస్య హ వా ఏతస్యైవం పశ్యత ఏవం మన్వానస్య ఏవం విజానత ఆత్మతః ప్రాణ ఆత్మత ఆశా ఆత్మతః స్మర ఆత్మత ఆకాశ ఆత్మతస్తేజ ఆత్మత ఆప ఆత్మత ఆవిర్భావతిరోభావావాత్మతో న్నమాత్మతో బలమాత్మతో విజ్ఞానమాత్మతో ధ్యానమాత్మతశ్చిత్తమాత్మతస్స ంకల్ప ఆత్మతో మన ఆత్మతో వాగాత్మతో నామాత్మతో మంత్రా ఆత్మతః కర్మా ణ్యాత్మత ఏవేదగ్ం సర్వమితి) తత్తచ్ఛబ్దాభిహితోపాసకస్య విషయ ఏ వేతి భావః ॥—౧—॥ (తదేష శ్లోకః) తస్మిన్నేవార్థే ఏష వక్ష్యమాణశ్లో కః ప్రవర్తత ఇత్యర్థః (న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి । న రోగం నోత దుఃఖ తామ్ । సర్వగ్ం హ పశ్యః పశ్యతి । సర్వమాప్నోతి సర్వశ ఇతి) పశ్యః । బ్రహ్మ దర్శీ । మృత్యుర్మరణం । రోగం దుఃఖసాధనం జగత్ప్రతికూలతాం న పశ్య తి సర్వం సాక్షాత్కర్తా సర్వసంకల్పమాత్రేణ సంకల్పితానర్థాన్సర్వస్మిన్కా లే ప్రాప్నోతీత్యర్థః । అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకావిర్భావో భవతీతి

ధాం ॥ ఉ ॥ — సఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పంచధా । సప్తధా నవధా చైవ పునశ్చైకాదశస్స్మృతః । శతంచదశచైకశ్చ సహస్రాణిచవింశతిః । ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిస్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః । స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్సన

వి॥దీ॥— పర్యవసితోర్థః॥ అత్ర జగతి దుఃఖతాం న పశ్యతీత్యుక్త్యా జగతో ముక్తం ప్రతి ప్రతికూలత్వం నాస్తి పిత్తోపహతస్య పయసః ప్రతికూలత్వవజ్జగతః ప్రతికూలత్వం కర్మనిబంధనమిత్యుక్తం భవతి (సఏకధా భవతి త్రిధా భవతి పంచధా । సప్తధా నవధా చైవ పునశ్చైకాదశస్స్మృతః । శతంచదశచైకశ్చ సహస్రాణిచ వింశతిః) ఆత్మనో నిరవయవస్య త్రేధా పంచధా విభాగాయోగాత్సంకల్ప పరిగృహీతానేకవిధశరీరో భవతీత్యర్థః ॥ ఏవం మోక్షసాధన భూమోపాసన ప్రకారముపదిశ్య తాదృశోపాసన నిష్పత్త్యా అంతః కరణస్యోపాసనోత్పత్తి ప్రతిబంధక పాపరాహిత్యమపేక్షితమ్ । తచ్చ రాజస తామసాహారసేవినాం న భవతి । అపితు తద్వివిక్త సాత్త్వికాహారసేవినాం భవేదిత్యుపదిశతి (ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిస్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః । స్మృతిలమ్భే సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్ష ఇతి) ధ్రువస్మృతిలమ్భే దుర్మోచతయా గ్రంథిశబ్దవాచ్యానామవిద్యారాగాదీనాం మోక్షో భవతీత్యర్థః । అత్ర స్మృతిలమ్భ ఏవ సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్ష ఇత్యుక్త్యా స్మృత్యనంతర భావినా స్మృతివిలక్షణేన దర్శనేన న మోక్షః॥ అపితు దర్శనసమానాకారస్మృతిసంతానేనైవ । తతః స వా ఏష ఏవం పశ్యన్నేవం మన్వాన ఏవం విజానన్నిత్యత్ర పశ్యన్నిత్యాది శబ్దాః దర్శన సమానాకారోపాసనపరాః ప్రకరణాంతరస్థా ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది శబ్దాశ్చ దర్శనసమానాకార ధ్యానపరాః ఇతి సూచితం భవతి । శాస్త్రార్థమశేషత ఉక్త్వా ఆఖ్యాయికాముపసంహరతి శ్రుతిః (తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్సనత్కుమారః) ఏవం శుద్ధాంతః కరణాయ నారదాయ భగవాన్సనత్కుమారః । సంసారసంతమస చండభానూపాసనగోచరం పరమాత్మానం స్పష్టముపాదిశదిత్యర్థః । అత్ర నామాదిషు బ్రహ్మత్వేనోపదిష్టేష్వపి తత్ర

ఛాం ॥ ఉ ॥ — నత్కుమార స్తగ్ స్కంద ఇత్యాచక్షతె తగ్ స్కంద ఇత్యాచక్షతె ॥—౨—॥ * ॥ ఇతి సప్తమప్రపాఠకె షడ్వింశఃఖండః ॥ * ॥

—శ్రీ బృహదారణ్యకె పంచమాధ్యాయే అష్టమబ్రాహ్మణె శ్రీ— అథహ వాచక్నవ్యువాచ బ్రాహ్మణాభగవంతోహం తాహమిమం ద్వౌప్రశ్నౌప్రక్ష్యామితౌచేన్మెవక్ష్యతి నవైజాతుయుష్మాకమిమంకశ్చిద్బ్రహ్మోద్యం జెతేతి తౌచేన్మెనవివక్ష్యతిమూర్ధాస్యవిపతిష్యతీతిపృచ్ఛ గార్గీతి*॥ —౧— ॥

వి|దీ॥— బ్రహ్మత్వస్యానభ్యుపగమాత్తస్యమృదితకాషాయత్వంశిష్యస్యపరిశుద్ధాంతఃకరణతయోపదెశయోగ్యతాంపరీక్ష్యోపదిష్టవానిత్యర్థః (తంస్కంద ఇత్యాచక్షతె తంస్కందఇత్యాచక్షతే) తం సనత్కుమారం స్కందఇత్యపి వదంతీత్యర్థః । ద్విరుక్తిరధ్యాయ పరిసమాప్త్యర్థా ॥ * ॥ ఇతి ఛాందోగ్య సప్తమప్రపాఠక షడ్వింశఖండదీపికా ॥ — ॥ * ॥

ఉ ॥ భా ॥ (అథహ వాచక్నవ్యువాచేత్యాది) అంతర్యామిబ్రాహ్మణే ప్రసిద్ధెబ్రహ్మవిద్యుద్దాలకెయాజ్ఞవల్క్యేన పరాజితే సర్వేషాం బ్రాహ్మణానామేవమెవపరాజయోభవిష్యతీతిమన్యమానాగార్గీ। మాతిప్రాక్షీర్మాతెమూర్ధావ్యపప్తదితి యాజ్ఞవల్క్యస్య సక్రోధోక్త్యాభీత్యా పూర్వముపరతాపి బ్రాహ్మణానుజ్ఞాం ప్రాప్యపునః ప్రష్టుకామాఽనుజ్ఞాదానాయబ్రాహ్మణానువాచేత్యర్థః (బ్రాహ్మణాభగవంతఇత్యాది) హంతహోభగవన్తోబ్రాహ్మణాఇమం యాజ్ఞవల్క్యమహం ప్రశ్నద్వయం ప్రక్ష్యామి । తస్యచెముత్తరంమేప్రశ్నద్వయస్యయాజ్ఞవల్క్యోవక్ష్యతి। తదెమం యాజ్ఞవల్క్యం యుష్మాకంమధ్యేబ్రహ్మోద్యంబ్రహ్మవాదంప్రతిజెతాకోపిజాతునాస్తీత్యర్థః బ్రహ్మోద్యమిత్యత్రవదస్సుపిక్యప్చేతిక్యప్ (తౌచెన్మెనవివక్ష్యతిమూర్ధాస్యవిపతిష్యతీతి) మెమమతౌప్రశ్నౌ అయంయాజ్ఞవల్క్యో నప్రతివక్ష్యతి యదితర్హిఽమామ్ । మాతెమూర్ధావ్యపప్తదిత్యస్యామెవాబ్రహ్మవాదినీమివపూర్వం శప్తవతోఽస్య యాజ్ఞవల్క్యస్యాబ్రహ్మిష్ఠస్య మూర్ధావిపతిష్యతి బ్రహ్మిష్ఠపణగ్రహణాదిత్యస్మిన్నర్థే బ్రాహ్మణాఅనుగృహ్ణన్త్విత్యర్థః । ఎవముక్తాబ్రాహ్మణాఅదృత్యానుమతిమాహుః (పృచ్ఛగార్గీతి) స్పష్టార్థః ॥—౧—॥

బృహ ॥ ౭ ॥ — సాహోవాచాహం వై యాజ్ఞవల్క్య యథా కాశ్యో వా వైదె
హో వోగ్రపుత్ర ఉజ్జ్యం ధనురధిజ్యం కృత్వా ద్వౌ బాణవన్తౌ సపత్నాతివ్యా
ధినౌ హస్తే కృత్వోపోత్తిష్ఠేదేవమేవాహం త్వాం ద్వాభ్యాం ప్రశ్నాభ్యాము
పోదస్థాం తౌ మే బ్రూహీతి । పృచ్ఛ గార్గీతి॥—౨—॥ సాహోవాచ యదూ
ర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్య దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదంతరా ద్యావాపృథివీ ఇ
మే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే కస్మిగ్ంస్తదోతం చ ప్రోతం చే
తి ॥ —౩— ॥ సహోవాచ యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథి
వ్యా యదంతరా ద్యావాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచ

వి ॥ దీ॥—॥-సూ- ॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః౧—౩—౯—అక్షరాధికర
ణం।౩॥ఆథర్వణే గార్గీ బ్రాహ్మణే (సాహోవాచ ॥ అహం వై యాజ్ఞవల్క్య
కాశ్యో వా వైదేహో వా ఉగ్రపుత్ర ఉజ్జ్యం ధనురధిజ్యం కృత్వా ద్వౌ బాణవం
తౌ శరౌ సపత్నాతివ్యాధినౌ హస్తే కృత్వా ఉపోత్తిష్ఠేదేవమేవాహం త్వాం
ద్వాభ్యాం ప్రశ్నాభ్యాం ఉపోదస్థాం తౌ మే బ్రూహీతి) కాశీదేశభవః వి
దేహదేశభవో వా శూరవంశ్యః ఉత్సృష్టజ్యం ధనుః పునరప్యధిజ్యం కృత్వా
ద్వౌ బాణవంతౌ బాణశబ్దేన శరాగ్రమోఽయః ఖండః సోఽభిధీయతే సపత్నా
తివ్యాధినౌ సపత్నాత్యంతవ్యధనశీలౌ శరౌ హస్తే గృహీత్వా సపత్నసమీపం గ
చ్ఛతి।ఏవమేవాహం ద్వాభ్యాం ప్రశ్నాభ్యాముపస్థితాస్మి॥ ఉపోదస్థామిత్యత్ర
స్థాధాతోర్లుఙి గాతిస్థాఘుపాభూభ్యః ఇతి సిచో లుక్।తౌ మే బ్రూహీతి॥ఏవముక్త
ఆహ యాజ్ఞవల్క్యః। పృచ్ఛ గార్గీతి॥—౨—॥(సాహోవాచ యదూర్ధ్వం
యాజ్ఞవల్క్య దివో యదర్వాక్పృథివ్యాః యదంతరా ద్యావాపృథివీ ఇమే
యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే । కస్మింస్తదోతం చ ప్రోతం చేతి)
దివః యదూర్ధ్వం ద్యులోకాత్ యదూర్ధ్వం లోకజాతం పృథివ్యాశ్చా
ధస్తనం యద్వస్తుజాతం ద్యావాపృథివ్యంతరాళవర్తి కాలత్రయపరిచ్ఛిన్నం
యద్వస్తుజాతం ఏతత్సర్వం కుత్ర వా దీర్ఘతంతువదోతం తిర్యక్తంతువ
త్ప్రోతం చేతి యదవాక్పృథివ్యా ఇతి పారేష్వయమేవార్థః ॥—౩—॥
(సహోవాచ యదూర్ధ్వం గార్గి దివో యదర్వాక్పృథివ్యా యదంతరా ద్యా
వాపృథివీ ఇమే యద్భూతం చ భవచ్చ భవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే।ఆకాశే తదోతం చ

బృహ ॥ ఉ॥ —క్షుత ఆకాశేతదోతంచ ప్రోతంచేతి ॥ —౪— ॥ సాహో
వాచ నమస్తేఽస్తు యాజ్ఞవల్క్యయోమఏతంవ్యవోచోఽపరస్మైధారయస్వే
తి । పృచ్ఛగార్గీతి ॥—౫—॥ సాహోవాచ యదూర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్య
దివో యదర్వాక్పృధివ్యాయదంతరాద్యావాపృధివీ ఇమేయద్భూతంచ భవ
చ్ఛభవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే ఆకాశఏవ తదోతంచ ప్రోతంచేతి కస్మిన్నుఖల్వా
కాశఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి ॥—౬—॥ సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగార్గిబ్రా
హ్మణా అభివదన్త్యస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమ
చ్ఛాయమతమోఽవాయ్వనాకాశమసంగమరసమగంధమచక్షుష్కమశ్రో
త్రమవాగమనోఽతెజస్కమప్రాణమముఖమమాత్రమనంతరమబాహ్యం
నతదశ్నాతికించననతదశ్నాతికశ్చన ॥—౭—॥

వి ॥ దీ ॥ — ప్రోతంచేతి) ఆకాశశబ్దేననవాయుమదంబరం గృహ్యతే ॥
తస్య సర్వవికారాశ్రయత్వాభావాత్ । కింతు అవ్యాకృతాకాశః । ఏత
చ్చాక్షరమంబరాంతధృతేరిత్యత్ర స్థితమ్॥—౪—॥(సాహోవాచనమస్తేఽ
స్తుయాజ్ఞవల్క్యయోమఏతంవ్యవోచోఽపరస్మైధారయస్వేతి) యస్త్వం మె
ఏతం ప్రశ్నంవ్యవోచః - ఉక్తవానసితస్మై తె నమోస్తు । అపరస్మైద్వితీయ
ప్రశ్నాయావధానంకురు । సహోవాచపృచ్ఛగార్గీతి ॥—౫— ॥ (సా
హోవాచ యదూర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్యదివోయదర్వాక్పృధివ్యా యదంతరా
ద్యావాపృధివీ ఇమెయద్భూతంచ భవచ్ఛభవిష్యచ్చేత్యాచక్షతే । ఆకాశ
ఎవతదోతంచ ప్రోతంచేతి) యఆకాశ ఉక్తఇతి శేషః (కస్మిన్నుఖల్వాకా
శఓతశ్చప్రోతశ్చేతి) సోవ్యాకృతఆకాశః కిమాశ్రితఇత్యర్థః॥—౬—॥
(సహోవాచైతద్వైతదక్షరంగార్గిబ్రాహ్మణాఅభివదన్తి అస్థూలమనణ్వ
హ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమతమోఽవాయ్వనాకాశమ
సంగమరసమచక్షుష్కమ శ్రోత్రమవాగమనోఽతేజస్కమప్రాణమము
ఖమమాత్రమనంతరమబాహ్యం నతదశ్నాతికించననతదశ్నాతికశ్చన)హే
గార్గితదేతత్సర్వాసూపనిషత్సుప్రసిద్ధం అశ్నుతెవ్యాప్నోతీతివానక్షరతీతి
వాఅక్షరంబ్రహ్మ । బ్రాహ్మణాః బ్రహ్మవిదః అభివదన్తి । అత్రబ్రాహ్మణా

బృహ ॥ ఉ ॥ — ఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః। ఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృతాస్తిష్ఠన్తి ఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ప్రాచ్యోనద్యస్స్యందన్తే శ్వేతేభ్యః

వి ॥ దీ ॥ —భవదనకథనేన నాహం కిం చిద్విప్రతిపన్నం వక్ష్యామీతి హృదయమ్। అస్థూలం స్థూలభిన్నమ్। తర్హి కిమణ్విత్యత్రాహ। అనణ్వితి ।కిం హ్రస్వమిత్యత ఆహ। అహ్రస్వమితి ।కింతర్హి దీర్ఘమిత్యత్రాహ। అదీర్ఘమితి। ఎవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। అమాత్రం మాత్రా ఇంద్రియాణి।యద్వామాత్రా పరిచ్ఛేదః తద్రహితమిత్యర్థః। అనంతరమబాహ్యమ్ ।స్వావ్యాప్తదేశ శూన్యమిత్యర్థః। నతదశ్నాతి కించన। తదక్షరం కర్తృ కించిదపి నాశ్నాతి। అవాప్తసమస్తకామతయా భత్క్యనిరపేక్షమిత్యర్థః। తత్స్వయం నకస్యాపి భక్ష్యమిత్యాహ। నతదశ్నాతి కశ్చనేతి తద్బ్రహ్మాకర్మ॥-౭-॥ (ఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః) వైశబ్దోవధారణే ప్రశాసనే ఆజ్ఞావక్రే సూర్యాచంద్రమసౌ। దేవతాద్వంద్వే చేతి పూర్వపదస్యానఙ్। విధృతౌ తిష్ఠతః। ప్రకృష్టం శాసనం ప్రశాసనం క్వచిదప్యప్రతిహతత్వమేవ శాసనస్య ప్రకర్షః। తతశ్చ సర్వవిషయకం శాసనమితి ఫలతి। ప్రశాసితారం సర్వేషామితి ప్రమాణానుసారాత్। తతశ్చ సర్వవిషయక శాసనాధీన ద్యావాపృథివ్యాది ధారకత్వమర్థ ఇతి పర్యవస్యతి। అత్ర ప్రధానస్య జగద్ధారకత్వేపి శాసనాధీన ధారకత్వాభావాత్। జీవస్య ప్రశాసనాధీన యత్కించిద్ధారకత్వేపి ప్రశాసనశబ్దితసర్వవిషయక శాసనాధీన సర్వధారకత్వా సమ్భవాచ్చ నాత్ర జీవో వా ప్రధానం వా ప్రతిపాద్యతే। ఇదం చ సా చ ప్రశాసనాదితి సూత్రే స్పష్టం। (ఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః ఎతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమేషా ముహూర్తా అహోరాత్రాణ్యర్ధమాసామాసాఋతవస్సంవత్సరా ఇతి విధృతాస్తిష్ఠన్తి) ఇతి శబ్దః ప్రకారపరః। సంవత్సరా ఇత్యేవం జాతీయకాః కాలవిశేషా ఇత్యర్థః (ఎతస్యవా అ

బృహ ॥ ౯ ॥— పర్వతేభ్యః ప్రతీచ్యోఽన్యా యాం యాం చ దిశమన్వేతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసంతి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తాః ॥ —౧౦— ॥ యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మిఁల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యంతవదేవాస్య తద్భవతి ॥ యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి స కృపణోఽథ య ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి

వి ॥ దీ॥—క్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ప్రాచ్యో నద్యస్స్యందంతే । శ్వేతేభ్యః పర్వతేభ్యః ప్రతీచ్యోఽన్యాః యాం యాం చ దిశమను) ప్రశాసన ఇతి నిమిత్తే సప్తమీ ప్రాచ్యః ప్రాక్ప్రవాహాః ప్రసిద్ధా గంగాద్యా నద్యః । శ్వేతేభ్యో హిమవదాదిభ్యః పర్వతేభ్యో లోకోపకారాయ స్యందంతే। తత్ప్రశాసనాభావే తాస్స్యందనాయ న ప్రభవంతీతి భావః ప్రతీచ్యః ప్రత్యఙ్ముఖాః అన్యా ఉదీచ్యశ్చ నద్యః యాం యాం దిశమను ప్రస్థితాః। తాస్సర్వా ఏతస్య శాసనే సతి ప్రస్యందంతే (ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసంతి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తాః) ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి నిమిత్తే దదతః తదాజ్ఞయా దానం కుర్వతః ఆజ్ఞాకైంకర్యబుద్ధ్యా దానం కుర్వతో జనానన్వాయత్తాః అనువశాస్సంతః మనుష్యాః ప్రశంసంతి । ప్రశాసన ఇత్యేతద్యజమానం దేవా దర్వీం పితర ఇత్యత్రాపి సంబధ్యతే । అన్వాయత్తా ఇతి పదం దేవమనుష్యపితృసాధారణమ్। ద్వితీయాంతపదానాం ప్రశంసంతీత్యనేనాన్వయః।పరమాత్మాజ్ఞయా యాగం కుర్వాణానన్వాయత్తాస్సంతో దేవాః ప్రశంసంతి । పరమాత్మాజ్ఞయా ప్రవృత్తదర్వీహోమమన్వాయత్తాస్సంతః పితరః ప్రశంసంతి। ఏవమేవ వ్యాఖ్యాతం వ్యాసార్యైః॥-౧౦-॥(యో హ వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మిఁల్లోకే జుహోతి। యజతే తపస్తప్యతే బహూని వర్షసహస్రాణ్యంతవదేవాస్య తద్భవతి(యో వా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వా అస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి।స కృపణః) బ్రహ్మజ్ఞానమంతరేణ క్రియమాణం హోమయజ్ఞబహుకాలసాధ్యతప ఆదికం సర్వం నశ్వరఫలసాధనం భవతి తజ్జ్ఞానమంతరేణ లోకాంతరగతస్యాపి శోచ్యతా భవతి।తదజ్ఞానాత్సంసారో భవతీతి యావత్ ॥ (యో వా ఏతదక్షరం గార్గి విదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతి) బ్రహ్మజ్ఞానవాన్మ్రియతే।

బృహ॥ఉ॥—(సబ్రాహ్మణః)॥—౯—॥ తద్వా ఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టం ద్రష్ట్రశ్రుతగ్ం శ్రోత్రమతం మన్త్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతృ నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృ నాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మన్తృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ ఏతస్మిన్నుఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి ॥—౧౦—॥ సాహోవాచ బ్రాహ్మణా భగవన్తస్తదేవబహుమన్యేధ్వం యదస్మాన్నమస్కారేణ ముచ్యేధ్వం

వి॥దీ॥—(సబ్రాహ్మణః) బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మణోఽనుభవితు ముక్తఇతియావత్। ఉక్తఞ్చభగవతా భాష్యకృతా।యోవాఏతదక్షరంగార్గీత్యేతద్వ్యాకుర్వతా। యదజ్ఞానాత్సంసారప్రాప్తిఃయజ్జ్ఞానాచ్చామృతత్వప్రాప్తిః।తదక్షరంపరంబ్రహ్మేతి భాషితమ్ ॥ —౯—॥ (తద్వాఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృ) అయోగిభిరదృశ్యంసత్ । ద్రష్టృ। రూపాది సాక్షాత్కర్తృ ।శ్రోతృ॥ శబ్దసాక్షాత్కర్తృ । మన్తృ । మన్తవ్యసాక్షాత్కర్తృ ।విజ్ఞాతృ । అధ్యవసాయవిషయసాక్షాత్కర్తృ (నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృనాన్యదతోఽస్తిశ్రోతృ నాన్యదతోఽస్తి మన్తృ నాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాతృ) అన్తర్యామిబ్రాహ్మణ వ్యాఖ్యానోక్తరీత్యా అత్రాప్యన్యశబ్దస్య తత్సదృశ పరత్వమేవ యథాచోళ ఏవ భూపతిర్నాన్యఇత్యుక్తే స్తత్సదృశభూపతినిషేధపరత్వమ్ । ఏవమిహాప్యదృష్టత్వాది విశేషితనిరుపాధికద్రష్టృత్వాశ్రయస్య పరమాత్మనస్సదృశం కిమపి నాస్తీత్యేవార్థః । యద్వాఏతదక్షరమన్యైరదృష్టం సత్స్వవ్యతిరిక్తసమస్తసాక్షిభూతమ్ । ఏవమనేనాక్షరేణాదృష్టమేతస్యాక్షరస్యాధారభూతమ్ । ఏతస్యద్రష్టృనాస్తీత్యర్థః ॥ పూర్వవ్యాఖ్యాయాం సమనిషేధః।అస్యాంవ్యాఖ్యాయామధికనిషేధశ్చఫలతి ।నచనేహనానాస్తీతివాక్యవదస్యాపివాక్యస్యాబ్రహ్మాత్మకవస్తునిషేధపరత్వోపపత్తౌసమాభ్యధిక నిషేధపరతయా వ్యాఖ్యానంకిమర్థమితి వాచ్యమ్। తద్వదత్రైక్యవిధిశేషత్వాభావేన సమాభ్యధికనిషేధ పరత్వస్యైవయుక్తత్వాత్ । ఉపసంహరతి (ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరేగార్గ్యాకాశఓతశ్చప్రోతశ్చేతి సాహోవాచ బ్రాహ్మణాభగవన్తస్తదేవ బహుమన్యేధ్వంయదస్మాన్నమస్కారేణముచ్యేధ్వమ్) హేభగవన్తో బ్రాహ్మణాఃయూయం తదేవబహుమన్యధ్వమ్ ॥ యదస్మాద్యాజ్ఞవల్క్యాన్నమస్కారంకృత్వాముచ్యధ్వమితియత్ ముక్తాభవతేతి యదస్తీత్యన్వయః

బృహ ॥ ఉ ॥ — న వై జాతు యుష్మాకమిమం కశ్చిద్బ్రహ్మోద్యం జేతేతి త
తో హ వాచక్నవ్యుపరరామ ॥—౧౧—॥ * ॥ ఇతి బృహదారణ్యకే పంచ
మాధ్యాయేఽష్టమం బ్రాహ్మణమ్ ॥ * ॥—॥ ప్రశ్నోపనిషది పఞ్చమ
ప్రశ్నే॥—॥ అథ హైనం శైబ్యస్సత్యకామః పప్రచ్ఛ । స యో హ వై తద్భగవ
న్మనుష్యేషు ప్రాయణాంతమోంకారమభిధ్యాయీత । కతమం వావ స తే
న లోకం జయతీతి ॥-౧-॥ తస్మై స హోవాచ। ఏతద్వై సత్యకామ పరం చాపరం చ బ్ర
హ్మ యదోంకారస్తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతి ।—౨—॥

వి ॥ దీ — ॥ న కదాచిదస్య పరాజయశ్శంకనీయః నమస్కారం కృ
త్వా ముక్తా భవతేత్యర్థః । మన్యేధ్వం ముచ్యేధ్వమితి లిఙ్మధ్యమబహువచనం
(న వై జాతు యుష్మాకమిమం బ్రహ్మోద్యం జేతేతి) యుష్మాకం మధ్యే ఇమం యా
జ్ఞవల్క్యం కశ్చిదపి బ్రహ్మవాదం ప్రతి జేతా నాస్తీత్యర్థః (తతో హ వాచక్నవ్యు
పరరామ) వచక్నోరపత్యం వాచక్నవీ । గార్గీ ఉపరరామేత్యర్థః ॥౧౧॥

—— శ్రీ ఇతి పంచమాధ్యాయాష్టమబ్రాహ్మణదీపికా. శ్రీ ——

॥-సూ- ॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ॥—౧—౩—౧౨—॥ ఈక్ష
తికర్మాధికరణమ్॥౪॥ (అథ హైనం శైబ్యస్సత్యకామః పప్రచ్ఛ) స్పష్టోర్థః ॥
(స యో హ వై తద్భగవన్మనుష్యేషు ప్రాయణాంతమోంకారమభిధ్యాయీత క
తమం వావ స తేన లోకం జయతి) హ వా ఇతి ప్రసిద్ధ్యతిశయే తదిత్యేతదవ్యయం।
స య ఇత్యేతదధికారిసామాన్యపరమ్ । అయమర్థః । హే భగవన్పూజార్హ
యోఽధికారీ మనుష్యాణాం మధ్యే మరణాంతమేతదోంకారమభిధ్యాయీత। సః
కతమం లోకం తేనోంకారేణ ప్రాప్నోతీత్యర్థః । వావశబ్దోఽవధారణే ప్రసిద్ధౌ
వా ॥—౧—॥ (తస్మై స హోవాచ) స్పష్టోర్థః (ఏతద్వై సత్యకామ పరం
చాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకారః తస్మాద్విద్వానేతేనైవాయతనేనైకతరమన్వే
తి) హే సత్యకామ ఏతదేవ పరం చాపరం చ బ్రహ్మ ఉభయవాచకమిత్యర్థః ॥
వాచ్యవాచకభావనిబంధనం సామానాధికరణ్యమ్ । తథైవ వ్యాసార్యైః ఈ
క్షతికర్మాధికరణే వ్యాఖ్యాతత్వాత్ ॥ కింతదిత్యత్రాహ । యదోంకారః । త
స్మాదుపాసకః ఏతేనైవోంకారరూపేణ మార్గేణ ఏకతరం పరమపరం వా

ప్రశ్న॥ ఉ॥ — స యద్యేకమాత్రమభిధ్యాయీత స తేనైవ సంవేదిత స్తూర్ణమేవ జగత్యామభిసంపద్యతే। తమృచో మనుష్యలోకముపనయన్తే స తత్ర తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా సంపన్నో మహిమానమనుభవతి॥-౩॥ అథ యది ద్విమాత్రేణ మనసి సంపద్యతే సోఽన్తరిక్షం యజుర్భిరున్నీయతే। స సోమలోకం స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తతే ॥౪॥ యః పు

వి॥దీ—బ్రహ్మోన్వేత్యుపాస్త ఇత్యర్థః॥-౨—(స యద్యేకమాత్రమభిధ్యాయీత స తేనైవ సంవేదిత స్తూర్ణమేవ జగత్యామభిసంపద్యతే) స ఉపాసకః॥ యద్యేకమాత్రం హ్రస్వం ప్రణవమపరబ్రహ్మవాచకమభిధ్యాయీత అపరబ్రహ్మవాచకేన హ్రస్వప్రణవేన యో౽పరం బ్రహ్మోపాస్తే స తేనైవ ఏకమాత్రోంకారకరణకాపరబ్రహ్మధ్యానేనైవ సంవేదితో లబ్ధసత్తాకః। జగత్యాం భువి అభిసంపద్యతే (తమృచో మనుష్యలోకముపనయన్తే) తమృఙ్మన్త్రా మనుష్యలోకం ప్రాపయన్తి (స తత్ర తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా సంపన్నో మహిమానమనుభవతి) స మనుష్యలోకం నీతస్తపసానశనాదినా బ్రహ్మచర్యేణ మైథునవర్జనేన శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా యది సంపన్నో భవతి తదా మహిమానం శ్రేయస్సాధకం బ్రహ్మోపాసన మనుతిష్ఠతీత్యర్థః। న చ ఏకమాత్రస్య హ్రస్వాభావాత్కథమోంకారస్య హ్రస్వత్వమితి శంకనీయమ్। న్యూంఖే హ్రస్వస్యోంకారస్య దర్శనాత్ ॥—౩—॥ (అథ యది ద్విమాత్రేణ మనసి సంపద్యతే) ద్విమాత్రేణపరబ్రహ్మవాచకేన ప్రణవేన యస్య మనసి అపరబ్రహ్మధ్యానం సంపద్యతే (సోఽన్తరిక్షం యజుర్భిరున్నీయతే) అన్తరిక్షం అన్తరిక్షాశ్రితం సోమలోకం ద్విమాత్రోపాసకః పుమాన్ యజుర్మన్త్రైరున్నీయతే। అత్రాన్తరిక్షసోమలోక ఊర్ధ్వలోకమాత్రోపలక్షకః ఆముష్మికమాత్రపరః అత ఏవేక్షతి కర్మాధికరణభాష్యే యదపరం కార్యం బ్రహ్మ నిర్దిష్టం తదైహికాముష్మికత్వేన ద్విధా విభజ్య ఏకమాత్రం ప్రణవముపాసీనానామైహికమనుష్యలోకావాప్తిమభిధాయ ద్విమాత్రముపాసీనానామాముష్మికమన్తరిక్షశబ్దోపలక్షితం ఫలం చాభిధాయేత్యుక్తం। (స సోమలోకే విభూతిమనుభూయ పునరావర్తతే) ఆముష్మికైశ్వర్యమనుభూయ తత్పుణ్యావసానే పునరావర్తతే ॥—౪—॥ (యః పునరేతం త్రి

ప్రశ్న ॥ ఉ ॥ — నరైతం త్రిమాత్రేణైవా మిత్యేతేనైవాక్షరేణ పరంపురుషమభిధ్యాయీత స తేజసి సూర్యే సంపన్నః॥ యథా పాదోదరస్త్వచాపి నిర్ముచ్యత ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తః స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకం స ఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే తదేతౌ శ్లోకౌ భవతః ॥౫॥

వి॥దీ॥—మాత్రేణ ఓమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుషమభిధ్యాయీత) ఏకమాత్ర ద్విమాత్రత్వ దశాయామర్వాచీన ఫలసాధనేన ఏతేనైవాక్షరేణ త్రిమాత్రేణ పరమాత్మానమభిధ్యాయతి । ఆభిముఖ్యేన ధ్యాయతి । నిరంతరం ధ్యాయతీత్యర్థః (స తేజసి సూర్యే సంపన్నః యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యతే। ఏవం హ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తస్స సామభిరున్నీయతే । బ్రహ్మలోకం) స ఉపాసకస్తేజోమండలే సూర్యే సంగతస్సన్ ఉదరమేవ పాదో యస్య సః పాదోదరస్సర్ప ఇతి యావత్ యథా సర్పో జీర్ణత్వచా వినిర్ముక్తో భవతి ఏవం పాప్మనా వినిర్ముక్తస్సన్ భగవల్లోకం వైకుంఠం సామభిః గీతిప్రధానైర్మంత్రైరున్నీయతే । అత్ర వ్యాసార్యైస్సపాప్మనా వినిర్ముక్త ఇతి తచ్ఛబ్దాంతర శ్రవణాత్ స సామభిరిత్యేకపద్యమాశ్రిత్య సామగానసహితైరితి వా సాంత్వవచన సహితైః పురుషైరితి వార్థ ఇతి వర్ణితమ్ (స ఏతస్మాజ్జీవ ఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే) ఈక్షతికర్మాధికరణే యస్య హి కర్మనిమిత్తం దేహిత్వమ్ । స జీవఘన ఇత్యుచ్యతే । చతుర్ముఖస్యాపి తచ్ఛ్రూయతే । యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాది భాష్యోక్తేః। జీవఘనశబ్దేన సంసారిమండలముచ్యతే। మూర్తఘన ఇతి కారిన్యశబ్దిత మూర్తఘనశబ్దస్య నిపాతితత్వాద్దేహద్వారత్వాదాత్మని కారిన్యస్య ఘనశబ్దో దేహిపర ఏవ । తస్మాత్పరః పరిశుద్ధాత్మా తస్మాదపి పరభూతం పురిశయమ్ । పూః ప్రాణినస్సర్వగుహాశయస్యేతి సర్వేషు ప్రాణిషు అంతరాత్మతయా శయానం॥ భగవానితి శబ్దో యం తథా పురుష ఇత్యపి । నిరుపాధి చ ఏతే తే వాసుదేవే సనాతనే ఇతి నిరుపాధిక పురుషశబ్దవాచ్యం భగవంతం పరవాసుదేవమీక్షత ఇత్యర్థః ॥ అత ఏవ స సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమిత్యత్ర బ్రహ్మలోకశబ్దస్య చతుర్ముఖలోకపరత్వశంకా వ్యుదస్తా । చతుర్ముఖలోకగతానాం పరవాసుదేవేక్షణాసంభవాదితి ద్రష్టవ్యమ్ (తదేతౌ శ్లోకౌ భవతః) తదోంకారధ్యానమధి

ప్రశ్న ॥ ౬ ॥— తిస్రో మాత్రా మృత్యుమత్యః ప్రయుక్తా అన్యోన్యసక్తా అనవిప్రయుక్తాః । క్రియాసు బాహ్యాభ్యంతర మధ్యమాసు సమ్యక్ప్రయుక్తాసు న కమ్పతే జ్ఞః ॥ —౬— ॥ ఋగ్భిరేతం యజుర్భిరంతరిక్షం స సామభిర్యత్తత్కవయో వేదయన్తే । తమోంకారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాంతమజరమమృతమభయం పరం చేతి ॥—౭—॥ * ॥ ఇతి ప్రశ్నోపనిషది పఞ్చమః ప్రశ్నః ॥ * ॥—॥

వి॥దీ॥-కృత్యవక్ష్యమాణౌ శ్లోకౌ పరివృత్తావిత్యర్థః ॥—౫—॥ (తిస్రో మాత్రా మృత్యుమత్యః ప్రయుక్తా అన్యోన్యసక్తా అనవిప్రయుక్తాః) అవిప్రయుక్తా న భవంతీత్యనవిప్రయుక్తాః । విప్రయుక్తా ఇతి యావత్ । అత్యంతదూరితోచ్చారణేనాన్యోన్యసక్తతయా అతివిప్రకృష్టకాలతయా అత్యంత విప్రయుక్తతయా వా ప్రయుక్తాస్తిస్రో మాత్రా మృత్యుమత్యః మృత్యుప్రదాః అనర్థావహా ఇతి యావత్ (క్రియాసు బాహ్యాంతరమధ్యమాసు సమ్యక్ప్రయుక్తాసు న కంపతే జ్ఞః) యజ్ఞాద్యా బాహ్యక్రియాః ఆంతరా మానసక్రియాః మధ్యమా వాచకజపరూపా ఆసు క్రియాసు తిసృషు మాత్రాసు సమ్యగత్యంత సంయోగ వియోగమంతరేణ ప్రయుక్తాసు సతీషు । జ్ఞః ॥ తత్తత్ప్రయోగాభిజ్ఞః పుమాన్న కంపతే ఫలాన్న చ్యవత ఇత్యర్థః ॥ —౬—॥(ఋగ్భిరేతం యజుర్భిరంతరిక్షం సామభిర్యత్తత్కవయో వేదయన్తే । తమోంకారేణైవాయనేనాన్వేతి విద్వాన్యత్తచ్ఛాంతమజరమమృతమభయం పరం చేతి) ఋగ్భిరేతం । ఋగ్భిర్మనుష్యలోకమిత్యర్థః । యజుర్భిరంతరిక్షం । ఆముష్మికమిత్యర్థః ॥ సామభిర్యత్తత్కవయో వేదయంతే ॥ కవయః క్రాంతదర్శిన ఇత్యర్థః ॥ తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యుక్తరీత్యా సూరయః యం లోకం పశ్యన్తి తమోంకారేణైవ మార్గేణాన్వేతి । గత్వా చ । శాంతమూర్మిషట్కరహితం జరామరణశూన్యమ్ । అకుతోభయమ్ ॥ సర్వకారణత్వేన సర్వోత్కృష్టం పరం బ్రహ్మ చ ప్రాప్నోతీత్యర్థః ॥—౭—॥ * * *

శ్రీ ఇతి ప్రశ్నోపనిషత్పఞ్చమప్రశ్నదీపికా శ్రీ

॥-సూ-॥ దహర ఉత్తరేభ్యః ౧—౩—౧౩—దహరాధికరణం ॥౫॥

ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్ ॥ న చ కార్యే ప్రత్యభిసంధిః ॥ కృత్స్న

—॥ ఛాందోగ్యోపనిషది అష్టమప్రపాఠకారమ్భే ॥—॥ అథయదిదమస్మిన్
బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ, దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశః తస్మిన్యదన్త స్త
దన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ॥—౧—॥

వి॥దీ॥—ఛాన్దోగ్యగృహిణోపసంహారః॥ ఇత్యాదివిషయవాక్యార్థజ్ఞానాయ
ప్రాయశశ్ఛాందోగ్యాష్టమప్రపాఠకో వ్యాఖ్యాయతే (అథయదిదమస్మిన్
బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ) విద్యాన్తరారమ్భప్రదర్శనార్థోఽయమ
థశబ్దః॥ ఉపాస్యతయా సన్నిహితస్య పరబ్రహ్మణస్స్థానతయా నవద్వారవత్త్వా
దినా చ పురశబ్దితే ఉపాసకశరీరే పుణ్డరీకాకారమల్పం హృదయాఖ్యం పర
స్య బ్రహ్మణో వేశ్మ (దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమ్।
తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) అస్మిన్వేశ్మని దహరః సూక్ష్మ ఆకాశః య ఇతి పు
ల్లింగయచ్ఛబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః। అస్మిన్యో దహరాకాశ స్తస్మిన్యదన్తరిత్య
త్రాన్తశ్శబ్దోఽన్తర్వర్తిపరః। చశబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః॥ తతశ్చాయమర్థః।
అస్మిన్ దహరపుణ్డరీకే యో దహర ఆకాశ స్తదన్తర్వర్తి చ యత్। తదుభయం
శ్రవణమననాభ్యాముపగన్తవ్యం ధ్యాతవ్యం చేత్యర్థః। తదన్వేష్టవ్యమిత్యత్ర
తదితి నపుంసకలిఙ్గనిర్దేశః। లిఙ్గసామాన్యవివక్షయా గ్రహీతవ్యః। యద్వా దహ
రోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యత్ర నపుల్లింగో యచ్ఛబ్దోఽధ్యాహర్తవ్యః। అస్మిన్ ద
హరాకాశః। తదన్తర్వర్తి చ యదితి యచ్ఛబ్దేనైవ నపుంసకపుంసకైకై
వచ్చాన్యతరస్యామితి కృతనపుంసకైకశేషైకవద్భావేన ఏకేనైవ ద్వయో
రపి పరామర్శసంభవాత్ తదన్వేష్టవ్యమితి వాక్యే తచ్ఛబ్దేపి నపుంసకైక
శేషసంభవాత్ ఏకేనైవ తచ్ఛబ్దేన ద్వయోరపి పరామర్శః। తతశ్చానే
న వాక్యేన దహరాకాశ స్తదన్తర్వర్తి చాన్వేష్టవ్యమిత్యుక్తం భవతి। ఉక్తం
చ భగవతా భాష్యకృతా యది దమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మే
త్యనూద్య తస్మిన్ దహరపుణ్డరీకవేశ్మని యో దహరాకాశః। యచ్చ తదన్తర్వ
ర్తి తదుభయమన్వేష్టవ్యమితి విధీయత ఇతి అత్ర చాకాశశబ్ద ఆసమన్తా
త్కాశతే ప్రకాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా పరమాత్మపరః। తత్ర హేతురుత్తరత్ర వ
క్ష్యతే। న చ తదన్తర్వర్తిన ఏవాన్వేష్టవ్యత్వే ప్రతీయమానే దహరాకా
శస్యాప్యన్వేష్టవ్యతాసిద్ధ్యర్థమేతావాన్ క్లేశః కిమర్థమాశ్రీయతే। కిఞ్చ।

భాం ॥ ఉ ॥ —తం చేద్బ్రూయుర్యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి ॥—౨—॥

వి ॥ దీ ॥ — విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠాతిరాత్రో భవతి తత్ర పృష్ఠగత సర్వతా విధ్యాక్షిప్త పృష్ఠవిధివద్దహరాకాశాంతర్వర్తిత్వేన గుణజాతోపాసనస్య దహరాకాశోపాసన మంతరేణాసంభవేనాక్షేపాదేవ దహరాకాశోపాసనస్యాపి సిద్ధతయా యత్తచ్ఛబ్దయోర్నపుంసకైక శేషికవదాఖ్యపద శబ్దాధ్యాహారక్లేశానుభవో వ్యర్థ ఇతి వాచ్యమ్ । అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాగ్ శ్చ సత్యాన్కామానిత్యుపసంహారే కోభయోపాసనవచనానుసారేణాస్య క్లేశస్యానుభోక్తవ్యత్వాత్ । న చ తదేవ వాక్యం దహరాకాశతదంతర్వర్తిగుణోభయోపాసనవిధిపరమస్త్వితి వాచ్యమ్ । ప్రక్రమస్థం విస్పష్టతవ్యప్రత్యయయుక్తం వాక్యం విహాయ ఔపసంహారికస్య విస్పష్టవిధిప్రత్యయశూన్యస్య యచ్ఛబ్దయుక్తస్య విధిత్వకల్పనానౌచిత్యాత్తస్య విధిత్వకల్పనాయామపి అనువాదరూపస్యాప్యస్య వాక్యస్య తదనుసారేణార్థద్వయోపాసనపరత్వస్యాశ్రయణీయతయా నపుంసకైకశేషాదిక్లేశస్యాశ్రయణీయత్వాత్ । ఇతిశబ్దో వాక్యసమాప్తౌ । అథవా ఇత్యస్యానంతరమాచార్యో బ్రూయాదిత్యధ్యాహారః ॥—౧—॥ (తం చేద్బ్రూయుః యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశః కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమితి) ఏవముక్తవంతమాచార్యం స్వల్పహృదయమధ్యవర్తితయా అతిస్వల్పే ఆకాశే కిం వా వర్తితుమర్హతి । యదన్వేష్టవ్యం స్యాదితి దహరాకాశశబ్దితస్య బ్రహ్మత్వం తదంతర్వర్తితయా విదిష్టస్య తద్గుణజాతత్వం చాజానానా అంతేవాసినో యది బ్రూయురిత్యర్థః కిం తదత్ర విద్యత ఇతి వాక్యం సర్వాంతరస్య పరమాత్మనః అంతర్వర్త్యంతరాసంభవలక్షణానుపపత్తిగర్భం తదంతర్వర్తివిశేష ప్రశ్నపరమితి వ్యాఖ్యాతౄణామభిప్రాయ ఇతి యద్యపి ప్రతీయతే । తథాపి యదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతర ఆకాశ ఇతి ఏతావన్మాత్రం శ్రుతవతాం శిష్యాణాం పరమాత్మత్వవిరోధిన్యాకాశశబ్దే జాగరూకే దహర

ఖాం ॥ ఉ ॥ — సబ్రూయాద్యావాన్వాయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశ ఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవసమాహితే ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చసూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణి యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చనాస్తి సర్వంతదస్మింత్సమాహితమితి ॥—౩—॥

వి।ది॥ శ్వాన్యోష్టవ్యాంతరాధారత్వాదివిరోధిలింగెచజాగ్రతిబ్రహ్మలింగెషుచానుపన్యస్తేషుపరమాత్మనిశ్చయస్యతముపజీవ్యాత్మైవప్రవృత్తేర్వాఽసంభవాత్ ।కిఞ్చ। సర్వాంతరస్య పరమాత్మనో అంతర్వ్యాప్యసంభవలక్షణాను పపత్తేరేవ శిష్యాణాం హృదివిపరివర్తమానత్వే ప్రశ్నవాక్యేదహరంపుణ్డరీకం వేశ్మదహరోస్మిన్నంతరఆకాశఇతి దహరపుణ్డరీకాంతర్వర్తిత్వే నాకాశస్య దహరత్వోపన్యాసస్యవా ప్రతివచనేయావాన్వాఽయమాకాశఇతి వైపుల్యోపన్యాసస్యవా అసంగతత్వాహాతాద్వ్యాసార్యాణామప్యుక్తఏవార్థోఽభిప్రేతః ॥ కేచిత్తు ॥ శరీరస్య బ్రహ్మపురత్వేనోపక్రమాదేవతదంతర్వర్త్యాకాశశబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మేత్యవగత్యైవతదంతర్వర్తివస్త్వంతరాసమ్భవలక్షణానుపపత్తిమభిప్రియన్తఏవాంతర్వర్తివిశేషంపప్రచ్ఛురిత్యపిసంభవాన్నానుపపత్తిరితి వదంతి ॥—౨—॥ (సబ్రూయాద్యావాన్వాఽయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయఆకాశఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీఅంతరేవసమాహితేఉభావగ్నిశ్చవాయుశ్చ సూర్యాచంద్రమసావుభౌ విద్యున్నక్షత్రాణి) ఎవముక్తఆచార్యః ప్రబ్రూయాత్ । హృదయపుండరీక మధ్యవర్తీ ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టః భూతాకాశవద్విపులః ద్యావాపృథివ్యాది శబ్దలక్షితం భోగ్యభోగస్థాన భోగోపకరణ మగ్నిసూర్యాది శబ్దలక్షితం భోక్తృవర్గంచ సమాశ్రితఇత్యర్థః॥ (యచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మింత్సమాహితమితి) అస్యోపాసకస్యఇహలోకేయద్భోగ్యజాతమస్తియచ్చ మనోరథమాత్రగోచరమిహనాస్తి । సర్వంతద్భోగ్యజాతమస్మిన్దహరాకాశే సమాహితమిత్యర్థః । దహరాకాశోనిరతిశయభోగ్యఇతి యావత్ భగవతాభాష్యకృతా యావాన్వాఽయమాకాశస్తావానేషోంతర్హృదయ ఆకాశఇతి దహరాకాశస్యాతి మహత్త్వమభిధాయఉభేఅస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవసమాహితే ।ఉభావగ్నిశ్చ వాయుశ్చ । సూర్యాచంద్రమసా వు

వి|దీ||— భా ।విద్యాన్నక్షత్రాణీతి।ప్రకృతమేవదహరాకాశమస్మిన్నితినిర్దిశ్యైత స్మిన్ సర్వజగదాధారత్వమభిధాయయచ్చాస్యేహాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంత దస్మిన్ సమాహితమితి పునరప్యస్మిన్నితితమేవదహరాకాశంపరామృశ్యాస్మి న్నస్యోపాసకస్యేహలోకేయద్భోగ్యజాతమస్తి।యచ్చమనోరథమాత్రగో చరమిహనాస్తి । సర్వంతద్భోగ్యజాతమస్మిన్ దహరాకాశేసమాహితమితిని రతిశయభోగ్యత్వం దహరాకాశస్యాభిధాయేతి భాషితమ్॥నచయచ్చాస్యే హాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మిన్సమాహితమిత్యనేనోపాసక భోగ్యవస్త్వాధా రత్వమాత్రముపాస్యస్య ప్రతీయతే।నతుదహరాకాశస్యనిరతిశయభోగ్యత్వం తతశ్చయచ్చాస్యేహాస్తీతి వాక్యేనదహరాకాశస్య నిరతిశయభోగ్యత్వమభి ధాయేతి భాష్యం కథముపపద్యతామితి వాచ్యమ్ ॥ ఉపాసకస్య బ్రహ్మ ప్రాప్త్యేకఫలకస్య స్వర్గపశ్వాదీనాం భోగ్యత్వాభావాత్ । యచ్చాస్యే హాస్తియచ్చనాస్తిసర్వంతదస్మిన్ సమాహితమిత్యనేనదహరాకాశస్యనిరతిశ యభోగ్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యతఇతిభాష్యాభిప్రాయఇతివ్యాసార్యైరుక్తత్వా న్నాస్యాశ్శంకాయా అవకాశఇతి ద్రష్టవ్యమ్ । కేచిత్తుసయదిపితృలోక కా మోభవతీత్యాదినా ప్రాచీనానేకజన్మసంబంధిపిత్రాది వర్గదిదృక్షాయా స్సంకల్పమాత్రేణ తత్సృష్టత్వస్య చ ప్రతిపాదయిష్యమాణత్వాత్ సూత్రకృ తాపిసంకల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేరితిసూత్రేణతద్వాక్యస్య వివక్షితార్థత్వావిష్కా రణాత్ । యోయోహ్యస్యేతః ప్రైతినతమిహదర్శనాయలభతే । అథయే చాస్యేహజీవాయేచ ప్రేతాయచ్చాన్యదిచ్ఛన్నలభతేసర్వం తదత్రగత్వా విందత ఇతి నష్టానాం పిత్రాదీనాం ముక్తకామనావిషయత్వ ప్రతిపాద నాత్ । ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేరితి సూత్రోక్త న్యాయేన బ్రహ్మవిభూతితయా నష్టపిత్రాద్యనుభవస్యకామనావిషయత్వసం భవాచ్చ । అన్యథాఅస్మిన్కామాస్సమాహితాః ఏతాంశ్చసత్యాన్కామా నిత్యాదావపి కామశబ్దస్యనిరతిశయభోగ్యార్థకత్వం కోవారయేత్ తథా జ క్షత్ క్రీడన్నిత్యత్రాపి భోగ్యార్థకత్వమేవస్యాదితిపరోపి విజయేత । అతో స్యవాక్యస్య యథాశ్రుతార్థత్వేపినదోషః । భాష్యమపిభోగ్యాధారత్వఫలి తభోగ్యత్వ పరమేవాస్త్వితివదంతి॥అత్ర భూతాకాశతుల్యవైపుల్యప్రతి పా

ఖాం ॥ ఉ॥— తం చేద్బ్రూయురస్మిం శ్చేదిదం బ్రహ్మపురే సర్వగ్ం సమాహితగ్ం సర్వాణి చ భూతాని సర్వే చ కామా యదైనజ్జరా వాప్నోతి ప్రధ్వగ్ంసతే వా కింతతోఽతిశిష్యత ఇతి ॥—౪—॥ స బ్రూయాన్నాస్య జరయైతజ్జీర్యతి న వధేనాస్య హన్యత ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపుర॥

వి॥దీ॥— దనేన ద్యావాపృథివ్యాదిజగదాశ్రయత్వప్రతిపాదనేనోపాసకం ప్రతి నిరతిశయభోగ్యత్వప్రతిపాదనేన చ దహరాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశవైలక్షణ్యప్రతిపాదనాత్స్వల్పే దహరాకాశే కిమపి మాతుం న శక్నోతీత్యాక్షేపబీజం పరిహృతం భవతి॥—౩—॥(తం చేద్బ్రూయురస్మిం శ్చేదిదం బ్రహ్మపురే సర్వం సమాహితం సర్వాణి చ భూతాని సర్వే చ కామా యదైనజ్జరా వాప్నోతి ప్రధ్వంసతే వా కిం తతోఽతిశిష్యత ఇతి) అల్పత్వరూపమాక్షేపబీజం పరిహృత్య కిం తదత్ర విజ్ఞేయమితి ప్రశ్నం ప్రతివివక్షుత్యాచార్యే ఉక్తార్థేనుపపత్తిం పశ్యంతశ్శిష్యా ఆచార్యం బ్రూయుః బ్రహ్మపురశబ్దితం శరీరం ద్యావాపృథివ్యాదిశబ్దనిర్దిష్టం భోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానమగ్నివాయ్వాదిశబ్దనిర్దిష్టా భోక్తృవర్గశ్చ యదాశ్రయేయుః తదా శరీరస్య జరానాశాదౌ సతి ద్యావాపృథివ్యాదికం కిమపి నావశిష్యేత తదపి నశ్యేదిత్యర్థః। నను దహరాకాశాశ్రితం ద్యావాపృథివ్యాదికమితి వదంతం ప్రత్యస్యాశ్శంకాయాః కథముత్థానం దహరాకాశాశ్రితత్వస్యైవోక్తతయా బ్రహ్మపురశబ్దితశరీరాశ్రితత్వస్యానుక్తతయా తజ్జరానాశానువిధాయిజరానాశవత్త్వస్య దహరాకాశాశ్రితే ద్యావాపృథివ్యాదౌ కథం సంప్రసక్తిరితి చేదుచ్యతే। యథా ఘటాద్యంతరాకాశేనిహితస్య దధ్యాదేర్వస్తుతో ఘటాదిరేవ ధారక ఆకాశః పరమవకాశాత్మనోపకరోతి। ఏవం తద్దేహాంతర్వర్తిని దహరాకాశే విద్యమానస్య ద్యావాపృథివ్యాదేః దేహ ఏవ ధారకః దహరాకాశస్త్వవకాశాత్మనోపకరోతి। అస్తు వా దహరాకాశస్య ఘటాకాశవైలక్షణ్యేన స్వతో ధారకత్వం తథాపి తస్య దేహజరాప్రధ్వంసానుపదభావిజరాప్రధ్వంసవత్త్వాత్ యావద్దేహస్య ధారణానుకూలం బలం తావత్పర్యంతమేవ దహరాకాశస్య తద్ధారకత్వమితి ఫలతో దేహ ఏవ తస్య సర్వస్య ధారకః పర్యవస్యతీత్యాక్షేప్తౄణాం శిష్యాణామభిప్రాయః॥౪(స బ్రూయాత్)ఆచార్యస్తత్ప్రతివక్తి(నాస్య జరయైతజ్జీర్యతే న వధేనాస్య హన్యతే। ఏతత్సత్యం బ్రహ్మపురమ్)

ఖాం ॥ ఉ ॥ —అస్మిన్ కామాస్సమాహితా ఏష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః ॥

వి ॥ దీ ॥ — భోగ్యభోగస్థానభోగోపకరణభోక్తృనగరాదిశాలితయా పురమివ వర్తమానం ఏతద్దహరాఖ్యం బ్రహ్మ నతు ఘటాకాశాదివత్కేవలమవకాశాత్మనోపకారకం యథా పురం భోగ్యభోగస్థానాదీనాం స్వత ఏవాధారభూతం నతు దధ్యాదీనాం ఘటాదివదవకాశాత్మనోపకారకం తద్వదిత్యర్థః ॥ నను స్వతో ధారకత్వేపి దేహాన్తర్వర్తితయా తదన్తర్గతహృదయవర్తి జరానాశానువిధాయిత్వం స్యాదితి శఙ్కాబీజం పరిహరతి । ఏతత్సత్యమితి । సత్యం నిర్వికారమిత్యర్థః అతఏవ దేహజరామరణానువిధాయి న భవతీత్యర్థః ॥ యద్వా అథ యత్త్వేతదమృతమిత్యస్మిన్ ప్రకరణే వక్ష్యమాణ సత్యశబ్దనిర్వచన రీత్యా చేతనాచేతన నియామకత్వం వా సత్యత్వమ్ । యథాకథంచిత్ ఘటాకాశాది విలక్షణాధార ఇత్యర్థః ॥ కేచిత్తు ॥ అస్మింశ్చేదిదం బ్రహ్మపుర ఇత్యత్ర బ్రహ్మపురశబ్దేన బ్రహ్మరూపపురత్వాద్దహరాకాశ ఏవోచ్యతే । యద్యైతజ్జరా వాప్నోతీత్యేవ పాఠః ॥ తత్ర చ ॥ ఏతస్య శరీరస్య జరా ఏతజ్జరా । యదా దహరాకాశం ప్రాప్నోతి తద్ధ్వంసేన ధ్వంసతే వా । తదాద్యావాపృథివ్యాదికం నావశిష్యేతేత్యేవార్థః నతు బ్రహ్మపురశబ్దేన శరీరపరామర్శమభ్యుపేత్య తదనుగుణే దృశాభిప్రాయ పరికల్పనాక్లేశోనుసర్తవ్య ఇతి వదన్తి । ఏవం మధ్యే ప్రసక్తమాక్షేపం పరిహృత్య కిం తదత్ర విద్యత ఇత్యన్తర్వర్తి విశేషజిజ్ఞాసాం శమయతి (అస్మిన్కామాస్సమాహితాః) కామ్యన్త ఇతి కామాః । కల్యాణగుణాః । కో దహరాకాశః సర్వైః కామైర్విశిష్ట ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ (ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః) ఉక్తఞ్చ భగవతా భాష్యకృతా దహరాకాశస్య కామ్యభూతకల్యాణగుణవిశిష్టత్వం తస్యాత్మత్వం చ ॥ ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మేత్యాదినా సత్యసఙ్కల్ప ఇత్యన్తేన స్ఫుటీకృత్యేతి । పాపజరామరణ శోకబుభుక్షాపిపాసావర్జితస్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పశ్చేత్యర్థః పరమాత్మప్రకరణేషు పాప్మశబ్దస్సుకృతదుష్కృతసాధారణః । నను కృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్త ఇతి సుకృతేపి పాపశబ్దప్ర

ఢాం ॥ ఉ ॥ — యథాహ్యేవేహ ప్రజాఅన్వావిశన్తియథానుశాసనంయం యమంతమభికామాయంజనపదంయంక్షేత్రభాగంతంతమేవోపజీవన్తి ॥౫॥

వి ॥ దీ ॥ — యోగాత్ । ఏతేనైవనిరయాస్తాతస్థానస్య పరమాత్మనఇతి స్వర్గాదీనామపి ముముక్ష్వనిష్టత్వేన స్వర్గాదిసాధనకర్మణాం ముముక్షూన్ప్రత్యనిష్టసాధనత్వేనాలౌకికత్వేసత్యనిష్టసాధనత్వలక్షణ పాపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తక్రోడీకృతత్వేన పాపశబ్దవాచ్యత్వావశ్యంభావాత్ । అపహతపాప్మత్వంచ నధ్వస్తపాప్మత్వమ్ । నైనంసేతుమహోరాత్రే తరతః నసుకృతంనదుష్కృతమితి సుకృతదుష్కృతపాప్త్యభావశ్రవణాత్తస్మాదపహతపాప్మత్వమశ్లిష్టపాప్మత్వమిత్యర్థః । అకృతకర్మాశ్లేషస్య సర్వసాధారణత్వాత్ కృతేపి కర్మణి తత్ఫలాశ్లేషఉచ్యతే। అతఈశ్వరేణ కృతానిపుణ్యపాపసజాతీయానికర్మాణినశుభాశుభఫలజననశక్తానీత్యర్థః ॥ కృతేపి పాపేతత్ఫలజననశక్తిప్రతిభటత్వలక్షణః కశ్చిదీశ్వరస్య స్వభావవిశేషోపహతపాప్మత్వమ్ । పరిశుద్ధాత్మవిషయస్యాపహతపాప్మత్వస్యాయమేవార్థః । సతుతస్యతిరోధానార్హః ప్రతిబన్ధకనివృత్తావావిర్భవతి ॥ ఈశ్వరస్యతుతిరోధానానర్హోనిత్యావిర్భూత ఇతి విశేష ఇతి వ్యాసార్యైరంతస్తద్ధర్మోపదేశాదిత్యత్ర వర్ణితః । అత్ర సత్యకామశబ్దః నకామనాయాస్సత్యత్వపరః ॥ అమోఘశత్వస్య సత్యసఙ్కల్పశబ్దేనైవసిద్ధత్వాత్ । నాపికామ్యన్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణమాత్రపరః । కతిపయగుణాన్తరాణాం పృథగుక్తేః ।అతోభోగ్యభోగోపకరణభోగస్థానరూపానిత్యాః కామాఅస్యసంతీత్యుచ్యతే । తదక్షరేపరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తసిత్యవిభూతి విశిష్టత్వం సత్యకామశబ్దార్థఇతివ్యాసార్యైరుక్తమ్ ।వేదార్థసంగ్రహేభాష్యకృతాప్యుక్తమ్।సత్యసఙ్కల్పః అప్రతిహతసఙ్కల్పఇతి(యథాహ్యేవేహప్రజాఅన్వావిశన్తి। యథానుశాసనమ్ ।యంయమన్తమభికామాభవన్తి।యంయమన్తంయంజనపదంయంక్షేత్రభాగంతంతమేవోపజీవన్తి)ఇహఅస్మిఁల్లోకే ప్రజాఃయథానుశాసనం। రాజశాసనానతిలంఘనేన రాజానమన్వావిశన్తి అనుసరంతీత్యర్థః । అనుసృత్యకిం కుర్వంతీత్యత్రాహ । యంయమన్తమభికామాభవన్తి। కర్మణఃఫలావవర్గత్వాత్ఫలమేవకర్మణోన్తః యంయమన్తం యద్యత్ఫలమభికామా అ

ఛాం || ౬ ||—తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచి
తో లోకః క్షీయతే తద్య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజంత్యేతాగ్ శ్చ సత్యాన్ కా
మాగ్ స్తేషాగ్ సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవత్యథ య ఇహాత్మానమనువిద్య
వ్రజంత్యేతాగ్ శ్చ సత్యాన్ కామాగ్ స్తేషాగ్ సర్వేషు లోకేషు కామచారో
భవతి ||—౬—|| * || ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ప్రథమః ఖండః || * ||—||

వి || దీ || —— భ్యర్థినో భవంతి । జనపదం క్షేత్రాదికం వా తత్తత్ఫలం య
థానుశాసనమేవోపజీవన్తి రాజశాసనానురోధేనైవ ఇహలోకే యథో
పజీవంతి । తథా పరలోకేపి పరతంత్రా భవంతీత్యర్థః । యద్వా యం యమ
న్తమభికామా భవంతి తంతమిహలోకే యథా ప్రజా అన్వావిశంతి రాజాన
మనుసృత్య లభంతే తథా పరలోకేప్యుపజీవంతీత్యర్థః । అయమేవార్థో
వ్యాపారైర్వర్ణితః ||—౫—|| ఏవం కర్మసాధ్యే పరలోకే పారతంత్ర్య
ముక్త్వా క్షయిష్ణుత్వమప్యాహ (తద్యథేహకర్మచితో లోకః క్షీయతే । ఏవ
మేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతే) రాజసేవాదికర్మణా చిత ఆర్జితో
లోకో యథా క్షీయతే । ఏవమేవాముత్ర పరలోకేపి పుణ్యసంపాదితో లోకః
క్షీయతే ||(తద్య ఇహాత్మానమననువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తే
షాం సర్వేషు లోకేష్వకామచారో భవతి । అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజం
త్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి)
యస్మాత్సుకృతసాధ్యేషు పరలోకేషు పారతంత్ర్యక్షయిష్ణుత్వాదికం తస్మా
ద్యేఉక్తమాత్మానమేతానపహతపాప్మత్వాదీన్ సత్యాన్ నిత్యాన్ కామ్య
మానాన్ కల్యాణగుణాంశ్చాననువిద్యానుపాస్య పరలోకం వ్రజంతి । తే
షాం సర్వలోక కామచారో న భవతి । పారతంత్ర్యమితి యావత్ । యే త్వా
త్మానమపహతపాప్మత్వాదీంశ్చ కామ్యమానాన్ కల్యాణగుణానుపాస్య పర
లోకం వ్రజంతి తే బ్రహ్మవిభూతిభూతాన్ వికారలోకాననుభూయ యథా
కామం తృప్తా నపారతంత్ర్యమనుభవంతీత్యర్థః ।నను అపహతపాప్మేత్యాది
వాక్యేషు అపహతపాప్మత్వాదిధర్మాణాం స్వాతంత్ర్యేణానుపస్థితానాం కథ
మేతా నిత్యనేన పరామర్శః । నచ గత్యభావాత్తేషామేవ పరామర్శ ఇతి
వాచ్యమ్ । యచ్చాస్యేహాస్తీతి వాక్యే నిర్దిష్టస్య సర్వాణి భూతాని సర్వే

ష్ఠాం ॥ ౮ ॥ — సయదిపితృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతి తేనపితృలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౧—॥ * అథయదిమాతృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య మాతరస్సముత్తిష్ఠంతి తేన మాతృలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౨—॥ అథయదిభ్రాతృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య భ్రాతరస్సముత్తిష్ఠంతి తేన భ్రాతృలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౩—॥ అథయదిస్వసృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యస్వసారస్సముత్తిష్ఠన్తి తేనస్వసృలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥—౪॥ అథయదిసఖిలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య సఖాయస్సముత్తిష్ఠన్తి తేన సఖిలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥ —౫— ॥ అథయదిగంధమాల్యలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యగంధమాల్యేసముత్తిష్ఠతస్తేనగంధమాల్యలోకేన సంపన్నోమహీయతే ॥-౬-॥అథయద్యన్నపానలోకకామోభవతిసంకల్పాదేవాస్యాన్నపానేసముత్తిష్ఠతస్తేనాన్నపానలోకేనసంపన్నో మహీయతే ॥ ౭॥ అథయదిగీతవాదిత్రలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్యగీతవాదిత్రే

వి॥ దీ ॥ —చకామా ఇతి బహువచనాంత కామశబ్దేన అనూదితస్య నిరతిశయభోగ్యత్వ స్యైవాస్మిన్ కామాస్సమాహితాః ఏతాంశ్చ సత్యాన్కాకామానిత్యత్రాపి నిర్దేశోస్త్విత్యుచేన్న । తథాసత్యపహతపాప్మావిజరఇత్యాద్యుపన్యాసస్య వైయర్థ్యప్రసంగాత్ । కామానిత్యస్యభోగ్యత్వే పరత్వేబహువచనాసంగతేశ్చాపహతపాప్మత్వాదయఎవసతాంశ్చ సత్యాన్కామానితి కామశబ్దేననిర్దేశ్యాః భోగ్యత్వహేతుపితృలోకాదివిషయపరత్వే సత్యాఇతికామానాంనిత్యత్వకథనస్యాసంభవాదితిసిద్ధమ్।తతశ్చదహరోస్మిన్నంతరఆకాశఇత్యాకాశఇత్యాకాశశబ్దనిర్దిష్టఃపరమాత్మైనతుభూతాకాశఃతస్మిన్యదంతరితి నిర్దిష్టమపహతపాప్మత్వాది గుణజాతమితి ఇయతాసందర్భేణోపదిష్టంభవతి ॥—౬—॥ * ॥ఇత్యష్టమప్రపాఠకప్రథమఖణ్డదీపికా॥*
(సయది పితృలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠంతి తేనపితృలోకేనసంపన్నోమహీయతే) సముక్తస్సర్వః యదిప్రాచీనానేకజన్మ

---

౮ ॥ భా ॥—(అథయదిమాతృలోకకామోభవతీత్యాది)సర్వంపూర్వవత్।
౨—౩—౪—౫—౬—౭—౮—౯

ఛాం ॥ఉ—*॥సముత్తిష్ఠతస్తేనగీతవాదిత్రలోకేనసంపన్నోమహీయతే॥౮॥ అథయదిస్త్రీలోకకామోభవతి సంకల్పాదేవాస్య స్త్రియస్సముత్తిష్ఠంతి తేన స్త్రీలోకేనసంపన్నోమహీయతే ॥—౯—॥ యంయమంతమభికామోభవతి యంకామయతేసోఽస్యసంకల్పాదేవసముత్తిష్ఠతి తేనసంపన్నోమహీయతే ॥ * ॥౧౦॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ద్వితీయఃఖండః ॥—॥ తఇమేసత్యాః కామాఅనృతాపిధానాస్తేషాꣳసత్యానాꣳసతామనృతమపిధానం యోయో హ్యస్యేతఃప్రైతినతమిహదర్శనాయలభతే ॥—౧—॥ అథయేచాస్యేహ జీవాయేచప్రేతాయచ్చాన్యదిచ్ఛన్నలభతే సర్వం తదత్రగత్వావిందతే

వి ॥ దీ ॥— సంబంధి పత్న్యవర్గందిదృక్షేతతదాస్య పితృవర్గఏతస్య సంకల్పమాత్రసముత్థితోభవతి। తేనసహితః పూజ్యతే ॥—౧—॥ (తఇమేసత్యాఃకామాఅనృతాపిధానాస్తేషాంసత్యానాంసతామనృతమపిధానమ్)పరమాత్మనిష్ఠాఇమే సత్యాఅపహతపాప్మత్వాదయఃకామాఃఅనృతమపిధానం యేషాంతేఅనృతాపిధానాః। అనృతాచ్ఛాదితాః। ఋతేతరవిషయోహ్యనృతశబ్దః। ఋతమితికర్మవాచీ। ఋతంపిబంతావితి వచనాత్। ఋతం కర్మఫలాభిసంధిరహితం పరమపురుషారాధనవేషం తత్ప్రాప్తిఫలమ్। అత్రతద్వ్యతిరిక్తసాంసారికఫలం కర్మానృతంబ్రహ్మప్రాప్తి విరోధీతిమహర్షిభిస్తైరభాషితమ్ ॥ తేషాంసత్యానాం సతాంవిద్యమానానామేవకర్మాచ్ఛాదకంతతశ్చస్వాత్మభూతపరమాత్మగతాపహతపాప్మత్వాదయోధర్మాః కర్మరూపావిద్యాతిరోహితత్వాన్నప్రకాశంతఇత్యర్థః (యోయోహ్యస్యేతః ప్రైతినతమిహదర్శనాయలభతే।అథయేచాస్యేహజీవాయేచప్రేతాః యచ్చాన్యదిచ్ఛన్నలభతే। సర్వంతదత్రగత్వావిందతే) అస్యోపాసకస్యయోబంధువర్గః ఇతఃప్రైతినసఇహద్రష్టుంశక్యః। అస్యతుయేజీవంతోపిష్టాశ్చబంధవః అలభ్యాశ్చ మనోరథాఃతత్సర్వందహరాకాశంపరమాత్మానం

ఉ ॥ భా ॥— (యంయమంతమభికామోభవతి యంకామయతేసోఽస్యసంకల్పాదేవేత్యాది) యంయమంతంఫలంయంయంకామమిష్టంకామయతేసపరోఽస్యసంకల్పాదేవసముత్తిష్ఠతీత్యాది పూర్వవత్ ॥—౧౦—॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకద్వితీయఖండభాష్యమ్ ॥—॥

ఖాం ॥ ఉ ॥— అత్ర హ్యస్యై తేన త్యాః కామాఅనృతాపిధానా స్తద్యథా హిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞాఉపర్యుపరిసంచరంతోనవిందేయు రేవమేవే మాస్సర్వాః ప్రజాఅహరహర్గచ్ఛంత్యఏతం బ్రహ్మలోకం నవిందంత్య నృతేనహిప్రత్యూఢాః ॥—౨—॥

వి॥దీ— ప్రాప్యలభ తే।అతోయచ్చా స్యేహా స్తియచ్చనా స్తితివాక్యసమానార్థత్వాదస్యవాక్యస్యముక్తస్యసర్వతోవిరక్తస్యప్రాప్యాంతరాసంభవాన్నిరతిశయభోగ్యత్వమేవార్థః(అత్రహ్యస్యైతేన త్యాఃకామాఃఅనృతాపిధానాః) యతఉపాసకస్య కామ్యమానాభోగ్యభూతాఅపహతపాప్మత్వాదయపతన్నిష్ఠాః అతోనిరతిశయభోగ్యత్వమిత్యర్థః। హిశబ్దోహేతుపరః (తద్యథాహిరణ్యనిధింనిహితమక్షేత్రజ్ఞాఉపర్యు పరిసంచరంతోనవిందేయురేవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజాఅహరహర్గచ్ఛంత్యేతం బ్రహ్మలోకం నవిందన్త్యనృతే నహిప్రత్యూఢాః) యథాధస్తాన్నిక్షిప్తంహిరణ్యనిధింనిధిమత్ క్షేత్రస్వభావజ్ఞానహీనానిధేరుపర్యుపరిసంచరంతోపినలభంతే। ఏవమేవేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సుషుప్తికాలే అహరహర్గచ్ఛంత్యస్సుషుప్తా సతిసంపద్య నవిదురిత్యుక్తరీత్యా అవిభాగంగచ్ఛంత్యఏతద్దహరాకాశాఖ్యబ్రహ్మరూపంలోకంనవిందంతి నలభంతే। నజానంతీత్యర్థః। బ్రహ్మలోకశబ్దోనిషాదస్థపతిన్యాయేన సమానాధికరణో తత్ర హేతుమాహ (అనృతే నహిప్రత్యూఢాః) ప్రతిపంనీతాః। స్వభావాంతరం ప్రాపితాః ఆచ్ఛాదితాఇతియావత్ । యద్వాఅహరహర్గచ్ఛంత్యఇతిననుషుప్తికాలీనం గమనముచ్యతే। అపితుఅంతరాత్మత్వేనసర్వదావర్తమానస్యదహరాకాశస్యహిరణ్యనిధివత్పరమపురుషార్థభూతస్య ఉపర్యుపరిఅహరహర్గంచ్ఛంత్యస్సర్వస్మిన్కాలేవర్తమా స్తమజానంత్యస్తం నవిందంతి నలభంతఇత్యర్థః। అర్థద్వయమపి భాష్యకృతావర్ణితమ్। అత్రవ్యాసార్యైరంతర్యామి విషయతయావ్యాఖ్యానేంతర్యామిణ్యహరహర్గమనస్య దహరాకాశపరబ్రహ్మసాధకత్వమయుక్తమ్। ఉపాసకానుగ్రహావస్థితోహిదహరాకాశః అంతరాత్మతయాస్థితోహ్యస్యాధారః। తయోరూపభేదాదిత్యాశంక్యథమ్యైక్యాభిప్రాయేణైవ ముక్తమితిపరిహృతమ్ ॥—౨—॥

ఛాం ॥ఉ॥—సవా ఏష ఆత్మాహృది తస్యైతదేవ నిరుక్తగ్ం హృద్యయమితి తస్మా
ద్ధృదయమహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గంలోకమేతి ॥—౩—॥ అథయ ఏష
సంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణా
భినిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి తస్యహవా
ఏతస్య బ్రహ్మణో నామసత్యమితి ॥—౪—॥ * తానిహవా ఏతానిత్రీణ్యక్ష
రాణి సత్తియమితి తద్యత్సత్తదమృతమథయత్తిత న్మర్త్యం

వి॥ దీ ॥—పూర్వోక్తం హృదయాన్తర్వర్తిత్వం స్మారయతి (సవా ఏష ఆత్మా
హృది) హృదయనామనిర్వచనాదపి ఆత్మనో హృద్గతత్వం సిధ్యతీత్యాహ (తస్యై
తదేవ నిరుక్తం హృద్యయమితి తస్మాద్ధృదయమితి) తస్యైతస్య హృదయస్య హృ
ది అయమాత్మావర్తత ఇతి హి హృదయశబ్దనిరుక్తిరితి భావః (అహరహర్వా ఏ
వంవిత్స్వర్గంలోకమేతి) అహరహః ప్రత్యహం ఆ ప్రయాణం। ఏవంవిత్ । ఏతా
దృశ దహరోపాసననిష్ఠః స్వర్గం సుఖరూపం। లోకం। లోక్యమానం బ్రహ్మప్రా
ప్నోతీత్యర్థః। బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మప్రాప్తేరేవవ
క్తవ్యతయా ప్రసిద్ధస్వర్గలోకప్రాప్త్యసంభవాదితి ద్రష్టవ్యమ్॥౩॥ కథం బ్ర
హ్మప్రాప్తిః ప్రాప్తస్యవా తతః కింభవతీత్యత్రాహ (అథయ ఏష సంప్రసా
దోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్య
తే) అథశబ్దః ప్రకృతాపేక్షత్వద్యోతకః। సంప్రసాదశబ్దస్సుషుప్తిస్థానవ
చనస్సన్ తత్సంబన్ధాజ్జీవం లక్షయతి। అహరహర్వా ఏవం విదితి పూర్వవా
క్యనిర్దిష్ట ఉపాసకో జీవః అస్మాద్దేయతయా పరిదృశ్యమానాచ్ఛరీరాదుత్క్రా
మ్య దేశవిశేషనిష్ఠం పరమాత్మానం ప్రాప్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే। అ
స్య వాక్యస్యార్థః ప్రజాపతివిద్యాయాం విశిష్య వక్ష్యతే (ఏష ఆత్మేతిహో
వాచ। ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) ఏష ఆత్మా ఏతదమృతమిత్యత్ర
ఏతచ్ఛబ్దౌ పూర్వవాక్యే పరంజ్యోతిరుపసంపద్యేతి ప్రాప్యతయా నిర్దిష్ట ప
రజ్యోతిశ్శబ్దిత బ్రహ్మపరౌ ప్రాప్యతయా ప్రాధాన్యాదవ్యవహితత్వాచ్చ
॥—౪—౫—॥ * ॥ ఇతి తృతీయఖండదీపికా ॥ * ॥ —— ॥

ఉ ॥ భా॥—(తానిహవా ఏతానిత్రీణ్యక్షరాణి సత్తియమితి) సత్-తియమితి
సత్యనామత్ర్యక్షరాత్మకమిత్యర్థః (తద్యత్సత్తదమృతం అథయత్తితన్మర్త్యం)

భాం ॥ ఉ ॥— * అథయద్యం తేనో భేయచ్ఛతి యదనేనో భేయచ్ఛతి తస్మా
ద్యమహరహర్వా ఏవంవిత్స్వర్గంలోకమేతి ॥ * ॥—౫— ॥ ఇత్యష్టమ
ప్రపాఠకే తృతీయఃఖండః ॥—॥అథయఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాంలోకా
నామసంభేదాయనైతగ్ం సేతుమహోరాత్రే తరతో నజరానమృత్యుర్నశోకో
నసుకృతంనదుష్కృతం।సర్వే పాప్మానో౽తో నివర్తంతే౽పహతపాప్మాహ్యే
ష బ్రహ్మలోకః ॥—౧—॥

వి ॥ దీ ॥— (అథయ ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాంలోకానామసంభేదాయ)
ఉక్తలక్షణఆత్మా సేతురివవిధారకః । కిమర్థం సేతుర్విధృతిరిత్యత్రాహ । ఏ
షాంలోకానామసంభేదాయ । అసంభేదో౽సంకరః । యద్యయంపరమా
త్మాస్వశాసనేన జగన్నధారయేత్సర్వధర్మాణాం సాంకర్యమేవస్యాత్ । పృ
థివ్యాగంధో జలస్య శైత్యం తేజస ఔష్ణ్యమిత్యాదయోహిధర్మాఃపరమాత్మా
జ్ఞయావ్యవస్థితాభవంతి । సినోతిబధ్నాతిస్వస్మింశ్చిదచిద్వస్తుజాతమసంకీ
ర్ణమితి సేతురిత్యుచ్యతఇతి సామాన్యత్వితిసూత్రే భాషితం (నైనం
సేతుమహోరాత్రేతరతో నజరానమృత్యుర్నశోకోనసుకృతం నదుష్కృతం)
తరతఃప్రాప్తివచనః । వేదాంతంతరతీతి వదతి తత్రైవభాషితత్వాత్ ।
ఏతంపరమాత్మసేతు మహోరాత్రేపరిచ్ఛేదకత్వేన నప్రాప్నుతః జరాదిక
మపినప్రాప్నోతి (సర్వేపాప్మానో౽తోనివర్తంతే) శోకాదిషుపాప్మశబ్ద
స్యాముఖ్యత్వేపి సుకృతదుష్కృతయోరలౌకిక ముముక్ష్వనిష్టసాధనత్వలక్ష
ణపాపశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తసద్భావాత్।పాప్మశబ్దోముఖ్యఇతి వ్యాసార్యై
ర్లఘుసిద్ధాంతేఉక్తమ్ । తత్ర హేతుమాహ(అపహతపాప్మాహ్యేషబ్ర
హ్మలోక ఇతి) బ్రహ్మరూపోలోకఏషః అపహతపాప్మాహి । హిర్హేతౌ ।

ఉ ॥ భా ॥— అత్రామృతమర్త్యశబ్దాభ్యాంచేతనాచేతనేనిర్దిశ్యేతే (అథ
యద్యం తేనోభేయచ్ఛతి) అమృతత్వమర్త్యత్వరూపేణోపలక్షితే ఉభేయ
చ్ఛతీతియమిత్యర్థః । తదేవోపసంహరతి(యదనేనోభేయచ్ఛతి తస్మాద్యం)
అనేనచేతనాచేతనత్వరూపేణ ఉపలక్షితే ఉభేయతోయచ్ఛతి తస్మాద్య మి
త్యర్థః। నామనిర్వచనాభిజ్ఞంస్తౌతి (అహరహర్వాఏవం విత్స్వర్గంలో
కమేతి) పూర్వవత్స్పష్టార్థః ॥-౫-॥ ఇతి తృతీయఖండభాష్యమ్ ॥ * ॥—।

ష్యం ॥ ఉ ॥ — తస్మాద్వా ఏతగ్ం సేతుం తీర్త్వాఽన్ధస్సన్ననన్ధో భవతి విద్ధస్స
న్నవిద్ధో భవత్యుపతాపీ సన్ననుపతాపీ భవతి తస్మాద్వా ఏతగ్ం సేతుం తీర్త్వాపి న
క్తమహరేవాభినిష్పద్యతే సకృద్విభాతో హ్యేవైష బ్రహ్మలోకః ॥—౨—
తద్య ఏవైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందంతి తేషామేవైష బ్రహ్మ
లోకస్తేషాగ్ం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ॥—౩—॥ ఇత్యష్టమప్ర
పాఠకే చతుర్థః ఖండః ॥—॥*॥ అథ తద్యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ త

వి॥దీ॥—యస్మాదపహతపాప్మా తస్మాత్సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తంత ఇత్యర్థః॥
పాపహేతుకర్మాచరణేఽపి తదుత్పత్తిప్రతిబంధకశక్తియోగిత్వమేవ హ్యపహ
తపాప్మత్వమ్ । తస్మాన్నపాపశబ్దముఖ్యార్థః సుకృతదుష్కృతయోస్తత్ఫల
భూతజరారోగాదీనాం చ ప్రసక్తిరిత్యర్థః ॥—౧—॥ (తస్మాద్వా ఏతం సే
తుం తీర్త్వా అంధస్సన్ననంధో భవతి । విద్ధస్సన్నవిద్ధో భవతి । ఉపతాపీ సన్నను
పతాపీ భవతి) ఏతం పరమాత్మలక్షణం సేతుం ప్రాప్య పూర్వమాంధ్యాయు
ధవేధజ్వరాదియుక్తదేహోఽపి సః తద్దోషరహితదివ్యదేహయుక్తో భవతీత్య
ర్థః (తస్మాద్వా ఏతం సేతుం తీర్త్వాఽపి నక్తమహరేవాభినిష్పద్యతే । సకృ
ద్విభాతో హ్యేవైష బ్రహ్మలోకః) పరమాత్మానం ప్రాప్తస్యైతమిస్రా రాత్రి
రపి దివైవ । తస్యాజ్ఞానప్రసక్తేరభావాత్ । అహస్సదృశీ రాత్రిరహోరాత్ర
యోర్న విశేషః । తత్ర హేతుః సకృద్విభాతః । సర్వదా బ్రహ్మస్వరూప
ప్రకాశస్యానావృతితయా భాసమానత్వాదిత్యర్థః ॥—౨—॥ (తద్య ఏ
వైతం బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మచర్యేణానువిందంతి। తేషామేవైష బ్రహ్మలోకః।
తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి) తత్ తత్ర । ఏవం సతి య ఏవై
తం పరమాత్మానం స్త్రీవిషయతృష్ణాత్యాగపూర్వకశాస్త్రాచార్యోపదేశాది
నా జానంతి తేషామేవేదృశబ్రహ్మప్రాప్తిస్సర్వలోకానుభవశ్చ న బ్రహ్మచర్య
హీనానామిత్యర్థః ॥—౩—॥ * ॥ ఇతి చతుర్థఖండదీపికా ॥ * ॥—

ఉ ॥ భా ॥ — యజ్ఞేష్టసత్త్రాయణమౌనానాశకాయనారణ్యాయనాఖ్యా
నికర్మాణి బ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వాద్బ్రహ్మలోకసాధనత్వేన ప్రస్తుత్య ప్రాజ్ఞైర్దృ
ష్టం బ్రహ్మచర్యమేవేతి స్తౌతి (అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ
తత్) లోకే యత్ పాకయజ్ఞహవిర్యజ్ఞాదికం కర్మ వైదికా యజ్ఞ ఇత్యాచక్షతే।

భాం ॥ ఉ ॥— * ద్బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవ యోజ్ఞాతా తం విందతేఽథ యదిష్టమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తద్బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవేష్ట్వాత్మానమనువిన్దతే ॥—౧—॥ అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతద్బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవసతఆత్మనస్త్రాణంవిందతేఽథయన్మౌనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతద్బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవాత్మానమనువిద్యమనుతే * ॥—౨—॥ అధయదనాశకాయనమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవ తదేషహ్యాత్మాననశ్యతి

ఉ ॥ భా ॥— తద్బ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వాద్బ్రహ్మచర్యమేవేత్యర్థః । ననుయజ్ఞస్య కథం బ్రహ్మలోకసాధనబ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వమ్ । నహిబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞో ద్వారమిత్యాశంక్య బ్రహ్మచర్య సాధ్యస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య జ్ఞానస్య యజ్ఞరూపత్వాత్ జ్ఞానసాధనస్య బ్రహ్మచర్యస్య యజ్ఞసాధనత్వమస్తీతి ప్రతిపాదయితుమేకశబ్దరూపితత్వేన తయోరైక్యం సంపాదయతి (బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవ యోజ్ఞాతా తంవిందతే) బ్రహ్మచర్యపురస్సరబ్రహ్మజ్ఞానవాన్ హితం బ్రహ్మలోకం విందతఇత్యర్థః ॥ అత్ర యోజ్ఞాతా బ్రహ్మచర్యేణేత్యుక్త్యా యోజ్ఞాతేత్యస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యత్వం ప్రతీయతే । యోజ్ఞాతేతిశబ్దైకదేశస్య యోజ్ఞశబ్దస్య యజ్ఞశబ్దస్యేవ సామ్యకృతాభేదాధ్యవసాయేన తదర్థాభేదాధ్యవసాయమూలా యజ్ఞస్యాపిబ్రహ్మచర్యసాధ్యతేతిభావః । ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ । (అథయదిష్టమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మచర్యమేవతత్ బ్రహ్మచర్యేణ హ్యేవేష్ట్వాత్మానమనువిందతే) అత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యస్య పరమాత్మపూజనస్య దర్శపూర్ణమాసాదీష్టీనాఞ్చ ఇష్టిత్వైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః ॥—౧—॥ (అథయత్సత్త్రాయణమిత్యాచక్షత ఇత్యాది) అత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యస్య విషయాంతరవిముఖీకరణస్య సచ్ఛబ్దితాత్మత్రాణస్య గవామయనాది సత్రస్యచ సత్త్రాయణరూపైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః (అథయన్మౌనమిత్యాచక్షత ఇత్యాది) వాఙ్నియమనలక్షణమౌనస్య బ్రహ్మచర్యసాధ్యాత్మశ్రవణాధీనమననస్యచ మౌనరూపైకశబ్దరూపితత్వేనాభేదాధ్యవసాయః ॥—౨—॥ (అథయదనాశకాయనమిత్యాచక్షత ఇత్యాది) బ్రహ్మచర్యసాధ్యనాశాభా

ఖాం ॥ఛా॥—యంబ్రహ్మచర్యేణానువిందతేఽథయదరణ్యాయనమిత్యాచక్ష
తేబ్రహ్మచర్యమేవ తదరశ్చహవైణ్యశ్చార్ణవౌబ్రహ్మలోకేతృతీయస్యామితో
దివితదైరంమదీయగ్ంసరస్తదశ్వత్థస్సోమ సవనస్తదపరాజితాపూర్బ్రహ్మణః
ప్రభువిమితగ్ంహిరణ్మయమ్॥—౩—॥తద్యఎవైతావరఞ్చణ్యంచార్ణవౌబ్ర

వి॥ దీ ॥—(అరశ్చహవైణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే) అరసంజ్ఞోణ్యసం
జ్ఞశ్చద్వౌ సముద్రౌ బ్రహ్మలోకఇత్యర్థః । ప్రసిద్ధంచతుర్ముఖలోకంవ్యావర్త
యతి (తృతీయస్యామితోదివీతి) ప్రథమోఽయంలోకః స్వర్గలోకఃద్వితీయ
స్తుచతుర్ముఖలోకః తృతీయస్తు వైకుణ్ఠలోకఇతిభావః (తదైరంమదీయంసరః॥
తదశ్వత్థస్సోమసవనః) తత్ తత్ర ఐరంమదీయనామకంసరఃఇరయాఽమృ
తేన మాద్యంతేయస్మింస్తదైరంమదీయంఅమృతమయంసరఇత్యర్థః ॥ సో
మసవననామాశ్వత్థః । చన్ద్రవదాహ్లాదకత్వాత్సోమసవనత్వం (తదపరా
జితాపూర్బ్రహ్మణః) తత్ తత్ర । అబ్రహ్మవిద్భిః ప్రాప్తుమశక్యత్వేన
అపరాజితానామపురీ। (ప్రభువిమితం । హిరణ్మయమ్) మంటపమితి శే
షః । ప్రభుణాభగవతా విశేషేణమితం స్వభోగ భూమిత్వేనవిశేషతః ప
రిగృహీతమిత్యర్థః । భగవతో వ్యాప్తత్వేపి నిత్యవిగ్రహ విశిష్టతయా స
న్నిధానాద్విమితత్వమ్ । అతశ్చతద్దేశవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిరేవబ్రహ్మప్రాప్తిరి
తిభావః ॥—౩—॥ (తద్యఎవైతావరంచణ్యంచార్ణవౌబ్రహ్మచర్యేణాను
విందంతి । తేషామేవైష బ్రహ్మలోకః తేషాంసర్వేషులోకేషుకామచారోభ

ఉ ॥ భా ॥— వరూపఫలస్యచానశనలక్షణమార్గస్యచానాశకాయనశబ్దై
క్యకృతోఽభేదః (అథయదరణ్యాయనమిత్యాచక్షతఇత్యాది) ఇతఃభూలో
కాపేక్షయాతృతీయేద్యుశబ్దితే బ్రహ్మలోకే అరణ్యసంజ్ఞికార్ణవౌస్తః అత
శ్చారణ్యాయనస్య బ్రహ్మలోకస్యచారణ్యవాసస్యచారణ్యాయనశబ్దకృతో
ఽభేదః । భువంచతుర్ముఖలోకాంతాంతరిక్షలోకంచాపేక్ష్యభగవల్లోకస్య
తృతీయత్వమ్ । నతుచతుర్ముఖలోకస్య తృతీయత్వమితిమంతవ్యమ్ । ప్ర
శ్నోపనిషదిచతుర్ముఖలోకస్యాప్యంతరిక్షలోకకోటౌ నివేశితత్వాత్ । ప్రస
ఙ్గాద్భగవల్లోకచిహ్నాని కానిచిదాహ (తదైరంమదీయం సరస్తగశ్వత్థస్సో
మసవనః) తత్-తత్ర।ఐరంమదీయనామకంసరః । అస్తీతి శేషః ॥—౩—॥

ఖాం॥ఉ॥—హ్మలోకే బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దన్తి తేషామేవబ్రహ్మలోకస్తేషాగ్ సర్వేషు లోకేషు కామచారోభవతి ॥—౪—॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే పఞ్చ మఃఖండః ॥—॥ అథయాఏ తాహృదయస్య నాడ్యస్తాః పింగళస్యాణిమ్న స్తిష్ఠన్తి శుక్లస్య నీలస్య పీతస్యలోహితస్యేత్యసౌ వాఆదిత్యః పింగళఏషశు క్లఏష నీలఏషపీతఏషలోహితః ॥—౧—॥తద్యథామహాపథఆతతఉభౌ గ్రా మాగచ్ఛతీమంచాముంచైవమేవైతాఆదిత్యస్య రశ్మయఉభౌ లోకౌగచ్ఛంతీ మంచాముంచాముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తేతాఆసు నాడీషుసృప్తాఆభ్యోనా డీభ్యః ప్రతాయన్తేతేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాః ॥—౨—॥తద్యత్రైతత్సు ప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం నవిజానాత్యాసుతదానాడీషుసృప్తోభవతి

వి॥దీ॥—వతి) బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనీభూతారణ్యాశబ్దితార్ణవస్యప్రాప్తేః బ్రహ్మచర్యాధీనత్వాద్బ్రహ్మచర్యమేవసర్వసాధనోత్కృష్టమితిభావః—౪ ॥ ఇతి పఞ్చమఖండదీపికా ॥—॥ ఉక్తబ్రహ్మలోకప్రాప్తి సాధనతయామూర్ధ న్యనాడీగమనంప్రస్తౌతి (అథయాఏతాహృదయస్యనాడ్యఃతాఃపింగళస్యాణి మ్నస్తిష్ఠంతి । శుక్లస్యనీలస్య పీతస్య లోహితస్యేతి) హృదయసంబంధిన్యో నాడ్యః నానారూపసూక్ష్మాన్నరసపూర్ణాః స్తిష్ఠంతీత్యర్థః । అసౌ వాఆది త్యః పింగళః ఏషశుక్లః ఏషనీలః ఏషపీతః ఏషలోహితః । ఆదిత్యస్యనానా రూపాశ్రయత్వంచమధువిద్యా ప్రసిద్ధం ప్రత్యక్షసిద్ధఞ్చ । తతశ్చఏతద్ర శ్మిసంబంధాదేవఅన్నరసస్య నానారూపత్వంచేతిభావః ॥—౧—॥ (తద్య థామహాపథఆతతఉభౌగ్రామౌగచ్ఛతీమంచాముంచఏవమేవైతాఆదిత్యస్యర శ్మయఉభౌలోకౌగచ్ఛంతీమంచాముంచ) యథావిస్తీర్ణోమహాపన్థాః గ్రామద్వయప్రవిష్టోభవతి తథాఆదిత్యస్యరశ్మయోలోకద్వయానుప్రవిష్టాఇ త్యర్థః।లోకద్వయప్రవేశక్రమమాహ(అముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయంతే తాఆసునాడీషుసృప్తాఆభ్యోనాడీభ్యఃప్రతాయంతేతేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాః ప్రతాయంతేసంతతాఃసృప్తాః) ప్రతాయన్తేసంతతాఃసృప్తాః ప్రవిష్టాఃరశ్మీ నాముభయలింగత్వాత్తేతాఇతిచనిర్దేశః।శిష్టంస్పష్టం ॥ ౨ ॥ (తద్యత్రైత త్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానాత్యాసు తదానాడీషుసృప్తోభవ తి)తత్ । తస్మాత్ । యత్ర । యదాసమస్తః। ఉపసంహృతకరణమండలః ।

భా॥ ఉ॥— తంనకశ్చనపాప్మాస్పృశతితేజసాహితదాసంపన్నోభవతి ॥—౩ ॥ అథయత్రైతదబలిమానంనీతోభవతితమభితఆసీనాఆహుర్జానాసిమాం జానాసిమామితి సయావదస్మాచ్ఛరీరాదనుత్క్రాంతో భవతితావజ్జానాతి ॥—౪—॥ అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే

వి ॥ దీ ॥— అతఏవసంప్రసన్నః । బాహ్యవిషయసంపర్కజనితకాలుష్యశూన్యః స్వప్నం నపశ్యతీత్యేతత్స్వప్నాదర్శనంసుషుప్తిరితియావత్ । తదా ఆసునాడీషు ప్రవిష్టోభవతి । పురీతద్గతబ్రహ్మగమనాయనాడీషు ప్రవిష్టోభవతి । నాడ్యోద్వాసప్తతి సహస్రాణిహృదయాత్పురీతతమభిప్రతిష్ఠంతే తాభిఃప్రత్యవసృప్యపురీతతిశేతఇతి శ్రుత్యంతరాత్ । యద్వాఏతాసునాడీషు స్థితఇత్యర్థః । నాడీపురీతద్బ్రహ్మణాంసముచ్చయేన సుషుప్తిస్థానత్వస్య॥ తదభావోనాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచేత్యత్రస్థితత్వాన్నాడీనామపి సుషుప్తిస్థానత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్ (తంనకశ్చనపాప్మాస్పృశతి) సుషుప్తౌనతావికర్మణః ఫలజననసామర్థ్యం నాస్తీత్యర్థః । నకశ్చనపాప్మాస్పృశతీత్యస్మిన్వాక్యేఅనుష్ఠానాశక్తిర్వివక్షితేతివ్యాసార్యవచనస్యాప్యయమేవార్థః । తత్రహేతుమాహ (తెజసాహితదాసంపన్నోభవతి) సతాసోమ్యతదాసంపన్నోభవతీతి శ్రుతేః । తేజశ్శబ్దః ప్రకాశగుణత్వయోగాద్బ్రహ్మపరః । బ్రహ్మణిసంపత్తిర్నామదేహేంద్రియాధిష్ఠాతృత్వరాహిత్యేన బ్రహ్మణ్యవస్థానం । సంపత్త్యధికరణస్యకరణత్వవివక్షయా తృతీయానిర్దేశః ॥—౩—॥ (అథయత్రైతదబలిమానంనీతోభవతి)అథశబ్దోఽర్థాంతరప్రస్తావార్థః అబలస్య భావఃఅబలిమా । అబలత్వం రోగాదికృతదౌర్బల్యం నీతోభవతీత్యేతద్యత్రయదాఇత్యర్థః । యదాదౌర్బల్యంప్రాప్తవానిత్యర్థః (తమభితఆసీనాఆహుర్జానాసిమాంజానాసిమామితి) తాదృశదశావిశిష్టం పరితోవర్తమానాబంధవః । మాంజానాసిమాంజానాసికిమిత్యాహుః (సయావదస్మాచ్ఛరీరాదనుత్క్రాంతోభవతి తావజ్జానాతి ।అథయత్రైతదస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామతిఅథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమతే) స్పష్టోర్థః ॥ తద్యథామహాపథఆతతఉభౌ గ్రామౌగచ్ఛతీమంచాముంచఏవమేవైతాఆ

ఛాం ॥ ఉ॥ —స ఓమితి వా హోద్వా మీయతే సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛత్యేతద్వైఖలులోకద్వారంవిదుషాంప్రపదనంనిరోధోఽవిదుషామ్॥ ౫ ॥ తదేషశ్లోకః । శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణేభవన్త్యుత్క్రమణేభవన్తి ॥ ౬ ॥ ౯ ॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకేషష్ఠఃఖణ్డః॥

వి । దీ ।— ఆదిత్యస్యరశ్మయఉభౌలోకౌగచ్ఛన్తిమంచాముంచాముష్మాదాదిత్యాత్ప్రతాయన్తే తాఆసునాడీషుసృప్తాః ఆభ్యోనాడీభ్యః ప్రతాయన్తే తేఽముష్మిన్నాదిత్యేసృప్తాఇతీతి (స ఓమితివాహోద్వామీయతే) సవిద్వానోంతత్సదితినిర్దేశోబ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృతః । తస్యాదిఅనామేతి ప్రమాణప్రసిద్ధం పరమాత్మనామ ,ఆహకీర్తయన్ । కీర్తయన్నేవ మీయతే ప్రమీయతేమరణకాలేతస్యభగవన్నామస్మరణంభవతి।యద్వాపతైరశ్మిభిరున్నీయతేఉన్నీయతేచఏకోవాశబ్దోఽవధారణార్థః(సయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛతి) మనోవేగేనాదిత్యం గచ్ఛతీత్యర్థః । నచసయావత్క్షిప్యేన్మనస్తావదాదిత్యంగచ్ఛతీతిక్షిప్రావచనేన రశ్మ్యనుసారిమార్గస్య మార్గాన్తరవైలక్షణ్య ప్రతీతేర్మార్గభేదశ్శఙ్క్యః । అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేరిత్యధికరణేనానాశాఖాసుతస్యైవమార్గస్యప్రథితేః ।ప్రత్యభిజ్ఞానాదర్చిరాదిరేక ఏవమార్గః ॥ అతోఽర్చిరాదినైవమార్గేణ విద్వాన్ గచ్ఛతీతి సమర్థితత్వాత్ సయావత్ క్షిప్యేన్మ నఇతిత్వరావచనస్యకాశ్యైరాపేక్షయా మార్గధ్వాన క్షిప్రంగచ్ఛతీతివక్తవ్యం స్వర్గాద్యపేక్షయా ఆదిత్యగమనస్య శైఘ్ర్యప్రాప్త్యుపపత్తేర్నదోషః (ఏతద్వైఖలులోకద్వారం విదుషాంప్రపదనం నిరోధోఽవిదుషామ్)విదుషాంబ్రహ్మ లోకస్య ద్వారంప్రపదనంప్రపద్యతే అనేనేతిప్రపదనంప్రాప్తిసాధనం యఆదిత్యంఅవిదుషాంచనిరోధఃరోధకః। అవిద్వాంసోహిసూర్యమండలభేదాసామర్థ్యాన్నగంతుం శక్నువంతీత్యర్థః —౫—॥ (తదేషశ్లోకః) తస్మిన్విషయే ఏషవక్ష్యమాణశ్లోకః ప్రవృత్తఇత్యర్థః (శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యస్తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా। తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతివిష్వఙ్ఙన్యాఉత్క్రమణేభవంతి) మూర్ధాన్యనాడ్యాగచ్ఛన్నమృతత్వంమోక్షమేతివిష్వగ్గతయఇతరనాడ్యస్తుఉత్క్రమణమా

ణాం ॥ ఉ ॥ — య ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాగ్శ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాగ్శ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచ ॥ -౧- ॥ తద్ధోభయే దేవాసురా అనుబుబుధిరే తే హోచుర్హన్త తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మానమన్విష్య సర్వాగ్శ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాగ్శ్చ కామానితి ఇంద్రో హైవ దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణాం తౌ హాసంవిదానావేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః ॥ — ౨ — ॥ తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతు

వి।దీ—త్రే పరిభవంతి। నత్వన్యతత్త్వసాధనీభూతౌ ధ్వానగతావిత్యర్థః ।యద్వా విష్వగుత్క్రమణే అన్యా ఉత్క్రమణే అన్యా ఉపయుజ్యంత ఇత్యర్థః॥—౬। ఇతి షష్ఠఖండదీపికా ॥ * ॥ ఏవం దహరవిద్యాం సమాప్య తదంగభూతాం ప్రత్యగాత్మవిద్యాం ప్రస్తౌతి ॥ (య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పస్సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ ప్రజాపతిరువాచ) అనువిద్యేతి వాక్యార్థజ్ఞానముచ్యతే ॥ విజానాతీతి ధ్యానమితి లఘుసిద్ధాంతే భాషితమ్ ॥—౧—॥ (తద్ధోభయే దేవా అసురా అనుబుబుధిరే) ప్రజాపతివచనమైతిహ్యరూపేణ దేవా అసురా ఉభయేఽపి శ్రుతవంత ఇత్యర్థః (తే హోచుర్హంత తమాత్మానమన్విచ్ఛామో యమాత్మానమన్విష్య సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాంశ్చ కామానితి) అన్విచ్ఛామః శ్రవణమననాభ్యామవగచ్ఛామ ఇత్యర్థః (ఇంద్రో హైవ దేవానామభిప్రవవ్రాజ విరోచనోఽసురాణామ్) దేవానాం మధ్యే ఇంద్రశ్చ అసురాణాం మధ్యే విరోచనశ్చ ప్రజాపతిసమీపం గంతుం ప్రస్థితౌ (తౌ హాసంవిదానా వేవ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిసకాశమాజగ్మతుః) అసంవిదానౌ । పరస్పరాసూయయా పరస్పరసంమంత్రణమకుర్వాణావిత్యర్థః । శిష్టం స్పష్టమ్ ॥—౨—॥ (తౌ హ ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః) ద్వాత్రింశతం వర్షాణి శుశ్రూషాపరౌ భూత్వా బ్రహ్మచర్యం చేరతుః

ఛాం॥ ౪ ॥ —స్తౌచప్రజాపతిరువాచ కిమిచ్ఛన్తావవాస్తమితి తౌహోచతు ర్యఆత్మాఽపహతపాప్మావిజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్య కామస్సత్యసంకల్పస్సోన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాగ్‌శ్చ లోకానాప్నో తి సర్వాగ్‌శ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానాతీతి భగవతో వచో వేదయన్తే తమిచ్ఛన్తావవాస్తమితి ॥—౩—॥ తౌహ ప్రజాపతిరువాచ య ఏ షోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి అథ యోఽయం భగవోఽప్సు పరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శే కతమ ఏష ఇ

వి॥దీ॥ — (తౌహప్రజాపతిరువాచ కిమిచ్ఛంతావవాస్తమితి) కింప్రయో జనముద్దిశ్యోషితవంతావిత్యర్థః (తౌహోచతుః య ఆత్మాఽపహతపాప్మావిజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామ స్సత్యసంకల్పస్సోన్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్యస్స సర్వాంశ్చ లోకానాప్నోతి సర్వాగ్‌శ్చ కామాన్యస్తమా త్మానమనువిద్య విజానాతీతి హ భగవతో వచో వేదయంతే తమిచ్ఛంతావవా స్తమితి) య ఆత్మేత్యాది । భగవతః పూజ్యస్యతవ వచన ఐతిహ్యరూపేణ వేద యంతే జనాః తమిచ్ఛంతావవాస్తమ్ । తజ్జ్ఞానమిచ్ఛంతావావాముషితవం తావిత్యర్థః । అవాస్తమితి - పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః ॥—౩—॥ (తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ । య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతే। ఏష ఆత్మేతి హోవాచ॥ ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) అత్ర య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇతి నైవాక్షిపురుషః పరమాత్మా । ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామీత్యుప క్రమ్య స్వప్నాద్యవస్థాభిధానాత్ । న చైవం జీవస్యాక్షిణి స్థితిరుపపద్యతే అపి త్వక్షివికారాజ్జీవస్య స్థితిగతిశ్చ నిశ్చీయతే। అతోఽక్ష్ణా జీవస్థితిగతిసూచ కత్వాదక్షిణి దృశ్యత ఇత్యుక్తమ్ ॥ కర్మణస్సామర్థ్యసూచకత్వాభిప్రాయేణా ప్యస్మిన్కర్మణి సామర్థ్యం దృష్టమితివత్ ॥ తతశ్చ స్పృహాస్థిత్వా నిర్గచ్ఛన్పు రుషః యథా గృహాదన్యః । ఏవం శరీరే స్థితిగతిమానాత్మా శరీరాదన్య ఇత్యుక్తం భవతి ॥ అమృతమితి నిరతిశయసుఖరూపత్వం అభయమితి దుఃఖాసంభిన్న త్వమ్ । బ్రహ్మేత్యసంకుచితజ్ఞానతయా బృహత్త్వం చోక్తమితి వ్యాసార్యై రుక్తమ్ (అథ యోఽయం భగవోఽప్సు పరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శే కతమ ఏ ష ఇతి) ఏవం ప్రత్యగాత్మని ప్రజాపతినోపదిష్టే ఛాయాపురుష ఆత్మేత్యుపదిష్ట

భాం ॥ ఉ ॥ — త్యేషఉఏవైషుసర్వేష్వన్తేషు పరిఖ్యాయతఇతి సహోవాచ
॥—౪—॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే సప్తమఃఖణ్డః ॥ * ॥

వి॥దీ॥ ఇతిభ్రాంత్యాస్వగృహీతఛాయాపురుషాత్మత్వ దృఢీకరణాయజలాదర్శాదిప్రతిబింబోపిఅక్షిప్రతిబింబాభిన్నఆత్మైవ ఉతతద్భిన్నోన్యైనాత్మేత్యభిప్రాయేణ పప్రచ్ఛతురిత్యర్థః ॥ ఏవం తాభ్యాం పృష్టఃతయోర్భ్రాంతిమనిరాకుర్వన్నైవాహ (ఏషఉఏవసర్వేష్వంతేషు పరిఖ్యాయతఇతిహోవాచ) యశ్చక్షుషిదృశ్యత్వేనమయోక్తస్సఆత్మాసర్వాంతరోజలాదిష్వపినభిద్యతఇత్యుత్తరందదావిత్యర్థః । శిష్యభ్రాంతి మనిరాకృత్యతద్భ్రాంతి దృఢీకరణాయఇత్థముత్తరందత్తవతఆచార్యస్యాయమభిప్రాయః । సురాసురేంద్రావింద్రవిరోచనౌస్వాత్మన్యధ్యారోపితపాండిత్యమహత్త్వాతిశయాతథైవజగతిప్రసిద్ధౌచ । తద్యదియువాం భ్రాన్తావితిబ్రూయాంతదాచిత్తావసాదాత్పునఃప్రశ్నగ్రహణధారణేషు భగ్నోత్సాహౌస్యాతామ్ । అతోయథాశ్రుతప్రశ్నమాత్రస్య ఉత్తరమిదానీం వక్తవ్యమనేనచోత్తరేణ పూర్వోత్పన్నప్రతిబింబాత్మభ్రమోదృఢీభవతిచేద్భవతుదృఢీభూతోపిభ్రమః ఉదశరావనిరీక్షణనియోజనోపాయేనాపనేష్యత ఇతి అతఏవ తద్భ్రమాపనోదనార్థమేవ ఉదశరావఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనోనవిజానీథతన్మేప్రబ్రూతమితి ఉదశరావావేక్షణేతౌనియుయోజ । అత్ర వ్యాసార్యైరేతాదృశాభిప్రాయపరికల్పనస్యాతిక్లిష్టత్వాద్యోయం భగవోప్సుపరిఖ్యాయతే యశ్చాయమాదర్శేకతమఏషఇతి ॥ ఏషఉఏవసర్వేష్వంతేషు పరిఖ్యాయతఇత్యేతావానపి ప్రశ్నఏవ । ప్రశ్నమధ్యగతఇతిశబ్దః ప్రశ్నాన్తేనివేశితవ్యః ఇతిహోవాచేత్యేతదుత్తరస్యోదశరావబ్రాహ్మణస్య శేషభూతం॥ఉదశరావఆత్మానమవేక్ష్యయదాత్మనోనవిజానీథస్తన్మేప్రబ్రూతమితీతిహోవాచేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ తత్ర ఏకఇతిశబ్దస్సమాప్తిద్యోతకః అన్యస్తుప్రకారవచనః । అథవాకతమఏషఇతీత్యత్రఇతి శబ్దోవక్ష్యమాణవచనః । అన్యస్తూక్తవచనః ఇత్యేవం నేతిశబ్దద్వయ వైయర్థ్యమిత్యభిప్రేత్యప్రజాపతిహృదయాజ్ఞానేన ఛాయాపురుష ఉపదిష్టఇతి మత్వాపునఃపప్రచ్ఛతుః। యోయంభగవోప్సుపరిఖ్యాయత ఇత్యాదినాసర్వేష్వంతేషు నేత్రాదిష్ఠా

ఖాం ॥ ఉ ॥ —ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథస్తన్మే ప్రబ్రూతమితి తౌ హోదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ కిం పశ్యథ ఇతి తౌ హోచతుస్సర్వమేవేదమావాం భగవ ఆత్మానం పశ్యావ ఆ లోమభ్య ఆ నఖేభ్యః ప్రతిరూపమితి॥—౧—॥ తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వోదశరావేఽవేక్షేథామితి తౌ హ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వోదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ కిం పశ్యథ ఇతి ॥—౨—॥ తౌ హోచతుర్యథైవేదమావాం భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ స్వ ఏవమేవేమౌ భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతావిత్యేష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి

వి॥దీ॥- నైషు పరిఖ్యాయతే।కతమ ఏష ఇత్యర్థ ఇత్యుక్తం।చక్షురాది ప్రతిబింబ ఏవాత్మేతి దార్ఢ్యార్థం పునః ప్రష్టురితి భావః। జలాదిష్వంతేష్వస్థానాదిషు యో దృశ్యతే। స నేత్రే దృశ్యమాన ఏవ ఏవ కిముతాన్యః కతమ ఏష ఇత్యర్థ ఇతి వ్యాసార్యాణామభిప్రాయః—ర—॥*॥ఇతి సప్తమఖణ్డదీపికా॥ (ఉదశరావ ఆత్మానమవేక్ష్య యదాత్మనో న విజానీథస్తన్మే ప్రబ్రూతమితి) ఉదకపూర్ణే శరావే ఆత్మానం దృష్ట్వా ఆత్మసంబంధినమనుపపన్నతయా భాసమానం సమ్యగనవగతమంశం యువాం వదతమిత్యుక్తవాన్ (తౌ హోదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే) తౌ హ ప్రతిబింబమవలోకితవంతౌ। అవలోక్యాపి దోషాస్ఫురణాత్తూష్ణీముషితవన్తౌ। తయోరనుపపత్త్యస్ఫూర్తిం జ్ఞాత్వా కిం పశ్యథ ఇతి స్వయమేవ ప్రజాపతిరువాచేత్యాహ (తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ కిం పశ్యథ ఇతి। తౌ హోచతుః॥ సర్వమేవేదమావాం భగవ ఆత్మానం పశ్యావ ఆ లోమభ్య ఆ నఖేభ్యః ప్రతిరూపమితి) ఇదం ప్రతిరూపమాత్మానం పశ్యావ ఇతి ప్రతిబింబభ్రమమేవ ఉద్ఘాటితవన్తౌ ॥—౧—॥ (తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వా ఉదశరావేఽవేక్షేథామితి। తౌ హ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వా ఉదశరావేఽవేక్షాంచక్రాతే। తౌ హ ప్రజాపతిరువాచ। కిం పశ్యథ ఇతి। తౌ హోచతుః। యథైవేదమావాం భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ స్వ ఏవమేవేమౌ భగవస్సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతావితి) ఆవాం సాధ్వ

ఖాం॥ఉ—తౌహశాంతహృదయౌప్రవవ్రజతుః ॥—౩—॥తౌహాన్వీక్ష్యప్రజాపతిరువాచఅనుపలభ్యాత్మానమననువిద్యవ్రజతోయ తరఎతదుపనిషదోభవిష్యంతి దేవావాఅసురావా తేపరాభవిష్యంతీతి

వి|దీ॥-లంకృతౌసువసనౌపరిష్కృతౌస్వఃభ వావఃఇతీదంయద్దైవతఙైవ|ఇమావపి ప్రతిబిమ్బౌసాధ్వలంకారాదియుక్తావితి ప్రత్యూచతురిత్యర్థః। అత్రఉదశరావావేక్షణాలంకృతదేహప్రతిబింబనిరీక్షణయోర్నియుంజానస్యప్రజాపతేరయమభిసంధిః। అగమాపాయశాలీద్వాత్రింశద్వర్షబ్రహ్మచర్యదీక్షాభూత కేశనఖవస్త్రాలంకారాది లక్షణదోష గుణయుక్తదేహానుకారిదోషగుణవత్వాద్దేహవత్తత్ప్రతిబింబోప్యనాత్మానిరతిశయసుఖత్వదుఃఖాసంభిన్నత్వ లక్షణామృతత్వాభయత్వశూన్యఇతి జానీయాతామితి। ఏవంద్వివిధనియోజనేపి అప్రక్షీణకల్మషతయా దోషాదర్శనేన ప్రతిబింబాత్మభ్రమోనాపనీతః। తతః ప్రజాపతిర్భ్రాంతినివారణార్థం మయాకృతస్య ప్రతిబింబదర్శనస్య అభిప్రాయమిమావప్రక్షీణకల్మషత్వాన్నైవ గచ్ఛతః॥ ప్రత్యక్షంచయువాంభ్రాంతావితివక్తుమప్యనర్హౌ। తదిదానీమేతదీయహృదయానురోధేన ప్రతిబింబమేవ నిర్దిశ్యసర్వాంతరంపరమాత్మానం మనసినిధాయఏష ఆత్మేత్యుపదేశేన తయోరాకాంక్షాం నివర్తయిష్యామికాలేన కల్మషేప్రక్షీణేమద్వచనసందర్భస్య సర్వస్యాభిప్రాయం స్వయమేవావగమిష్యతః। విచికిత్సమానౌ వామత్సమీపమాగమిష్యత ఇతిమత్వా (ఏషఆత్మేతిహోవాచ। ఏతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతి) స్పష్టార్థః (తౌహశాంతహృదయౌప్రవవ్రజతుః) శాంతహృదయౌ నివృత్తాకాంక్షావిత్యర్థః ॥౩॥ (తౌహాన్వీక్ష్యప్రజాపతిరువాచ) ఏవంప్రతినివృత్తయోః ప్రజాపతిర్భ్రాంతి గృహీతార్థ శ్రద్ధయా ఇమావినష్టౌమాభూతాం ఇదమపిమద్వచనంయఆత్మేతి పూర్వవచనవత్కర్ణాకర్ణికయాశృణుతామిత్యభిప్రేత్య ఉవాచేత్యర్థః (అనుపలభ్యాత్మాన మననువిద్యవ్రజతోయతరఎతదుపనిషదోభవిష్యంతి దేవావాఅసురావాతేపరాభవిష్యంతీతి) ఏతావింద్రవిరోచనౌ ఆత్మస్వరూపంశ్రవణమననాభ్యాం అజ్ఞాత్వాగచ్ఛతః । యతరేయేదేవావాఅసురావాఎతదుపనిషదోభవిష్యంతి ఉపనిషచ్ఛబ్దఉపదేశపరః। అనయోరు

ఛాం ॥ ఉ॥ —సహ శాంతహృదయ ఏవ విరోచనోఽసురాఞ్జగామ తేభ్యో హైతాముపనిషదం ప్రోవాచ ఆత్మైవేహ మహయ్య ఆత్మా పరిచర్య ఆత్మానమేవేహ మహయన్నాత్మానం పరిచరన్నుభౌ లోకావవాప్నోతీమం చాముం చేతి॥ —౪—॥ తస్మాదప్యద్యేహాదదానమశ్రద్దధానమయజమానమాహురాసురో బతేత్యసురాణాగ్ హ్యేషోపనిషత్ప్రేతస్య శరీరం భిక్షయా వసనేనాలంకారేణేతి సగ్‌స్కుర్వన్త్యేతేన హ్యముం లోకం జేష్యన్తో మన్యన్తే॥—౫—॥

—శ్రీ ఇత్యష్టమప్రపాఠకేఽష్టమఃఖణ్డః శ్రీ—

వి|దీ॥ - పదేశాద్భ్రాంతిగృహీతార్థవిషయకనిశ్చయా యే హి భవిష్యంతి తే పరాభవిష్యంతి| నిత్యసంసారిణో భవిష్యంతీత్యర్థః (సహ శాంతహృదయ ఏవ విరోచనోఽసురాఞ్జగామ తేభ్యో హైతాముపనిషదం ప్రోవాచ) విరోచనస్తు ప్రాజాపత్యస్య ద్వివిధదేహచ్ఛాయాదర్శననియోగస్య దేహోఽనుకారిత్వాచ్ఛాయాయా దేహ ఏవాత్మేతి సూచనే తాత్పర్యమ్ ॥ అలంకృతదేహచ్ఛాయాం సిద్దర్శ్య ఏష ఆత్మేత్యుపదేశస్య నీలానీలయోరాదర్శే దృశ్యమానయోర్వ్యాపసార్యన్నీలం తన్మహోఘమితివచనస్య ఛాయానిమిత్తే వాసనీవ అలంకృతదేహే తాత్పర్యమితి మన్వానో దేహ ఏవాత్మాఽలంకారాదిభిః పరిచరణీయ ఇతి నిశ్చిత్య రాజ్యం ప్రాప్యాసురేభ్యస్తథైవోపాదిశదిత్యర్థః ॥ (ఆత్మైవేహ మహయ్య ఆత్మా పరిచర్య ఆత్మానమేవేహ మహయన్నాత్మానం పరిచరన్నుభౌ లోకావవాప్నోతి ఇమం చాముం చేతి) ఆత్మైవ దేహ ఏవ మహయ్యః పూజ్య ఇత్యర్థః ఉభౌ లోకావితి సర్వలోకసుఖానుభవోఽపి శరీరగత ఏవేతి భావః ॥—౪—॥ స సంప్రదాయో ద్యాప్యనువర్తత ఇత్యాహ (తస్మాదప్యద్యేహాదదానమశ్రద్దధానమయజమానమాహుః అసురో బతేతి అసురాణాగ్ హ్యేషోపనిషత్) యస్మాదసురేభ్య ఇయముపనిషత్ప్రవృత్తా తస్మాద్యాగదానశ్రద్ధావైధుర్యహేతుభూతనాస్తిక్యబుద్ధిరసురాణామేవ హి అత ఏవ తాదృశం పురుషం జనా అసురమాహుః (ప్రేతస్య శరీరం భిక్షయా వసనేనాలంకారేణేతి సంస్కుర్వంతి ఏతేన హ్యముం లోకం జేష్యంతో మన్యంతే) యత ఏవ దేహస్యైవాత్మతయా పరిచరణీయత్వమ్| అత ఏవ ప్రేతస్య మృతస్య శరీరం భిక్షితైర్వస్త్రాలంకారాదిభిః పూజయంతి కుణపసంస్కారేణైవ పరలోకజయం మన్యమానా ఇత్యర్థః ॥ —౫— ॥ ఇత్యష్టమఖండదీపికా ॥— ॥

భాం॥ ఉ —॥అథ హేంద్రోఽప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయం దదర్శ యథైవ ఖ
ల్వయమస్మిన్ శరీరే సాధ్వలంకృతే సాధ్వలంకృతో భవతి సువసనే సువసనః ప
రిష్కృతే పరిష్కృతః ఏవమేవాయమస్మిన్నంధేఽంధో భవతి స్రామే స్రామః ప
రివృక్ణే పరివృక్ణోఽస్యైవ శరీరస్య నాశమన్వేష నశ్యతి నాహమత్ర భోగ్యం ప
శ్యామీతి ॥—౧—॥ స సమిత్పాణిః పునరేయాయ తꣳహ ప్రజాపతిరువాచ మ
ఘవన్ యచ్ఛాంతహృదయః ప్రావ్రాజీః సార్ధం విరోచనేన కిమిచ్ఛన్ పున
రాగమ ఇతి స హోవాచ యథైవ ఖల్వయం భగవోఽస్మిఞ్ఛరీరే సాధ్వలంకృతే
సాధ్వలంకృతో భవతి సువసనే సువసనః పరిష్కృతే పరిష్కృత ఏవమేవా
యమస్మిన్నంధేఽంధో భవతి స్రామే స్రామః పరివృక్ణే పరివృక్ణోఽస్యైవ శరీరస్య
నాశమన్వేష నశ్యతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి ॥—౨—॥ ఏవమేవైష
మఘవన్నితి హోవాచైతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి వసాపరాణి

ఉ॥ భా॥ — (అథ హేంద్రోఽప్రాప్యైవ దేవానేతద్భయం దదర్శ) ఇం
ద్రస్యశుద్ధాంతఃకరణత్వాద్దేహాత్మభ్రమోఽపి నాభూత్ । సః స్వారాజ్యం ప్రా
ప్య దేవేభ్యస్తదుపదేశాత్ప్రాగేవ మధ్యేమార్గం ప్రతిబింబాత్మన్యపీమం వ
క్ష్యమాణం దోషమపశ్యదిత్యర్థః (యథైవ ఖల్వయమస్మిన్ శరీర ఇత్యాది)
అయం దేహప్రతిబింబ ఇత్యర్థః । పరిష్కృతే - అపాకృతనఖలోమాదిక ఇ
త్యర్థః (ఏవమేవాస్మిన్నంధేఽంధో భవతి స్రామే స్రామ ఇత్యాది) నాసికా యస్య
సదా స్రవతి స స్రామః । పరివృక్ణః - ఛిన్నపాణిపాదః । ప్రతిబింబస్య బింబ
భూతశరీరగతసాధ్వలంకృతత్వసువసనత్వపరిష్కృతత్వానువిధాయిత్వవత్త
ద్గతాంధ్యస్రామ్య పరివృక్ణత్వనాశానువిధాయిత్వావశ్యంభావేనామృతత్వా
భయత్వాత్మత్వాదికం న సంభవతీత్యమన్యతేత్యర్థః ॥—౧—॥ (సమి
త్పాణిః పునరేయాయేత్యాది) స ఇంద్రః । ఏయాయ ప్రజాపతిమితి శేషః
(మఘవన్యచ్ఛాంతహృదయ ఇత్యాది) హే మఘవన్ శాంతహృదయః - శా
న్తదోషశంకః । విరోచనేన సార్ధం యత్ - యస్మాత్త్వం ప్రావ్రాజీః । గత
వాన్ । సః కిం ప్రయోజనమభిలషన్ పునరాగతోఽసీత్యర్థః । ఆగమ ఇతి గ
మేర్లుఙి ఇరిత్వాదఙ్ (స హోవాచ యథైవ ఖల్వయం భగవ ఇత్యాది) ఉ
క్తోఽర్థః ॥—౨—॥ (ఏవమేవైష మఘవన్నితి హోవాచేత్యాది) హేమ

ష్యాం ॥ ఉ॥— *ద్వాత్రిగ్శతంవర్షాణీతిసహాపరాణిద్వాత్రింశతగ్వర్షాణ్యువాసతస్మైహోవాచ॥—౩—॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే నవమఃఖణ్డః॥—॥

యఏషస్వప్నేమహీయమానశ్చరత్యేషఆత్మేతిహోవాచైతదమృతమభయమేతద్బ్రహ్మేతిసహశాంతహృదయఃప్రవవ్రాజసహాప్రాప్యైవ దేవా నేతద్భయందదర్శతద్యద్యపీదగ్శరీరమంధంభవత్యనంధస్సభవతియదిస్రామమస్రామోనవైషో౽స్యదోషేణదుష్యతి॥౧॥ నవధేనాస్యహన్యతేనాస్య స్రామ్యేణస్రామో ఘ్నంతిత్వేవైనం విచ్ఛాదయన్తీవాప్రియవేత్తేవభవత్యపిరోదితీవనాహమత్ర భోగ్యంపశ్యామీతి ॥—౨॥ససమిత్పాణిఃపునరే

ఉ॥ భా॥ — పూర్వ త్వముక్తం సత్యమేవఉక్తమిమమేవాత్మానంపునరపి త్వదుక్తదోషశూన్యతయాప్రతిపాదయిష్యామి।అంతఃకరణశుద్ధ్యర్థమితో౽పి ద్వాత్రింశతం వర్షాణి బ్రహ్మచర్యంవసేతి ప్రజాపత్యాజ్ఞప్తోమఘవాంస్తథైవకృతవానిత్యర్థః। (తస్మైహోవాచ) ఏవముషితవతేఇంద్రాయప్రజాపతిర్వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః ॥—౩—॥ ఇతి నవమఖండభాష్యమ్ ॥*॥ (యఏషస్వప్నేమహీయమానశ్చరతీత్యాది)యస్స్వప్నేస్త్ర్యాదిభిఃమహీయమానః - పూజ్యమానఃచరతి। ఏషః - స్వప్నద్రష్టా- నిరతిశయసుఖత్వాది లక్షణామృతత్వాదియుక్తఆత్మేత్యుక్తవానిత్యర్థః । నాయంపూర్వోక్తదేహగతాంధ్యస్రామ్యాద్యనువిధాయిత్వ లక్షణదోషదుష్టఇతిభావః । (సహశాంతహృదయఃప్రవవ్రాజేత్యాది) ఉక్తో౽ర్థః । తదేవాహ (తద్యద్యపీదం శరీరమంధంభవత్యనంధస్సభవతీత్యాది) తదిదంశరీరంయద్యప్యంధంభవతి తథాపిసో౽నంధోభవతీతి యోజనా ॥ సః- స్వప్నాత్మా- శిష్టంస్పష్టమ్ ॥౧॥ (నవధేనాస్యహన్యతేనాస్యస్రామ్యేణస్రామః) స్వప్నాత్మేతిశేషః । స్పష్టో౽ర్థః (ఘ్నంతిత్వేవైనంవిచ్ఛాదయన్తీవ) ఏవశబ్దఇవార్థః।ఏనంస్వప్నాత్మానం। కేచనవిచ్ఛాదయంతివిద్రావయన్తీతిభాంతీత్యర్థః (అప్రియవేత్తేవ భవత్యపిరోదతీవ నాహమత్రభోగ్యం పశ్యామీతి) హన్యమానత్వద్రావ్యమాణత్వబంధుజనమరణాద్యప్రియవేత్తృత్వరోదితృత్వాదిదర్శనాత్ స్వప్నావస్థస్యానభోగ్యత్వమిత్యర్థః ॥ —౨— ॥ (ససమిత్పాణిః పునరే

ఛాం ॥ఉ ॥—*యాంయత౦గ్‌సహప్రజాపతిరువాచమఘవన్ యచ్ఛాంతహృదయః ప్రావ్రాజీః కిమిచ్ఛన్పునరాగమ ఇతిసహోవాచ తద్యథాద్యపీదంభగవశ్శరీరమంధంభవత్యనంధస్స్రభవతి యదిస్రామమస్రామోనైవైషోస్యదోషేణదుష్యతి ॥—౩—॥ నవధేనాస్యహన్యతేనాస్యస్రామ్యేణస్రామోఘ్నంతిత్వేవైనం విచ్ఛాదయన్తివాప్రియవేత్తేవభవత్యపిరోదితీవనాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీత్యేవమేవైషమఘవన్నితిహోవాచైతంత్వేవ తేభూయోనువ్యాఖ్యాస్యామివసాపరాణిద్వాత్రిగ్‌శతంవర్షాణీతి సహాపరాణిద్వాత్రిగ్‌శతంవర్షాణ్యువాసపతస్మైహోవాచ ॥—౪—॥ ఇతిదశమఖండః ॥*॥

తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నంనవిజానాత్యేషఆత్మేతి హోవాచైతదమృత మభయమేతద్బ్రహ్మేతి సహశాంతహృదయః ప్రవవ్రాజసహప్రాప్యైవదేవానె తద్భయందదర్శ నాహఖల్వయమేవగ్‌సంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినోఎవేమానిభూతాని వినాశమేవాపీతోభవతి నాహమత్రభోగ్యంపశ్యామీతి॥—౧—॥ ససమిత్పాణిః పునరేయాయతగ్‌హప్రజాపతిరువాచమఘవన్యచ్ఛాంతహృదయః ప్రావ్రాజీః కిమిచ్ఛన్ పునరాగమఇతి సహోవాచనాహఖల్వయం భగవఎవగ్‌సంప్రత్యాత్మానంజానాత్యయమహమస్మీతినోఎవేమాని భూతానివినాశమేవాపీతోభవతి నాహమ

ఉ ॥ భా ॥— యాంయతంహప్రజాపతిరువాచేత్యాది) ఉక్తార్థః॥౩-౪॥ ఇతి దశమఖండభాష్యమ్ ॥—॥ (తద్యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తఇత్యాది)యత్రయదా।తదెతత్-సపవపురుషః- సుపాంసులుగితిసొలుక్ ।సమస్తః-ఉపసంహృతకరణగ్రామః। సంప్రసన్నః - బాహ్యవిషయసంపర్కజనితకాలుష్యరహితః । శిష్టంస్పష్టమ్ ॥ (సహశాంతహృదయఃప్రవవ్రాజేత్యాది) ఉక్తార్థః । దోషదర్శనమేవాహ ॥ (నాహఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం।జానాత్యయమహమస్మీతినోఎవేమానిభూతానివినాశమేవాపీతోభవతి నాహ మత్రభోగ్యం పశ్యామీతి) ఆహఇత్యాశ్చర్యే। అయంసుషుప్తస్సంప్రతిసుషుప్తికాలే అయమహమస్మీతివిశేషజ్ఞానాభావేనస్వేతరభూతవిషయకజ్ఞానాభావేనచ సుషుప్తావినష్టప్రాయఇత్యర్థః॥వినాశమేవ-వినాశమివ । అపీతః అపిగతః వినష్టప్రాయఇత్యర్థః॥—౧ ॥(ససమిత్పాణిః పున

ఛాం॥ఉ॥—*త్ర భోగ్యం పశ్యామీతి ॥—౨—॥ ఏవమేవైష మఘవన్నితి హోవాచైతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మాద్వసాపరాణి పంచవర్షాణీతి స హాపరాణి పంచవర్షాణ్యువాస తాన్యేకశతగ్ం సంపేదురేతత్తద్యదాహురేకశతగ్ం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాస తస్మై హోవాచ॥—౩—॥ ఇత్యష్టమప్రపాఠకే ఏకాదశఖణ్డః ॥

వి॥దీ॥— తతః ప్రతిబింబస్య బింబదోషానువిధాయిత్వదోషదర్శనేన పరిత్యాగతాయ పునర్ద్వాత్రింశతం వర్షాణ్యుషితవతే మఘవతే । య ఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరతి ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి స్వప్నావస్థస్య జీవస్యోపదేశః । అనంతరం ఘ్నంతి త్వేవైనం విచ్ఛాదయంతీవాప్రియవేత్తేవ భవత్యపి రోదితీవ నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీతి హన్యమానత్వాద్రివ్యమాణత్వబంధుమరణాద్యప్రియద్రష్టృత్వాది దోషదర్శనేన ప్రతినివృత్తాయ ద్వాత్రింశతం వర్షాణ్యుషితవతే యత్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానాత్యేష ఆత్మేతి హోవాచేతి సుషుప్తావస్థజీవస్యోపదేశః । నాహ

ఉ॥భా॥— రేయాయ తగ్ం హ ప్రజాపతిరువాచేత్యాది) ఉక్తోఽర్థః ॥ ॥౨॥ (ఏవమేవైష మఘవన్నితి హోవాచేత్యాది ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రైతస్మాదితి) ఏతస్మాత్పూర్వోక్తాదన్యత్ర ఇతరన్న వ్యాఖ్యాస్యామి । కింతు ఏతమేవ - పూర్వోక్తమేవ నిర్దోషతయా వ్యాఖ్యాస్యామీత్యర్థః । (తాన్యేకశతగ్ం సంపేదుః) తాని వర్షాణ్యాహత్యేకశతం సంపన్నానీత్యర్థః । (ఏతత్తద్యదాహురేకశతగ్ం హ వై వర్షాణి మఘవా ప్రజాపతౌ బ్రహ్మచర్యమువాసేతి) ఏకశతసంవత్సరాణి ఇంద్రః ప్రజాపతేస్సన్నిధౌ బ్రహ్మచర్యం చరన్నువాసేతి లోకే ప్రసిద్ధతయా యదాహుః తత్ ఏతత్ - ఏవంవిధం। అనేన ప్రకారేణేతి యావత్ (తస్మై హోవాచ) ఏకశతవర్షబ్రహ్మచర్యనిర్మలీకృతాంతఃకరణాయ మఘవతే శుద్ధాత్మస్వరూపోపదేశయోగ్యతాం పరీక్ష్యోపాదిక్షదిత్యర్థః ॥ అనయా చాఖ్యాయికయా బహుకాల బ్రహ్మచర్యనిర్మలీకృతాంతఃకరణతయా సంపన్నోపదేశ యోగ్యత్వయోపదేష్టవ్యమిత్యర్థస్సూచ్యతే ॥—౩—॥ * * *

—— ఇత్యేకాదశఖండ భాష్యమ్ ——